

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLÖNYE

Dr. LUKINICH IMRE

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

Dr. RÉDEY TIVADAR

*1925. évi folyam * I—IV. füzet.*

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA.

1925.

TARTALOM.

	Lap
Dr. Hóman Bálint: Gróf Apponyi Sándor ravatalánál ...	1
A félszázados MAGYAR KÖNYVSZEMLE	3
Dr. Lukinich Imre: A magyar bibliografiálás első kísérletei ...	6
Dr. Jakubovich Emil: Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke. (Egy hasonmással) ...	19
Dr. Hoffmann Edith: Középkori könyvkultúránk néhány fontos emléké- réről. (Négy hasonmással.) ...	28
Dr. Lukcsics Pál: Salamon magyar király leányának históriája. (Egy hasonmással) ...	52
Dr. Jambrekovich László: A gróf Apponyiak nagyapponyi könyvtáráról	56
Dr. Baros Gyula: Jókai a szépirodalomban ...	68
Dr. Pukánszky Kádár Jolán: Krecsányi Ignác hagyatéka a Nemzeti Múzeum könyvtárában ...	81
Dr. Sulica Szilárd: A múzeumi levéltár és legújabb gyarapodásai ...	93
Adattár. DR. HÓMAN BÁLINT: A «Histoire des troubles de Hongrie» kiadásai	134
— DR. GORIUPP ALISZ: Adalékok az 1848/49-i hírlapok bibliographiájához	141
— DR. HAJNÓCZY IVÁN: Gálszécsi István hittani műve és Dévai Mátvás Tízparancsolat-a ...	145
— MAJOR ERVIN: Adatok egy magyar zenei bibliográfiához ...	147
Tárca. DR. BARTONIEK EMMA: Tudományos Akadémia és Nemzeti Múzeum	152
— HAVRAN DÁNIEL: Petrik Géza ...	156
— DR. LUKINICH IMRE: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Szé- chenyi-könyvtárának 1924. évi állapotáról ...	160
Szakirodalom. FAVA, DOMENICO: La Biblioteca Estense. (Ism. DR. HOFF- MANN EDITH.) — D'ANCONA, PAOLO. La miniature italienne du X ^e au XVI ^e siècle. (Ism. DR. HOFFMANN EDITH.) — ALPHABETE und Schrift- zeichen des Morgen- und des Abendlandes. (Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN.) — APPONYI, ALEXANDER GRAF: Hungarica. (Ism. T. V. M.) — EMLÉKKÖNYV dr. gróf KLEBELSBERG KUNÓ negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. (Ism. — YT —) ...	171
Külföldi folyóiratok szemléje. (Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN és DR. I. K.) ...	185
Vegyes közlemények. Változás a Magyar Könyvszemle szerkesztésében. — Garda Samu. — A Bibliotheca Apponyiana a M. Nemzeti Múzeum- ban. — Az Ehrenfeld-kódex a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárá- ban. (JAKUBOVICH EMIL.) — Jókai-emlékkiállítás. (ZSINKA FERENC.) — A M. N. Múzeum részvétele az elszakított Komárom Jókai-ünnepén. — A magyar szép literatura virágos kertje. (I. K.) — A müncheni állami könyvtár asztrológiai-asztronómiai kiállítása. (DR. I. K.) — Elsárgult régí nyomtatványok fehéritése. (DR. NYIREŐ ISTVÁN.) — Hellebrant Árpád f. (Sz.) ...	191
Változások a magyarországi nyomdánál 1925. jan. 1-től 1925. okt. 31-ig	202

MAGYAR KÖNYVSZEMLE.

ÚJ FOLYAM. * XXXII. KÖTET.

3. 11. 19

11

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLÖNYE

Dr. LUKINICH IMRE

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

Dr. RÉDEY TIVADAR

ÚJ FOLYAM. * XXXII. KÖTET.

1925. ÉVFOLYAM.

(A Bulletin de la Revue Bibliographique Hongroise c. mellékklappal.)

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA.

1925.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T. BUDAPESTEN.
Nyomdaigazgató : Kohl Ferenc.

Arponizlandor

Gróf Apponyi Sándor ravatalánál.

Elmondotta 1925. évi április hó 20-án

Hóman Bálint

a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója.

A magyar kultúra legfőbb örének és a magyar tudomány munkásainak utolsó üdvözlétét hozom gróf APPONYI Sándornak.

A vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter nevében búcsúzom nemzeti tudományunk lelkes művelőjétől, kultúrintézményeink bőkezű pártfogójától; a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa nevében búcsúzom nagyérdemű, tudós tagtársunktól, a Magyar Bibliophil Társaság nevében a legnagyobb magyar bibliophiltől, a könyvtárosok fejedelmétől, a Magyar Nemzeti Múzeum nevében a nemesszívű jótevőtől, a Nemzeti Múzeum világhírű Apponyi Könyvtárának alapítójától

Gróf APPONYI Sándor halálával egy nagy kultúrhivatásnak szentelt, szép és nemes törekvések harmoniájában felolvadó, tudományos és morális eredményekben gazdag földi élet jutott végső állomásához. APPONYI Sándor megtestesülése volt a szó eredeti, igazi értelmében vett arisztokratának; ἀριστος volt, «legjobb», aki Istenadta tehetségét, őseitől örökölt vagyonát és előkelő társadalmi helyzetét nemzete kultúrájának előrevitelére, a magyar kultúrjavak gyarapítására használta fel. A magyar PÉCZ-nemzetség hitével és energiájával, az olasz NOGAROLA-k művészlelkével, ősenek — APPONYI Antalnak — könyvrajongásával s a vérbeli tudós kitartásával, önzetlenségével és szigorú önkritikájával szentelte életét a kora ifjúságában maga elé tűzött nagy cél szolgálatára. A magyar könyv kultuszával, egész élete munkájával és ezt betetőző nagy áldozatával a SZÉCHÉNYIEK korának nagy hagyományait ültette át eszmékben és ideálokban szegény jelenünkbe. Hazafias példaadásával új erőt öntött a magyar tudomány sorsán csüggedő lelkekbe.

APPONYI Sándor távozása nagy, nagy veszteséget jelent a magyar tudománynak; koporsójánál állva mégsem érezzük az elmulás-okozta mélységes bánatot. Az élet, a magyar jövő, a magyar reménység levegőjét érezzük szétáradni e ravatáról. APPONYI Sándor nem halt meg. Lelke, a nagy SZÉCHÉNYIEKTŐL örökölt szelleme, továbbra is élni fog közöttünk és meg fogja termékelteni megcsontkított, összetört hazánk kultúráját. Szelleme világító fáklyaként fogja vezetni nemzetünk vezető társadalmi osztályait a magyar kultúra felvirágzásához vivő úton, diadalra fogja vinni a magyar kultúra ügyét s a kultúra alappilléren újra felépülő történeti Nagy-Magyarország lobogóját. Ebben a reményben fájó szívvel, de megnyugvó lélekkel búcsúzunk nagy kort ért, nagy hivatást betöltött tudós halottunktól.

Emléke, mint a többi fejedelmi és főúri tudománypártoló nagy magyarok — HUNYADY Mátyás, SZÉCHÉNYI Ferencz és István, TELEKI József — emléke, túl fogja élni a jelen ephemer dicsőségének örvendező kortársak emlékét. Kisérje utolsó útján a magyar kultúra hivatalos gondozóinak, a magyar tudomány munkásainak és a magyar nemzetnek soha el nem muló hálája!

A FÉLSZÁZADOS MAGYAR KÖNYVSZEMLE.

1876-ban — mely esztendőhöz könyvtárunkban több rendkívül nagyjelentőségű kezdeményezés emléke is fűződik — a hazai könyvtárügy felkarolására folyóirat indult meg, *Magyar Könyvszemle* címmel, a könyvtár akkori vezetőjének, FRAKNÓI Vilmosnak szerkesztésében. Ez a legelső és hosszú időn át egyetlen magyar könyvészeti folyóirat tehát jelen, 1925-re szóló kötetével betölti fennállásának első félszázadát.

Ez öt évtized alatt közlönyünk állandóan középpontja maradt a hazánk területén egyre nagyobb buzgalommal s egyre céltudatosabb megszervezettséggel folyó bibliografiai tevékenységnek. Ép ezért az e kötettel lezáródó ötven évfolyam egyúttal hű tükörképe a magyarországi könyvkultúra utolsó félszázadának is.

A hasábjainkon folyóiratunk megindulása óta megjelent közleményekről itt még nagyjából sem akarunk számot adni, annál kevésbbé, minthogy rövidesen közrebocsátjuk az eddigi évfolyamok tüzetes repertoriumát. Ez hivatkozódó szó nélkül, pusztán a benne felsorolt szerzők és dolgozatok számával és változatosságával minden ünnepi visszaemlékezésnél többet mond majd a *Magyar Könyvszemle* multjáról.

E multa emlékezve csak azok nevét jegyezzük még ide hálánk jeléül s egyszersmind példaadásul is, kik közlönyünk irányítását intézték, színvonalát biztosították s ezzel a *Magyar Könyvszemle*-t közműveltségi életünk fontos szervévé emelték. Ezek (a már említett FRAKNÓI kívül): CSONTOSI János, ki másfél évtizeden át végezte a szerkesztői teendőket; SCHÖNHERR Gyula, ki a könyvtár belső életében 1892-ben beállt nagyobb megrázkódtatás után a következő évtől kezdve szerkesztette az új kiadói módosítások közt s Új folyam jelzéssel meginduló folyóiratot; KOLLÁNYI Ferenc, ki 1902-től 1911 derekáig állt annak élén; s végül GULYÁS

Pál, ki a legutóbbi 1924. évi folyam kibocsátása után vált meg a szerkesztői teendőktől. Gazdag tapasztalatokat értékesítő lelkes munkájuk méltó az utókor megbecsülésére.

Ennyit a multról. Beszélhetünk-e a jövőről is? Bizonyos, hogy napjaink nem alkalmasak ígéretésekre és fogadkozásokra, ha nem csupán ünnepi szólamul szánjuk azokat, hanem komolyan beváltandó munkatervül is. Súlyos esztendőket élünk, gazdasági nyomorunk kihat minden közműveltségi munka feltételeire is. Folyóiratunk a legutóbbi esztendők során egyre nagyobb időközökben s egyre szűkebb térre szorítva jelent meg; s a közel jövőtől sem remélhetünk gyökeresebb javulást.

Ilyen viszonyok között e félszázados fordulón csak hűséget fogadunk multunkhoz és becsületes igyekezetet a jövőre. A mult örökségéből pedig mindenekelőtt azt az eddig híven követett elvet óhajtjuk ezután is munkánk elé szabni, mely annak idején e folyóiratot életre szólította: hogy t. i. benne könyvtárunk elsősorban a maga érdekei számára nyerjen organumot.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezentúl nem kívánjuk szolgálatainkat egyszersmind az egész hazai könyvtári ügynek felajánlani, s azt sem, hogy a külföld magyar és különleges bibliografiai érdekű anyagát nem iparkodunk ismertetéseink köré vonni.

De terjedelemben megfogyatkozott füzeteink egybeállításánál vezetöelvül azt tűzzük magunk elé, mit 1893-ban, közlönyünk új folyamának megindulásakor, annak szerkesztője így fogalmazott meg:

«A *Magyar Könyvszemle*, mint a múzeumi könyvtár hivatalos kiadványa, elsősorban arra van hivatva, hogy e tudományos kincsekben gazdag, kiválóan magyar jellegű nagy könyvtár iránt a szakkörök és a nagyközönség érdeklődését ébren tartsa. Ismertetni fogja annak egyes csoportjait, a szorosan vett könyvtárat, a hírlaposztályt, a levéltárat és a kéziratgyűjteményt; bemutatja e csoportok ritkaságait; beszámol az évi gyarapodásról, a végzett munkákról; ellenőrzi az egyes osztályoknál netalán jelentkező hiányokat, s teljes, megbízható képet adva a könyvtár belső

életéről, a nyilvánosságot hívja fel a mutatkozó haladás mértékének megbírálására.»

Vigasztalan sorsunkban sem mondunk le róla, hogy ezentúl is e «haladás»-t szolgáljuk. Adja a Gondviselés, hogy annak mértéke továbbra is megbírja a nyilvánosság bírálatát!

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁRA.

A MAGYAR BIBLIOGRAFIÁIRÁS ELSŐ KISÉRLETEI.

CZVITTINGER említi, hogy egy német munka tette figyelmessé arra, hogy a magyar szellemi élet emlékei sem összegyűjtve, sem ismertetve nincsenek. Egy német bibliografusnak, REIMMANNNAK művében ugyanis a következő megjegyzést olvasta a magyarokról: «Ki tud nekem fölvilágosítást adni a magyar írókról és a magyar irodalmi emlékekről? Senki olyat nem ismerek, akit erre ajánlhatnék, nem is hiszem, hogy erről a tárgyról valaha egyáltalában irtak; talán nem is irhattak, mert a magyaroknak mindenkor olyan volt a természetük, hogy többre becsülték a jó lovat, vagy a jó kardpengét, mint a jó könyvet». ¹ Erre a szemrehányásra CZVITTINGER azzal felelt, hogy idézte NEOBURG német történetíró azon megállapítását, mely szerint a magyarok a tudományok minden ágának művelésére kiváló képességgel rendelkeznek. ² De felelet volt erre a *Specimen* is, amely NEOBURG állításának tudományos igazolása kívánt lenni.

A *Specimen* az első irodalomtörténeti kísérlet, mely a magyar írók, tudósok és tudománypártoló uralkodók, főpapok és főurak betűrendben elrendezett névsorát tartalmazza. Amennyire a rendelkezésére álló források megengedték, igyekszik mindenütt életrajzot is adni, ilyen adatok híján azonban megelégszik a könyvcímek pusztá felsorolásával is. Tekintettel arra, hogy e mű a külföld számára készült, elég részletesen adja az eredetileg latin vagy német nyelven megjelent művek címeit, sőt csaknem kivétel nélkül latin nyelvre fordítja a magyar munkák címeit is. Bibliografailag értékesebb a függelék, mely *Bibliotheca scriptorum qui*

¹ Idézi ROTARIDES: *Historiae Hungariae literariae lineamenta*. Altona. 1745. 60. l. és SZINNYEI József is: *A magyar irodalomtörténetírás története*. Budapest, 1878. 5. l.

² *Specimen Hungariae literatae*. Francofurti et Lipsiae. 1711. Praefatio-

extant de rebus Hungaricis címen bizonyos szempontok szerint csoportosítva, felsorolja a Magyarország történetére vonatkozó irodalmat; külön szól azon írókról, akiknek művei a magyarok eredetéről tartalmaznak adatokat, külön emlékezik meg Magyarország hely- és hegyrajzi íróiról, a Magyarország politikai és egyházi történetét tárgyaló művekről, a magyar királyok életét, leszármazását ismertető írókról, sőt rövid összefoglalásban azon kéziratokat is ismerteti, amelyek közelebbi vonatkozásban állanak a magyar történelemmel. Ez a *Biblioteca* ma is használható összeállítás, mert az 1711 előtti külföldi irodalom magyar vonatkozásairól elég részletes tájékoztatást nyújt.

CZVITTINGER *Specimenje* fogyatkozásai mellett is¹ figyelemre-méltó munka. Módszere ellen a nála hasonlíthatatlanul rendszere-sebb és kritikusabb ROTARIDES kifogásokat emelhetett ugyan, melyeket utóbb WALLASZKY is magáévá tett, mindamellett a *Specimen* tárgyalási módszere: az életrajzok lexikális betűrendes egymás-utánja, a gyakorlatban jól bevált minta maradt a későbbi idő-kben is.

SPANGÁR András jezsuita CZVITTINGER mintájára szintén össze-állított egy betűrendes életrajzi gyűjteményt, azonban magyar nyelven. ROTARIDES szerint² SPANGÁR összeállítása lényegileg SZENTIVÁNYI Márton egyik ú. n. katalógusának³ fordítása. SPANGÁR — saját szavait idézve — nemcsak CZVITTINGER hiányait kívánta pótolni, hanem elsősorban magyar nyelvű ismertetést akart adni a magyar írókról és tudósokról azok számára, «a' kik Deákul nem tudnak». Ezért «CZVITTINGERT követvén *Magyarok Bibliotékája* nevű könyvet szereztem, mellyben Magyar szóval elő adom amaz írókat, a' kik Magyarok voltak, avagy olly Nemzetből és Tarto-

¹ V. ö. ROTARIDES: *Hist. Hung. lit. lineamenta*. 62—74. ll., főleg Reim-mann kifogásaival foglalkozik. Továbbá WALLASZKY Pál: *Conspectus reipub-licae litterariae in Hungaria*. Budae. 1808. 3—5. ll. Ujabban SZINNYEI: *id. mű* 5—6. ll.

² *Hist. Hung. lit. lineamenta*. 83—86. ll.

³ Megjelent: *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*. Tyrnaviae. 1702. III. k. I. r. Continuatio. Catalogus X—XII. p. 15—20.

mányból származtak, a' kik a Magyar Koróna alatt vannak.»¹ SPANGÁR *Magyar Bibliotekája* azonban, bár szerzője annak címét már *Krónikája* címlapjára is felvette, abban nem jelent meg, kézírata pedig vagy elveszett, vagy lappang valahol² s így nem dönthető el, hogy SPANGÁR összeállítása tényleg úgy hasonlít-e SZENTIVÁNYIÉHOZ, mint tojás a tojáshoz.³ Ez utóbbi esetben SPANGÁR *Magyar Bibliotekája* valóban nem volna egyéb, mint SZENTIVÁNYIT másoló értéktelen és hiányos névjegyzék; valószínűbbnek tartjuk azonban, hogy SPANGÁR CZVITTINGERT utánozva, nagyobb terjedelmű életrajzgyűjteményt akart kiadni magyar nyelven. Erre mutat «I. tudósítás»-a is, melyben nyomatékosan felhívja a «kegyes olvasó» figyelmét arra, hogy «meg nem fogja bánni olvasását, mivel abban olly dolgok foglaltatnak, kiknek alkalmas és illendő helyek nem lehete a *Krónikában*». Már pedig nem hihető, hogy ez az önérzetes utalás néhány lapnyi terjedelmű üres névjegyzékre vonatkozott volna.

Ugyancsak kéziratban maradt az erdélyi származású SCHMEIZEL Márton: «*Biblioteca Hungarica sive de scriptoribus rerum Hungaricarum, Transilvanicarum, vicinarumque provinciarum commentatio litterario-critica*» című műve is, melyen szerzője (meghalt 1747 júl. 30.)⁴ még halála napján is dolgozott. ROTARIDES nagy elismeréssel nyilatkozik a kéziratról,⁵ mely nem csupán a könyvcímek felsorolásából állott, hanem azok értékéről is tájékoztatott. ROTARIDES ezenkívül megemlíti az Erdélyre vonatkozó *Notitia Principatus Transsylvaniae*-t is, mely nyolc fejezetre osztva tárgyalja az Erdélyről szóló irodalmat.⁶ Úgy látszik, ez a kézirat valamelyik németországi könyvtárban őriztetik. Mindezen műveknek jellege inkább irodalomtörténeti volt, bár számos fel-

¹ Magyar Krónika etc. Kassa. 1738. 5—6. ll.

² SZINNYEI J.: id. mű 6. l.

³ ROTARIDES szerint. Hist. Hung. lit. lineamenta. 93. l.

⁴ SZINNYEI: Magyar írók. XII. 457—58.

⁵ Hist. Hung. lit. lin. 193. l.

⁶ Hist. Hung. lit. lin. 192. l. AGNETHLER szerint (*Index Bibliothecae*. p. 32) a kézirat címe: *Notitia principatus Transilvaniae geographice, historice et politice adornata*.

használható bibliografiai adatot is tartalmazhattak, amit a SCHMEIZEL-féle könyvtár nyomtatásban megjelent katalogusának gazdag anyagából következtetünk.

A SCHMEIZEL-könyvtár 1748 április 29-én eladásra kerülvén Halleban, erre az alkalomra jelent meg nyomtatásban a *Bibliotheca Schmeizeliana*, mely az elhalt tulajdonos könyvtárának jegyzékét a könyvek alakja (folio, 4°, octav és 12°) szerint csoportosítva, de betűrend és a tartalomra való tekintet nélkül adja.¹ E könyvtárban nagy számmal volt képviselve a Magyarországra és Erdélyre vonatkozó latin- és németnyelvű irodalom, melyet utóbb (1751) a szintén erdélyi AGNETHLER Mihály Gottlieb² külön is kiadott: *Index Bibliothecae res Hungariae Transilvaniae vicinarumque provinciarum illustrantis, quam Martinus Schmeizel etc. instruxit* (Halaе, Hittler. 1751. 8° 51 lap) címen. Ez az *Index* a Magyarországra és Erdélyre vonatkozó hazai és külföldi latin- és németnyelvű irodalmat tartalmazza, alak szerint való csoportosításban; azonban nem elégszik meg a nyomtatott művek felsorolásával, hanem a kéziratokra is tekintettel van. SCHMEIZEL munkásságának kézirati emlékei úgyszólván teljes számmal szerepelnek AGNETHLER összeállításában. Az *Index*, bár bőrtartalmú bibliografiai összeállítás, használhatóságát tekintve kisebb értékű a CZVITTINGER-féle *Bibliotheca scriptorumnál*.

CZVITTINGER, illetőleg SPANGÁR utánpótlója volt BOD Péter is, kinek *Magyar Athénás-a*³ a magyarországi és erdélyi írók betűrendes életrajzát tartalmazza és pedig címének megfelelően: magyar nyelven. A mű gondolata bizonyára akkor támadt benne, midőn gróf BETHLEN Kata könyvtáráról ismert jegyzékeit elkészítette és ez alkalommal a könyvtár értékes és gazdag anyagát megismerte. Gróf BETHLEN Kata könyvtárában rendkívül sok volt volt az ú. n. *hungaricum*; az 1747-iki katalogus adatai szerint 11 oly

¹ Bibliotheca Schmeizeliana, sive index librorum viri illustris Martini Schmeizelii. Halaе. 1748. 8° 144. l.

² SZINNYEI: Magyar írók. I. 80—82.

³ «Nyomtatott 1766-dik esztendőben.» Nagyszeben. 8° 26. sztl. és 360. l. A nyomtatás helyére l. SCHESAEUS: Ruinae Pannonicae. ed. Eder. p. 272.

magyar mű volt benne, mely ma már csak egy példányban ismeretes, négynek a címét pedig csak e katalogus alapján ismerjük. E könyvtár gondozása adhatott a szintén könyvgyűjtő¹ Bod Péternek ösztönt a *Magyar Athénás* megírására, melynek betűrendes rendszere s a könyv végén olvasható csoportosítás megegyezik a kataloguséval.²

A *Magyar Athénás* bibliografiai jelentősége tehát abban áll, hogy a régi magyar irodalom azóta elveszett néhány termékének (ALVINCZY Péter: *Felelet*, BÁDÓ János verse, FOGARASI Ferenc: *Kis keresztyén-e*, GÁLSZÉCSI István: *Keresztyén igaz tudomány-a* stb.) címét számunkra fenntartotta. Könyvészeti leírásai részletesek és ott, ahol autopsia alapján ír, megbízhatók is. Az egyes szerzőkhöz vagy könyvekhez fűzött megjegyzései azonban kritikával használandók. Bod főleg a magyarországi protestáns irodalom művelőire van tekintettel. A katolikus írókról és azok munkásságáról viszont alig vesz tudomást. (Temesvári PELBÁRT-ról pl. csak annyit jegyez meg, hogy «írt holmi deák könyveket» s azok közül néhány hiányos címet közöl). Ugyanezt az elfogultságot veti különben SPANGÁR szemére is ROTARIDES.³

A felsorolt bibliografiai kísérleteket általában véve szerény adatkészlet jellemzi. E tekintetben csupán Bod Péter tekinthető kivételnek és pedig azért, mert bibliografiai adatainak összeállításában egy jelentékeny magánkönyvtár anyagára támaszkodhatott. Rendszeres bibliografiai munkásság könyvtárak nélkül nem képzelhető el; a magyar bibliografia fellendülése tehát attól függött, mennyiben tud, vagy mennyiben lehetséges bekapcsolódnia a könyvtárak életébe.

A XVIII. század második fele a magyar köz- és magánkönyvtárak megalakulásának kora, amikor úgyszólván divattossá lett a *könyvtáralapítás*, melyben az egyházi és világi nagyok

¹ Könyvtára katalogusát l. Magyar Könyvszemle 1884. 56—58. ll.

² LUKINICH I.—KÖBLÖS Z.: Gr. Bethlen Kata könyveinek katalogusa. Erd. Múzeum. 1907. 29—48. ll.

³ Hist. Hung. lit. lin. 84—85. ll. SZINNYEI: id. tan. 9—10. ll. Bod kéziratáról u. o. 11. l.

jártak elől jó példával. E korszakból való gróf TELEKI Sámuel marosvásárhelyi, gróf TELEKI Józsefnek utóbb a Magyar Tudományos Akadémia birtokába jutott könyvtára, báró BRUCKENTHAL Sámuel, gróf RÁDAY Gedeon, a gróf APPONYIak nagyapponyi, a gróf ILLÉSHÁZYak dubnici, gróf BATTHYÁNY Ignác erdélyi püspök gyulafehérvári könyvtára, amely magában foglalta gróf MIGAZZI Kristóf váci püspök nagyértékű könyvtárát is, továbbá gróf REVICZKY Károly, gróf SZÉCHÉNYI Ferenc, gróf ESTERHÁZY Károly, KLIMÓ György pécsi püspök, PATACHICH Ádám kalocsai érsek könyvtárai stb., nem említve a budapesti egyetemi könyvtárat, amely a nagyszombati egyetemnek és könyvtárnak Budára való költöztetése (1777) után királyi (állami) jelleget nyervén, legelső állami közgyűjteményünknek tekinthető.¹

A jezsuitarend feloszlatása, II. József korában pedig a legtöbb szerzetesrend eltörlése, illetőleg ennek következményeként az egyes kolostorokban felhalmozott nagy könyvtári anyagnak forgalomba hozatala² kétségkívül kedvezett a könyvgyűjtés szenvedélyének és a könyvtáralapítási törekvéseknek. Óriási tömeg könyv került forgalomba Magyarországon ép úgy, mint a külföldön, aminek következtében nemcsak számtalan elfelejtett, vagy ismeretlen könyv vált ismeretessé, hanem a hazai könyvkereskedelem fellendülésének s ezzel a rendszeres könyvgyűjtésnek feltételei is adva voltak. A *könyvkereskedések* egyelőre a nyomdavállalatok függelékei voltak ugyan, épen úgy, mint a multban, azonban feltűnő nagy a könyvkészlet gyarapodása, továbbá az üzleti vállalkozó szellem megerősödése is, amit a könyvkereskedések és a nyomdavállalatok számának megnövekedése bizonyít. Attól kezdve, hogy LANDERER János Mihály pozsonyi nyomdász 1754-ben kiadta könyvtárjegyzékét, melyben nyelv szerint csoportosítva betűrendben adta az egyes könyvek címeit, feltüntetve az egyes művek árát is, de viszont mellőzve a nyomtatási év megjelölését, a *könyvtárjegyzékek* a könyvpiac állandó tartozékai lettek. A LANDERER-

¹ V. ö. GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon. Magyar Könyvszemle. 1924. 13. s. köv. II.

² GULYÁS Pál: id. tan. M. Könyvszemle. 1924. 13—24. II.

cég, amely a század utolsó harmadában Kassán és Pesten is nyitott könyvkereskedést nyomdával kapcsolatban, 1777, 1780, 1787, 1796, 1804-ben stb. már négy-öt éves jegyzékeket hozott forgalomba. LANDERER mellett 1780-tól kezdve a WEINGAND és KÖPF pesti, utóbb Budán és Kassán is üzlettel bíró könyvkereskedő cég (1787), ugyanezen időtájban továbbá a pesti és debreceni szentgyörgynapi vásárok alkalmával a LETTNER-cég is adott ki jegyzékeket, amelyek a nyomtatási évek pontos feltüntetése következtében értékes bibliografiai adatokat tartalmaznak; mindenesetre kár, hogy a cég elsősorban a külföldi irodalom terjesztését tartotta szemelőtt, épűgy, mint KLOPSTOCK Ernő (1780), a STAHEL-KILIÁN (1790), a STROHMEIER (1790), a LEYRER József (1800) s a DIEPOLD-féle (1796) pesti, illetőleg budai könyvkereskedő cégek.

A könyvterjesztés, illetőleg a könyvolvasás elterjedésének elősegítésére kiválóan alkalmasak voltak a *könyvkölcsönző könyvkereskedések*, minő GLEIXNER János vállalkozása (1787—1800), aki 3000 kötetből álló könyvtárából könyvenként fizetendő 1 krajcár, vagy egy hónapra fizetendő 30 krajcár átalány ellenében adott kölcsön. E könyvkereskedés egyébként régi könyvek vételével és eladásával is foglalkozott; a vállalkozás azonban nem járt sikerrel s a 3404 darabra megnőtt könyvgyűjtemény 1800-ban vásárra került. MOSÓCZY INSTITTORIS Gábor pesti könyvkötő egyidejűleg «magyar olvasó kabinet»-et rendezett be «Pesthen, a méltóságos ÜRMÉNYI uraság házánál, az Evangyelikusok templomának ellenében-által;» 1796-ban megjelent jegyzéke a XVIII. század második felének sok magyarnyelvű irodalmi termékét tartalmazza, a nyomtatási hely és idő, nemkülönben a könyv ára feltüntetésével. Hasonló kísérlet volt PFUNDTNER Mátyásé Sopronban (1794).

A magyarországi könyvkereskedésnek a központja a XVIII. század második felében *Pozsony* volt. Földrajzi fekvése és politikai jelentősége egyaránt kedvező hatással volt arra, hogy az ősi koronázó városban a könyvkereskedelem és könyvnyomdászat föllendüljön. A pozsonyi könyvkereskedelem azonban általában véve

német jellegű volt. BENEDICT Mihály (könyvkereskedése a Hosszú-utcában volt) 1775-ben megjelent nagy katalógusában (8° 248. l.), SCHWAIGER András (1795, 1798), DOLL Alajos (1784, 1786, 1787, 1788), LÖWE Antal (1773, 1778, 1785, 1786, 1788, 1791), LIPPERT Károly Gottlieb (1799), a KORABINSKY és WEBER-cég (1787, 8° 240. l.) igen használható könyvjegyzékeiben magyar irodalom vagy egyáltalán nem fordul elő, vagy csak mellékesen. E cégek különben is külföldi német kiadóvállalatok ügynökei voltak, akik ennek következtében elsősorban a németül olvasó közönség igényeire voltak tekintettel. A XVIII. század végén azonban már e tekintetben is mutatkozott javulás. WEBER Simon Péter, akinek egy ideig Komáromban is volt könyvnyomdája, az országos vásárok alkalmával pedig Pesten is nyitott könyvesboltot a Hatvani-kapu vidékén, ismételten kiadott könyvjegyzékében (1793, 1797) elsősorban a magyar irodalom termékeiről adott számot. Jegyzékeiben a fősúlyt nyomdájában megjelent irodalmi újdonságaira helyezte, de helyet adott a korábban napvilágot látott műveknek is. Jelentős kísérlet volt 1798-ban FÜSKUTI LANDERER Mihály *Vásári könyvtára*, melynek kibocsátását a következőképpen indokolta: «Mi Magyarok vagyunk: ugyan azért, okoskodjon bár ki-is másképpen, szabad vele, én abban az erős hiedelemben maradok, hogy hazánkfiaival a' Magyar könyveket leg-hasznosabban fogjuk Nemzeti saját nyelvünkön közleni, és ez által a' Magyar Literaturát inkább fel-segéli». A jegyzék annyiban érdekes újítás, amennyiben a kiadó nemcsak részletes bibliografiai leírást ad az irodalmi újdonságokról, hanem azok tartalmát s irodalom- vagy szaktörténeti jelentőségét is behatóan ismerteti, úgy hogy ennek következtében az olvasóközönség előzetes tájékozódást szerezhetett a megjelent újdonságok tartalmáról.

Az *egri* nyomda könyvjegyzéke (1782), továbbá a HOCHMEISTER Márton *nagyszébeni* nyomdász és könyvkereskedőtől kiadott (1790. 8° 202. l.), de többnyire a külföldi német irodalmi termékeket tartalmazó nagy katalógus mellett figyelmet érdemelnek a *kolozsvári* református kollégium nyomdájának jegyzékei, melyek 1781-től kezdve eleinte latin címmel (1781, 1782), utóbb azonban már

kettős (latin-magyar) címmel jelentek meg (1786, 1797). A címlap szerint «a' deák, 'sidó, görög és magyar könyvek laistroma» «magában foglalja a' kolosvári réformátum kolégyom könyvnyomtató Házában kijött és a fel-jegyzett árrok szerént el-adandó könyveket, ugy szintén azokat is, mellyek különböző helyeken nyomtatvatván, azon könyvnyomtató háznál eladás végett találtnak.»

A hazai könyvnyomdászat és könyvkereskedelem történetében különleges hely illeti meg a *nagyszombati*, illetőleg *budai királyi egyetemi nyomdát*, mely 1784-ben még Budán és Nagyszombatban, utóbb azonban csupán csak Budán működött könyvkereskedéssel kapcsolatosan. A nyomda a XVIII. század utolsó tizedeitől kezdve rendszeresen adott ki könyvjegyzékeket, melyek azonban csak a nyomda saját termékeit foglalták magukban. Újítás a jegyzékekben, hogy a nyomda külön füzetekben számol be a megjelent *tankönyvek-ről* (1784, 1798), melyek a magyar, német, tót, horvát, illyr és oláh iskolák igényeit voltak hivatva kielégíteni s azért a nemzetiségek nyelvén készültek. A nyomda 1799-ben adta ki először *Catalogus generalis*-át, mely a nyomdának még könyvkereskedői forgalomban lévő termékeit foglalja pontos és felhasználható jegyzékbe, miáltal számos olyan nyomtatványra hívta fel a figyelmet, melyek emléke időközben feledésbe merült.

A könyvszerzés, illetőleg a könyvgyűjtés lehetőségét s ezzel kapcsolatosan a magyar bibliografiai törekvések megerősödését a magyar könyvkereskedésnek és könyvnyomdászatnak a XVIII. század második felében történt fellendülése kétségkívül elősegítette. Nagy mértékben járult azonban a könyv iránt való érdeklődés felkeltéséhez *egyes könyvtáraknak*, vagy gyűjteményeknek a könyvpiacon való megjelenése. Így 1766-ban Bécsben gróf ESTERHÁZY Miklós könyvtára került nyilvános árverés alá.¹ E könyvtárban jelentékeny mértékben volt ugyan képviselve a magyarországi nem-magyar irodalom, főleg a XVIII. századból, egészben véve

¹ *Bibliotheca Exc. D. B. M. Nic. Com. Esterhazy*, horis consuetis pro auctione publicabitur Viennae Austriae die ... Febr. 1766. In dem Hochgr. Esterhasischen Haus auf der Mölker-Pastey. 8°. 126 sztl. lap.

azonban a külföldi (latin, német, francia) irodalom szabta meg a könyvtár jellegét. Hasonlíthatatlanul értékesebb a KOLLÁR-féle nagy gyűjtemény,¹ amely 1783 szeptember 29-ikén került kalapács alá Bécsben. A KOLLÁR-féle könyvtár — GYURIKOVITS szerint — «szép és ritka könyvekkel bővelkedett..., kivált a Magyarok dolgairól szóló könyvekre és írásokra nézve». A könyvtár igen becses BÉL Mátyás-kéziratokat is tartalmazott, amelyek az említett aukción II. JÓZSEF rendeletéből a bécsi udvari könyvtár számára vásároltattak meg, habár helyük GYURIKOVITS szerint tulajdonképpen a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában volna.² 1784-ben Lipcsében BÉL Károly András több ezer kötetből álló könyvtárát adták el nyilvános árverésen;³ e könyvtárban a Magyarországra vonatkozó irodalom aránylag csekély volt, a BÉL Mátyás-féle kéziratok (fölsorolásuk az 565—569. lapon) nagy számánál fogva azonban nagyobb érdeklődésre tarthatott számot a magyar gyűjtők részéről is. A RÁDAY-könyvtár nagybecsű BÉL-kéziratainak egy része, ha nem tévedek, ebből a gyűjteményből származik. Kisebb jelentőségű volt RUPRECHT Theofil modori, később bazini ev. lelkésznek 1785 január 21-ikén Bazinban árverés alá bocsátott könyvtára,⁴ amely tulnyomó részben külföldi theologiai műveket tartalmazott. Nagy fontosságú volt a *budapesti Egyetemi Könyvtár* azon elhatározása, amellyel 1784 június 4-ikén a könyvtár másod- vagy többes példányaiból egy 1189 tételszámból álló gyűjteményt bocsátott nyilvános árverés útján forgalomba.⁵ A katalógus a könyveket alak szerint csoportosítja s a felosztáson belül a szerzők betűrendes névsorát adja, a

¹ Catalogus praestantissimorum librorum, necnon rarissimorum manuscriptorum Bibliothecae Kollarianae. Wien. Kurzbeck. 1783. 8° 290 l.

² GYURIKOVITS György: Keresztényi Kollár Ádámnak élete. Tudományos Gyűjtemény. 1823. X. k. 20—21. ll. — HAAN L.: BÉL Mátyás. Budapest. 1879 59. l.

³ Catalogus librorum Car. Andr. Belii, a die XIX. mensis Januarii in collegio rubro auctionis lege dividendorum. Lipsiae. 8°. 570 l.

⁴ Bibliotheca litteratissimi viri Theophili Ruprecht etc. Posonii, 1784. 8°. 116 sztl. l.

⁵ Catalogus librorum, qui in Bibliotheca Universitatis Pestiensis publicae auctioni exponentur, 4. Junii et sequentibus diebus 1787 ante et post meridiem horis consvetis. Pestini. M. Landerer. 8°. 146 l.

könyv címének, nyomtatási helyének és idejének megjelölésével. Több alkalommal értékmegállapító megjegyzéseket is ad irodalmi utalásokkal (pl. Fol. 237. 244. 256. 257. sz. a.) s e tekintetben a modern könyvkatalógusok egyik előfutárja. A jegyzékben rendkívül sok magyar nyelvű és magyar vonatkozású könyv található, egyrésztük már akkor is bibliografiai ritkaság volt. 1791-ben GÁNÓCZY Antal nagyváradi kanonok könyvtára került eladás alá.¹ GÁNÓCZY az 1790—91-iki pozsonyi országgyűlés alkalmával Pozsonyban halt el; könyvtára egy részét magával vitte Pozsonyba, ahol azokat tényleg el is adták, könyvtárának Nagyváradon maradt zömét azonban a nagyváradi káptalan szerezte meg.

A XVIII. század második felében eladásra bocsátott könyvtárak közül magyar szempontból kétségtelenül CORNIDES Dániel könyvtára volt a legnagyobb jelentőségű. A terjedelmes könyvjegyzék² az akkori szokásnak megfelelően megtartja ugyan az alak szerint való csoportosítást, azonban azt csupán az egyes tudománysszakokon belül alkalmazza, mint alcsoportosítást; a katalógus ennek következtében lehetővé teszi a könnyű áttekintést mindazok számára, akik csak egyes tudománysszakok iránt érdeklődnek. CORNIDES könyvtára egyébként a hungaricák rendkívül gazdag gyűjteménye volt, kézirati anyaga főleg Erdély történetére nézve volt nagyjelentőségű. Könyvtára, melyet a magyar irodalom és tudományosság nagy szerencséjére gróf TELEKI József (1738—1796) szerzett meg, utóbb a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárába került. A XVIII. század végén nyilvános árverés alá bocsátott könyvtárak közül megemlíthetjük még a STUBLANIZ-féle 294 címből álló gyűjteményt,³ mely túlnyomó részben újabb időből származó idegen nyelvű műveket tartalmazott, továbbá gróf REVICZKY Károly nagy könyvtárát,⁴ amely a görög és latin klasszikusok

¹ *Catalogus variorum librorum, qui licitando venduntur die..... 1791.* (Ugyanaz németül a címlap első részében.) 8°. 134 l.

² *Clarissimi Danielis Cornides..... Bibliotheca Hungarica etc. Pestini. 1792.* 8° 281 l.

³ *Catalogus librorum Bibliothecae Stublanizianae etc.* 8°. 20. l.

⁴ *Bibliotheca Graeca et Latina etc. Periergus Deltophilus. Berolini 1794.* 8°. XXIII. + 390 + 13 sztl. l.

meglepően teljes gyűjteményét tartalmazta, s 1790-ben 500 font sterling évjáradék fejében egy angol lord birtokába jutott;¹ s végül TRNKA Vencel pesti egyetemi tanárnak 1790-ben elárverezett igen becses szakkönyvtárát.²

E felsorolás hiányos ugyan, de annak igazolására mégis elegendő, hogy a XVIII. század második fele jogosan tekinthető a magyar könyvkultúra és könyvkultusz egyik virágzási korának. A könyvtáralapítás divatja, a könyvnek kereskedelmi árucikké való átalakulása és ezzel kapcsolatosan a könyvkereskedelem megerősödése, szükségszerűen előidézték a bibliotekologia és a bibliografia gyakorlati és elméleti művelését. 1798-tól kezdve SCHEDIUS Lajos pesti egyetemi tanár a KILIÁN-testvérek közreműködésével folyóiratszerű kiadványokban³ rendszeresen ismertette az irodalmi újdonságokat az *Österreichischer Merkur* (megindult 1793-ban mint hetenként megjelenő könyvcímjegyzék) mintájára s ezzel az időszaki könyvészeti szemlével a könyv iránt való érdeklődés mélyítéséhez hathatósan hozzájárult. Szinte természetes tehát, hogy a század végén a fellendült magyar könyvkultúra eredményeinek valamelyes összefoglalása időszerűvé vált. A korábbi munkálatok hiányosaknak bizonyultak s még HORÁNYI Eleknek monumentális életrajzi lexikona is⁴ hézagosnak bizonyult, bár e mű elődeinél hasonlíthatatlanul gazdagabb volt, úgy az írók életrajzi adatai, mint könyvészeti vonatkozásai tekintetében. HORÁNYI már 1792-ben kiadta a *Memoria* pótlásául a *Nova Memoria*-t,⁵ az előbbivel teljesen azonos irányelvek szerint, a haladó idő követelményeinek azonban már ez az egyébként érdemes mű sem felelt meg. Nem csupán nyelve miatt, melyet a magyar nyelvnek a tudományos közéletben való előtörése háttérbe szorított, hanem rendszerénél fogva, mely alkalmas lehetett egy életrajzi gyűjtemény felépítésére, a szorosabb

¹ GULYÁS Pál: id. tan. Magyar Könyvszemle. 1924. 57. l.

² Catalogus librorum et actorum medicorum Wenceslai Trnka etc. Pestini, M. Trattner. 1796. 8°. X. + 110 l.

³ Allgemeines Verzeichnis der inländischen Bücher etc. Pest. Kilián. 1798.

⁴ Memoria Hungarorum etc. Viennae. I. k. 1775. 8°. 741., II. k. 1776. 8°. 719., III. k. Posonii, 1777. 8°. 696 l. és Index.

⁵ Nova memoria Hungarorum etc. Pestini. Trattner. I—II. k.

értelemben vett bibliografia igényeit azonban már nem tudta kielégíteni. SÁNDOR Istváné az érdem, hogy az immár fejlett könyv kultúra igényeinek figyelembe vételével a korábbi adatgyűjtő irodalom gazdag anyagát helyes bibliografiai érzékkel feldolgozta és rendszerbe foglalta.¹ A könyvcímeket nem a szerzők szerint, hanem szoros kronológiai sorrendben és ezen belül nyomdahelyek szerint csoportosította. Ezt a rendszert utóbb SZABÓ Károly is átvette. Irodalmunk fejlődéséről adatszerű összefoglaló képet tulajdonképpen SÁNDOR István Magyar Könyvesháza adott először. Művét már az egykorúak is egy tüzetesebben kidolgozandó *magyar bibliografia alapjául* tekintették² s ezen a megállapításon ma sincs okunk változtatni.

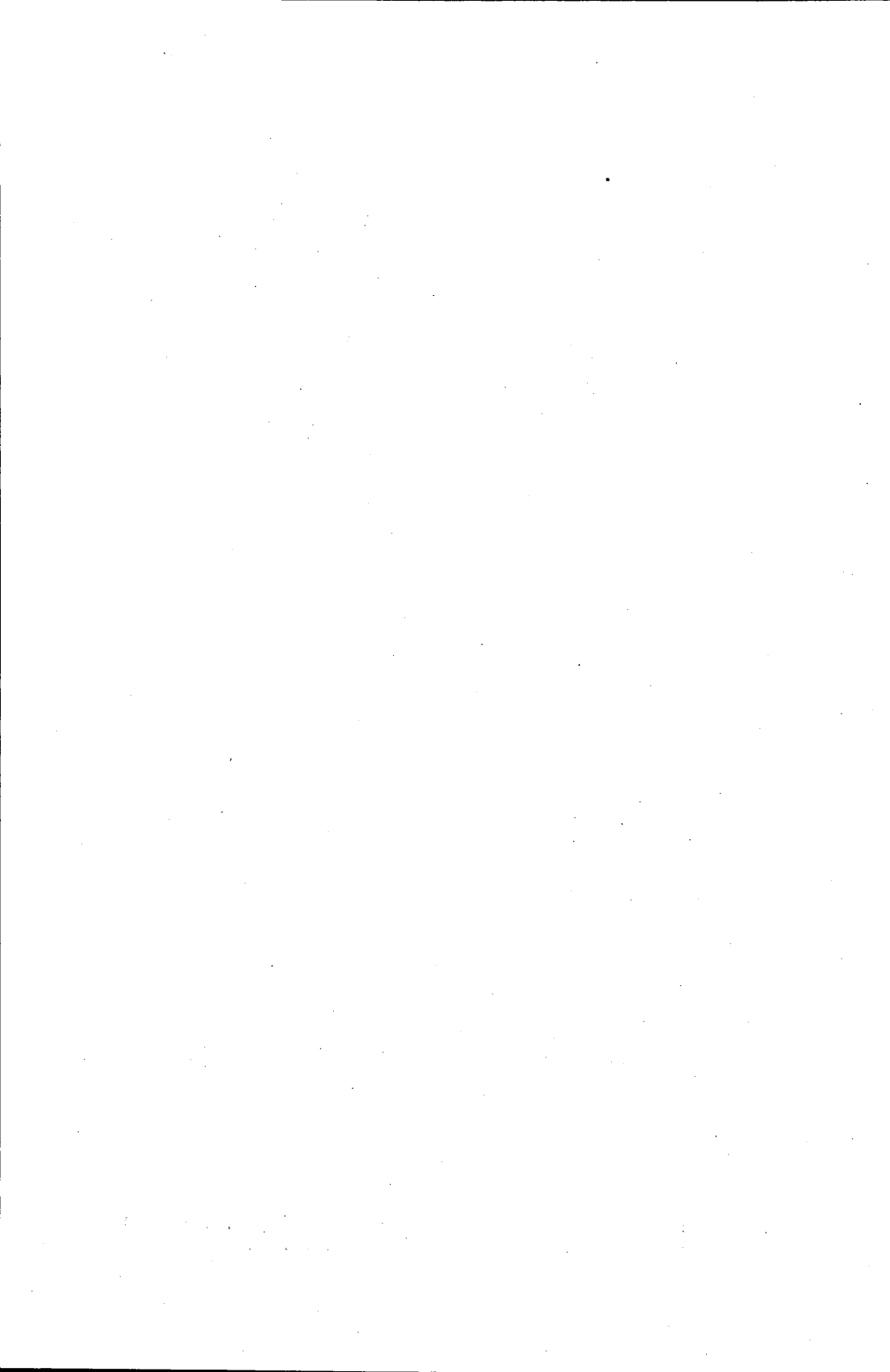
LUKINICH IMRE.

¹ *Magyar Könyvesház*, avagy a' magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említésök. Győrött. Streibig József betűivel. 1803. 8°. 285 l.

² V. Ö. SZINNYEI J.: Az első magyar bibliographus. Budapest. Akadémia. 1901. 20—21. ll.

Sibi cum eis intercessisse. Quando Bauari ad Au-
 ribus Vnorum Cognatis Vnde Vngari ore
 sunt progenitores suos habuisse ingenue pro-
 fitentur. Cum hec legati rite narraissent. Vn-
 uectis gentis conuentus habetur. Vbi Principes
 fere omnes hec una censebant. Firmitatem So-
 cietatem et Amicitiam non solum non esse con-
 temnendam. Sed cum in alieno solo peregrini
 sint. Vltro appetendam. & precipue Bauatoru.
 Quibus cum semper Amice quieteq. vixerunt.
 Quin & aliorum quos. Venandas esse Societates.
 Ut alienas quas Sedes Armis occuparint. Officio
 potius q. iniuriis et bello retineant. Factum est
 igitur decretum. Ut cum Bauatis fidelissimum

consuetudinis. Boemi sane pcellunt. Corpora. Comas q.
 plus iusto colunt. In habitu uestituq. nitidissimi. & p.
 molles. ad bellu. & voluptates tantu nati. Populares
 ois sunt. & affabiles. ad Cotiliadas q. amicitias nimis
 idonei. Contra Seueriores Vngari ac magis Agrestes.
 Bello durissimi. Austere consuetudinis. & q. maxime
 pegnunt. Extnos patu amant. Pleruq. abominant. Fla-
 tu his est ingeniu. ac imodicus Equor. Vestru q. Lu-
 xus. Amor. habitus. ac melle potissimu est studiū.
 Cetum minima cura. sollicitudoq. Pericula cotem-
 nunt. bella serunt. oculu ferocidant. Honore laudem q.
 appetunt. qua armis parat nitunt. P. Matthias ob
 igente apparatu cuctanus accessit. Crebris a Boemo
 litris uexatus. Regina cu Francisco Aragonio fte eius
 lte Potiffes. Proceres q. ois secu dunt. Cu Osmuciu

AZ EREDETI BONFINI-KÓDEX MÁSODIK TÖREDÉKE.

(Egy hasonmással.)

1919-ben a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárának limbusában egyéb középkori kódextöredékek közt két, könyvtáblából kiáztatott, szép, olaszos humanista-írással teleírt, különálló, egyenetlenül körülvágott szélű hártyalevelet találtam. Védőborítékuk felirata: «Fragmentum codicis cuiusdam historici Hungariam quoque tangens, saec. XV. in membrana. ESSENWEIN A., a nürnbergi német múzeum igazgatójának ajándéka, 1872. évi június hó 21-én», felkeltette érdeklődésemet. Csakhamar rájöttem, hogy magyar történelmi tárgyú szövegük — a hunnok és magyarok rokonainak, az avaroknak Nagy Károly által történt leveretését írják le — Antonio BONFINI¹ Mátyás király megbízásából megkezdett, II. Ulászló parancsára folytatott és az 1496-ik év elején történt események leírásával csonkán lezárt, 45 könyvre, 4 és fél decasra terjedő: «*Rerum Ungaricarum Decades*» című nagy történelmi műve I-ső decasának IX-ik könyvéből való. A második levél szövege nem közvetlen folytatása az elsőnek s néhány jelentéktelen lectio varians leszámításával szóról-szóra egyeznek a SAMBUCUS-féle, 1568. évi, baseli javított kiadás 167—168, illetve 170—171 lapjain olvasható, megfelelő szövegrészletekkel. A Magyar Könyvszemle 1919. évi folyamának 111—117 lapjain «BONFINI-kódextöredék a Magyar Nemzeti Múzeumban» címen írt ismertetésem végén arra az eredményre jutottam, hogy két levélnyi «töredékünk szép, rendes írása; írásának megállapítható kora, hártyájának finomsága, továbbá a többször emlegetet körülmény, hogy a többi, később kiadásra került másolatok sebtében, lopva, csak

¹ Megtartom a megszokott névformát, bár dr. FÖGEL József, magy. tud. akadémiai kéziratáras úrtól, igen tisztelt barátomtól értesültem, hogy maga a nagy olasz humanista történétíró DE BONFINIS alakban használta nevét.

magánhasználatra készültek, méltán arra a gondolatra vezetnek bennünket, hogy valaha BONFINI nagy műve első, tisztázott példányának lapjait képezték». Idézetekkel igazoltam, hogy II. Ulászló király familiárisát, Jánost, a scriptort, «qui Historiam Hungaricam ab Antonio BONFINIO editam, fideliter descripsit,» hű és «elegáns» munkájáért családjával, atyjával és testvéreivel együtt, nemesi rangra emelte s nekik címet is adományozott. II. Ulászló parancsára — a király 1494—1495. évi számadáskönyvei szerint — többször utalnak ki pénzt BONFINI művének másolásáért a scriptornak és vesznek íróhártyát kifejezetten e célra.¹

Habent sua fata libelli.

Pár évvel a nürnbergi töredék ezen ismertetése után Közép-Európa egy másik szegletéből, Szegedről került csodálatos véletlen folytán — más kifejezést alig használhatok — ugyanezen hártya-kódex más két összefüggő levélnyi töredéke újfent a Nemzeti Múzeum kézirattárába s így kezembe. Rendje szegedi könyvtárában 1923 november 2-án egy negyedréti könyv táblájáról fejtette le és adta át 1924-ben dr. ZSINKA Ferenc, magyar nemzeti múzeumi könyvtárnok, igen tisztelt kollégámnak és barátomnak felfedezője P. KAIZER Nándor, ferencrendi gvárdián.²

Mihelyt ZSINKA megmutatta a negyedréti könyv alakjához idomított, alul és négy sarkán levágott, szélein behajtott, kívül került 1b és 2a lapjain erősen megbarnult, bepiszkolódott és megkopott két összefüggő hártyalevelet, rögtön szemembetűnt a rajta látható humanista írás ismerős volta. Szövegében Mátyás király, Beatrix, Aragoniai Ferenc, Ulászló cseh király, Olmüc város nevét és egy királyi ünnepélyes találkozó leírását olvasva, csakhamar megértettem, hogy Mátyás és II. Ulászló 1479. évi július havában történt olműci találkozásáról van benne szó. A humanista stílusból és azonos írásból természetesen ismét csak BONFINI művét vehettem gyanúba. HELMÁR Ágost mutatója szerint az 1476--79.

¹ Id. h. II. 7. és III. 1.

² Felfedezésének helyét és idejét első lapjának jobb szélére sajátkezűleg jegyezte rá e szavakkal: «Invenit Segedini die 2. Nov. 1923. in Bibliotheca nostra — P. Ferdinandus KAIZER m. pr. guardianus».

évek eseményei BONFINI műve IV. decasának V-ik könyvében vannak megírva.¹

Így azután könnyű volt rátalálnunk a SAMBUCUS-féle 1568. évi kiadás 628—629. lapjain két levélnyi második töredékünk szó szerinti szövegére.

Szegedi töredékünk a IV. decas V. könyvének végéről való, 1a lapja a csehek és magyarok érdekes összehasonlításával kezdődik,² mint az 1568. évi kiadás 628. l. felülről 8-ik sorától kezdve olvashatjuk:

1a l.: //consuetudinis, Boemi sanè praecellunt: Corpora: Comas'que plus iusto colunt: ... Tris (!) circiter horas de communi concordia: de redintegrando federe Ver:// (ba fecere. Demum foedus arctius ... sacrosanctum id esse iussere). A zárójelbe tett, a kéziratban négy, nyomtatásban három sor a lap alján levágva.

1b l.: (1568. kiad. 628 l. felülről 29-ik sor) Soluta deinde colloquio: Alter in Castra in urbem alter se recepit ... WLADISLAVS ... prestitit: Vbi quottidie Equestri certamine// (pugnatum, magnaue ac uaria uictoribus ... celebratum in foro conuiuium est principum.) A levágott rész az 1568-ik kiad. 628. l. alulról negyedik sorában végződik.

2a l.: (1568. kiad. 628. l. alulról 3-ik sor) In medio fori Tetragonus stabat Abacus gradatim more Pyramidis ab omni parte consvrgens ... WLADISLAO Rege ... Tantum fraterne semper Charitatis ostendit & honoris exhibuit: ut nihil ultra a// (-ddi & optari posset: ueluti diuus ille princeps ... eligendum consuleret? Vuladislauum, inquit, si) A zárójelbe tett, levágott részt l. 1568 kiad. 629. l. felülről 16—19. sor.

2b l.: (1568. kiad. 629. l. 19-ik sor) optimum Regem appetitis. Conpositis rebus cum iam soluendus (*conuentus*, az eredetiben kimaradt) esset: ne indonatum quidem Boemie Regem: quem Fratrem adoptauerat Fortuna Turci audaciam sequitur

¹ BONFINIUSnak mint történetírónak jellemzése stb. Bpest, 1876. 47—49 l.

² L. CSÁSZÁR Mihály, A magyar művelődés a XV. században Antonio BONFINI Rerum Hungaricarum Decades-ének alapján, Bpest, 1902. 68. l.

fouetque. Nam tanta siccitate Is annus exarruerat: ut ad// (VII. Kalend. usque Aprilis nunquam pluerit, innen töredékünk végén levágva, l. tovább 1568. kiad. 629 l. felülről 38-ik sorban. A 2a és 2b lapok szélén XVI—XVII. századi, tintával írt jegyzetek töredékei mutatják, hogy ekkor még egyben volt a kódex.

A két töredék, a nürnbergi és szegedi, írása azonos: szép, rendez, kerek, különálló betűs, XV. századvégi, olasz humanista-írás. Feltűnő gyakran használ nagy kezdőbetűt, vessző helyett sűrűn kettőspontot. De míg a nürnbergi töredék még ritka esetben rövidít, a szegedi töredéknek már majd minden szava rövidítve van. Vagy a scriptor unta az írást, vagy Ulászló szegényedő királyi udvara takarékoskodott a mű végének másoltatásakor már az íróhártya beszerzésére fordított pénz kiutalásával. A második töredék 1a és 2b lapján csak úgy megtaláljuk az írás egyetlen díszét, az elhalványult, írott *℥*-hez hasonló, vörös caput-jelet, mint az első töredék 1b és 2a lapján. Hogy második töredékünket már II. Ulászló korában tisztázták, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az 1b és 2a lapon a WLADISLAVS nevet csupa majusculás betűvel írja, míg Mátyásét és Beatrixét az 1a és 2b lapon nagy kezdő után csak kisbetűkkel.

Mint említettük, második töredékünk negyedréttű könyv kötéstáblájául szolgált, ennek megfelelően a kívül eső 1b és 2a lapja kopott és piszkos, helyenként olvashatatlan. Mivel a levelek alsó 4 sora le van vágva, egy-egy lapján, nem mint a nürnbergi töredéken 30—30, hanem csak 26—26 sor van. Így tehát csak a szöveg tükrének szélessége egyezik meg amazéval: 130 mm. Ezzel szemben a szegedi töredék első levelének úgy 43 mm-es felső, mint 70 mm-es külső oldalmargója érintetlen szélességében megvan. A belső oldalmargó mindkét töredék levelein 25 mm. Ha az alsó margót is 43 mm-esnek vesszük, ezen méreteket a nürnbergi töredék teljesen meglévő 130 × 230 mm-es tükörnagyságához adva, megkapjuk BONFINI e hártyára írt másolatának teljes, tekintélyes folio lapnagyságát: 225 × 316 mm.

Érdemesnek tartottuk ily tüzetességgel leírni szegedi töredékünk külsejét, mert megismerése által bizonyossá lett, amit az

első, nürnbergi töredék alapján csak kételkedve mertünk leírni, hogy az immár négy levélnyi két töredék BONFINI 4 és fél decasra terjedő művének, a legnagyobb terjedelmű középkori magyar történelmi műnek első, eredeti tisztázatú, hártýára írt példányából való, melyet az uralkodásának első éveiben Mátyás könyvtárát még teljes épségében fenntartó, sőt gyarapító II. Ulászló király a XV. század utolsó, vagy a XVI. század első éveiben: 1496. — ez évig halad a mű — 1499. — ez évben kéri először kölcsön a Corvinából — és 1503. közt — ez BONFINI halálának éve — a Corvinában helyezett el. Ez idő szerint hártýára írt töredékeinken kívül BONFINI művének csak a krakói, herceg Czartoryski könyvtárban lévő, XVI. századi, papírra írt, folio nagyságú, nem teljes, kéziratot másolatát ismerjük.¹

A teljes hártýakézirat szokatlan nagy terjedelmű volt. A mű első, teljes, nyomtatott kiadása, az említett 1568. évi SAMBUCUS-féle, 750 nagy-ívrétű lapra terjed. Ebből azonban le kell vonnunk OLÁH Miklósnak az I-ső decas VII-ik könyvébe iktatott, 30 nyomtatott lapnyi (106—136. l.) Attiláját. Marad tehát 720 lapnyi szöveg, oldalanként 51 sorral. Az I-ső decasból való nürnbergi töredékünk egy-egy lapjának 30 sora e nyomtatott kiadás 17 sorának felel meg. Egy nyomtatott lapra tehát épen 3 írott lap szövege fér. A IV. decasból való, a szavakat már erősen rövidítő szegedi töredékünk egy-egy lapjának 30 sora azonban nyomtatásban már 21—22 sornyi. Ebből tehát 2 és fél oldal tesz ki egy nyomtatott lapot. Azon feltevéssel most már, hogy az első 3 decas tisztázásánál töredékünk írója még nem nagyon rövidített s csak a IV. és az V. fél decasnál kezdett takarékoskodni az írással és pergamennel, könnyen rekonstruálhatjuk e hártýára írt, kéziratot példány eredeti, teljes terjedelmét. Az I—III. decas nyomtatott lapjainak számát 3-mal, a IV. és a fél V. decas nyomtatott lapjainak számát 2 és féllal kell szoroznunk. Így az I-ső decas 165 nyomtatott lapja kéziratban körülbelül 495, a II-ik decas 184 lapja kéziratban 552, a III-ik decas 182 lapja kéziratban 546 oldal lehe-

¹ L. Magyar Könyvszemle, 1919. 113. l. 3. jegyz.

tett. A IV-ik decas nyomtatásban 141 lap, az V-ik féldecas meg csak 48 lap, a kettő együtt 189-et tesz ki, ez 2 és félszer véve 472 és fél oldalnak felel meg. Ha már most tudjuk, hogy egy 300 leveles, 600 lapos hártayakódex ormótlanul vaskos, előttünk áll BONFINI hatalmas művének decasonként tagolt, négy, eléggé egyenlő vastagságú (kb. 495, 552, 546, 472,5 lapnyi terjedelmű), 31,6 cm. magas és 22,5 cm. széles, finom, fehér hártayára, kerekbetűs, gondos humanista-írással írt, elegáns, széles margóval ellátott kódexe. Bizonyára mindegyik kötet díszesen illuminált címlappal, egy-egy decas 10—10 könyvének kezdőszava ugyanannyi festett, aranyozott iniciáléval volt ékesítve. A IV-ik kötetben elért az utolsó másfél decas.

Felesleges volna itt újra részleteznünk ama fáradalmas kutatásokat, melyeket XVI. századi humanistáink és BONFINI művének első kiadói végeztek, hogy a nagy mű teljes szövegét előkerítsék. Megírta már ezt részletesen gr. KEMÉNY József,¹ HELMÁR Ágost² és CSÁSZÁR Mihály,³ folyóiratunk 1919. évi folyamában, a nürnbergi töredéket ismertető cikkünkben magunk is összefoglaltunk.⁴

Itt tehát csak a legszükségesebb és kevésbbé ismert adatokra szorítkozunk.

Cseh források alapján dr. FÓGEL József említi, hogy a János scriptor által tisztázott, Corvinába elhelyezett eredeti díszes példányt Hasišteini LOBKOVIC Bohusláv cseh humanista, II. Ulászló titkára SCHLECHTA János útján már 1499-ben ki akarta kölcsönözni a Corvinából. Megkapta-e? Nem tudjuk.⁵

Kétségtelen tény azonban, hogy egyes részleteit még a Corvinában többen lemásolták és az összes későbbi nyomtatott kiadások e másolt részleteken és nem közvetlen az eredeti teljes másolaton alapszanak.

«A könyv nem volt nyomtatva, hanem csak írva; és a püspekek annakutánna ki-ki mind magának megíratta. De miért-

¹ BONFINIUS élete és munkái. Új Magyar Múzeum IV. folyam, 1854. I. kötet. 246—270. l.

² Id. m. 5—8. l.

³ Id. m. 32—33. l.

⁴ Id. h.

⁵ II. Ulászló udvartartása 103. lap.

hogy a könyv nagy és hosszú, restelték megírni mind a könyvet. Ezért egyik egy részét írta, másik a másikat, harmadik a harmadikat: e sok darabokból annakutánna mű üdönkbe egybeszedeggettük és rendre hoztuk mind az egész könyvet nagy munkával és nagy nehezen: mert az egész könyv elveszett BONFINIUSnál és László (II. Ulászló) királynál,» írja e későbbi kiadások és az eredeti, János scriptor-féle másolat viszonyáról HELTAI Gáspár.¹

Ugyanily értelemben szól RÉVAY Ferenc nádorhoz intézett ajánló soraiban a besztercei szász BRENNER Márton, ISTVÁNNFY Pál 3 decasra terjedő, több kéztől származó, hibás kéziratos másolati példányáról, melyből 1543-ban Baselban először adta ki BONFINI I—III. dacasát: «Quamquam autem liber imperitia librariorum, qui ex Budensi exemplari autographo hunc descripserant, multis in locis depravatus esset, quibus castigandis, restituendisque non parum operae mihi insumptum est..... Ad BONFINIUM redeo..... pleraque tamen concisa, abruptaque sunt, nisi librariis indoctis, qui librum descripserunt, id velimus attribuere: quod etiam ipse, ut credam facile adducor. *Multorum enim manus in Exemplari agnoscebatur: unde furtivis et successivis operis (horis?), alicuius episcopi iussu clam descriptum fuisse puto*». (Közli a SAMBUCUS-féle kiadás (1568) is, 10. l.)

VERANCICS Antal 1549 november 10-én Krakóban kelt levelében értesíti nagy örömmel PESTI Gáspárt, hogy egy fiatal lengyel humanistánál, TRICESIUS Andrásnál megtalálta az V. decas öt könyvét. De hiányzik még a IV. decas: «Scis, Antonium BONFINIUM Hungaricarum rerum historicum quinque decades composuisse, editisque in lucem tribus (I—III. decas, 1543. BRENNER-féle baseli kiadás), quarta et quinta fortasse nondum recognitae, *interciderant. Nec dubitandum est, quartam apud aemulam gentem nostrae nationis periisse, quae Matthiae regis clarissimi gesta continebat*». ²

¹ «Chronica az Magyaroknak dolgairól», Kolozsvárt, 1575. Újabb Nemzeti Könyvtár III. folyam, Pest, 1854. 69–70. hasáb.

² Mon. Hung. Hist. Scriptores IX. k. VERANCICS összes munkái VI. k. 352. l. V. ö. PESTI Gáspárhoz 1549 dec. 13-án Sárovarról írt levelével, u. o. Script. X. VER. lev. VII. k. 11. l. Hivatkozik rá CSÁSZÁR Mihály, id. m. 32. l.

A következő évben, 1550 március 5-én már RÉVAY Ferenc nádortól kérdezősködik VERANCICS Bécsből, hogy igaz-e azon értesülése, hogy nála van a IV. és V. decas? Esdve kéri a nádort, hogyha nála van, legalább olvasásra engedje át a IV. decast: «Contigit me proximis diebus audivisse, quod extarent apud Te reliquiae Historiarum Hungaricalium Antonii BONFINI, quarta scilicet et quinta decas, quas videndi tantum me incessit desiderium, ut non potuerint me continere, quin eas commodato a Te postularer.... rogo Te quam maxime possum, commodas mihi ipsius BONFINI reliquias vel tamdiu duntaxat, donec eadem poterunt perlegi, praesertim autem, si IV. decadem habeas, qua Matthiae clarissimi regis, immo Achillis nostri fortissimi Gesta complexus est».¹

1561 és 62-ben TRECÍ Kristóf és Gelei TORDAI Zsigmond szándékozott kiadni Baselben, Miksa császár és király megbízásából a RÉVAY János birtokában meglévő IV. decast. Tervük nem sikerült. 1565-ben adta ki azután HELTAI Gáspár Kolozsvárt BRENNER III. decasából s a CSÁKY Mihály birtokában nagyon hibás kézirati példányban meglévő IV. decas első hat könyvéből Mátyás királynak BONFINI által megírt történiáját. BONFINI ötödfél decasra terjedő művének első teljes kiadása, a fentebb többször említett 1568. évi SAMBUCUS-féle baseli kiadás. Címlapjáról megtudjuk azt, hogy több kézirat összevetése alapján készült, Miksa császár- és királyhoz intézett ajánló soraiból pedig, hogy a IV. decas 10 könyvének kéziratát a RÉVAY-család könyvtárából, az V. decas öt könyvét FORGÁCH Ferenc váradi püspöktől kapta a kiadó.²

Ezek után nem foroghat fenn kétség aziránt, hogy Nürnbergből és Szegedről a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárába került két töredékünk, melyeknek elseje BONFINI I-ső, másodika a IV. decasából való és mindkettő azonos kézzel van, gondos, XV. század végéről való humanista-írással, azonos interpunctióval és caputjelekkel, egyező tükörnagyságú és sorszámú hártylevélre írva,

¹ Mon. Hung. Hist. Script. X. VERANCICS levelei VII. k. 45. Hivatkozik rá Császár, id. m. 33.

² Gróf KEMÉNY J. id. h. ; FLEGLER S., A magy. tört. írás története 27, 56, 77. l.

csak a nagy humanista történetíró személyes felügyelete alatt, János scriptor által tisztázott, Corvinába elhelyezett első, eredeti másolati példányának két csodálatos módon ismét összekerült darabja lehet. Csekély, de értékes maradványai egy hatalmas, négykötetes, középkori magyar történeti műnek.

Ha rövid pár év alatt a szerencse véletlen kedvezéséből e nagyszerű mű egymástól oly távoleső helyről származó, két töredéke kerülhetett kezünkbe, nem lehetetlen, hogy az idők folyamán szerencsésebb kutatók nagyobb részleteire bukkannak. Kutatásukat a nürnbergi és szegedi töredék első sorainak mellékelt facsimiléivel óhajtjuk megkönnyíteni.

JAKUBOVICH EMIL.

KÖZÉPKORI KÖNYVKULTURÁNK NEHÁNY FONTOS EMLÉKÉRŐL.

(Négy hasonmással.)

I.

Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost kódexei.

MÁTYÁS király és VITÉZ János nagy könyvgyűjteményét nem számítva, KÁLMÁNCSEHI Domonkos székesfehérvári prépost (majd nagyváradi s utóbb erdélyi püspök) kézíratairól esett a legtöbb szó úgy a hazai, mint a külföldi irodalomban. Ha alább a bő irodalomhoz még néhány szót fűzök, azért történik, mert némely adat helyesbítésre, másik pedig kiegészítésre szorul.

Mindenekelőtt a kódexek számát kell megállapítanunk. RÓMER¹ és BUNYITAY² négyet említenek, egyet a lambachi bencés kolostorban, egyet a bécsi Liechtenstein-gyűjteményben, egyet a zágrábi székesegyház kincstárában, egyet a zágrábi főegyház könyvtárában. CSONTOSI³ Zágrábban hármat említ, a lambachi és bécsi kötetekkel együtt tehát összesen ötöt. Ugyanebben a véleményben van FRAKNÓI is, ki az ötöt még a londoni Beatty-gyűjteménynek legutóbb (1918) vásárolt darabjával toldja meg.⁴ Azonban mind a négy tudós adata téves, mert amint alább ki fogom fejteni, a három kérdéses zágrábi darab közül csak az egyik, az is csak fele-részben viseli a főpap címerét.

Időrendben legelső helyen áll a bécsi LIECHTENSTEIN-féle

¹ RÓMER F.: Kalmanczai Domokos székesfehérvári prépost kódexe. M. Könyvszemle. 1876. 169. lap.

² BUNYITAY V.: A váradi püspökség története. Nagyvárad. 1883. 334. lap.

³ CSONTOSI I.: Könyvtárúvázlatok Ausztriában. M. Könyvszemle. 1890. 34. lap.

⁴ FRAKNÓI V.-GOTTLIEB Th.: Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty à Londres. É. és h. n. 10—11. lap.

Kálmáncsehi Domonkos Missaléja és Breviariuma. Wien. Liechtensteinyűjtemény.

etiam multiplicat i regitur
 oſcia in noua ſuſce me p
 gene ſaſciacōis grām qm
 cedisti. ut corpe i mente i
 nouati. i uitate fidei fer
 uētes tibi dno ſcint mer
 am. p. ad preſſiō; ſc. veni
 ſp. alme v. loq̄bant iur. oſ

Ops ſep̄ne deus qui
 ſaſciacōi qm q̄gunt
 diez uoluisti multo p̄mci
 pri p̄ inſeſſiōm. ſa. n. ut
 p̄riati ſitā diſp̄ſio diuſiſce
 linguar. ad unā d̄ſiſiōm
 tu nois celeſti muner. x̄g
 get. p. dēni ſalue ſeſti in
 redendo v. veni cūſ v. cō

Deus qui oſ ſina h
 ſaſciacōi. feſtiuitat
 hodiene in uita tuā calhar
 i oſ gūte i nate ſiſciacōi
 tēdēte bō. n. i totā mōi la
 taudie ſp̄s tu dona diſſiō

Piritus do
 mi reple
 orbē tra
 ri all. et
 hoc qd̄
 tunc oīa ſaſciā hē uce al. al. al.

Ps Confina hoc dō qd̄ opar. es
 in nob. a ipſo ſcō tuo qd̄ ē i neli. 6

Deus qui hodiēna oī
 die corda fidelū ſa
 ſp̄s illuſtrauē docuiſt. da
 nb in eodē ſp̄i uita lūp. et
 de c. ſp̄ cōſolante gaudei.
 p. i. iū. c. lē. actū ap̄. u.

In dieb. ill. Dum x̄plēn
 dies pentecoſtes. erat
 omis diſapli p̄t in eodē lo
 co. Et ſuſ ē rep̄te de celo
 ſonus tanq̄m aduēciēſ
 ſp̄s uehēntis. i repleuit to
 tā domū. ubi erant ſedētes
 Et appuerūt ill. diſp̄tate lin
 gue tanq̄m ignis. ſecūq̄ ſi
 p̄a ſinglōs cor. Et repleti
 ſt ſp̄s ſp̄ſiō. i ceperūt loqui
 uariis liguis. p̄ut ſp̄ſiſais
 dabat eloqui ill. Erāt. aut
 i uſim hīc. mtes uideri uia
 religioſi ex oī nate q̄ ſub
 celo ē. ſitā at hīc. uce. cō
 uenit mltitudo. i mente
 ſuſa ē. qm̄ audiebat unū
 q̄ſq̄; ligua ſua illos loq̄n
 tes. Stupebat at ſp̄s. i mi
 rabat dīctes. Nōne ente
 omis iſti q̄ loq̄t. gaudei ſt

György apát és Bakócz Tamás Missaléjának egyik lapja. 1498 előtt.
Zágráb. Székesegyház. Kincstár. 354. szám.

György apát és Bakócz Tamás Missaléjának egyik lapja. 1498 után. Zágráb.
Székesegyház. Kincstár. 354. szám.

gyűjtemény darabja, egy *Breviarium* és *Missale*,¹ melyet a 200. v. lapon olvasható bejegyzés szerint a székesfehérvári prépost 1481-ben másoltatott. A kézirat, mely rendkívül gazdagon van illuminálva, számtalan díszes iniciáléval és lapszéldiszitéssel, a magyar miniaturfestészet egyik legfontosabb emléke. Az első keltezett kézirat, mely kétségtelenné teszi a budai könyvfestő-műhely létezését és épen arra a kérdésre vonatkozólag ad felvilágosítást, milyen is volt hát a budai műhely berendezkedése? Mik voltak a segédeszközök? Mennyiben hasonlított e műhely egyéb nemzetek miniatur-festő műhelyeihez? A kézirat díszjele a legkevésbé sem mondható egységesnek s ép ez adja meg műhelyszerű jellegét. Látszik, hogy több kéz dolgozott benne különféle modorban. Ráismerünk a kézirat lapjain a gótikus levélornamentikának arra a típusára, mely ilyen formában Olaszországban sohasem fordul elő, ellenben jellemző megnyilatkozása volt a nálunk otthonos könyvdiszitési stílusnak, mely Közép-Európa németnyelvű vidékeiről származott el mihozzánk. Erre a régibb északi rétegre került rá az újabb olasz réteg. A milanói gazdag folyondárok s a felsőolasz módra, oszlopokból és más építészeti részekből összeállított nagy iniciálék és a bennük foglalt ugyanilyen stílusú kompozíciók mellett találunk tisztán florenci, sőt francia stílusú lapokat is. A festés világosan mutatja, hogy a kódex illuminatorai, kiknek nagyrészt magyaroknak kellett lenniök, inkább a Budán, MÁTYÁS király és más magyar urak könyvtárában akkor már nagy számmal levő kéziratokon képezték magukat, semmint rendszeres tanulással. S ily módon e *Breviarium* és *Missale* némileg arról is felvilágosít, milyen kéziratok voltak akkor már Budán. Ezek a kéziratok ekkor még egyszerűbb természetűek lévén — a florenci nagy mesterek munkái a nyolcvanas évek végén érkeznek csak Budára — a műhely munkásai a nagyobb kompozíciókhoz, a bibliai jelenetek-

¹ Először ismertette: RÓMER F. Archaeológiai közlemények. 1870. VIII. köt. 142—149. lap. Négy lapját közli: FRANKÓI-GOTTLIEB, Id. m. VI—IX. tábla. Azelőtt a Klagenfurt melletti vieringhi cisztercita kolostorban volt s a kolostor szekularizációja után került a LIECHTENSTEIN-gyűjteménybe. L. CSONTOSI. Id. m. 36. lap.

hez mintát belőlük nem vehettek. Annyi tudással pedig nem rendelkeztek, hogy maguk tudták volna a megfelelő jeleneteket elkészíteni. Így ahhoz a segédeszközhez fordultak, mely a német és a vele érintkező kultúrák területein mindenütt gyakorlatban volt — a XV. századi német metszetekhez. E metszetekből, melyek nagyrésze egyenesen aranyművesek, miniatorok és mindenfajta iparművészek szükségleteinek kielégítésére állíttatott elő, úgy látszik a budai műhely is nagy készlettel bírt. Nevezetesen a SCHONGAUER előtti idő legnagyobb német rézmetszőjének, a felsőrajnai E. S. MESTERnek munkái örvendettek nagy kedveltségnek. Számtalan iniciálé kis jelenetében ismerünk reá az E. S. MESTER szép lapjainak kicsinyített másolataira. Messzire vezetne ez átvételek egyenként való felsorolása; elegendő, ha példaképen szemügyre vesszük a mellékelt I. táblán közölt nagy lapot, mely a kánon előtt áll. (F. 217. v.) A lap diszítésének kétstilű volta első pillanatra felötlik. A lap szélén köröskörül arany rudakon felkésző, könnyed virágfolyondárt látunk, melybe játszó gyermekek vannak közbefoglalva. E dekorációt, e madarakkal játszó gyermekeket jól ismerjük e kor flórenci, egyszerűbb, de tetszetős, úgyszólván gyári termékeiből. A négyszögű és kerek kompozíciók azonban német stílusukkal kirínak a flórenci keretből. Ezek, amint megtudtam állapítani, az E. S. MESTER munkái után vannak belemásolva. A középső nagy kép, Krisztus keresztfeszítése, pontosan megegyezik a mester metszetével,¹ csak a hátrább álló csoportokat egyszerűsítették még és tájképet rajzoltak a háttérbe. A felső lapszélkeretbe illesztett Krisztus az Olajfákhegyén, a baloldali Krisztus levétele a keresztről és a jobboldali Sírbatétel, mindahárom az E. S. MESTERnek egy és ugyanazon lapjáról van másolva.² A rézmetszeten a passzió, a négy egyházatya és két szent vannak összesen 18 kis medaillonban ábrázolva s az egész nyilvánvalóan mintalapnak készült idegen műhelyek számára.

¹ M. LEHRS: Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstichs im XV. Jahrhundert. II. Wien, 1910. I. kötet 30. szám. A metszet képe közölve 72. tábla. 181. ábra. Úgyszintén M. GEISBERG: Die Kupferstiche des Meisters E. S. Berlin. 1924. 24. tábla.

² LEHRS: Id. m. 201. szám. Képe közölve. GEISBERG: Id. m. 144. tábla.

Ezek a kölcsönzések nemcsak azért fontosak, mert fényt derítenek a budai műhely dolgozási módszerére, hanem azért is, mert élesen rácáfolnak azon föltevésre, mintha e kézirat olasz eredetű lehetne. Korai német metszetek ily sűrű és minden fenntartás nélküli másolása teljes lehetetlenség volna Olaszországban, ahol csak SCHONGAUER és főleg DÜRER metszetei tettek nagy hatást. Mivel pedig az ornamentális részek olasz volta miatt német sem lehet a kézirat, következésképpen okvetlenül a legkézenfekvőbb és egyetlen lehetséges megoldást kell elfogadnunk, hogy t. i. magyar.

Érdekessé teszik a kéziratot még erős kapcsolatai a MÁTYÁS király számára Budán készült kéziratokkal. Így főleg az ARISTEAS-kódexszel,¹ melynek címlapja nagyon hasonló a Liechtenstein-kódex 255. lapjához és MÁTYÁS királynak 1488—90 között keletkezett Rómában levő *Missalé*jával.² KÁLMÁNCSEHI könyvének 112. v. lapjának egész keretét pl. sűrűn egymás mellé helyezett, négyes csoportokban egymásba fonódó, gyümölcscsel megtöltött bőségszaruk képezik, szokatlan és igen szép, színes dísz adva a lapnak. Ugyanezzel a bőségszarús kerettel találkozunk a római CORVIN-*Missale* 108. r. lapján. Ugyanilyen szoros viszony van, hogy csak még egy példát említsek a LIECHTENSTEIN-féle kézirat 57. r. lapján látható francia módra készült keret és a római *Missale* 118. r. lapjái között. Mindkettőn finom, két színben tartott fodros levéldísz között apró, naturalisztikus bogáncsokból, szekfűkből és nefelej-csekből tevődik össze a dísz. A közös műhely, melyben keletkeztek, nyilvánvaló, de a MÁTYÁS-féle *Missale* modorán látszik, hogy néhány évvel későbbi.

A LIECHTENSTEIN-kódexszel teljesen egyidőben keletkezhetett a *zágrábi székesegyház kincstárának* KÁLMÁNCSEHI *Missale*ja (N° 355), mely csak felerészt viseli KÁLMÁNCSEHI címerét, második fele szentlászlói THÚZ Osvát zágrábi püspök címerével van ellátva.³ Nemcsak a két kézirat általános jellege mutatja, hogy egyhúzában kellett készülniök, hanem a lapszélkeretek egyes díszítő elemeinek

¹ München. Cod. lat. 627.

² Roma. Vatican. Urb. lat. 110.

³ THÚZ Osvát címerének megállapítása VARJÚ Eleméértől származik.

sűrűn előforduló egyezés is. E megegyezések oly sűrűek, hogy egészen fölösleges volna őket egyenként elősorolni. Említésre méltó azonban még az a közeli vonatkozás, melyben a zágrábi kézirat ismét egy *Corvin*-kódexhez áll: címlapjának egyes részletei, pl. a fáklyavivő fiúk és a próféta félalakja pontosan megegyeznek Georgius TRAPEZUNTIVS *Rhetoricájának* címlapjával.¹

KÁLMÁNCSEHI harmadik és kétségtelenül legpompásabb könyve, s az, mely a kutatók figyelmét legelőször keltette fel, a *lambachi* bencés kolostor birtokában levő *Breviarium*.² A kézirat rendkívül pazar pompáján kívül, még egyéb okoknál fogva is megérdemli a figyelmet, mely 56 év óta fordul feléje. Egy művészegyéniség lép belőle elénk, az egyetlen magyarországi illuminator e korból, kinek nevét is, munkáját is ismerjük. A művész magát a 2. r. lapon «FRA»-nak mutatja be, de már a 215. r. lapon teljes nevét kiírja: «*Opus Francisci de Castello Ithallico de Mediolano*». A 428. r. lapon pedig ezt olvassuk: «*Francisce de Castello Italico*». A művész, noha a budai műhelyhez való tartozást nem lehet tőle megtagadni, a többiektől lényegesen elkülönülő, erős egyéniség, kinek teljesen egyöntetű modorban készült munkája a felsőolaszországi miniaturiskola hatását mutatja. Egyaránt bájosak és ötletesen változatosak figurális kompozíciói, mint a keretek dekoratív elemei. A kézirat nincs datálva, de 308. v. lapján szent Domonkos-ünnepénél a Madonna előtt térdelő főpap alakját látjuk «*Dominici Prepositi Albensi*» felirással.³ Tehát ez is KÁLMÁNCSEHI székesfehérvári prépostságának idején, 1475—1495-ben keletkezett. CSONTOSI minden közelebbi indokolás nélkül a könyv keletkezését 1487-re teszi.⁴

¹ Budapest. Nemzeti Múzeum. Könyvtár. Cod. lat. 281.

² A kéziratot FEHÉR Ipoly 1867-ben fedezte fel, címerét PAUER János fejtegte meg, az irodalomban először bemutatta: RÓMER F. Domonkos fehérvári prépost breviariuma. Magyar Sion. 1869. 50—51. és 124—128. lap és RÓMER: Címertani kérdés. Arch. Értesítő. I. 1869. 105—107. lap. — Első részletes ismertetését adja: Dr. J. NEUWIRTH. Italienische Bilderhandschriften in österreichischen Klosterbibliotheken. Repertorium für Kunstwissenschaft. IX. 1886. 401—407. lap.

³ Ezt a lapot és a 215. r. lapot lásd: FRAKNÓI-GOTTLIEB. Id. m. X—XI tábla.

⁴ Pallas Lexikon. X. a KORVINA. XXIII. lap.

FRANCISCUS mester kilétének megállapítását — kit NEUWIRTH, a kézirat első külföldi ismertetője és utána CARTA, MALAGUZZI VALERI és d'ANCONA természetesen milanóinak tart,¹ — M. H. BERNATH kísérelte meg,² amennyiben föltette, hogy azonos Francesco da CORCOREZZOVAL, ki 1465-ben gazdag dísszel látott el egy kiváltságlevelet, melyet Bianca Maria SFORZA és Galeazzo VISCONTI állíttattak ki a milanói székesegyház számára. Nézetem szerint BERNATH nem jár jó nyomon. Semmiképen sem fogadható el ama föltevés, hogy FRANCISCUS Olaszországban dolgozott volna, hisz ennek világosan ellene szól erős kapcsolata a többi budai kézirattal. Valószínűleg Magyarországon is dolgozó idegennek tartja NAGY Iván,³ úgyszintén HEVESY is,⁴ ki fölteszi, hogy a milanói művész valamely budai helyi miniaturműhelyben működött.

Úgy gondolom, hogy FRANCISCUS magyarországi eredete mellett, az elmondottakon kívül még egyéb érveket is lehet felhozni. 1489. július 22-én kelt az a nemesi levél, melyben MÁTYÁS király három zenggi családnak, közöttük a DE CASTELLIONO ET DE MEDIOLANO-család három fiának, BARTÁnak, MÁTYÁSNak és BERNÁTNak magyar, ezenkívül zenggi és zágrábi városi nemességet és címet adományoz.⁵ Az említettek között nincs ugyan FRANCISCUS, sőt a II. ULÁSZLÓTÓL 1494. január 20-án kiadott újabb nemesi levél⁶ sem említi, de a két család azonossága mindenképen valószínű. E feltevésem helyességét még az a körülmény is igazolni látszik,

¹ NEUWIRTH. Id. m. 407. lap. — Fr. CARTA. Codici corali e libri a stampa miniati della Bibl. Nazionale di Milano. Roma. 1891. 40. lap. — Fr. MALAGUZZI VALERI. La Corte di Lodovico il MORO. III. Milano, 1917. 227. lap. — P. d'ANCONA. La miniature italienne du Xe au XVIe siècle. Paris és Bruxelles. 1925. 57. l. széljegyzet.

² A THIEME—BECKER-féle Művészeti Lexikon VI. kötetében. A kérdéses kiváltságlevelet nem láthattam, mert a milanói dóm levéltárának e darabja a milanói világiállítás alkalmából tűzvész áldozata lett.

³ NAGY I.: Magyarországi képzőművészek. Századok. 1874. 34. lap.

⁴ A. DE HEVESY: La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. 36. lap.

⁵ Budapest. M. Nemzeti Múzeum. A Történelmi Társulat letéte. L. ÁLDÁSY A.: Magyar címeres levelek. II. köt. 1. füzet 58. szám. Budapest. 1923.

⁶ Wien. Österreichisches Adelsarchiv.

hogy MÁTYÁS király épen a kérdéses időben, azaz 1485-ben nevezte ki a prépostot az Adria-parti városok és erődítmények parancsnokává s így valószínű, hogy a horvátországi művésznek ép ebben az időben való feltűnése és az említett kinevezés között határozott összefüggést szabad keresnünk.

Sajátságosan összevágunk ezek az adatok azzal, amit OLÁH Miklós említ,¹ hogy t. i. MÁTYÁS király uralkodásának utolsó idejében a budai műhely feje a festésben is járatos dalmát származású tudós Felix RAGUSANUS volt. Önkénytelenül is azt kérdezzük, nem kell-e e két név mögött Magyarország délibb vidékeiről származó illuminátoroknak a budai műhelyben való erősebb részvételét föltételeznünk?

KÁLMÁNCSEHI Domonkos gyűjteményének negyedik darabja 1918-ban került a leipzig-i HIERSEMANN-cégtől Mr. Chester BEATTY londoni gyűjtő birtokába.² Az *imádságos könyv* kevésbé szép, mint a többi három kézirat, de kárpótol a bejegyzés, mely 166. r. lapján olvasható: «*Hec frater Stephanus de Chahol, ordinis minorum domino Dominico preposito Albensi 1492*». Ebből értesülünk tehát egy eddig ismeretlen magyar másolóról s így alig képzelhető, hogy festése más is lehetne, mint magyarországi. De döntő bizonyítékul szolgál az a körülmény, hogy 124. v. lapjára MÁTYÁS király *Philostratus*-kódexének címlapjáról másolták rá a tengeri csatát.³ 1492-ben pedig ez csakis Budán történhetett, mert a kézirat Budán volt. Ez átvételből egyben azt is látjuk, hogy a dolgozási metódus a budai műhelyben a lefolyt 10 év alatt nem igen változott. De most már figyelemmel kísérve a könyvtár gyarapodását, a később beérkezett pompás olasz kéziratokat vették mintául.

A kézirat egyik érdekessége, hogy 36. r. lapján egy MÁTYÁS-féle embléma jelenik meg a díszítés között: a kút.⁴ Ezeket az emblémákat tehát használhatták mások is? És vajjon MÁTYÁS éle-

¹ Bél-féle kiadás. Ad paratus. I. 9. lap.

² FRAKNÓI—GÖTTLIEB: Id. m. I—IV, tábla.

³ U. o. 18. lap.

⁴ U. o. 17—18. lap.

tében is? Mert ez két évvel MÁTYÁS halála után készült. Mindenesetre figyelemreméltó körülmény és talán megadja a választ arra a kérdésre, hogy vajjon elfogadhatjuk-e CORVIN-kódexnek azt a flamand kalendáriumot, melyet FORRER¹ vezetett be az irodalomba és melyben az egyik lapszálon látható koronás MÁTYÁS-hollón kívül semmi meggyőző CORVIN-vonatkozást nem találni.

KÁLMÁNCSEHI Domonkos gyűjteményéből eddigelé csak e négy könyvet ismerjük, e négy is egyházi célokat szolgáló kódex s valószínűleg ezért került el az enyészet. Hogy a prépostnak humanista könyvei is voltak, azt csaknem bizonyosra vehetjük, tudván azt, hogy VITÉZ Jánossal² és MÁTYÁS királlyal milyen jó viszonyban volt.

II.

Szentlászlói Thúz Osvát zágrábi püspök kódexei.

Az ősrégi főúri családból származó THÚZ Osvát³ veszprémi pap 1466 április 17-én foglalta el a zágrábi püspöki széket.⁴ Hogy KÁLMÁNCSEHI Domokossal mily összeköttetésben volt, a prépost említett *Missaléjának*, mely ma a zágrábi székesegyház kincstárában van (N° 355), hogyan jutott birtokába, nem tudom. A könyv egységes disztitéből azonban arra kell következtetni, hogy végig egy megrendelő számára készült; és miután THÚZ Osvát 1499-ben halt meg, KÁLMÁNCSEHI pedig mint már kalocsai érsek csak 1503-ban, természetes, hogy THÚZ Osvát nem KÁLMÁNCSEHI halála után jutott a könyv birtokába, hanem még annak életében, ami nem igen

¹ R. FORRER: Ein Kalender für Matthias Corvinus mit Darstellungen gotischer Büchschützen. Zeitschrift für hist. Waffenkunde. 1920. 222—239. lap. Magyar vonatkozása természetesen kétségtelen.

² FRANKÓI V.: VITÉZ János LIVIUS-kódexei. M. Könyvszemle. 1880. 11. lap és FRANKÓI—GOTTLIEB: Id. m. 7. lap.

³ THÚZ Osvát a szentlászlói előnevet használta, ellentétben rokonával, Thúz János horvát bánnal, ki Laki Thúznak írta nagát. V. ö. NAGY Iván: Magyarország családai. Pest. 1865. 210. lap és BOINIČIĆ-SIEBMACHER: Der Adel von Kroatien und Slavonien. 1899. IV. k. 13. 139. tábla és B. A. KERCESELICH: Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagradiensis. I. Zagrab. 1773. 181—204. lap.

⁴ C. EUBEL: Hierarchia Catholica Medii aevi. Monasterii. 1901. 297. lap.

történhetett másképp, minthogy KÁLMÁNCSEHI ajándékba adta a *Missalét* a zágrábi püspöknek. Aminek nem mond ellent az a körülmény sem, hogy a könyv fele KÁLMÁNCSEHI címerét, másik fele THÚZÉT viseli,¹ mert ajándékkönyveknél szokásos volt az ajándékozó címerét is a díszítésbe belefesteni.² Igaz, hogy nem ilyen sűrűen.

A könyv különben — mint láttuk — a nyolcvanas évek elején keletkezhetett, azokban az években, mikor KÁLMÁNCSEHI művészi érdeklődéseinek tetőpontján volt s nem valószínű, hogy másként, mint ajándék útján birtokából kiengedett volna kéziratot.

Hogy THÚZ Osvát szerette a díszes szerkönyveket, arról e *Missalén* kívül egy *Antiphonarium* is tanuskodik, mely a zágrábi főegyház könyvtárában (ma az Egyetemi könyvtárban. M. R. 10.) van. Mivel a kézirat még sehol ismertetve nem volt, részletesebben írom le.³ A Roy. Fol. nagyságú, 199 lapnyi könyv, későbbi időkben újabb barna bőrkötést kapott, amikor a lapokat barbár módon körülnyírták. A könyv rendeltetése az első lapon így van megjelölve: «Ad maiorem honorem et laudem domini nostri iesu christi et eius matris virginis mariae gloriosae beatissimorumque regum stephani, ladislai, Emerici, ac totius celestis curiae. Incipit liber antiphonarum et invitationum pro alma cathedrali ecclesia Zagrabiensis sancti stephani primi regis hungariae». Az *Antiphonarium* címlapja hiányzik.

A 22. r. lapot igen díszesre tervezték, de nem fejezték be. A tervezet csak tollrajzzal van vázolva. A nagy A iniciáléba Jézus az írástudók között van rajzolva; (de a kép felső felét az újra

¹ RÓMER F.: Horvátországi uti naplóból. (Arch. Értesítő II. 1870. 181.) c. cikkében leírja a címet, de meghatározni nem tudja.

² A modenai Bibl. ESTENSE egyik CORVIN-kódexében, L. B. ALBERTI De Re Aedificatoria című művében, (α. O. 3. 8.) pl. a BÁTHORI címet találtam (209. v. l.), amit nem tudok másként értelmezni, minthogy BÁTHORI Miklós váci püspök, a kiváló humanista és a platonizmus egyik legnagyobb magyarországi híve, ajándékba adta a könyvet Mátyás királynak. (Báthoriról lásd: HUSZTI J.: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva. 1924. 214—215. és 1925. 41—76. lapok).

³ Egy Antifonale létezéséről a főegyház könyvtárában tesz említést BORNIČ-SIEBMACHER: Id. m. IV. 13.

kötésnél levágták), e jelenet előtt a kép alsó felében térdeplő szerzetes könyvvel a kezében, mellette angyal püspöksüveggel és püspökbottal. Lábaiknál egy címer körvonalai láthatók két harántpólyával. A lap jobboldali szélére gazdag indafolyondár s ennek nagy kanyarulatai közé egy-egy állat, szarvasok és kecske vannak vázolva. A lap alsó szélén újra feltűnik a címer, most a két harántpólya között már csillagot is látunk. A 28r lap kevésbé díszes, de színezve van már, úgyszintén a 83v lap is. Ez utóbbi lapon, melynek díszé egyébként ornamentális természetű, figurális részletek nincsenek, a bal felső sarokban (szintén erősen megnyírbálva), árkád alatt egy püspök képe látszik, amely nem lehet más, mint THÚZ Osvát arcképe. A 94r, 96v, 101v, 119v, 126r, 137r, 145r, 139r, 140r, 145r, 158r, 163r. lapokon díszes iniciálék vannak, különösen említésreméltó a 119v. lap G iniciáléja, melyben most már színesen és félreérthetetlenül tűnik elénk THÚZ Osvát címere: kék mezőben két fekete harántpólya között arany csillag.

A kézirat minden befejezetlensége mellett is rendkívül érdekes. Késői gót, németstílusú munka és kétségtelenül ugyanattól a kéztől származik, amelynek sokkal jelentékenyebb termékeit más két zágrábi kézirat őrzi. Miután ezekről bővebben kell szólnom, csak azt jegyzem még meg, hogy az *Antiphonarium* befejezetlen lévén, okvetlenül arra kell következtetni, hogy a püspöknek 1499-ben bekövetkezett halála okozta ezt s így ezzel az évszámmal a keletkezés éve is meg volna adva.

III.

György topuszkói apát és rozsonyi püspök kódexei.

KÁLMÁNCSEHI Domonkos kéziratairól szólva, említettem, hogy a prépost és THÚZ Osvát címerével közösen ellátott *Missalén* kívül az irodalom még két zágrábi kéziratot sorolt a püspök könyvei közé, még pedig egy *Missalét a zágrábi főegyház könyvtárában* (Egyetemi könyvtár) és egy másik *Missalét a székesegyház kincstárában*. (No 354.) Ez a tévedés azon alapult, hogy e két

kéziratban egy, a KÁLMÁNCSEHI címerhez igen hasonló címert találunk. KÁLMÁNCSEHI kétfelé osztott címerében ugyanis, a felső rész arany mezőben vörös féloroszlánt mutat, az alsó rész kék mezőben *egész* arany csillagot. Ez a címer a felsorolt négy kódexben mindig szabályszerűen ismétlődik. A most szóban forgó két kódexben azonban a címer felső részében vörös mezőben találjuk az ágaskodó arany féloroszlánt, alatta *széles* fekete (talán eredetileg ezüst?) *sáv*, az alsó részben pedig vörös mezőben arany *félcsillag* látható. Ez a címer nem annyira megállapodott, mint KÁLMÁNCSEHIÉ. Színei is, formái is változnak. A felső mező pl. egyszer arany és akkor vörös a fél oroszlán (Székesegyház. Kincstári Missale), egyszer vörös és akkor a féloroszlán arany (Főegyház könyvtára); az alsó mezőben a fél arany csillag néha kék mezőben áll (mindkét *Missalé*ban), néha vörösben (Főegyház könyvtára). Sőt a féloroszlán egyszer fekvő (Főegyház könyvtára) és másszor ágaskodó (Kincstár). Mindamellett a lényegben, a féloroszlán, a széles ezüst (fekete) sáv és a félcsillag alapösszetételében nem változik semmi. Hogy mind e változatok dacára a két kódex címerai mindig ugyanazt akarják jelenteni és épenséggel nem KÁLMÁNCSEHIT, azt alább kifejtendő bizonyítékaim eléggé igazolják.

RÓMER, a főegyházi könyvtár *Missalé*jának felfedezője észrevette ugyan a címernek KÁLMÁNCSEHIÉ-től kissé eltérő voltát, de nem tulajdonított ennek fontosságot, úgyszintén egy bejegyzésnek sem, amely a könyv előtábláján olvasható,¹ noha az világos szavakkal mutat rá a könyv valódi tulajdonosára. Sőt csodálatos módon a székesegyház kincstárabeli *Missale* egész bő irodalma²

¹ RÓMER FL.: Kalmanczai Domokos... codexe. Könyvszemle. 1876. 169—172. lap.

² K. WEISS—I. KUKULJEVIČ: Der Dom zu Agram. Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Baudenkmale in Wien. 1859. 265—266. lap. — RÓMER: Középkori miniatürök és a Corvinának egy eddig ismeretlen maradványa. Arch. Értesítő. 1870. 278—279. lap. — HENSZLMANN—BUBICS—SZALAY: Műipari és történelmi emlékkiállítás. 1876. 48. 1193. szám. — EMICH Gusztáv: Írott és nyomtatott könyvek. Könyvszemle. 1876. 268—270. lap. — KNAUZ N.: Kortan. Budapest. 1876. 120. lap. 25. szám. — I. KUKULJEVIČ: Jure Glovič prozvan, Julijo Klovio hrvatski stinostikar. Zagreb. 1878. 7. és 66. lap. — FRANKÓI:

szintén nem vett figyelembe egy bejegyzést, mely a kérdéses *Missale* egyik lapjára van festve. E két fontos bejegyzés a következő: A főegyházi könyvtár *Missaléjának* az előtábláján ez olvasható: 1518 *Missale* kandelarum¹ Bte Marie virginis resignatum per Executorem quondam *Reverendi domini Georgy de Thopwska* ipsis dominis preben(dariis) E(cclesie) Z(agrabiensis). Világosan mondja tehát, hogy főtisztelendő TOPUSZKÓI György úr végrendeletének végrehajtója adta át 1518 február 2-án a könyvet a zágrábi egyház prebendárius urainak.

A második bejegyzést — mint említettem — a székesegyház Kincstárának *Missaléja* tartalmazza, hol a szent Györgyről szóló imádságnál az egész lapot elborító pompás miniatur szent Györgyöt mutatja. Ez már magában is feltűnő, mert ezenkívül egyetlen szent sem kapott ilyen nagy képet és így szent Györgynek ily módon való kiemelése már magában rámutatna arra, hogy a megrendelő Védszentjéről van szó. De ezenfelül a képet körülvevő díszes keret felső részében egy gótikusan ide-oda hajló mondatzalagon finom arany betűkkel ezt olvassuk: «DNI G EPI ROSONE», azaz Domini Georgii Episcopi Rosonensis.

E két bejegyzés tehát bőven értesít a néhai tulajdonos kilétéről, kiről az egykorú kútfők is alig tudnak sokkal többet. Családi neve pl. sehol sincs említve, amiből talán arra lehet következtetni, hogy paraszti családból származott. Mint püspök vehette föl a címet, melynek talán ezért is nincs olyan egészen megállapodott formája.

Életéről a következő adatokat tudtam összeszedni: 1476-ban a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett topuszkói² cisztercita apátságának lett apátjává. 1481-ben és 1485-ben az oklevelek mint

Erdődi Bakócz Tamás élete. Budapest. 1889. 189—190. lap. — I. BOINIČIĆ: A zágrábi székesegyház kincstára. Arch. Értesítő. 1895. 157. lap és cikke a Prosvjeta nevű lapban. 1894. 427—431. Mindkét cikkben l. három lap képét is.

¹ Römer tévesen «Kalendiny»-nek olvasta. A helyes megfejtés BARANYAI Béla úrtól származik, ki Georgius püspök életrajzi adatainak összekeresésében is szíves jósággal volt segítségemre.

² Topuszkó, Thopuska, Toplica, Topulcha, Topolzka nevű hely Sziszek mellett fekszik.

apátot és zágrábi kanonokot említik.¹ 1488 június 16-án, mint a zágrábi egyházmegyéhez tartozó csázmai prépost² megkapja a rozsonyi c. püspökséget, 1488-ban mint a zágrábi püspök segéd-püspöke is szerepel.³ 1491-ben megszűnik topuszkói apátsága⁴ és felváltja e helyen az utolsó topuszkói apát TAMÁS (1492—1497),⁵ mindennek dacára viseli tovább a topuszkói apát címet. 1492-ben úgy említik, mint a jelenlegi rozsonyi püspököt, ki Zágrábban székel;⁶ 1493-ban mint rozsonyi püspököt és a zágrábi püspök suffraganeusát;⁷ 1495 elején mint rozsonyi püspököt és toplicai apátot.⁸ 1498 november 7-én meghal.⁹ Mint láttuk, ő maga rozsonyi püspöknek neveztetí magát, a zágrábi egyház prebendarius urai pedig a topuszkói apátságot tartották fontosabbnak, mivelhogy egyenesen TOPUSZKÓI György úrnak nevezik.

Ilymódon tisztában lévén a könyvek megrendelőjének személyével, már csak néhány szót szeretnék szólni a későbbi tulajdonosokról, mielőtt áttérnék a miniaturák festői értékének tárgyalására. A székesegyház kincstárának kódexét BAKÓCZ Tamás primás fejeztette be. Mivel ő róla még külön szólunk, áttérhetünk az Érseki könyvtár *Missaléjára*. Már RÓMER¹⁰ szóvá tette,

¹ I. KUKULJEVIČ: Opatije b. d. Marije u. Topuskom. Književnik. I. 1864. 85. lap.

² A csázmaiaknak 25 évvel később is művelt prépostjuk volt. 1513-ban Lasicz Miklós prépost javairól és könyveiről végrendelkezik. V. ö. DECSÉNYI Gyula: Adatok a magyarországi középkori könyvtárak történetéhez. Könyvszemle. 1891. 38. lap.

³ C. EUBEL: Id. m. 249. és 312. lap. Rozsony = Risano, Ragusa mellett és nem mint EUBEL Id. m. II. 247. I. 448. lap állítja a Thráciában fekvő Russionen.

⁴ B. A. KERCSELICH: Id. m. 193. lap. Tévesen öt teszi meg az utolsó apátnak.

⁵ KUKULJEVIČ: Id. m. 85. lap.

⁶ Magyar Történeti Emlékek. Frangepán-oklevéltár. M. H. H. 2. oszt. XXXVIII. k. 207. lap.

⁷ I. K. TKALČIČ: Povjestni Spomenici slob. kralj. Grada Zagreba Pries-tolnice Kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske. Zagreb. 1894. II. 492. lap. 371. szám.

⁸ Mon. Slav. Merid, XLII. Tom. p. 46. (Acta Keglevichiana, 1322. 1507).

⁹ EUBEL: Id. m. 249. lap.

¹⁰ RÓMER: Kalmanczay Domokos... codexe. M. Könyvsz. 1876. 172. lap.

hogy a kódexben egy másik címer is látható, még pedig a két utolsó díszes lapon (a 105 r és 107 v lapokon), püspöksüveg alatt kék mezőben hármashalmon jobbraforduló ugró fehér egyszarvú, de a címet megfejtetni még nem tudta. Úgy hiszem, nem tévedhetek, ha e címerről azt állítom, hogy MIKULICH DE BRUKUNOVEC Sándoré, ki 1687. november 21. mint c. tinini (Knin) püspök, 1688. január 25-től haláláig, azaz 1694. május 11-ig pedig mint zágrábi püspök említettetik.¹ Címerének színeit ugyan nem, de pecsétjét ismerjük s ezen megtaláljuk a jobbra forduló ugró egyszarvút.² A késői dátumnak nem mond ellent a hozzáfestés a 105 r lapon és a 107 v lap művészileg jelentéktelen díszítése sem — melyek között ott látjuk a régi zágrábi bástyákat is — mert e festések szintén kb. erre a korra mutatnak. Annál valószínűbb, hogy MIKULICH püspöké a címer, mert épen ő volt az, akinek parancsára a másik kódexet, a székesegyház kincstárának *Missaléját* a régi kötéstől megfosztva és új vörös bársonyba kötve, magyar és horvát szentek ezüst domborművű képeivel látták el.³

A három kódex — THÚZ Osvát *Antifonáléja* és a rozsonyi püspök két *Missaléja* — de főleg GEORGIUS püspök két *Missaléja* rendkívüli szépségűek. Teljesen német gótikus munkák hatását keltik s így szerepelnek mindaddig az irodalomban.⁴ Ennek a téves véleménynek azonban szerencsésen ellentmond a főegyházi könyvtár *Missaléjának* utolsó lapján, a 192 v lapon olvasható bejegyzés: «Explicit presens Missalle per manus Mathei presbiteri de Milethincz plebanique sancti pauli in Othnya Anno domini Millesimo quadringentesimo Nonagesimo quinto.⁵ Mivel Milethincz és Othnya Kőrösmegyében feküdtek, a három kézirat illuminátora pedig kizárólag a zágrábi egyházmegye főpapjai számára dolgo-

¹ GAMS: Series episcoporum. Ratisbonae. 1873. 423. és 388. lap.

² SIEBMACHER: Id. m. 86. tábla.

³ RÓMER: Középkori miniaturák stb. Arch. Ért. 1870. 278. lap.

⁴ FRAKNÓI V.: Erdődi BAKÓCZ T. élete. 188. lap. — BOINIČIĆ: A zágrábi székesegyház kincstára. 157. lap. — M. LEHRS: (Über gotische Alphabete. Repertorium für Kunstwissenschaft. XXII. 1899. 374. lap) alsórajnainak tartja.

⁵ CSONTOSI I.: Adalék a magyarországi XIV. és XV. századi könyvmásolók és bettfestők történetéhez. Könyvszemle. 1879. 147. lap.

zott, meglehetősen bizonyossággal állapíthatjuk meg, hogy a művész maga is ebbe az egyházmegyébe tartozott.

Amint a zágrábi egyházmegye területéről származó, korábbi illuminált kódexekből meg tudtam állapítani, itt is, épen úgy, mint minálunk, a német területekről ideszármazott festési módor volt elterjedve s így természetes, hogy e munkák is német modort mutatnak. De ebben az esetben még inkább indokolt a munkák német benyomása azáltal, hogy a miniátor figurális kompozíciójánál német és németalföldi metszetekhez fordult segítségért. KÁLMÁNCSEHI LIECHTENSTEIN-féle kódexével kapcsolatban kifejtettem, hogy ez a miniátorműhelyek közös eljárása volt. E zágrábi kéziratoknál annál inkább feltűnik ez, mert a művész nagyon is korlátlanul él jogaival és nemcsak a nagyobb kompozíciókat másolja le a metszetekről, hanem a lapok rendkívül gazdagon kiképezett, széles kereteinek növénydiszei közé dűsan illeszt figurális részleteket is, vagy a lapok egyébként üresen hagyott szélére csak egy-egy kis állatsoportot biggyeszt s e festések közül alig valami köszöni létrejöttét az ő invenciójának. Max LEHRS, a XV. századi metszetek legnagyobb ismerője több helyen is foglalkozott a rozsonyi püspök két kódexével s e metszőkről szóló alapvető munkáiban többfelé elszórva megemlékezik az átvételekről.

Mindenekelőtt nézzük tehát példaképen a kincstári *Missalé*-nak Szent Györgyöt ábrázoló lapját (III. tábla), mely szépségben felülmulja az összes többi festéseket és ezenfelül is legtanulságosabban világítja meg a művész dolgozási módszerét. Ez az a lap, melyen a felső keret mondatszalogján a rozsonyi püspökről szóló arany betűket találjuk. A Szent Györgyöt ábrázoló nagy kép maga, az égből lecsapó fantasztikus sárkánnyal viaskodó lovaggal s az izgatottan ágaskodó lóval a Zwolléből származó hollandi I. A. MESTER gyönyörű metszetéről van másolva.¹ A keret pedig — a jobboldali lapszálon felül kezdve a felsorolást és lefelé haladva —

¹ M. LEHRS: Zur Datierung der Kupferstiche des Meisters der Spielkarten. Jahrbuch der königl. preussischen Kunstsammlungen. IX. 1888. 240. lap. A metszet pontos leírását I. A. BARTSCH: Le peintre graveur. Wien. 1808. VI. kötet. 98. lap. 13. szám.

a következő módon tevődik össze: a háttal álló lovas alakja fölfelé emelt karokkal s lába alatt egy fekvő kopasz emberrel a már előbb említett E. S. MESTER híres alakos abc-jéből való, hol a q betű bal oldalát képezi.¹ Alatta egy madár a BERLINI PASSZIÓ németalföldi MESTERÉNEK (ki Israel van MECKENEM atyja volt),² állatsorozatának egyik lapjáról van kivéve.³ Mivel e madár a kéziratban tükörképesen jelenik meg, valószínű, hogy nem az eredeti lap, hanem annak tükörképes másolata szolgált alapul. A madár alatt levő kis gyíksárkány ugyancsak a BERLINI PASSZIÓ MESTERÉNEK egy másik lapjáról van másolva.⁴ Alatta egy vad madárral viaskodó keleti térfi, feje fölött sassal van ábrázolva. A férfi a sassal az E. S. MESTER abc-je p betűjének jobb oldaláról,⁵ a madár pedig a BERLINI PASSZIÓ MESTERÉNEK már említett lapjáról van átvéve,⁶ honnan a felső madár is származott. Mivel ez is tükörképes, bizonyos, hogy ugyancsak a kópiáról készült. Alattuk, a keret sarkában, egy hosszúcsőrű madár az E. S. MESTER betűsorozatának f betűjéből való,⁷ ami elkerülte LEHRS figyelmét. Közvetlen mellette balfelé — már az alsó lapszélen — egy férfival viaskodó kis szörnyeteket látunk, mely utóbbi nem a BERLINI PASSZIÓ MESTERÉNEK már említett (béka, sárkány és gyíksárkány) lapjáról

¹ M. LEHRS: Über gotische Alphabete. 374. lap és LEHRS: Geschichte u. kritischer Katalog. II. 298. sz. A metszet képe közölve: M. GEISBERG: Id. m. 203. tábla.

² M. GEISBERG: Der Meister der Berliner Passion und Israhel van Meckem. Strassburg. 1903.

³ M. LEHRS: Der Meister der Berliner Passion. Jahrbuch der königl. preussischen Kunstsammlungen. XXI. 1900. 153—155. lap. 89. sz. A metszet képe is közölve. 153. l. és M. LEHRS: Geschichte und kritischer Katalog. III. 1915. 127. lap. 96. sz. és 130. lap.

⁴ Állatsorozat. Béka, sárkány és gyíksárkány. M. LEHRS: Der Meister der Berliner Passion. 155. lap. 94. sz. 4. széljegyzet és LEHRS: Geschichte und kritischer Katalog. III. 129—130. lap. 101. sz.

⁵ LEHRS: U. o. II. 297. sz., képét l. GEISBERG: Die Kupferstiche des Meisters E. S. 202. tábla.

⁶ LEHRS: Der Meister der Berliner Passion. 153—155. lap. 89. sz. és LEHRS: Gesch. u. krit. Kat. III. 127. l. 96. sz. és 130. l.

⁷ LEHRS: Id. m. II. 288. sz. A metszet képét lásd GEISBERG: Die Kupferstiche des Meisters E. S. 193. tábla.

került ide, amint LEHRS állítja,¹ hanem az E. S. MESTER már szintén említett f betűjéből.² A férfi fölött egy kis béka látható, a BERLINI PASSZIÓ MESTERÉNEK már többször említett (béka, sárkány és gyíksárkány) metszetéről.³ Tovább balra egy motollán dolgozó «leigázott férj» ül, kit felesége az orsóval ver. Ez a kissé drasztikus, tipikusan XV. századi humorról készült kép szintén az E. S. MESTER kompozíciója, melynek eredetijét nem, csak a bocholti aranyműves Israhel van MECKENEM tükörképes kópiáját ismerjük.⁴ A zágrábi kép azonban az elveszett eredeti után készült, amit a MECKENEM-metszethez való tükörképessége bizonyít.

Végére értünk a kissé fárasztó felsorolásnak s nem maradt egyetlen, legparányibb állati vagy emberi alak, mely ne volna átvétel idegenből.

A többi lapokkal is körülbelül így állunk s így ezekről csak néhány példát akarok felhozni, inkább csak az előbb mondottak még erősebb igazolására. A kincstári kódexben, — melyet BAKÓCZ fejeztetett be, — a régebbi irodalom különösen egy elragadó humorról megrajzolt jelenetet szokott kiemelni, melyen a vadászatban a nyulak kerülve fölül, a kutyákat üstökben megfőzik, a vadászt pedig nyárson sütik.⁵ E jelenet, amint azt ugyancsak LEHRS megállapította, a kölni P. W. MESTER elveszett eredetije után van másolva, mely lapot csak I. v. MECKENEM részmetszet másolatából ismerünk.⁶ Egy másik lap szintén igen humoros jelenete, egy koldus, ki kosárban húzza maga után köszvényes feleségét, amint

¹ LEHRS: Der Meister der B. Passion. 155. 4. széljegyzet.

² LEHRS: Gesch. u. krit. III. Kat. 288. sz. GEISBERG: 193. tábla.

³ LEHRS: Der M. d. B. P. 155. 94. sz. és Gesch. u. krit. Kat. II. 129. I. 101. sz. és 130. l.

⁴ GEISBERG: Verzeichnis der Kupferstiche Israhels van Meckenem. Strassburg. 1905. 187. lap. 395. sz. A metszet képét l. GEISBERG: Die Kupferstiche des Meister E. S. 239. tábla.

⁵ Képe közölve: FRANKÓL. E. BAKÓCZ T. élete. 189. lap. 57. ábra. A lap szépségét magasztalja KUKULJEVIČ is. Die Schatzkammer des Domes zu Agram. 265. lap.

⁶ GEISBERG. Verzeichnis der Kupferstiche Israhels van Meckenem. 210. lap. 453. sz.

meg tudtam állapítani, az AMSTERDAMI KABINET sváb MESTERÉnek metszetéről van átvéve,¹ mely lapot csak a b. g. mester² és I. v. MECKENEM³ részmetsetmáslataiból ismerünk.

A P. W. MESTER egy további metszetéből, Jesse nemzetségéből, a főegyház könyvtárának kódexe LEHRS szerint többször is merit.⁴ Ugyanezen kódex egy lapján megtaláljuk az E. S. MESTER egy elveszett eredetijének «a nő a papagállyal» című lapnak másolatát,⁵ melyet csak I. v. MECKENEM részmetsetmáslatából ismerünk⁶ és ugyanezen a lapon megtaláltam a «*Vogeldame*»-t egy egyszarvún lovagló vadnőt, az E. S. MESTER szép madár játék-kártya sorozatából.⁷

Ezenkívül mind a két kézirat el van árasztva az E. S. MESTERnek betűsorozatából⁸ vett alakokkal és állatábrázolásokkal, mely utóbbiakból THÜZ Osvát *Antifonalé*jában is találunk több állatot; a BERLINI PASSZIÓ MESTERÉnek «különböző díszítmények alakokkal» című sorozatának és az «állatsorozat»-nak másolásaival.⁹

Néhány átvételt még Martin SCHONGAUER metszeteiből is találunk; a kincstári *Missale* egyik lapján egy kis hattyúra bukkantam, mely SCHONGAUERnek «*Hattys címert tartó nő*» című

¹ A metszet leírását lásd I. D. PASSAVANT. Le peintre graveur. Leipzig. 1860. II. 70. lap. 57. sz.

² M. LEHRS. Der Meister des Amsterdamer Kabinets. Berlin. 1893—1894. 8. lap. 105. sz.

³ GEISBERG. Verzeichnis der Kupferstiche I. v. Meckenems. 186. lap. 394. sz.

⁴ GEISBERG. U. o. 210. lap. 452. sz.

⁵ LEHRS. Der deutsche und niederländische Kupferstich des XV. Jahrhunderts in den kleineren Sammlungen. Repertorium für Kunstwissenschaft. XVI. 1893. 44. lap. 110 sz.

⁶ GEISBERG. Verzeichnis d. K. I. v. M. 203. lap. 435. sz. képe közölve: GEISBERG. Die Kupferstiche des Meisters E. S. 243. tábla.

⁷ Képe közölve: GEISBERG U. o. 184. tábla. — LEHRS: Gesch. u. Krit. Kat. II. 271. sz.

⁸ LEHRS. Über gotische Alphabete. 374. lap. — LEHRS: Zur Datierung der Kupferstiche des Meisters der Spielkarten. 240. lap.

⁹ LEHRS. Der Meister der Berliner Passion. 155—158. lap és LEHRS. Geschichte und Kritischer Katalog III. 82—113. sz. A metszeteket I. U. o. 259—273. tábla.

lapjáról van átvéve,¹ a főegyházmegyei könyvtár *Missale*jának első lapján pedig Szent Péter alakja van tőle véve.²

Mindebből kiderül, hogy a három kézirat festője tényleg nem rendelkezett valami nagy egyéni invencióval és tehetségét mégsem szabad kicsinyelnünk. Először is a másolások rendszerint igen ügyesek. Azonkívül a különféle kölcsönvételek nagyon szerencsés módon vannak csoportosítva. A gótika érdekes torzlényei megfogták fantáziáját, s új életre keltek benne. Úgyhogy csoportosításában nem is hatnak már egyszerű másolásoknak, hanem új alkotásnak. Épen a Szent Györgyöt ábrázoló lap azzal a kerettel, melyet melléje adott, első pillanatra nem is a nyugati művészet visszhangjául hat, hanem inkább a keletázsiai művészetre emlékeztet. A szokatlanul az égben megjelenő sárkány határozottan keleti benyomást tesz ott, ahol a lapszélén japánias külsejű kopasz ember, japánias ruházatú férfiak és fantasztikus vadmadarak, sárkányok stb. tűnnek fel. Ezenkívül egész keleties modorban vágja el a kölcsönkért kerekded képeket, ha lapszéleinek keretébe így jobban illenek bele. Félemberek és félállatok szerepelnek itten, melyeket a művész kifogyhatatlan mesélő kedvvel zsúfol össze s melyeket fantáziánk kiegészít a kereteken túl, hol tovább élük csodás mese életüket. A művésznek ez a merész nemtörődömsége nem kis mértékben növeli lapjainak bizarr báját.

Más lapokon megint tiszta stilusérzékkel csoportosítja a finoman gotikus folyondárok között hosszú hegyes cipőben táncolva lépegető vagy burgundi tornyos fejdísz viselő vékony alakjait. Az összeállításokba a festő annyi művészi érzéket tudott kifejezésre juttatni, hogy munkáját határozottan egyéni alkotásnak kell értékelnünk. Ehez járul a színek rendkívüli szépsége és melegsége. Ugyancsak a Szent György küzdelmét ábrázoló képen az alakok mögé egyszerű sötét kék eget adott, melyet sűrűn teleszórt arany-

¹ A metszet képét lásd LEHRS: Martin Schongauer. Nachbildungen seiner Kupferstiche. Berlin. 1914. 97. sz. 64. tábla.

² LEHRS: Geschichte und kritischer Katalog. V. Martin Schongauer und seine Schule. Wien, 1925. 207. lap.

csillagokkal. Ebben a komor háttérben az alakok is, a sárkány is természetes, hogy a leghatásosabb módon emelkednek ki.

Végül nem vallanak csekély tehetségre a növényi dekorációk sem, melyek a három kódexben a figurális díszeket összekötik vagy a nagyobb, figurális dísz nélküli iniciálékat kitöltik. Ezekben is látszik, hogy a művész a német gótikának ornamentikáját teljesen fölszította ugyan magába, de azért határozottan önálló tehetséggel tudta tovább fejleszteni.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a *zágrábi főpapok illuminatora* noha nem volt nagy inventív képessége, mégis a XV. század végének legnagyobb miniator tehetségei közül való, melyek Magyarország területén dolgoztak. Eddig ismert három műve időrendben a következő módon sorakozik egymás után:

1495-ből való GEORGIUS topuszkói apát és rozsonyi püspök *Missaléja* a zágrábi főegyház könyvtárában.

1498. nov. 7. előtt, tehát valószínűleg közvetlenül az előbbi után keletkezett GEORGIUS püspök *Missaléja* a zágrábi székesegyház kincstárában, mely a püspök közbejött halála miatt abbanmaradt.

1499. ápr. 19. előtt, tehát valószínűleg szintén közvetlenül az előbbi után keletkezett THÚZ Osvát zágrábi püspök *Antifonáléja* a zágrábi főegyház könyvtárában, mely a püspök közbejött halála miatt abban maradt.

IV.

Bakócz Tamás primás kódexei.

THÚZ Osvát halála után, 1500-ban LUKÁCS püspök foglalta el a megüresedett helyet, ki 1510-ig állt az egyház élén. Ekkor ULÁSZLÓ király BAKÓCZ Tamás primást tette meg a zágrábi egyház gubernátorává és tutorává,¹ kinek Zágráb- és Kőrös megyékben már a kilencvenes évek óta nagy kiterjedésű birtokai voltak.² Ugyanekkor a kegyúri jogokkal is őt ruházta föl a király. 1514-ben kapott ugyan új püspököt a zágrábi egyház BAKÓCZ unokaöccsének ERDŐDI Jánosnak, sőt 1519-ben máj. 23. másik unoka-

¹ KERCESELIH: Id. m. 207. lap. és FRAKNÓI: Id. m. 175. l.

² FRAKNÓI: E. Bakócz Tamás élete. 60. és 62. lap.

öccsének ERDŐDI Simonnak személyében,¹ de a püspökség ügyeit egészen haláláig, azaz 1521. jun. 15-ig BAKÓCZ vitte s a kegyúri jogokat is ő gyakorolta.²

Ezekben az években, melyekben ismételten, hosszabb időt töltött Zágrábban, a város szépítésére is sok gondot fordított. Folytatta a zágrábi székesegyház kiépítését s az épületet fallal is vetette körül, amint azt bevéssett címere s az 1517-iki évszám tanúsítják.³ Ugyancsak ez évekbe eshetett, hogy meglátván GEORGIUS rozsonyi püspök félbenmaradt *Missaléját a székesegyház kincstárában*, arra a gondolatra jött, hogy azt befejezteti. A lapok, melyek az ő címerét viselik, érett olaszos modort mutatnak.⁴ Hogy mindamellert vérbeli olaszt kell-e a művészen látnunk, mint azt az eddigi irodalom tette,⁵ abban nem vagyok egészen bizonyos. Mindenesetre az északi ízléshez való erős idomulást kellene benne feltételeznünk, mert a puttókkal, szatirokkal és nereidákkal gazdagon megrakott dekoratív részletek olaszosak ugyan, de a kompozíciókon gyakran érezzük a XVI. század eleji német munkák hatását.

A művész kilétére vonatkozólag RÓMER FRANCESCO DE CASTELLO ITHALLICORA gondolt, KUKULJEVIĆ a horvát származású Giulio CLOVIOban vélte megállapíthatni, ami, eltekintve attól, hogy CLOVIOÉITÓL egészen elütő munkákkal állunk szemben, már azért sem lehetséges, mert BAKÓCZ primás 1521-ben meghalt, CLOVIO pedig csak 1524-ben járt Magyarországon.

Magam a művészt megnevezni nem tudom, de megállapításához biztos támpontot nyújt egy lap, melyen az imádkozó Dávid király van ábrázolva. Itt ugyanis, a szöveg két kolumnája közé festett díszítésben, két kard elé helyezett kis pajzsformájú táskán

¹ GAMS. Id. m. 388. lap.

² KERCESELICH. Id. m. 213. lap.

³ U. o. 213—223. lap.

⁴ A Missale több lapjának képét lásd: FRAKNÓI. Id. m. Címlap, 26, 74, 75, 142, 143, 188, 189. lapok és FRAKNÓI: a Hunyadiak és a Jagellók kora. Budapest. 1896. 364, 553, 554, 555. lap.

⁵ EMICH G. Id. m. 269. lap. — FRAKNÓI. Id. m. 189. lap. — BOINIČIČ. Id. m. 157. lap. — LEHRS. Über gotische Alphabete, 374. lap; Der Meister der Berliner Passion 157. lap; Geschichte und kritischer Katalog III. 136. lap. — RÓMER. Középkori miniatürök 279. lap. — KUKULJEVIČ. Jure Glovič 7. és 66. lap.

ezt a művész szignaturát találtam: További kutatások talán lehetségesse fogják tenni e névrövidítés megfejtését. Nem hinném, hogy a kardoknak és táskának valami jelentősége volna a művész nevének szempontjából, inkább talán a feljebbblógó homokórának. De lehet, hogy ez is csak olyan maradvány MÁTYÁS király emblémáiból, melyet már KÁLMÁNCSEHI BEATTY-féle kódexében láttunk (t. i. a kutat).

A művésznak igen jellegzetes modora lévén, könnyű szerrel megállapíthatjuk további működését is.

Ez a munkája úgy látszik megnyerte BAKÓCZ tetszését, mert még egy nagyobb megbízást adott neki, egy *Graduale* kifestésére, mely ma az *esztergomi primási könyvtárban* van.¹ Ez a pompás mű 1521. júniusban, Bakócz halálával félben maradt.

Ezen munkák keletkezése idején Budán dolgozik a művész ULÁSZLÓ király és főleg II. LAJOS király szolgálatában, ahol címeres levelek kifestésével foglalkoztatják. Azon években, amikor BAKÓCZ erősen igénybe veszi munkásságát, kevesebb címeres levelet fest, később azonban nyilván ez lett fő keresetforrásává.² Ha az alábbiakban megkísérlem a művész címeres leveleit összeállítani, azzal a tudattal teszem, hogy az összeállítás nem teljes és még sok kiegészítésre szorul, de így is világos képet ad arról, mely években dolgozott a művész a magyar urak számára. E darabok összetartozását egyébként már VARJÚ Elemér is hangsúlyozta.³

1514. januárban készült PAULIK Bertalan címeres levele,⁴ 1514-ben RADAÁK Balázsé,⁵ 1517-ben SAPHARYCH Györgyé,⁶ 1519-

¹ Könyvkiállítási kalauz. 1882. 175 sz. és FRAKNÓI: Id. m. 158. lap.

² Nagyon helyes CSOMA József észrevétele, hogy a címerfestők e korban főleg könyvminiátorok voltak. Az olasz renaissance a magyar heraldikában Turul. 1892. 157. l.

³ VARJÚ E.: A Dessewffyék. Turul. 1903. 78. lap.

⁴ Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY A.: Címereslevelek. Budapest. 1904. I. XLV.

⁵ A báró Radaák család levéltárában. Nemzeti Múzeum. ÁLDÁSY: Id. m. I. XLVI. képét l. Kiss István. Természetes ábrázolás az 1526. év előtti magyar címerekben. Turul. 1903. 124. lap.

⁶ Győr vm. Levéltárában. ÁLDÁSY: Id. m. II. 84.

ben SZIGETI LITERATUS György¹, ugyanezen évben KANIZSAI Dorottya² és KANIZSAI László³, DOBAI Demeter⁴ (Kanizsai Dorottya és Dobai Demeter címereslevele erős vonatkozásokat mutat II. Ulászló Nürnbergben levő Historia Turciae című kéziratával), MAKAI Gergely⁵, 1520-ban VÁRKONYI Ambrus⁶, 1521-ben KÁLLAY VITÉZ János⁷ és a JESZENSZKI család⁸, 1522-ben KAJÁRI BIBY Simon⁹ és a BÁSTHI család¹⁰, 1523-ban az IMREFFIEKÉ¹¹, 1525-ben a DESSEWFFY¹² és FORGÁCH család¹³.

II. ULÁSZLÓ és II. LAJOS korának többi címerfestőjétől ez a művész határozottan elkülönül azzal, hogy legtöbb festésében a címerpajzs körül angyalkák, tritonok, nereidák, ékszerek és virágok jelennek meg, — teljesen úgy, mint azt könyvdíszítéseiben megszoktuk, ami derűs kedvességet ad e munkáknak.

Nem szabad azonban művészünket összetévesztenünk e kor egy másik címerfestőjével, ki a címerpajzs tartására szintén angyalkákat alkalmaz. Az 1526-iki CAMPANELLIS armális név szerint is ismert olasz mesterével, DESIDERIUSSAL.¹⁴ DESIDERIUS rajzában az

¹ A leleszi konvent levéltárában. ÁLDÁSY. I. LII. VARJÚ E. Czimertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon. Turul. 1896.

² Országos Levéltár. M. O. D. L. 24773. Színes képét lásd: CZOBOR B. Magyarország történeti emlékei. I. Budapest—Bécs. 1896. 18. tábla.

³ Országos Levéltár. M. O. D. L. 24772.

⁴ Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY. Id. m. II. 93.

⁵ MAKAI János birtokában. ÁLDÁSY. Id. m. II. 94.

⁶ Országos Levéltár. M. O. D. L. 23408. Képét I. CSOMA. Id. m. 164. lap.

⁷ Országos Levéltár. M. O. D. L. 23545. Képét I. R. KISS I. Id. m. 120. lap.

⁸ A JESZENSZKY család birtokában. Színes képét I. DÖRY F. A kisjeszeni Jeszenszky család címereslevele. Turul. 1909. a 28. lap melléklete.

⁹ Pannonhalmi hiteles helyi levéltár. ÁLDÁSY. Id. m. II. 101. képét I. SÖRÖS P. Kajári Biby Simon armálisa 1522-ből Turul. 1907. 85. lap.

¹⁰ Gróf Károlyi levéltár. Képét I. CSOMA. Id. m. 159. lap.

¹¹ Képét I. CSOMA: Id. m. 160. lap.

¹² A Dessewffy család levéltárában. Az oklevél képét és a címerfestés színes képét I. ÉBLE Gábor: A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Budapest. 1903. 46. és 48. lap és VARJÚ Elemér: A Dessewffyek. Turul. 1903. a 78. lap melléklete. ÁLDÁSY I. LV.

¹³ Nemzeti Múzeum. A Forgách család levéltárában. Színes képét I. CSOMA J.: A Forgách grófok címere. Turul. 1910. 50. lap melléklete.

¹⁴ Wien. Hofkammerarchiv. Színes képét I. ÁLDÁSY A. Campanellis János címereslevele 1526-ból. Turul. 1909. 173. lap.

angyalkák fej és testtipusa, a címerpajzs formája, a sisaktakaró szövetszerű ráncolásával, minden szembeszökön különbözik meseterünkétől, úgy hogy a két művészt azonosítani semmi módon nem lehet, annál kevésbé, mert most már ismerjük BAKÓCZ primás illuminátorának monogrammját is, amely DESIDERIUST nem jelölheti. DESIDERIUSnak, — ki monogrammistánknál érettebb és tiszta olasz irányt képvisel, — már csak egy munkát mernék teljes bizonyossággal tulajdonítani s ez kolozsvári SALZER Lőrinc, címeres levele 1525. márc. 26-ról.¹ Itt megtaláljuk ugyanazon típusú angyalokat s az oroszlan és a sisaktakaró is meggyőzően ugyanannak a kéznek a vonásait mutatja.

BAKÓCZ primás monogrammistája örvendetes módon szaporítja az ULÁSZLÓ és II. LAJOS királyok korabeli művészegyeniségek sorát, mely korból DESIDERIUS olasz festő az egyetlen művész, kinek munkáját is ismerjük; kivüle már csak holt nevekkal állunk szemben. ULÁSZLÓ korából BARTAL olasz festő, a MADOCSEI apát, BERNÁT olasz festő, MIKLÓS festő,² II. LAJOS korából pedig JAKAB és JÁNOS³ nevei ismeretesek.

BAKÓCZ Tamás egyéb kéziratai a Nemzeti Múzeum északolasz CICERO és MÁTYÁSNAK szánt Ransanus kódexe, keletkezési idejüket tekintve e koron kívül esnek, de az irodalom egyébként is kimerítően tárgyalja őket⁴ s így bővebb ismertetésüktől eltekinthetünk.

HOFFMANN EDITH.

¹ Orsz. Levéltár. M. O. D. L. 24119. Képét l. CSOMA: Az olasz renaissance stb. 160. lap.

² I. Ch. v. ENGEL: Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle. 1797. I. 79, 152, 161, 172, 173. lapok. — és FOGEL J.: II. Ulászló udvartartása. Budapest. 1913. 97. lap.

³ FRAKNÓI. A számadási könyvek műtörténelmi jelentősége. Arch. Értesítő, 1876. 106—107. lap; — U. a. II. Lajos király számadási könyve. 1525. Magyar történelmi tár. XXII. kötet. Budapest. 1877. 87, 126, 199, 229. és 97. lap. — FRAKNÓI: II. Lajos és udvara. Budapest, 1878. 33. lap. — FOGEL J. II. Lajos udvara. Budapest. 1917. 85. lap.

⁴ CSONTOSI: Adalék OLÁH Miklós könyvtárához. M. Könyvszemle. 1883. 60. lap. — FRAKNÓI: Erdődi BAKÓCZ Tamás élete. 190—191 lap.

SALAMON MAGYAR KIRÁLY LEÁNYÁNAK HISTÓRIÁJA.

(Egy hasonmással.)

DR. JAKUBOVICH Emil még az elmúlt év folyamán a M. Tud. Akadémia kéziratárában SCHIER Xystus XVIII. századi Ágostonrendű szerzetes azon jegyzetére bukkant, mely szerint a torinói királyi könyvtár egyik XIV. századi francia kódexében Salamon magyar király élettörténete részletesen le van írva. Megállapítható, hogy SCHIER emez adatát Josephus PASINUS nyomtatásban megjelent katalógusából vette (Codices Manuscriptorum Bibl. Regii Taurinensis etc. Taurini, 1749. T. II.), melynek 462. oldalán a fenti kódex következőképen könyveltetett el: «Cod. XII. g. I. 2., chartaceus, habens folia 275, saeculi XIV». A kódex hét munkát tartalmazott és pedig Pontus király életét, Salamon állítólagos életrajzát, szent Wauldrut, szent Duvon de Sebourca legendáját, Krisztus Urunk élettörténetét s ezekhez végül a kor szokása szerint egy asztronómiai munka és egy világtérkép csatlakozott.

PASINUS a minket érdeklő históriát következő módon írja le: «Fol. 72. Histoire de Salomon Roy d'Hongrie. Abraso primo folio, quo praefatio continebatur, habe titulum capitis primi» Comment le roy Salomon de Hongrie fu marie a la fille de l'Empereur Henry d'Allemagne». Maga a történet a fol. 125-el végződvén, 54 levélre, azaz 108 oldalra terjedt ki.

A kódex további sorsát illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a torinói királyi, most már nemzeti könyvtár 1904 jan. 25-én leégett és értékes kézirati anyagának több mint $\frac{2}{3}$ -a a lángok martalékává lett. A tűzvész után konstatálták a megmaradt anyagot és egyúttal újonnan rendezték, aminek következtében a fenti és a tűzvészből csonkán kikerülő kódex jelenleg az L. IV. 5. jelzet alatt található.

[illegible]

Donner le 17e jour a sa fille & lui 2e f
a et lui adonnon off^r de l'argent de l'homme

[illegible]

A kódex eleje (15—16 levél) és hátulsó része (157 levél) teljesen elégett; a megmaradt levelek az égés következtében szét-estek, egyike-másika a hamutól annyira bepiszkolódva, hogy alig olvashatók. Megállapítható azonban, hogy az egyes levelek szélessége eredetileg 19,5, hosszúsága 38,5 cm. volt, míg a lapokon beírt rész szélessége 12, hosszúsága 20 cm.

A fentiekből is kitűnik, hogy a kódexnek csak az 1. és 2. darabja maradt reánk. Minthogy bennünket azok közül is csak a 2-ik érdekel, ez utóbbival fogunk foglalkozni. Az egyes levelek a tűzvésztől annyira szenvedtek, hogy a XVIII. századból eredő számozásuk a legtöbbször ki sem vehető. A 72—74. számozott levél után kettő, a 76—80. után egy, a 82—87. után 23, a 110-es után pedig hat számozatlan következik: ebből is láthatjuk, hogy a kódex megmaradt része még rendezetlen, mivel a 74. és 76. és a 87. és 110. levél közé 1—1 új levél csúszott bele — nyilván a végéről. Az eredetileg 54 levélből álló históriából tehát csak 47 levél áll rendelkezésünkre, míg 7 levél, azaz 14 oldal a tűz martalékává lett. Az egyes levelek mindegyikén 1—1 fejezetcím olvasható (összesen 48), melyekből a história tartalmát megismerhetjük. Ez utóbbival kapcsolatosan konstatálható az is, hogy maga a katalóguskészítő PASINUS sem tanulmányozta behatóan a kódexet, mert históriáknak, Salamon király leányának története címét adta volna.

A darab tartalma — beleszőve néhol a fejezetcímeket — a következő:

Salamon magyar király nőül veszi Juditot, Henrik német császár leányát és e házasságból születik a história főhőse, Janka, a szépséges királykisasszony. Judit váratlanul megbetegszik és halálos ágyában úgy végrendelkezik, hogy halála után férjeura csak az esetben nősüljön meg, ha őhozá hasonló szép hölgyre talál. Erről beszél a 76. levél előtt lévő 2-ik számnélküli, melynek 1. oldalán a következő fejezetcím olvasható: «Comment la Reynne de Hongherie (!) trespassa de ce siecle et de son ordonance». Hogy maguk a magyar urak is helyeslik a királyzon tervét, hogy felesége halála után a hozzá egyedül hasonlító

leányát, Jankát vegye nőül, a 73. levél r. oldalán lévő fejezet-címből is kitűnik: «Comment tous les baron de Hongherie sassamblarent Jone plecer roy remarier». De a hős lovagoknak nem tetszik az ügynek ilyen módon való elintézése, miről a 77. t. oldal fejezetéből értesülhetünk: «Comment les barons de la terre furent et divertis que le Roy presist sa fille en mariage» és a 78. t. oldal szerint maguk jelentkeznek kérőknek: «Comment les seigneurs vinrent devant le Roy et lui remonstrerent de prendre sa fille en mariage». Salamon azonban szívósan ragaszkodik szándékához: «Comment le Roy prist Delay du respondre de prendre sa fille en mariage» (79. t.). Az ismeretlen szerző beszél azután Salamon leánya iránt érzett nagy szerelméről: «Comment le Roy vint a sa fille e lui dist, que il lui connenoit estre reynne de Hongrie» (82. r.). A szegény Janka azonban sehogysem tud beletörödni sorsába és szíve csordultig telve keserűséggel. A 84. r. oldalon levő fejezet a király akaratának teljességét közli velünk: «Comment la damoiselle fu menee en la salle devant les barons pour espouser son pere». Janka a további ellenkezései miatt börtönbe kerül, ahonnan az udvarmester segítségével megszökik és hosszú kalandos utazás után a skót partokra vetődik. A skót király értesül, hogy egy ismeretlen szép leány jelent meg országában; nemsokára találkozik vele és halálosan beleszeret. A 89. t. oldalon lévő fejezetcím a következőképp szól: «Comment le roy de Scothe enquist a la damoiselle et comment elle le responde gratieusement». A királyi udvarban megindul az intrika Janka ellen s főleg az anyakirályné az, ki fondorlataival a legtöbb bajt okozza Salamon leányának. Közben történik, hogy a svéd királynak az akkori kor szokása szerint részt kell vennie egy franciaországi lovagi játékon. Az ő távollétében születik meg gyermekük, kit Johann névre kereszteltek. Janka ellen azonban tovább folyik az intrika, úgy hogy a távollévő király udvari befolyás hatása alatt meghagyja otthoni helyettesének, hogy nejét visszatéréséig őrizet alatt tartsák. De a seneschal-nak küldött levelet titkos kezek egy a királyné halálát elrendelő paranccsal cserélik fel, úgy hogy a feltételezett 104.

levél r. oldalán a következő fejezetcím olvasható: «Comment le seneschal vint a la reynne lui nonchier sa mort par commandement du roy». A szegény Jankának tehát innen is menekülnie kell. A 106. t. fejezete szerint a király csakhamar értesül a dolgok állásáról: «Comment le Roy seult que il avoit perdu sa femme et son enfant per mauvaise traison». A menekülő királyné ezalatt tengeri rablók kezébe kerül, kik őt gyermekével együtt egy előkelő és gazdag római senatornak adják el. A skót király pedig ezalatt bebarangolja a világot, hogy feltalálja őket. Végre hosszas keresés után a véletlen jön segítségére, mint a 111. t. oldal fejezetéből is láthatjuk: «Comment le roy fist prendre hostel en la maison du senateur meisme la ou sa femme estoit loghie». Gyermekük közvetítésével végre egymásra találunk (113. t.): «Comment Johannes le fils du roy salva son pere, le roy de Scothe et comment le roy enquist au senateur, qui estoit cest enfant». A még két fentmaradó utolsó levél fejezetcímeivel együtt egyelőre olvashatatlan lévén, történetünket befejezhetjük.

A fenti és nagy vonásokban vázolt tartalomról is megállapíthatjuk, hogy kódexünk a francia lovagkor egyik késői regényes elbeszélését tartotta fenn számunkra. Amaz egyetlen történeti tény, Judit házassága Salamon királlyal még nem jogsíthat fel bennünket arra, hogy komoly történeti munkát lássunk benne. A históriának sokkal nagyobb a jelentősége irodalomtörténeti szempontból, miért is a római Magyar Tört. Intézet elhatározta annak kiadását. Birjuk a torinói nemzeti könyvtár igazgatóságának szives ígéretét, mely szerint a mű kiadása esetén engedélyezik, hogy a hamu és más egyéb természeti befolyások által rongált levelek vegyi úton megtisztíthatók legyenek. Kár, hogy egyelőre még a szerző személyére és közelebbi korára nem tudunk fényt vetni. A nyelvi sajátosságok és az írás jellege alapján azonban megállapítható, hogy kódexünk a XIV. század első feléből származik.

A kódex 79. t., 80. r., és 82. r. oldalát lefotografáltattam és közölök az utóbbi faximiléjét mellékelten közlöm.

Róma, 1925 augusztus.

DR. LUKCSICS PÁL.

A GRÓF APPONYIAK NAGYAPPONYI KÖNYVTÁRÁRÓL.

Most, mikor törvény örökíti meg gróf APPONYI Sándor elhatározásának emlékét, mellyel páratlan értékű magyar könyvtárát a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta, talán nem időszerűtlen, ha megemlékezünk a gróf APPONYIAK másik, immár másfél százada fennálló és a család nevetadó birtokán, a nyitra-megyei nagyapponyi kastélyban őrzött könyvtáráról. Mivel e könyvtár történetét a Bibliofil Szemle most megjelenő, folyó évi 3. száma ismerteti, itt csak néhány szóval utalunk a könyvtár multjára és inkább igyekszünk legalább vázlatosan megismertetni jelenlegi könyvanyagát.

A könyvtárt gróf APPONYI Antal György, korának egyik legműveltebb főura alapította 1774-ben Bécsben. Fia, gróf APPONYI Antal, a monarchiának római, londoni, majd párisi nagykövete 1827-ben Pozsonyba szállíttatta át és közkönyvtárrá tette. Elhatározásának célját négy szóban fejezte ki a könyvtárárpület felirata: *Litteris in patria augendis*. Itt volt 1846-ig. Ekkor GRUBER Károly, az Apponyiak régi, érdemes könyvtárnoka elhunyván, a grófnak egy külön könyvtárnoki állás rendszeresítésére vonatkozó javaslatát Pozsony városának tanácsa vonakodott elfogadni, mire gróf APPONYI Antal könyvtárát nagyapponyi kastélyába szállíttatta át, melynek északi szárnyában befogadására egy tágas, köröskörül karzatos könyvtárhelyiséget építtetett. A könyvtár ma is ebben van. A legértékesebb műveket 1892-ben Londonban eladták, azonban a könyvtár így is igen számos nagyértékű és ritka művet tartalmaz. Köteteinek száma még mindig meghaladja a húszezret.

Bizonyára lesznek, akiket érdekelni fog az a kérdés: Mi van ma az APPONYI könyvtárban? Könnyű volna rá a felelet, ha az

ember a könyvtár katalógusát nyújthatná, de nehéz, ha ki kell választani minden részből néhány művet és azokkal kell jellemezni az illető szakot. Vannak abban a könyvtárban egész polcsorok amelyekben nincs egyetlen mű sem, mely ne érdemelné meg, hogy külön fölemlítettessék.

E kis ismertetés nem dicsekedhetik azzal, hogy a könyvtárnak legnagyobb becsű vagy legérdekesebb darabjait említi föl, hisz ehhez évekre szóló, alapos tanulmány volna szükséges; még azt sem lehet talán mondani, hogy sikerül mindig az egyes tudománysszakokra nézve legjellemzőbb műveket felsorolnia; célja csupán az, hogy nagy vonásokkal bizonyos általános képet adjon ennek az alig ismert könyvtárnak tartalmáról.

A könyvtár földszintjén három szakasz a «Classici» feliratot viseli. Különösen jellemző erre a szakra egy-egy nevesebb író különböző kiadásainak néha igen nagy száma. Így a görög klasszikusok közül HOMEROS 14 kiadással szerepel, köztük Glasguae 1566, Basileae 1567, Cantabrigiae 1709; SOPHOKLES 9 kiadással, köztük Páris 1553, Basileae 1558, Henr. Stephanus 1568, Heidelberg, Commelinus 1597, Cantabrigiae 1669; PLATO 5 kiadással, köztük Bas. 1556, Henr. Steph. 1578, Biponti 1781, 12, 8 r., kötet; HERODOTOS 5 kiadással, így Henr. Steph. 1570 és 1592, cura Jungermanni 1608; ARISTOTELES 9 kiadással, köztük Basil. 1550, Florent. 1573, Lugd. Bat. 1596 és 1621; ANACREON 14 kiadással a XVIII. századból és egy egész sorozata a kisebb nevű görög íróknak.

A latin klasszikusok között HORATIUS több szép kiadása közül kitűnik Cantabrigiae 1699, Edinburghi 1731, Birminghami 1762, Glasguae 1760, Amsterdam 1728; VIRGILIUS 25 kiadással és nyolc fordítással van képviselve. Előbbiek között Lugd. Bat. 1617 és 1680, Páris 1796, London 1750 Knapton, 1793 Heyne és 1796 Wackefeld, Parma Bodoni 1793, Lugd. 1617; OVIDIUS nyolc érdekes kiadással szerepel, így Amstelod. 1661, 1702, 1727 és 1751. A klasszikusok kiadásai közt szembeszöknek a páratlan szépségű páрмаi kiadások, melyek in aedibus Palatinis Typis Bodonianis nyomattak, így például CATULLUS, TIBULLUS és PROPERTIUS 1794-i páрмаi kiadásai és a POETAE LATINI MINORES. CICERONAK 28, JULIUS CAESARNAK 9, TACITUSNAK 9, LIVIUSNAK 8 kiadását látjuk, köztük nem egy XVI. századbelit. A klasszikusok között igen

sok a kétnyelvű kiadás és pedig úgy a görög és latin összetételben, mint úgy, hogy az eredeti egy-egy modern nyelvre való fordításával együtt van kiadva. Igen nagy a magyarázó szöveggel ellátott művek száma.

A klasszikusokkal szemben a földszint másik oldalát a «Theologici» foglalják el. Itt terjedelembre nézve a legnagyobb művek: *Acta Sanctorum* Bollandi 1643—1794—1858, 37 kötet. *FLEURY Histoire Ecclesiastique* 1781, 25 kötet; *Acta Consiliorum* Páris 1714, 12 kötet. *BARONII Annales ecclesiastici*, Romae 1588—1607, 12 folio kötet; egyes országok egyházainak, püspökségeknek, apátságoknak monographiái, így *SALIGH De Statu Ecclesiae Pannonicae libri 7*, Pécs 1777; a mi PÁZMÁNYUNK isteni igazságra vezérlő kalauzáinak pozsonyi 1618. évi első kiadása; számos szebbnél-szebb bibliakiadás, így a ROYAUMONT-féle 1752. párisi biblia metszetekkel és a MACKLIN-féle: *The holy Bible*, 1800, mely valósággal könyvészeti látványosság, 7 imperialis folio kötet a fordításnál szinte pendülő merített papíron. Betűi talán 4—5 mm. magasak, fejlécei és cul de lampe-jai művészi értékűek.

A könyvtárterem földszintjének és emeletének északnyugati sarkát, melynek különálló karzatára egy kis szabadon álló csigalépcső vezet föl, a «Historici» töltik be. Talán ez a könyvtárban a leggazdagabban képviselt tudományok. Nincs az az állam Angliától Japánig és az a nevesebb város, jelesebb uralkodó vagy híresebb apátság, amelynek legjobb történetíróit meg ne találná az ember a polcokon. Szinte találmokra kell csak közülük kiírni néhányat: *De LARREY* 4 folio kötetes műve, *Hist. d'Angleterre* Rotterd. 1697 gyönyörű rézmetszetarcképsorozattal, mellette *Du FRESNE: Hist. Byzantina* Lutet. Par. 1682; *I. MARIANA, Hist. de Rebus Hispaniae*, Hagae, 1733, 4 folio, rézmetszet-sorozattal; *LE CLERK: Hist. des Provinces Unies des Pays Bas*, Amst. 1718, 3 folio; *GUICHENON: Hist. Généalogique de la Royale Maison de Savoye* 1778, 4 folio; *FELITIEN: Hist. de la ville de Paris* 1725. A Magyarországot érdeklők között nincsenek különösebben értékes művek és csak a jellemzés teljesebbbétéle kedvéért iktatjuk ide néhány mű címét. *SCHWANDTNER Scriptores Rerum Hung.* Bécs 1746, 3 folio, rézmetszetekkel, *Rerum Sicularum Scriptores* 1579; *KAZY: Hist. R. Hung.* 1737, *KERCSELICH: De rebus Dalm. Croat. Slavoniae*; *BONFINIUS: Rerum Hung. decades quatuor Basiliae* 1568, Hannov. 1600; *Georgius PRAY: Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, Vindob. 1761 és 3 kötet *Dissertationes, De sacra dextera divi Stephani*, Viennae 1771, *De Solomone rege* Pos. 1774; *ISTVÁNFFY: Regni Hung. Hist. Col.*

Agrip. 1685; KATONA: Hist. Critica Regni Hung. Pest Bud. 1778—1804, 37 kötet; Epitome chronol. Rerum Hungaric. Bud. 1796, 3 kötet; FRESCHOT Rittretto dell'Hist. d'Ungheria Bologna, 1686; BERNEGGER-SCHÖDEL Disquisitio Hist. crit. pol. de Regno Hung., Argentorati 1629; Index alphabeticus in Biblioth. Hungarorum et Transilvanorum historicam, Manuscr.; ORTELIUS redivius et continuatus, Frankfurt 1665 az összes rézmetszetekkel; Ungarische Chronica BONFINIUS után németül Frankfurt 1581, fametszetekkel. Egész könyvsorokat töltenek be a csak magának Velencének történetével foglalkozó művek, így NANI Istoria de la Republ. Veneta, Ven. 1676, 2 kötet; TABELLICO, Istorici delle cose Veneziane, Ven. 1718, 10 4-r. vastag kötet; MAUROCENIUS gyönyörű foliója Historia Veneta, Ven. 1615; LAZIUS de Gentium aliquot migrationibus, Basileae 1555; MONTFAUCON Les Monuments de la Monarchie Française, Paris 1729, igen szép rézmetszetekkel, nyilvánvalólag XV. Lajos könyvtárából; LABBE, Corpus Byzantinae Hist. Parisiis e typogr. regia 1648—1711 Graece et lat. 30 folio; ARRIANUS, Hist. Indica, 1704; PUFFENDORF: Commentariorum de rebus Suedicis, libri XXVI, 2 folio I, Norimb. 1696 II. Frankf. 1705, 124 gyönyörű rézmetszettel, köztük egy 5 méter hosszúságú metszet Károly Gusztáv svéd király 1660. évbeli temetési menetét ábrázolja. Van a műben különben két magyar vonatkozású metszet is: Exceptio Principis Rakozii prope Schmielovam és Rakozii et regis salutatio; SPANGENBERG, Adelspiegel, Schmalkalden 1571; VARILLAS Hist. de Louis XII. 1686 ritka szépségű rézmetszetekkel; SABELLICUS Rapsodiae historiarum Enneadum, Paris 1509; CLAUDIUS SALMASIUS Historiae Augustae scriptores VI, Parisiis 1620; BUCELIN Germania sacra et profana Frankfurti ad M. 1699, 3 folio; MURATORIUS Antiquitates Italicae medii aevi, Mediol. 1738, 6 folio; Romanae Historiae scriptores graeci minores Frankfurt 1590; KLETTENBERG, Scriptores historiae Romanae latini veteres Heidelberg 1743, 3 folio; SOMMERSBERG Silesiacarum rerum Scriptores Lips. 1730 fol.; CALMET Histoire de Lorraine Nancy, 1745, 4 folio; LAQUILLE, Histoire de la Province d'Alsace Strassb. 1727, szép rézmetszetekkel; Collection de documents inédits sur l'histoire de France, 6 folio; KHEVENHILLERS Annales Ferdinandei (II) Lips. 1721, 7 folio rézmetszetekkel; Du CHESNE, Historiae Normannorum Scriptores Antiqui Lut. Par. 1619, Hist. Francorum Scriptores Lut. Par. 1636 5 folio; ARNAULD d'ANDILLY Hist. des Juifs, Amst. 1681 gyönyörű rézmetszetekkel; PRIDEAUX Hist. des Juifs Amst. 1728; VERTOT: Hist. de Malte, Par. 1726; De VILLE-HARDOVIN Hist. de l'empire de Constan-

tinople, Par. 1657; HUGO GROTIUS, *Annales de rebus Belgicis*, Amst. 1657; LEDIARD, *Histoire navale d'Angleterre* Lyon 1751; KAEMPFER, *His. du Japon*, Haye, 1739, 2 folio; LEUNCLAVII *Annales Sultanorum Othomanidarum* Frankf. 1596; 131 kötetes gyűjtemény a Petitot-féle *Memoires sur l'Hist. de France*. Par. 1819—1829. Vannak elrejtve a könyvsorok között olyan művek is, amelyek a legritkábbak közé tartoznak, így pl. *Corpus Franciae Hist. veteris et sinceræ*, Hanoviae 1613, melyet a *Bibliographia Anonymorum* T. I. Pag 129, valamint Theophr. *Sincerus Nachrichten von alten und raren Büchern* Tom I pag 49 et cont., a legritkább könyvek egyikének nevez. Buder (pag 1083) és Vogt., (*Catal. libr. rar.* pag 286) szerint még ritkább a hozzáfűzött FREHER de LUPODUNO-féle *Libellus de Franc. Hist.* Igen szépen van képviselve a régi memoire-irodalom, megtaláljuk például DUC DE NEVERS Paris 1565, és DUC DE SULLY, Paris 1664 és RICHELIEU bíornok, Paris 1661 *memoirjait*. Jellemző adat, hogy a könyvtár katalógusában a *Memoires* vezérszó alatt 112 mű van fölvéve 374 kötettel. A francia forradalommal és az azt követő időkkel a művek egész sora foglalkozik; külön irodalma van a hitújítás korának, melyben főképp a német munkák vezetnek.

A földszinten továbbhaladva a «Juridici»-hez jutunk. Képviselve van itt a jogi irodalom minden ága. HUGO GROTIUS 10 műve, *De jure belli et pacis*, Amst. 1631, *Mare liberum* Lugd. Bat. 1633; SELDEN, *De jure naturali et gentium* Lond. 1640; Le droit de la guerre et de la paix Basle 1746, dtto Haye 1703; RÉAL *La Science du Gouvernement* Paris 1765, 8 kötet 4-r.; TORAQUELLI *De nobilitate et jure primogeni-juræ*, Lugd. Bat. 1566; BODONIUS *De Republica libri 14*. Frankfurt 1591 *IUSTINIANUS Institutionum libri IV.* 1587; MONTESQUIEU *de l'esprit des loix* Par. 1803.

A Juridici szomszédja a földszinten a «Bibliographici». Általában azt tartják, hogy a bibliographiával foglalkozó művek csoportja szokott mértéke lenni a könyvgyűjtő szakértelmének. Ha ez áll, akkor az Apponyi-könyvtár nem hoz szégyent alapítóira. A régi alapvető munkákon kívül a neves könyvtárak katalógusainak egész sorai vannak itt elhelyezve. FREYTAG *Analecta litteraria de libris rarioribus* Lips. 1750; Adparatus, Lips 1754—55, 3 kötet; CLEMENT *Bibliothèque des livres rares*, Göttingen. 1750—60; VOGT *Catal. Hist. Crit. Librorum rariorum* Franf. 1793. *Bibl. selectissima Bernæ* 1743; NESSEL: *Cat. Biblioth. Caesareæ Vindob.* 1690; BARTOLOCCII. *Bibl. magna Barbonica, Romæ*

1675; Catalog of the Harleian manuscripts 1808, 4 folio; WOLFF, Bibliotheca Hebraea Hamburg 1721, 4, 4-r. kötet, GEORGI-S Bücherlexicon Leipzig 1742, Dictionnaire de Bibliographie, Dict. de Bibliologie Paris 1802; PLACCH Theatrum Anonymorum et Pseudoanonymorum Hamb. 1708; MONTFAUCON: Bibliotheca Bibliothecarum manuscriptorum, Paris 1739; LE LONG Bibliothèque Historique de la France, Paris 1768, 5 folio; FOSCARINI Della litterature Veneziana Padua 1752, megvan a Catal. Bibl. Széchényiana, Sopron 1807 is.

A «Philosophici» szakban megtaláljuk KANTnak 5 művét, így «Von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte» Königsb. 1746, Kritik der reinen Vernunft, Riga 1781, Kritik der praktischen Vernunft, Riga 1788 és egy sorát a régibb és újabb bölcselek műveinek, pl. SCHONER, De judiciis nativitatum Norimb. 1545; FLUDD: Philos. Mosaica Gonda 1638, Utriusque Cosmi Hist. Oppenh. 1617; LYCOSTHENES Prodigiurum chronicon Bas. sok fametszettel; BOETHII de Consolatione Philosophiae libri 5 Parmae 1798; BASEDOW Praktische Philosophie Dessau 1777; FRESNOY Phil. Hermetique La Haye 1742; Locke, An essay concerning human understanding London 1768; CUDWORTH Systema universale huius universi Lugd. Bat. 1773; LANCELI Analogia microcosmi ad macrocosmon Lut. Par. 1611; PRODI Successoris Platonici in Platonis Theologiam libri sex Frankf. 1618; PISTORIUS NIDANUS Ars Cabalistica Basileae 1587; ROSELLI Divinus Pymander Hermetis Trimegestri Col. Agr. 1630; De Sapientia indorum veterum, Berolini 1697; WILLIS De Anima brutorum (physiol. pathol.) Oxonii 1672.

Az «Archaeologici», mely a régi könyvtárak dédelgetett szaka szokott enni, itt is gyönyörű műveket tartalmaz. MONTFAUCON 15 royal folioja l'Antiquité expliquée en Figures Paris 1719, GRAEVIUS: Thesauru Antiquitatum Italiae Lug. Bat. 1704, 25 folio, Thes. Ant. Romanarum Lugd. Bat. 1694, 12 folio, ZANETTI Le gemme antiche, Venezia 1750, ritka szépségű rézmetszetekkel, PONCELIN: Chef d'Oeuvres de l'Antiquité sur les Beaux Arts Paris 1794 2-r. folio nagy rézmetszetekkel; MURATOR, Thesaurus inscriptionum Mediol. 1740, 4 folio; GRONOVIVS, Thesaurus Graecarum Antiquitatum 1690, 12 folio. Külön polcot lehetett volna nyitni az éremtannal foglalkozó műveknek («Numismatici»), melyekben a könyvtár igen gazdag. Csak néhányat emelek ki, a «Numismata Virorum Illustr. e Barbatica gente», Patavii 1732 imperialis folio merített papíron bámulatraméltó rézmetszetekkel; GERARD van LOON Histoire Metallique des Pays-Bas, La Haye 1732, igen szép rézmetsze-

tekkel; PEDRUSI I Cesari in oro, in argento, in metallo, Parma 1694, 10 kötet merített papíron gyönyörű rézmetszetekkel; és VICZAY Mihály A Héderváry éremgyűjtemény leírása 1814, 2 royal quart kötetben.

Hogy a «Diplomatici» különös gonddal összeállított szak, azon a gróf Apponyiak könyvtárában nem lehet csodálkozni. Egész sorai vonulnak itt föl úgy az elméleti diplomatikáknak, mint a különböző béketárgyalásokról írott műveknek. Igy DU MONT et ROUSSET: Corps universel diplomatique du droit des Gens Amst. 1726, 8 folio; Supplément-ja, 3 folio; DUMONT, Corps universel diplomatique du droit des Gens Amst. 1736, 7 folio, L'Art de vérifier les dates des faites historiques (Table Chronologique) Paris 1770; Histoire de traités de paix du XVII siècle, Amst. 1725, 2 folio; RYMER Foedera et Acta publica, Hagae 1739, 10 folio; HERRGOTT MARCHARD Genealogia diplomatica August. Gentis Habsburgicae, Viennae 1737; MUCHARD Recueil général de traités Göttinga 1839—1856-ig 37 kötet.

A «Phisici», «Mathematici», «Astronomici» szakok számos igen értékes régi művet foglalnak magukban. Hogy egyeseket említsek: ZAHN Specula phisico-mathematico-historica, Norimb. 1696 f.; LANIS Magisterium naturae et artis Brixiae 1684, 2 folio; LUBIENIETZ, Theatrum conceticum, Amst. 1668 igen szép rézmetszetekkel. DEL-RIO Disquisitionum Magicarum libri sex Col. Agr. 1633; La LANDE Astronomie Paris 1771; BAILLY Hist. de l'Astronomie moderne Paris 1779; PILGRAM Untersuchungen über das Wahrscheinliche der Wetterkunde, Wien 1788; Sectarum, errorum hallucinationum et schismatum libri Frankf. 1528. ATHANASIVS KIRCHER a XVIII. század legsokoldalúbb tudósa egymaga 23 művével van képviselve a könyvtárban, így Ars magna Sciendi Amst., 1669. Ars magna lucis et umbrae Amst. 1671 igen szép metszetekkel, Magnes, Romae 1654. Iter extaticum coeleste, Herbipoli 1660, Arithmologia Romae 1665; COMTE de MARISILLI, Histoire physique de la Mer, Amst. 1725; PETRI-BUNGL Numerorum Mysteria, Lut. Par. 1517; MORRINI, Astrologia Galliae Hag. Com. 1661, igen ritka mű.

A könyvtár egyik legérdekesebb szaka az «Artistici», amely megjelölésnél «ars» alatt a gyűjtők nemcsak művészeteket, hanem igen helyesen a mesterségeket is értették. Erről a szakról épen sokoldalúsága és gazdagsága miatt igazán nehéz képet adni. Megtalálja itt az ember az összes művészetek történetét, művelőik méltatását, de emellett olyan mesterségek multjába is bepillantást nyer, amelyekről még a mai ember is alig hiszi, hogy a tudomány körébe vonhatók. Megkísérlek

néhány jellemző könyvcímet ideírni. SULZER: *Theorie der schönen Künste* 1792, 5 kötet, *Galeries Historiques du Palais de Versailles* 1839; Le VIEIL *Glasmalerei* 3 kötet, egyes városok szerint külön tárgyalva; *Dictionnaire des Arts de peinture, sculpture et gravure* 1792, 5 kötet; PETITY Emanuel *des Artistes et des Amateurs* Paris 1770; DENIS Wiens *Buchdruckergeschichte* Wien 1782; BALDUCCI *Notizie del disegno* Firenze 1467, 20 kötet; WINKELMANN *Geschichte der Kunst des Alterthums* Wien 1776; KIRCHNER, *Musurgia universalis sive ars magna consoni et dissoni* Roma 1650, 2 folio hangjegyekkel; EULER *Tentamen novae theoriae Musicae* Petropolis 1739; GERBERT, *de cantu et musica sacra* Typ. San Blasianis 1774; FURTTENBACH *Halinitro Pyrobolia, Beschreibung einer neuen Büchsenmusterung* 1627; HUGO *de militia equestri* Amst. 1630. IV. Fülöpnek ajánlott mű; BACCIUS *de vinis* Roma 1596, igen ritka; BARTSCH négy műve a rézmetszőkről; Füsslinek nagy *Künstler-Lexiconán* kívül még 6 műve van meg, melyek mind megbecsülhetetlen segédkönyvek a művészetekkel foglalkozók részére. Vannak továbbá olyan művek, melyek a színművészettel, az építészettel, a hajózással, a halászáttal, a vadászattal, az útépitéssel, a rézművészéggel, az ötvösséggel, a nyomdászattal, különböző korok öltözkékével, a vendéglősség történetével, a borbélyassággal, a régi mulatságokkal és játékokkal foglalkoznak (pl. *Académie universelle des Jeux*, Amst. 1756).

A földszinten az alapító márványmellszobra mögött van elhelyezve a «*Historia naturalis*». Úgy tárgyanál, mint az összegyűjtött művek jelentőségénél fogva a legbecselesebb részek egyike. A művek egyaránt foglalkoznak az ásvány-, növény- és állatvilággal és felölelik a régi orvostudományt. Néhány cím: MERCATUS *Metallothea* Roma 1719; BRUCKMANN *Beschr. der Bergwerke* 1600; THEOPHRASTUS *Hist. Plantarum* Amst. 1644; VALENTIN, *Natur- und Materialienkammer* Frankfurt 1714; LINNÉ 21 művével van e szakban képviselve, köztük a 15 kötetes *Pflanzensystem* Nürnberg. 1781–82, a *Vollständiges Natursystem* Nürnberg. 1773–75, 8 kötetben és a 10 kötetes *Amoenitates academicae* Holm. et Erlang 1749–90; BUFFON, *Hist. naturelle générale et particulière* Paris 1774–89, 22 kötet, dtto *des oiseaux*, Paris 1771–84, 12 kötet és még két műve; LAVATER *Physiognomische Fragmente* Leipzig u. Winterthur. 1775–77, 4 imper. quart kötet. Arnaldi Villanovani *opera omnia*, Basil. 1585; DE LA CÉPÈDE, *Hist. naturelle* 1788; *Histoire naturelle de Plinie* Paris 1771; ARRIANUS HOLSTEIN *de venatione* Paris 1644. Igen szép művek foglalkoznak a rovarokkal,

így: VOETS-PANZER: *Insekten*, Erlangen 1793, színes rézmetszetekkel; REAUMUR *Memoire pour servir à l'histoire des insectes*, Paris 1734, 6 vastag 4-r. kötetben. Megvan itt a külön szakírója az ásványvizektől a méhészetig a természetrajz legkülönlegesebb ágainak. A régibb orvosi művek is szépen vannak képviselve, hadd álljon itt néhánynak a címe: VAN HELMONT: *Ortus medicinae*, Lugd. Bat. 1667; KUNDMANN: *Rariora naturae et artis in re medica*, Breslau-Leipzig 1737; HUGO, *Aetii medici tetrabiblos*, Lugd. Bat. 1549; PEDACII DIO, *De medica materia*, Coloniae 1564; POMET, *Hist. générale des drogues* Paris 1694, remek folio.

A karzaton, hol minden részben 10 egymásfölötti könyvsor áll egy szakaszt foglalnak el a «Biographici». Vannak benne életrajzgyűjtemények, családi életrajzok, monographiák. Néhány címmel igyekszem megvilágítani tartalmát. Így PLUTARQUE *Les vies des hommes illustres* Amst. 1735, 6 kötet in 4°; JÖCHER *Allgem. Gelehrten-Lexicon*, Leipz. 1750, 4 in 4°, *La vie des plus fameux peintres* Paris 1745, rézmetszetű arcképekkel 3 kötet in 4°; HENNING, *Theatrum genealogicum* Magd. 1598; gr. NÁDASDY Ferenc, *Mausoleum regum et ducum Nürnberg* 1664 rézmetszetekkel; KHEVENHÜLLER *Contrefet Kupferstich der regierenden grossen Herrn* 2 folio, szép metszetekkel; FUGGER, *Österr. Spiegel der Ehren*, Nürnberg 1668, Richelieu, Zwingli, Gustav Adolf Vicomte de Turenne, Petrarca, Descartes életrajzai.

Hatalmas anyag áll együtt a «Philologici» feliratot viselő szakaszban. Erről megkísérlek úgy képet adni, hogy eltérőleg a többi szaktól nem válogatok a művek között, hanem közlöm a legelső sorban állók címeit úgy, ahogy egymásmellett következnek. Valamennyi folio. STEPHANUS *Thesaurus Linguae latinae*, Basil. 1740, 3 folio; GRUTERI *Polyantheae tomi* 3, óriás mű, egyik kötete 2050 oldalt foglal magában a legapróbb betűs nyomással; PIERII *Hieroglyphica* Lugd. 1610; MÉNAGE, *Dictionnaire Etymologique* Paris 1750, 2 folio; FACCIOLATI *Lexicon latinitatis Patavii* 1805, 4 folio; DUFRESNE *Glossarium ad Scriptores mediae et infimae latinitatis* Paris 1733 6 royal folio; DU CANGE *Glossarium ad Scriptores Graecitatis*, Lugd. 1688; CARPENTIER, *Glossarium novum ad Scriptores medii aevi*, Paris 1766, 4 folio; STEPHANUS, *Thesaurus graecae linguae* 1577, 3 vastag folio. Eddig a sor. A felső sorokból csak egy író említ meg: Alex. Csoma de Kőrös: *Dictionary Tibetan and English* 1834 és *Grammar of the Tibetan language*.

Az «Encyclopedici» több polcsorát betölti az «Encyclopédie méthodique» Paris 1782—1832, 198 nagy quart-kötete, ott van HOFMANNI

Lexicon Universale; HESICHI Lexicon gr. Hagenove 1521; dtto cura Alberti, Lugd. Bat. 1746 2 royal folio; HERBELOT Bibliothèque orientale Paris 1697; MARTINI Lexicon philologicum Trajecti Batavorum 1711, 2 royal folio; Lugd. Bat. 1698, 4 folio, Allg. Histor. Lexicon. Leipz. 1730; ATREBATHIS Exoticorum libri decem, Ex officina Plantiniana 1605; BASILII FABRI Thesaurus Eruditionis Scholasticae Frankfurt, Leipzig 1749 r. f.; PEZII Thesaurus anecdotorum novissimus Aug. Vindel. 1721—29, 6 royal folio; KRÜNITZ, Oeconom. Encyclopedie Berlin 1773. 194 kötet in 8° és sok más.

A történetiekkel szembeeső sarkot a «Geographici» foglalják el. Amit amazokról elmondottam, ezekről is el lehet mondani, hogy ugyanis nincs a földünknek az a felfedezett vagy épen beutazott zuga, amelynek ne volna itt meg a maga ismertetője. A komoly geographiák mellett a metszetgyűjtemények és az útleírások olyan tömegével áll itt az ember szemben, hogy szinte hiábavalónak látszik a fáradsága, hogy részletezni akarjon. Hadd álljon itt is néhány jellemző könyvcím. Elsőnek említem GRÓF MARSILI művét: Danubius Pannonico-Mysicus Amst. et Hag. Com. 6 imp. folio igen szép rézmetszetekkel; Novum Italiae theatrum, Hag. Com. 1724, 4 imp. folio, nagy városképekkel, Description Générale et particulière de la France, Paris 1780, Dediée au Roi, 6 imp. folio gyönyörű rézmetszetekkel; Voyage pittoresque de la France ouvrage national, dédié au roi, igen szép rézmetszetekkel Paris 1780, 12 imp. folio; LE BRUN, Voyage au Levant, Delft 1700 szép rézmetszetekkel; DU HALDE, Description de la Chine Par. 1735, 4 folio, térképekkel, rézmetszetekkel; BERKELIUS STEPH. Byzantini de urbibus Lugd. Bat. 1694; THEVENOT, Relations des divers voyages curieux, Par. 1694; CHAPPE Voyage en Sibérie en 1761 Paris 1768; DEULON Voyage du Pérou Amst. 1752; COOK, Voyages autour du Monde (Byron, Carteret, Wallis) Par. 1774, 13 4-r.; Amerika-Reisen seit Cook Berl. 1791, 3 4-r.; BRUCE Voyage en Nubie et Abyssinie Paris 1790, 5 4-r. Mint jellemzőt említem föl, hogy a könyvtár katalógusában csak a Voyage vezérszó alatt 37 mű szerepel 90 kötettel. BREDETZKY, Beiträge zur Topogr. des Königr. Ungarn 1803, Wien in 8°; SZEPESHÁZY Merkwürdigkeiten des Königr. Ungarn Kaschau 1825; MARIENBURG, Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen Hermannst. 1813; NOVOTNY Scigraphia Hungariae Viennae 1798; BÉL Mátyás Notitia Hungariae Novae hist. geographica Viennae 1735—1747, 4 folio; GOTOFRED Archontologia Cosmica Frankf. 1649 sok térképpel és rézmetszettel; MERIAN, Archontologia Cosmica Frankfurt 1695 folio sok

rézmetszettel; MAFFEUS Verona illustrata Ver. 1732; Hispania illustrata Frankfurt 1603, 7 4-r.; MÜNSTER Cosmographia Basil. 1550 r. folio sok fametszettel; ALTING, Notitia Germaniae inferioris Amst. 1697 térképekkel; DAPPER, Syrien und das gelobte Land Amst. 1681, dtto Africa und Inseln Amst. 1676; dtto Persien und Indien Nürnberg 1681, 104 rézmetszettel; Specilegium observ. historico geographicum de Bosniae regno, Lugd. Bat. 1737; Versailles immortalisé Paris 1720 sok szép rézmetszettel; DRIESCH Grossbotschaft nach Constantinople Nürnberg, 1723; ADELUNG Geschichte der Schiffahrten Halle 1767. A Topographia címet viselő művek csaknem kivétel nélkül metszetek gyűjteményei, alakjuk többnyire fekvő keskeny ívrét, VISCHER Topogr. Archiducatus Austriae inferioris modernae Wien 1672; dtto superioris 1674, 221 rézmetszettel; Topogr. Ducatus Styriae Austriae Superioris 1674; VALVASSOR Topogr. Carniolae modernae Wagensberg 1679, dtto Carinthiae mod. 1682, Archiducatus Carinthiae Norimb. 1688, Beschr. von Kärnthen 1681; Topogr. von Krain Laybach 1689; Topogr. Bavariae, Sueviae, Alsatae 1650; ZELLER Topogr. Galliae Francof. 1655, 2 folio; ABERMANN Historische Beschreibung von Wien 1619; fol. MERIAN Topogr. von Braunschweig Frankf. 1654, 200 gyönyörű rézmetszettel; Topogr. Germaniae inferioris, Hessiae, Helvetiae, Saxoniae, Westphaliae; Topogr. Electoratus Brandenburgiei et Ducatus Pomeraniae; Topogr. Palatinatus Rhein 1645; GYLLIUS de Bosporo Thracico, Lugd. 1561, dtto Lugd. Bat. 1632; de Constantinopoleos Topogr. Lugd. Bat. 1632; RELAND Palestina illustrata Trajecti 1714; KOLBEN Über die Hottentotten Nürnbg. 1719 sok rézmetszettel.

A «Poetici» szakaszban ismétlődik az, amit a «Classici»-ről mondtunk, hogy ugyanis, egy-egy költő számos kiadással szerepel. Így pl. DANTENEK 6 kiadása van meg, köztük az 1569. évi velencei; Torquato TASSONAK 13 műve, illetve kiadása, köztük: Ferrara 1585, Torrismondo, Bergamo 1587, la Gerusalemme liberata 6 kiadását látjuk, köztük: Parma 1794, Firenze 1820, Pavia 1601, Genua 1617; CERVANTES Don Quichote Paris An VII 6 in 12 r. kötet; MILTON négy kiadása, köztük: Edinburgh 1767; PETRARCA 7 műve, illetve kiadása, köztük: Opera latina Basil. 1554; ERASMUS ROTTERDAMUS Adagia Basil. 1574 és Frankf. 1670; ADELUNG Altdeutsche Gedichte in Rom Königsb. 1796, dtto in Vatican Paris An VII; STOBÆI Eclogae Antw. ex off. Plant. 1575, Frankf. 1581. Nagyobb gyűjtemények a PARNASO de Poeti classici Venezia 1793, 42 8-r. kötetben és a Parnaso Italiano Venezia 1790,

56 8-r. kötetben; SHAKESPEARE 4 kiadással szerepel, részben angol, részben német nyelven. Figyelemreméltó mű MAPHAeus Card. BARBERINUS (a későbbi VIII. Orbán pápa) költeményei Paris 1642, melynek kötésén a koronás L betű váltakozik a BOURBONOK liliomával annak jeléül, hogy XIV. LAJOS király számára készült, IFFLANDS dramat. Werke Leipzig 1798 16 in 8°; OSSIAN 6 kiadása; WIELANDS sämtl. Werke Wien 1841 51 8-r. k.-ben; GOETHE művei 55 oktav k.-ben Stuttg. 1827; KISFALUDY Károly, minden munkái, színjátékai, Ilka, Stribor vajda, Kemény Simon; KISFALUDY Sándor Eredeti magyar játékszin, Gyula szerelme; VÖRÖSMARTY Mihály művei Buda 1840.

A «Belletristici» nem fõdi egészen a mai szépirodalmiak fogalmát, határa kissé távolabb van még a tudományos, illetve levelezési irodalom irányában. Itt van pl. J. J. JAQUES Rousseau Collection complète des oeuvres, Genève 1782, 17 4-r. kötetben. Les oeuvres de VOLTAIRE complètes Kehl 1785, 50 8-r. kötetben, dtto Theatre Par. 12 kötetben 12 r.; MIRABEAU lettres 1792 4 4-r., dtto lettres de la Monarchie prussienne, Londres 1788, 4, 4 r.; Lettres de Mme la MARQUISE de POMPADOUR Londres 1776, Oeuvres compl. de Mme la BARONNE de STAËL Par. 1820 17 8-r.; Oeuvres de MADAME de GENLIS, Par. 1825, 84 12-r. kötetben; L'espion turc dans les cours des Princes chrétiens Londres 1742 6 8-r.; Lettres de Mme de SEVIGNÉ 1818 12 8-r.; Tutte le Opere di Nicol. MACHIAVELLI Londra 1747; Oeuvres posthumes de FRÉDÉRIC II Berlin 1785, 21 8-r.; Oeuvres compl. de MABLY, Par. 1791, 5 8-r.; LESSING Analekten Bern und Leipzig 1785; Oeuvres de Condillac Paris 1798 23 8-r. kötetben; KAZINCZY Ferenc munkái Pest 1814 9 8-r.

Ezzel végére is értünk szemlénknek. Most még csak az van hátra, hogy néhány szót szóljak a könyvtár ősnymtatványairól. 1500 előtt nyomtatott mű a könyvtárban 9 van. Ezek korszerinti sorrendben a következők: DIOGENES LAERTIUS de vitis celebrorum philosophorum, Venetiis 1475; PII SECUNDI Historia rerum ubique gestarum, Venetiis 1477; ANTONINI de FLORENTIA Summa Theologia, Venetiis 1477—1485 három folio kötet; Fr. JACOBI PHILIPPI BERGOMENSIS Supplementum Chronicarum, Brixiae 1485; Chronicken der Sassen, Conradi Botho Mogunt. 1492; S. AMBOSII opera, Basileae 1492; Chroniken Nürnberg. Roberger 1493; Cronica der Stadt Coellen, Joh. Koelhoffter Coellen 1494; ANNII VITERBENSIS antiquitates, Romae 1498, a könyvtár katalógusa szerint: E bibliotheca Regia Budensi, Corviniana dicta.

Az 1500 és 1520 közötti nyomtatványok száma az 1500 előttiéknél többszöröse.

JAMBREKOVICH LÁSZLÓ.

JÓKAI A SZÉPIRODALOMBAN.

(A Jókai Mórra vonatkozó költői művek bibliográfiája.)

A JÓKAI-kultusz története hiányos lenne, ha figyelmen kívül hagynók azokat a verses és szépprózai műveket, melyeknek indítékát — részben vagy egészben — a nagy íróról való megemlékezés szolgáltatta. Nem olyan nagyszámúak ezek, mint PETŐFI esetében tapasztalható s talán érték dolgában is hátrább állanak, az irodalomtudomány nézőpontjából azonban mégsem egészen közömbösek, mert ihletalapjuknál fogva ellenőrizhető bizonyítékai egy magasba ívelő pálya hatásának.

Az alábbiakban felsorolt száz egynehány adalék bizonyára csak töredéke az idetartozó anyagnak, de így sincs minden tanulság hiján. Nemcsak azt tudjuk meg belőlük, hogy mily szeretettel fogadta szívébe a hálás magyarság, sőt a külföld is a mesélő művészet e halhatatlanját, hanem arról is tájékozást nyerünk, hogy életének s munkásságának mely mozzanatai foglalkoztatták leginkább kortársait s az utódokat. Az alkalmak, melyek e többnyire verses darabokat létrehozták: születésnap megemlékezés vagy a költő egyik-másik műveinek megjelenése, a márciusi ünneplések, az ötvenéves írói jubileum, a halálakor nemzetére nehezedő csapás s legújában, mint legtermékenyebb ihletforrás a százados évforduló.

Főkép előadásának kedvessége, képzeletének bűvös káprázata, humorának jótékony derűje s általában költészetének nemzetnevelő hatása az, amit az alkalmi megemlékezések tömege magasztal. Mindezekben az ünnepi emelkedettség hangja az uralkodó. Nem így azokban az élcsepokban megjelent s rendesen álnevű vagy névtelen szerzőktől származó alkalmi rögtönzésekben, melyek politikai szereplését teszik szóvá. Ezekből már a gúny fulánkja sem hiányzik.

Olykor (a márciusi napok kapcsán) együtt emlegetik PETŐFivel; máskor meg főleg tréfás vonatkozásban GYULAIVAL szerepeltetik egyszerre.

A GYULAIT csipkedő versek egy részébe a közte és szigorú kritikusa közti ismeretes ellentétnél fogva jut bele a neve. Különösen mulatságosak a félbenmaradt *Romhányit* parodizáló versek, melyek közül egyikben-másikban a komikum azon fordul meg, hogy az irónikusan aposztrofált GYULAI egyre «Romhányi» történetének folytatását igéri, közben pedig állandóan JÓKAI írásait és politikáját gáncsolja.

Ami a tárgyunk körébe tartozó különböző hangulatú, de műfajilag kevésbé változatos darabok értékét illeti, nagy részük a dolog természete szerint közhelyszerű. Akadnak azonban sikerültebbek, vagy legalább figyelemre méltók is.

PETŐFI ismert szép költeményei például aligha szorulnak dicséretre. De a többiek se mind tartalmatlanok. Nem elcsépelt a hangja Sóos Lajos 48 soros ódájának, *A költő*-nek sem, melyet a pápai JÓKAI-emléktábla leleplezésekor adtak elő. Szerzője JÓKAIT mint a magyarság büszkeségét dicsőíti benne, kinek multat, jelent és jövőt átfogó képzelete csodálatos szépségeket tár elénk:

Mint a puszták rezgő délibábjá
Tündérhonba varázsol, ragad...
Eszményei ezüst-csermelyén át
Rózsahidat fon a gondolat...

A márciusi napokra s PETŐFIRE is célzó költemény folyton emelkedő páthosza morális indíték gyanánt abból a hitből táplálkozik, hogy az ünnepelt költő nagysága a pártszenvédélyekre is csitítólag hat s halhatatlan érdemei előtt a nemzetközi korlátok is lehullanak. Ez a gondolat ismétlődik Enrique R. de SAAVEDRA 1893-ból keltezett spanyol nyelvű verses üdvözlésében is, mely szerint JÓKAI nevét a hazai laresektől messze röpítette a hír; üdvöt zeng neki az egész világ s nemcsak az a nép, mely őt bírja.

JÓKAI érdemes kortársa, a szintén komáromi származású TÓTH Lőrinc két ízben is versebe foglalta jeles földijére vonatkozó gondolatait. *Méhek* (1882) című, csupa disztichonokban írt epigramma-

gyűjteményében, melyet saját ötvenéves írói jubileuma emlékére adott ki, tizennégy sort szentel a JÓKAI-ellenes kritika lefegyverzésére. A JÓKAI-nál kifogásolt tárgyi tévedések mentségeül felhozza, hogy

Shakspere is tengert nyitá Prága alatt, s kapucinust
Feste olasz művész Mária jászla előtt.

A sokat emlegetett fogyatkozásokkal szembeállítja JÓKAI ragaszkodását a nemzeti eszményhez s azt az érdemét sem hallgatja el, hogy művei aggodalom nélkül adhatók a fiatalság kezébe.

A félszázados írói munkásság ünneplésekor készült, kissé feszes ódák mellett van egy pár költemény, melyek inkább kedves egyszerűségükkel hatnak. Ezek közé tartozik DURA Máté verse, mely azon való örömeinek ad kifejezést, hogy a JÓKAI-jubileum méltó volt a nemzethez s a költőhöz egyaránt. TORKOS László emléksorainak indítéka viszont az az önzetlen együttérzés, melyet szereteteink becsvágyának teljesülése okoz. Harmadik versszakában ennek az örömnak az ünnepelt lelkisége szempontjából való művészi értékelését is adja: «Százszor boldog vagy, mert lelked álmát most szép valóul élvezed, s egy-egy pillantás a valóra: csak múltó álomkép neked.»

A költő halálával nemzetére boruló gyászt szólaltatja meg PÓSA Lajos: *Mi Atyánk a mennyben* című verse. A JÓKAI ifjúkori közszereplését s az irodalomhoz való viszonyát ihletett szavakkal tolmácsoló költemény tárgyához méltó lendülettel érezteti a lírai hevület őszinteségét. Jelentős tényezője — benne — a hatás elmélyítésének a strófák végén ismétlődő biblikus szólam («Lehullt a mi fejünk arany koronája!») s az egészen keresztülhuzódó áhitatos hang, mely a végén szinte fohásszá nemesül:

Fenn a magasságban mily fönséges ének!
Tárd ki szived, Atyánk, tiszta gyönyörének!
Téged is elbűvöl, tudom a varázsa,
Csillagvirágot szórsz a költő lantjára.
Megszeretsz minket is nagyobb szeretettel
S megáldod hazánkat mind a két kezeddél.
Lehullt a mi fejünk arany koronája!
Borulj le az égből Jókai sírjára!

BÁNYAI József igénytelenül alakított verse (*Dr. Jókai Mór halálára*) felfogás dolgában is elüt egyéb alkalmi megemlékezésektől. Szociális célzattal a költőnek az élettől lesujtottak lelkére gyakorolt áldásos hatását emlegeti. «Vigaszt, reményt, gyógyírt hord» — ügymond, akárcsak a nap, mely «Pallos nélkül jóssággal uralkodik a népeken».

A JÓKAI-féle mesevilág varázsának illetén emlegetése nem egyedülálló a tárgyunk körébe tartozó művekben. Már BÁNYAI előtt is találkozunk vele FELEKI Sándor egyénibb aláfestésű költeményében. (*Jókai.*)

A sorstól erősen próbára tett költő JÓKAI regényeinek olvasásában keres vigasztalást. Ezek hatása alatt megelevenedik előtte a mult; ismét gyermeknek látja magát, ki társaival játszadozik s szülei boldogító közelségét érzi. Egyszóval gondjai eltűntek és ezt az aranytollú mesemondónak köszönhette, kit ezért az ég áldásába ajánl.

E ponton fölvethető az a kérdés, hogy az itt emlegetett költői visszhangok szerint JÓKAINAK mely művei nőttek leginkább az olvasók szívéhez? Érdekes és jellemző a regények általános hatására, hogy e tekintetben a panegiristák csak ritka esetben nyilatkoznak határozottan. Inkább a maga egészében dicsőítik e művészet nagyszerűségét.

A szórványos utalásokból megállapítható, hogy a versek eléggé hű tükrei a köztudat állásfoglalásának, mikor leghatásosabbnak az *Aranyember*-t (s mellette a Kárpáthy Zoltánt, A jövő század regényét, Erdély aranykorát és a Fekete gyémántokat) jelölik meg. HAVAS Istvánnak centenáris költeményéből (*Prologus. Jókai századik születésnapjára*) sem hiányzik e kedves mű említése, mely regényalakján kívül színdarab formájában is annyi fogékony szívnek volt már gyönyörűségére.

Tudvalevő, hogy ezt a munkát, bár a színpadon tetszést aratott, a kritika nem találta éppen kifogástalannak. Erre vonatkozik KOZMA Andor egyik verse (*Aranyember. 1885.*), mely a darab nagy sikere alkalmából felhangzott dramaturgiai gáncsvetésekert igen huszárosan intézi el. Jellemző sorai:

«Kusza cselekvény!» — Eh, ki bánja!
 «Hibás jellemrajz!» — Hallgatás!
 «Nem dráma ez!» — Ej, mit a dráma
 JÓKAI írta, senki más.
 S el éljenezni nem mulasztott
 Te neked se kicsiny, se nagy...
 Ó, szerző, kiki tudta azt ott,
 Hogy aranyemberünk te vagy!

Az «*Aranyember*» nagy hatása bizonyára nem csupán JÓKAI alakító művészetének sokszor emlegetett külső tényezőiben rejlik, hanem témájának s alakjainak az általános emberi természettel való titkos kapcsolatában, melynek érzelmi velejárója rokonszenvünknek is biztosító. Ezt a föltevést megerősíteni látszik ZEMPLÉNI Árpád 1894-ből való költeménye: *A Senki szigete*. A költő a maga és az «*Aranyember*» Noémijának sorsa között valamelyes rokonságot fedez föl s ez a tudat jóleső érzéssel tölti el. Közös vonásuk, hogy egy nagy csapás űzte ki mindkettőjüket az emberek köréből, kik nem is tudják, hogy csak az igazán boldog, aki nincs közöttük. A vers vége ezt a gondolatot a Senki szigete kedves hősnőjére nézve így rögzíti meg:

Noémi élni fogsz örökké,
 Nemes például emleget
 Mindaz, ki a magányba fut, mert
 Boldogtalannak született.

ZEMPLÉNI jóslata valóra vált. A Senki szigetének lakója olyan halhatatlan alakja lett irodalmunknak, akárcsak «Szép Ilonka» vagy Rozgonyi Piroska. Megállapítható ez nemcsak LACZKÓ Géza regényéből (*Noemi fia*. Bp. 1917.), ahol címreminiszterencia idézi tudatunkba, hanem az újabb magyar költészet egyik-másik későbbi termékéből is. Lélektanilag figyelemre érdemes jelenség, hogy földidézője nem mindig a lesujtottság érzése. SZŐKE Jenő (*Szív*. Bp. 1921. 66. l.) *Rabságban* című versében — például — a képzet-társítást másfajta érzés indítja meg:

Üljünk ide . . .

— — — — —
 E kert nekünk a rózsák szigete:
 Te vagy Noémi, s én vagyok Timár.
 — — — — —

Itt élek most a rózsák szigetén
Börtönbe zárva örökös rabul;

S a börtönrács Noémim szöghaja . . .
. . . Bár sohse lennék én innen szabad.

Természetes, hogy a JÓKAIVAL foglalkozó költői művek alkalmiságukhoz való viszonyukon kívül más szempontból sem érdektelenek. Tanulságos lenne például egybevetésük az invenció eredetiségét illetőleg. Az eredmény főképp akkor ígérkeznék érdekesnek, ha rokontárgyú anyaggyűjteménnyel hasonlítanók össze e darabokat. Valószínűleg több olyan ötlet-egyezeit is találunk, mint a minőt JAKAB Ödönnek *A költő temetése* és BARTÓK Lajosnak *Madárdal a koporsó felett* című versei mutatnak. Amaz a szerzőnek *Őszi virágok* (Bp. 1910) felírású, emez BARTÓKNAK *Erdőzugás* (Bp. 1889) című kötetében olvasható.

JAKAB Ödön költeményéhez ez a jegyzet van csatolva: «JÓKAI temetésén történt, hogy amikor a koporsót épen a sírba eresztették, egyik közeli fán elkezdett énekelni egy fülemile.» Maga a vers ennek az esetnek keresetlenül egyszerű szavakba foglalása. A költő megáldja a hivatlan énekest, ki így talán boldog csalódásba ringatta a nagy útra induló halottat:

Mert hát ugyan mely földi vándor
Félne az olyan éjtszakától,
Melyből biztatón zeng feléje
A mezők hangos fülmiléje?

BARTÓK verse ARANY unokája temetése idejéből említ hasonló esetet. Mialatt a gyászolók némán hallgatják a pap imáját, madár-ének zavarja meg az áhitatos hangulatot. A költő szerint mintha e dalban a vesztés szívek bánata szólalt volna meg.

Látnivaló, hogy a két költemény csak indítékában egyezik, de annál érdekesebb ennek megfigyelése, hogy azonos kiindulópontból mily elágazó eredmények felé vezetnek a költői alakítás útjai.

A még szóhajóhető termékeny szempontok kiaknázását a részletek iránt érdeklődőkre bízva, még csak azt érdemes megemlíteni, hogy a centenáris ünnep alkalmából elhangzott ünnepi

versek ismertetése azért maradt el a kis tájékoztatóból, mert ezek szinte még fülünkben csengenek, s így bátran megelégedhetünk egyszerű felsorolásukkal.¹

ABAI OTTÓ: Jókai. — 9×8 . — A. O.: Hulló levelek. Selmezbánya. 1896. 96—98. l.
 ÁBRÁNYI EMIL: Petőfi és J. (1898.) — 9×8 . — A. E.: Márciusi dalok. Bp. 1890. 20. l. — Endrődi S. és Baros Gy.: Petőfi a magyar költők lantján. Bp. 1910. 96—7. l.

ADY ENDRE: Nászutazók. Debrecen. 1899 szept. 1. — 2×8 . — A. E.: Rövid dalok. Bp. 1922. 27. l.

ARANY JÁNOS: J.-hoz. — 11 sor. — A. J.: Összes munkái X. köt. Bp. 1900. 419. l. — Szerkesztői levél. — 4×8 . u. o. IV. köt. 437. l.

BACKMAN, Ch. Pierre: Maurus Jókai 1825—1925. Prolog vid Svensk-Ungerska Sällskapets Jókaiifest.

BABITS MIHÁLY: J. — 3×10 . — Az Est Hármaskönyve Bp. 1925. 43. l.
 — A szépszemű öreg tovább mesél. (Szavalta: P. Márkus Emilia az Otthonkör J.-ünnepén. 1925. II. 22. L. Nyugat. 1925. évf. febr.)

BAKKAY BÉLA: J. — 65 sor. — Pásztortűz. 1925. évf. 4. sz.

BÁNYAI JÓZSEF: Dr. J. M. halálára. — 15×4 . — B. J.: Ábránd és való. Bp. 1905. (?) 40—42. l.

BARTÓK LAJOS. L.: Don Pedró.

BERTA ILONA: J. — 10×4 . — Magyar Asszony. 1925. 3. sz.

BODOR ALADÁR: J. csodája. — 6×8 . — Magyar Ujság (Pozsony). 1925. II. 11. és Magyarság. 1925. 67. sz. — Pásztortűz. 1925. évf. 4. sz.

BOLOND ISTÓK: J. M.-hoz. — 5×8 . — Bolond Istók. 1878. 33. sz.

— II. Rákóczi Ferenc. Ünnepi szóda, melyet kettő Tisza-vízzel föleresztve Tisza Kálmán jóváhagyásával a borsii ünnepelőkre köszönt Rókai Mór, cs. és kir. udv. kurucz. — 17×4 . — Bolond Istók. 1882. 25. sz.

BORKA GÉZA: J. szelleméhez. — 71 sor. — Pályanyertes költemény. Előadták a komáromi J.-ünnepélyen 1925-ben. — V. ö. Népművelés (Szolnok). 1925. évf. 3. sz. és Pozsonyi Magyar Ujság, 1925. 18. sz.

CSALOMJAI PAJOR ISTVÁN: J...i ötvenéves írói jubileumára. — 4 sor. — Cs. P. I.: Tarka bokréta. Balassagyarmat. 1897. 128 l.

CSEPREGHY FERENC: J. (L. a Budapesti Hírlap 1894. évi J.-jubileumi számát).

¹ Az alábbi egybeállítás rövidítéseire nézve szolgáljon útbaigazításul hogy: a címek után szorzójellel összekötött számok a verses mű terjedelmét mutatják. (Tehát: 9×8 = kilenc nyolcsoros szak.) Ahol nincs szakokra osztva a vers, ott külön meg van jelölve a sorok száma, kivéve azokat az eseteket, melyekben a szöveg nem állt rendelkezésre. A terjedelemre mutató számokat követi a könyvészeti megjelölés. Itt a kezdőbetűk a szerző nevét jelentik. Pl.: A. O. = ABAI OTTÓ. Ahol a versek címe előtt a szerzők neve ismétlődnek, ott csak egy vízszintes vonás (—) jelzi a szerző azonosságát. Egyéb rövidítés: Bp. = Budapest, é. n. = évjelölés nélkül.

- CSERHALMI-HECHT IRÉN: J. jubileuma az Olympuson. — 72 sor. — Magyar Szalon. XX. évf.
- CSITE KÁROLY: A kis J. (Színdarab). — Szentgotthard. 1925. 14. l.
- CZIGÁNY KÁROLY: Szerény üdvözet J. M. 50 éves jubileumára; ad notam Gvadányi. — Hon és Zala. 1875. — (V. ö.: Szinnyi J. Magyar Írók élete).
- DÓCZI LAJOS: Utóhang Vojtinához. 1884. (Epistola a «Nemzet» szerkeztőjéhez). — 31×8. — D. L.: költeményei. Bp. 1890. 100—117. l.
- DON PEDRÓ: (= Bartók Lajos). J. M.-hoz. — 5×8. — D. P.: Rugott csillagok. Bp. 1879. 146—7. l.
- Az új haza. — 20×4. — u. o. 183—6. l.
- Gratuláció J. M.-nak ahhoz, amije még nincs. — 5×4. — Bolond Istók. 1876. 4. sz.
- Romhányi III-dik legislegújabb Ének-ének II-dik töredéke V-dik részletéből. (A bevezető 12 sor J.-vonatkozású). — Üstökös. 1872. 40. sz.
- DURA MÁTÉ: J. — 5×4. — Magyar Szalon. XX. évf. 855. l.
- FARKAS FERENC: J. M.-hoz. — 13×8. — F. F.: Szürke tárlat. Arad. 1895. 101. l.
- FELEKI SÁNDOR: J. — 6×4. — Magyar Szalon. XX. évf. 749. l.
- GÁSPÁR JENŐ: J..... (Előadták a Petőfi-Társaság 1925. IV. 15. tartott nagygyűlésén. L.: az Új Nemzedék egyidejű számát.)
- GREIF MÁRTON: Moritz Jókai (München den 12. December 1894.) — 4 sor. — A német nyelvű vers eredeti szövegét l. Magyar Szalon XX. évf.
- GYULAI PÁL: J. M.-hoz 1869. 66. sz. (V. ö. Kisfaludy-Társ. Évlapjai 1921. 114 l.)
- HAJTAY ETELKA: Délibábország. I felv. (Látványos, allegorikus színjáték Jókai emlékünnepe, tánc és éneketétekkel.) — Szeged. 1925. — V. ö. Magyar Asszony. 1925. 3. sz. 86. l.
- HARASZTHY LAJOS: J. — 2×8. — Gyermekhirlap. 1925. 4. sz.
- HAVAS ISTVÁN: J. Prologus századik születése napjára. — 8×8. — (Felolvastatták a Petőfi-Társaságban. 1924. XII. 14. — Kőrösi Henrik: J.-emlékkönyv. 1925. 53—4. l.)
- HONTHY ISTVÁN: A márciusi ifjuságnak (1898. március). — 5×14. — H. I.: Hangok az éjszakából. Pécs. 1901. 137—8. l.
- JAKAB ÖDÖN: J. — 2×4. — Magyar Szemle. 1894. 5. 1. és J. Ö.: Pásztortűzek. Bp. 1896. 44. l.
- J. M.-hoz — 5×8. — J. Ö.: Pásztortűzek. Bp. 1896. 42—3. l.
- A költő temetése. — 8×4. — J. Ö.: Őszi virágok. Bp. 1910. 88—9. l.
- J. halálára. — 8×4. — U. o.: 86—7. l.
- J. (Felolvasták a Petőfi-Társaságban. 1925. III. 15.)
- KEMÉNY GYÖRGY: Mese a mesemondóról. — (Előadták a new-yorki J.-ünnepeken. 1925. márciusában. — V. ö. Magyarország. 1925. 108. sz.)
- KISS JÓZSEF: J. jubileuma. — 3×4. — K. J.: Összes költeményei. Bp. 1899. 277. l.
- KOLMÁR JÓZSEF: A politikus poétának. — 44 sor. — K. J.: Világnézet. Bp. 1895. 119—20. l.
- J. M. siralmas éneke. — U. o. 149. l.

- KOMÓCSY JÓZSEF: Jókai. (Félszázados írói jubileumára.) — 12×8. — Magyar Hirlap. 1894. 6. sz. — Magyar Genius 1894. I. 24. sz. (8×8. részlet.) — A J.-jubileum és a nemzeti díszkiadás története. Bp. 1911. 33—5. l.
- KORNAI ISTVÁN: J. (1825—1904.) — 6×6. — K. I.: Nemzeti küzdelem. Bp. 1910. 66—7. l.
- KOVÁCS JÁNOS: Mesélj nekünk... (Előadták az Országos Postás Kultúregyesület J.-ünnepélyén. V. ö. Magyarság. 1925. 10. 8sz.)
- KOZMA ANDOR: Két bálvány. (1885. Visszhang J. kassai beszédére.) — 7×4. — K. A.: Tegnap és ma. III. kiadás. Bp. 1889. 65—6. l.
- «Arany ember.» (1885. J. színművére.) — 6×4. — U. o. 165—6. l.
- Mese a mesemondóról. — 148 sor. — Budapesti Hirlap. 1925. 39. sz.
- KULCSÁR GYÖRGY: A bujdosó toll. — 42 sor. — K. Gy.: Jöttem a gátra. Sümeg. 1925. 61. l.
- LAMPÉRTH GÉZA: Strófák J. emlékezetére. — 12×6. — Új Idők. 1906. I. 316. l. (Előadták a debreceni Csokonai-kör emlékünnepeén.)
- J. — (Felolvasták a Petőfi-Társ. 1925. I. 18-i ülésén. — V. ö. Magyarság. 1925. I. 20.)
- J. M.-hoz. — 9×8. — L. G.: Első könyvem. Bp. 1847. 120—3. l.
- LANTOS SEBESTYÉN: J.-nál. (Születése évfordulóján.) — 6×8. — Üstökös. 1882. 9. sz.
- LIPCSEY ÁDÁM: J. — 10×6. — (A szegedi 1894. I. 6. i. J.-ünnepen szavalt Szirmay Imre.) — Magyar Genius. 1894. I. 24.
- LŐRINCZY GYÖRGY: A lámpagyújtogató. — 128 sor. — Budapesti Hirlap. 1925. 83. sz.
- Noémi születése. — Budapesti Hirlap. 1925. I. 2. sz.
- MARKOS GYULA: Aradi Várkertben. (1891. okt. 6. A szobor leleplezésekor). — 47 sor. — M. Gy.: Kath. őrtüzek. II. köt. III. kiadás Székesfehérvár. 1892. 35—7. l.
- MÉCS LÁSZLÓ: Fohász J.-hoz. — 9×5. — Magyarság. 1925. 44. sz. és Népművelés. (Szolnok) 1925. évf. 3. sz. — (E vers egy szakasza miatt a cseh államügyészség elkobozta a Pozsonyban megjelenő Magyar Ujság ünnepi számát.)
- MEDGYES LAJOS; J. látogatásakor. — Vasárnapi ujság. 1855.
- MIHÁLIK JÓZSEF: Szent élvezet. (J.-hoz. Bp. 1899. I. 26.) — 17 sor. — M. J.: Hit, hon, szerelem. Gyula. 1900. 95—6. l.
- MIKSZÁTH KÁLMÁN: J. M. vagy a komáromi fiú, aki a világot meghódította. Bp. 1883. (Jókönyvek. 13. sz.)
- MÓRO CZ JÁNOS: J. — 8×4. — Ország-Világ. 1904. I.
- NÉPDAL J.-ról. — 3×4. — Körösi L.: J. M. Bp. 1894. 100. l.
- (NÉVTELEN): Nyilatkozat az égből. — 4×4. — Bolond Istók. 1876. 21. sz.
- (Ama bizonyos Pál¹): Romhányi legújabb énekéből. — 33 sor. — Üstökös. 1872. 26. sz.
- (Ama bizonyos Pál¹): Romhányi 3-dik énekének töredékes 2-dik fele 4-dik részletéből. — 55 sor. — Üstökös. 1872. 28. sz.

¹ Célzás Gyulai Pálra.

- (NÉVTELEN): Jókaiász. Debrecen apotheosisa. (Mór mameluk toasztjából.) — 4 sor. — Bolond Istók. 1878. 32. sz.
- Az élet komédiásai. — 2×4. — U. o.
- Változatok egy régi téma felett. — 2 sor. — U. o.
- Milton. Minden, csak nem látványos nézőjáték. 4 felvonásban. Írta: Sir Maurice Jókai. — U. o. 1878. 18. sz.
- Abcug J. — U. o. 1878. 28. sz.
- Jokajo-Lonkajo-machia. (Furcsa vitézlő versezet, de mégsem hősköltemény.) 14×7. — U. o. 1878. 18. sz.
- Egy «Nagy tükör»-re. — 34 sor. — U. o. 1879. 13. sz.
- Ghyczy-búcsúztató. Kintornázza: Jocosus Morosus. — 3×4. — (Kezdeté: Régi dal, régi dal, régi dicsőségről — Ghyczy Kálmán megszökése az elnöki székből.) — U. o. 1879. 14. sz. — U. o. a 17. sz.-ban egy másik 2×4 soros politikai tárgyú paródia.
- J. Laubenál. — U. o. 1879. 19. sz.
- J.-nak. — 3×4. — U. o. 1879. 52. sz.
- A hű J. 2—4. — U. o. 1879. 9. sz.
- A jelen század regénye. Eredeti moreszk jókeleszk 9 kötetben. (Legújabb szabadalmazott műfaj.) — U. o. 1879. 32. sz.
- Mókai metamorphosisai (Hat képpel.) — 16 sor. — U. o. 1881. 5. sz.
- Kuruc-regény. Írta a Ritter dritter Klasse. «Szeretve mind a sűríg.» (Germanizirend bis zum Tod.) Osztrák-magyar kurucromán. 5 kötetben. A keserű Rákóczi-korszakból a Rákóczi-keserűvizes Tiszakorszakba. Thaly Kálmán után írta Ócskay Mór, Tisza Kálmán III.-rendű generálisa. [Próza.] — U. o. 1881. 34. sz. — V. ö. 35. sz.: Ritter Mókai jeles mondásaiból.
- Mókai Mórhoz. — 14 sor. — U. o. 1881. 36. sz.
- Búcsú a házamtól. Írta Jocosus Morosus. — 13×5. — U. o. 1882. I. 2. sz.
- Fordulat a sírban. — 4 sor. — Magyarság. 1925. 25. sz.
- OLTFALVI J. ALADÁR: Sötétség. — 6×4. — O. J. A.: Hangulatok. Bp. 1904. 2—3. l.
- PAP KÁLMÁN: J. szülőháza előtt. — P. K.: Rózsa könyve. Pápa. 1881.
- J. Mórhoz. Születése 50-ik évfordulóján. (1875. febr. 19.) — 9×6. — P. K.: Költemények. Pápa. 1875. 92—5. l.
- PETŐFI SÁNDOR: Egy fiatal íróhoz. — 8×4. — P. S. Összes művei. — Bp. 1892. II. 275. l.
- J. M.-hoz. — 6×9. — U. o. II. 329. l. — Travestiját l. Honderű 1847.
- PÓSA LAJOS: Mi Atyánk a mennyben. — 8×8. — Új Idők. 1904. I. 472. l.
- J. M.-hoz. — 6×6. — Keleti Adolf: Iskolai ünnepélyek szavalókönyve. Bp. 1917. 282. l.
- R. BERDE MÁRIA: Franciska a tűzzel játszik. (Novella). — Napkelet. 1925. 8. sz.
- RUMY MIHÁLY: J. emlékezete. (Alkalmi vers. Előadták egyik J.-ünnepélyen 1925-ben. — V. ö. Magyarság. 1925. 136. sz.)
- S. NAGY LÁSZLÓ: J. szerelmei. Elbeszélések. Kolozsvár. 1925.
- SAAVEDRA, Enrique R. de (Rives hercege): A kitűnő magyar költőnek és

- és regényírónak, J. M.-nak. (Madrid, 1893.) — A 39 soros spanyol szöveg 36 soros magyar fordítását l. Magyar Szalon, XX. évf.
- SAJÓ SÁNDOR: J. (Bemutatták a Kisfaludy-Társ. 1925. II. 10. ülésén). — 12×8. — S. S.: Muzsikaszó. 1925. — Kobzosének J.-ról. — 8×4. — Felolvasatott a Szent István Akadémia ülésén. 1925. X. 1.
- SÁNTA KÁROLY: Jókaink ünnepén. — 8×4. — S. K.: Költemények. Bp. 1897. 242—5. l.
- SASSY CSABA: J. Tardonán. Pályadíjjal koszorúzott színjáték 2 képben. Előadták a Miskolci Nemzeti Színházban. 1925. febr. 18-án. [Személyek: J. M., J.-né Laborfalvi Róza, Rácz Endre ref. pap, Csányi Béni, J. házigazdája, Csányiné. Történik Tardonán 1849-ben. — V. ö.: Magyar Jövő (Miskolc) 1925. 35. sz.]
- SCHÖFFLIN ALADÁR: J.-óda. — A pozsonyi Toldy-körtől jutalmazott költemény. V. ö.: Körösi László: Jókai-Mór. Bp. 1894. 304. l.
- SIKORSZKY GYULA: Csillagok felé. A Lévy József Közművelődési Egyesület J.-pályázatán ötszázezer koronás külön jutalomdíjjal kitüntetett egyfelvonásos színjáték. Színrekerült a Miskolci Nemzeti Színházban, 1925. febr. 19-én. [Személyei: J., J.-né, Csányi Béni, Csányiné, Rácz tiszteletes úr, Kapor gazda, egy kis leány. Történik Tardonán 1849-ben]. Részletet közöl belőle a Magyar Jövő (Miskolc), 1925. 39. száma.
- SOMLYÓ ZOLTÁN: J. fáklája. — 4×8. — Színházi Élet. 1925. 9. sz.
- SOÓS LAJOS: A költő. — 6×8. — (Szavaltatott Pápán, a J.-emléktábla leleplezési ünnepélyén). — S. L.: Tépett felhők. Bp. 1889. 144—6. l.
- SRÉTER KÁLMÁN: J. — 4 sor. — S. K. versei. Pest, 1864. 218. l.
- SZABÓ JENŐ: J. M.-hoz. — 15×8. — Sz. J.: Újabb versek (1892—6.) Nagyenyed. 1896. 49—56. l.
- SZABOLCSKA MIHÁLY: J. — 9×9. — Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Bp. 1906. 90. l.
- Strófák J.-ról. — 6×9. — Balatoni Évkönyv. 1921. 40—41. l.
- J. M. szobra. — Bethlen-naptár. Bp. 1922. 97. l.
- SZAMOLÁNYI GYULA: J. (1925. febr. 18.). — 14 sor. — Sz. Gy.: Magyar mezőkön. Szekszárd. 1925. 35. l.
- SZÁSZ GERŐ: J. M.-nak. — 8×4. — Sz. G.: Költemények. Kolozsvár. 1894. II. 288—9. l.
- SZÁSZ KÁROLY (ifj.): J. — 5×8. — Budapesti Hírlap. 1925. 88. sz. [Felolvasa a szerző a Baross Gábor-Kör matinéján.]
- SZATHMÁRY ISTVÁN: J. üzen. — 78 sor. — Sz. I.: Mi nem feledhetünk. Bp. é. n. (1923?) 29—32. l.
- SZÁVAY GYULA: J. — 12×8. — (Bemutatták a Petőfi-Társ. ülésén 1924. XI. 9.) — Páztortűz. 1925. évf. 4. sz.
- SZEGEDY LÁSZLÓ: J. — 8×4. — Nemzet. 1925. 5—6. sz.
- SZIGETHY FERENC: A százéves J.-ért! — 7×4. — Magyar Jövő. (Miskolc.) 1925. 39. sz.
- SZILÁGYI DEZSŐ: J. M. — 5×8. — (Előadatott a bpesti Veres Pálné leánygimn. J.-ünnepélyén.)

- TAKSONYI JÓZSEF: J. jubileumára. — 5×8 . — T. J.: Költemények. Bp. 1894. 81—2. l.
- TAMÁS LAJOS: J.-hoz. — 7×8 . — (A komáromi J. Egyesület pályázatán ki-tüntetett költemény.) — Páztortúz. 1925. évf. 4. sz.
- TOMOR FERENC: J.-nak. — 4 sor. — T. F.: Korunk tükre. Bp. 1881. 25. l.
- «A jövő század regénye» olvastára. — 14 sor. — U. o. 41. l.
- J. a macskazenészekhez. — 4 sor. — U. o. 66. l.
- TOMPA KÁLMÁN: J.-hoz. (Mátyás király szobrának leleplezése alkalmából). — 5×8 . — T. K.: Nagy esztendőök. Kolozsvár. 1904. 67. l.
- TORKOS LASZLÓ: J. — 3×4 . — T. L.: Jó és rossz napokról. Bp. 1898. 188. l.
- (U. e. vers «Boldog vagy» címmel megjelent a Magyar Szalon, XX. évf.)
- TÓTH ZSIGMOND: J. — (vers.) — T. Zs.: J. Tata. 1925.
- TÓTH LÖRINC: J.-hoz. — 14 sor. — T. L.: Méhek. Bp. 1882. 126. l.
- Emléksorok J. M.-nak (50 éves jubileumára, egy nála sokkal öregebb barátja s rokonától). — 30 sor. — Magyar Szalon. XX. évf.
- VÁLYI NAGY GÉZA: A második nász. — 150 sor. — (A Petőfi-Társ. 1925. évi Grünwald-díjával koszorúzott költemény.) — Nemzet. 1925. 277. l.
- WLASSICS GYULA br. (ifj.): Mondj mesét, J.! (A J.-szobor leleplezése alkal-mával.) — 6×5 . — Balatoni Évkönyv. Bp. 1921. 111. l. és Körösi Henrik: J.-emlékkönyv. Bp. 1925. 55—6. l.
- ZEMPLÉNI ÁRPÁD: A Senki szigete. (J. M.-nak.) — 10×4 . — Z. Á.: Új ver-sek. Bp. 1897. IV. kiadás. 15—18. l. és Magyar Szalon. XX. évf.
- Jegyzet. Az Akadémiai Értesítő 1899. évfolyamának adata szerint (539. l.) a Farkas-Raskó-pályázaton is szerepelt egy *Jókai Mórhoz* felirású költemény.

Cimreminiscenciák.

- ADY ENDRE: Öreg nyár — nem vén nyár. — A. E.: Rövid dalok. Bp. 1922. 36—7. l.
- JUHÁSZ GÉZA: Gazdag szegények. — 4×4 . — Gulyás Pál és Juhász Géza versei. Testvérgályák, Nyiregyháza. 1923. 75. l.
- HARSÁNYI LAJOS: A névtelen vár asszonya. — 4×4 . — Új Idők. 1911. I. 193. l.
- LACZKÓ GÉZA: Noémi fia. Regény. Bp. 1917.
- VARGHA GYULA: Öreg ember — vén ember. (1921.)... V. Gy.: Ködben. Bp. 1921. 424—5. l.

Jókainak ajánlott verskötetek.

- GÁSPÁR IMRE: Válogatott költeményei. Bp. 1876. («Ajánlom e néhány dalt Arany Jánosnak és Jókai Mórnak, a nagyoknak, kiktől én dalt szeretni, lelkesülni és gondolkodni tanultam. Hálám és elismerésem jeléül.»)
- GYÖRFFY GYULA: Romvirágok. Pest. 1854. 168. l. («Jókai Mórnak tisztelete zálogául a szerző.»)

Függelék. Jókai Mórné Laborfalvi Rózára vonatkozó versek.

- BARTÓK LAJOS: J.-né halálára. — 3×5. — B. L.: Erdőzúgás. Bp. 1889. 129. l.
ERŐDI DÁNIEL: J.-né Laborfalvi Róza halálára. — 10 sor. — E. D. költeményei. Nova et Vetera. Bp. 1888. 118. l.
NAGY MÓR: Hódolat J.-nénak. (Kolozsvárt. 1874. dec. 12.) — 7×4. — N. M.: Ifjúkori emlékek. Kolozsvár. 1898. 182—3. l.
PETROVICS LÁSZLÓ: J.-né Laborfalvi Róza. — 2×4. — P. L.: Költemények. Kisszeben. 1895. 82. l.
SOÓS LAJOS: J.-né Laborfalvi Róza félszázados művészi pályájának búcsúfelléptére Székesfehérvárott. — 12×8. — S. L.: Tépett felhők. Bp. 1884. 148—52. l.
SRÉTER KÁLMÁN: J.-né született Laborfalvi Róza. — 4 sor. — S. K. versei. Pest. 1864. 212. l.

BAROS GYULA.

KRECSÁNYI IGNÁC HAGYATÉKA A NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

Hazai közgyűjteményeink között színészettörténeti emlékekben kétségkívül a Nemzeti Múzeum könyvtára a leggazdagabb úgy, hogy ezek összegyűjtve jelentékeny színészettörténeti gyűjteményt alkotnának. Itt vannak a hazai német színészettörténetére vonatkozó zsebkönyvek ELLINGER Gusztáv ajándékából; közöttük van az egykorú e nemű nyomtatványok közül pazar kiállításával kiváló metszetekkel ékes *Hochgräfllich Erdödischer Theater-almanach*; melléjük sorakozik a magyar játékszini zsebkönyveknek egész légiója. Az apró nyomtatványok között szini zsebkönyvek, színházi alkalmi versezetek, kuplé-gyűjtemények tömege lappang szétszórta.¹ A pesti és budai német színház hét kötet szinlapja, az unikumokban (pl. a pesti színház 1812-iki megnyitó előadásának szinlapja) gazdag SZINNYEI-gyűjtemény, a FÁNCSY-gyűjtemény,² a RAKODCZAY Pál hagyatékából származó egy kötet szinlap már tekintélyes szinlap-sorozatot ad. Ehhez járulnak az iskoladramák program-gyűjteménye, a Régi Magyar könyvtárban EISENBERG Péternek XVII. századi eperjesi szövegkönyve a maga pontos szcenikai utasításai-
val és színpadi képeivel. A kéziratárban a magyar sűgőkőnyvek egész tömege foglal helyet;³ ezekhez járul a szomolnoki műkedvelő szintársulat gazdag sűgőkőnyv-gyűjteménye⁴ s egy érdekes unikum: a DUBSZKY- és HINZ családok bábjátékainak pesti német dialektusban írt

¹ Egynéhányak ismertetését l. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: Színészettörténeti vonatkozású apró nyomtatványok a XVIII. századból a M. N. Múzeum Könyvtárában. *Bibliofil Szemle* 1925.

² VÉRTESSY JENŐ: A Fáncsy-féle szinlapgyűjtemény a M. N. Múzeum könyvtárában. *M. Könyvszemle* 1908.

³ U. az: A M. N. Múzeum sűgőkőnyvei. U. ott 1909.

⁴ U. az. A szomolnoki műkedvelő szintársulat sűgőkőnyvei a M. N. Múzeum Könyvtárában. U. ott 1912.

szövegkönyve, köztük egy Faust-bábjátéké, amelyet az efféle szövegkönyvek rendkívüli ritkasága tesz értékesé.¹ Ide kerültek EGRESSY GÁBOR értékes iratai² és levelezése is. Az *Irodalmi Levelestár* egyébként is gazdag színészek levelezésében, különösen E. Kovács Gyula és MOLNÁR György levelei vannak nagyobb számban képviselve.³ Nemrégiben a RAKODCZAY-gyűjteménnyel gazdagodott a színésztörténeti emlékek sora.⁴ Ez utóbbiak annál is fontosabbak, mert a vidéki színészetre vonatkoznak. A Nemzeti Színházra vonatkozó emlékek nagyjában együtt vannak a Nemzeti Színház könyvtárában, de a vidéki színészet emlékei, különösen a ma elszakított részek magyar színész-kultúrmunkájának dokumentumai elkallódnak, ha kegyeletes kezek biztos Őrző helyre nem juttatják.

KRECSÁNYI Ignác hagyatékával épen ennek a küzdelmes vidéki színészetnek történetére vonatkozó anyaggal gazdagodott a Nemzeti Múzeum könyvtára. KRECSÁNYI Ignác negyven esztendőn keresztül küzdő, majd diadalmas uralkodója volt a vidék magyar színpadainak. Pályája nem kevésbé küzdelmes és nem kevésbé jelentős mint KELEMEN László csapatjáé. Azok a magyarságot hódították meg a magyar színművészetnek, KRECSÁNYI sok idegenajkú magyart tett szívben és szóban magyarrá.

A hagyaték három kötet kéziratból, öt JÓKAI-levélből, 1139 színlapból és egy albumból áll, amelyet temesvári szintársulata 1914-ben rajongva szeretett színigazgatójának szentelt búcsúzásul. KRECSÁNYI Ignác 1923 december 13-án hunyt el csaknem nyolcvanéves korában, nagy szegénységben. Öregségében díjnokoskodott, hogy beteg feleségét gyógyíttathassa. Szomorú magyar vég. És élete mégis szép élet volt, küzdelmekben és forró diadalokban gazdag. Kemény, céltudatos ember volt, akit az akadály csak tüzelt s aki

¹ Kiadta GRAGGER Róbert: Deutsche Puppenspiele aus Ungarn. Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen. (Herrigs Archiv) 1925.

² VÉRTESY JENŐ: Egressy Gábor iratai a M. N. Múzeumban. M. Könyvszemle 1904.

³ U. az: E. Kovács Gyula levelezése a M. N. Múzeum könyvtárában. U. ott 1907.

⁴ KÁDÁR Jolán: Rakodczay Pál hagyatéka a N. M. Könyvtárában. M. Könyvszemle 1923.

a harcot kereste s amellett finom, éleseszű diplomata, aki ellenségeit észrevétlenül hódítja meg. Kitűnő szervező ereje, nagy műveltsége, éles szeme a tehetségek felismerésére tették őt a legkitűnőbb vidéki színigazgatóvá. Az az ezernyi színlap, amit ránk hagyott, munkájának csak csekély részéről ad számot, de mégis jellegzetes tükre negyvenéves pályájának. Az első színlap 1873-ból való Máramarosszigetről, az utolsó 1914-ből Budáról.

Hogy mit veszített a magyar színügy KRECSÁNYI Ignáccal, azt legjobban a krisztinavárosi szinkör sorsa mutatja. Ez a kedves Horváth-kerti színház volt Budapesten az utolsó vidéki színház. Vidéki színház volt a szó legnemesebb értelmében, állandó közönséggel, amelyet sokoldalú de értékes műsorral, művészek egyéni alakításával gyönyörködtetett; mindent adott: operát, operettet, tragédiát, vígjátékot, népszínművet, bohózatot és látványos darabot. És mi ma? Külvárosi színielőadás-gyár, amelynek a tavalyi s az idei évadban egy-egy selejtes divat-operett töltötte ki egész nyári játékrendjét. Egy színház akkor szűnik meg művészi intézmény lenni, amikor százszor egymásután játsszák el benne ugyanazt a darabot. Ez már a nagyváros gyári termelése; ennek a színháznak nem lehet állandó közönsége, nem lehet művészgárdája. Ezt KRECSÁNYI is elérhette volna s talán jobb üzletet csinált volna vele. De ő nem akarta. Neki a művészete minden vagyonnál drágább élete volt.

Mikor JÓKAI 1887-ben *Helvila* című darabját nem a Nemzeti Színháznak nyújtotta be előadásra, hanem a budai szinkörnek, a sajtó abban kereste okát, hogy a nagy író a Nemzeti Színház ügyvezetésével és színészeivel nincs megelégedve. Jókai a *Pesti Hírlapban* megjelent nyilatkozatában kijelentette, hogy neki a Nemzeti Színház ügyvezetése, igazgatása és művészete ellen a legkisebb kifogása sem lehet. Elpártolásának egészen más az oka: «Mikor a budai nyári színházban történik meg egy új darabomnak az előadása, akkor bizonyos vagyok felőle, hogy azok mind, de mind, akik a páholyokat, a zártszéksorokat megtöltik, még a karzatok látogatói is, de még a szolgálattelvő rendőrök és tűzoltók is az én őszinte, jó barátaim, akik engem szeretnek, akik azért jöttek ide — távol

Európából — a legsötétebb alaguton keresztül, hogy meghallgassák elejétől-végig, amit én megírtam s végül egy lelkes üdvözléssel jutalmazzanak, ami nekem megvallom, hogy jól esik. Ellenben a Nemzeti színházi premiéreket egy teljesen idegen — ad hoc — közönség fogadja. Nem a színház rendes látogatói, hanem a premiere előadások külön bérlői, akik nem műélvezetet keresni mennek oda, hanem azért, mert az psütt; az a blazirt elegáns világ, amelynek már semmi sem jó; amelynek a lelkesedés shoking, a tapsolás botrány, a pisszegés chic; amely lenézi az író is, a színészt is és fanyar allűrjeivel elsavanyítja még az élvezni hajlandó közönséget is.»¹ A nagy regényíró éles szemmel látta meg a különbséget KRECSÁNYI közönsége s a többi színházakéi közt. Ugyanez a lelkes közönség, amelyet csak ő tudott összegyűjteni, töltötte meg vidéken is színházait. Ő kultúrszükségletté tudta tenni a színházat. Temesvárott pl. a bérlők között találjuk a város közéletének és szellemi életének minden jelentős képviselőjét.² Mikor ősszel beköszöntöttek a színészek, megváltozott a város képe; ők kerültek az érdeklődés középpontjába. A színház volt a szellemi élvezetek közvetítője, a kapocs, amely ezt az élénk forgalmú várost a nyugat szellemi kultúrájához fűzte. Közönsége nem fukarkodott az elismeréssel. Maga KRECSÁNYI tiszteletreméltó helyet foglalt el a város társadalmi és közéletében. Hivatalos elismerésben is bőven volt része. 1903 november 27-én harmincesztendősinigazgatói jubileuma alkalmából nagy ünneplésben részesült az Országos Színészkongresszus részéről. TISZA István gróf miniszterelnök meleghangú levélben köszönte meg KRECSÁNYI-nak a magyar színészet javára szolgáló munkásságát; arcképét megfestették a városi ülésterem számára. 1908-ban ünnepelték 35 esztendősinigazgatói jubileumát. Az ünneplés alkalmával a Krisztinaváros szinpadán FESTETICH Andor gróf orsz. színészeti felügyelő üdvözölte. Átnyújtotta az ünnepeltnek APPONYI Albert gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter és MOLNÁR Viktor állam-

¹ V. ö. VNUTSKO Berta: Jókai Mór drámai munkássága, Bpest, 1914. 63. l.

² L. a bérlők névjegyzékét KRECSÁNYI Ignác szintársulatának búcsú-albuma. Temesvár, é. n.

titkár üdvözlő levelét. Azután a fővárosi szinpadok képviselői üdvözölték. Temesvárott folytatódott az ünneplés.¹ 1909-ben a temesvári *Arany János irodalmi társaság* tagjává választotta. De amíg ide eljutott, hosszú küzdelmes pályát kellett megfutnia.

A szinlapok magyar vidéki városok hosszú során vezetnek át: Kecskemét, Szatmár, Nagy-Károly, Nagybánya, Máramarossziget, Ungvár, Munkács, Sátoralja-Ujhely, Sárospatak, Jászberény, Szentes, Orosháza, Békéscsaba, Eger, Miskolc, Beregszász, Kiskunfélegyháza, Szarvas, Szabadka, Makó, Kassa, Eperjes, Nyíregyháza, Debrecen, Győr, Esztergom, Arad, Nagyszombat, Nagyvárad, Nyitra, Szeged, Marosvásárhely, Hódmezővásárhely, Fiume, Trieszt, Buda, Pozsony, Temesvár. Harminckilenc város, amelyeknek fele ma már el van szakítva hazánktól. Nemrégiben az oláhok Aradon karhatalommal gátolták meg a magyar színelőadást, jól tudva, hogy a magyar színészek a magyarság katonái. S a leghősiesebbek, a legtudatosabbak magyarok közül való volt Krecsányi. Semmitől sem retent vissza: Sárospatakon istállóban játszották el az *Ember tragédiáját*, Ungvárott «a Korona udvarán levő tágas szinkörben» tartották előadásait, mint a szinlap mondja, de Krecsányi visszaemlékezéseiből kitűnik, hogy ez csak amolyan fabódé volt, ahol a kakasok belekukorékkoltak az előadásba. Beregszászon a szinlap szerint «a Sipos Ferenc udvarán levő nyári színházban» folyt a játék, amely eredetileg szérűskerti pajta volt. Máramarosszigeten a «Vadászkert vendéglő nagyterme» volt otthonuk. Ezeken átvergődve, de nem lankadva jutott be a valóságos színházi épületekbe, ahol legnagyobb diadalait aratta. Az ő diadalai ezekben a vegyesajkú városokban egyúttal a magyarság diadalai is voltak.

Az első nagy győzelem a budai volt 1883-ban. Budán halani sem akartak magyar színészetről. Előtte LATABÁR Endre, ARADI Gerő, FEHÉRVÁRY Vilmos színigazgatók buktak bele a vállalatba, 1882-ben közvetlen elődje, BOGYÓ Alajos botránnyal távozott. Mikor ezeket az újságban olvasta, ellenállhatatlanul feltámadt benne a vágy, hogy küzdeni, harcolni menjen a magyar kultúráért.

¹ FEKETE Mihály: A temesvári színészet története. H. é. n.

Mindenki igyekezett visszatartani e botornak látszó lépéstől, de ő tántoríthatlan marad. Előadásait VÁRADI Antal prológjával nyitotta meg, amelyben a következő párbeszéd szerepelt:

Krecsányi: (egy a szinpadra lépő rongyos alakot megpillantva.)

Jó barátom, mi lelt, hogy úgy nézel ki,
Mint sötét felhő dülő vihar után?

Szinigazgató: (betegesen, megtörtén.)

Hát... Szinigazgató voltam Budán.

Krecsányi: (a szinigazgató kezéből kiragadja a koldusbotot s azt meghatottan magasra emeli.)

És én emberségemre fogadom,
Hogy e koldusbotot kivirágoztatom.

És úgy is lett. Az évadzáró előadás epilógusában méltán mondhatta a rombolás szellemének a nézőteret zsufolásig meg töltő közönség előtt:

Amint megfogadám

A koldusbotot kivirágoztatám.

A közönség mintegy intésre felállt s másodpercekig tapsolt és éljenzett. Buda meg volt hódítva a magyar színművészetnek.

Temesvárott az ő nevéhez fűződik az első igazán sikeres magyar szezón (1888/89). Ő nem a temesvári közönség hazafiságára apellált, mikor színházbajárásról volt szó; azt akarta, hogy érezze a publikum, hogy pénzéért jó elődást kap. Az ő működésének volt az eredménye, hogy 1898-ban Temesvár város törvényhatósági bizottsága kimondotta, hogy ezentúl a városi színházban csak magyarul lehet játszani. Pozsonyban KRECSÁNYI érdemeinek eredménye, hogy a magyar színészek kapták meg a téli idényt. Fiumei diadalának (1901) emlékét őrzik színlapgyűjteményének olasz nyelvű, de magyar nemzeti színű keretbe foglalt darabjai. Itt is, mint mindenütt, nem ellenségeskedéssel kezdte, hanem a konkurrens olasz szintársulat igazgatójánál, Novellinél tisztelegő látogatást tett s jóindulatú támogatását kérte. S a fiumei *Bánk-bán* előadáson együtt tapsolt lelkesedve a magyar s az olasz tanulóifjúság.

Hogy ezeket a sikereket milyen eszközökkel érte el, arra bőséges választ nyújt az előttünk fekvő ezer színlap. Műsora

mindig változatos és magas színvonalú volt. Eleinte a népszinmű volt műsorának súlypontja, hisz működésének kezdete egybeesik a népszinmű nagy utóvirágzásával. SZIGLIGETI, TÓTH Ede, CSEPREGHY Ferenc, ALMÁSSY Tihamér, ABONYI Lajos, DERÉKY Antal, KLÁRNÉ ANGYAL Ilka, LUKÁCSY Sándor, RÁKOSI Jenő, GERŐ Károly, NYÍRÓ Sándor, GÉCZI István népszinművei mind ott szerepelnek műsorán. De mikor ez a műfaj kimerült, ő éles szemmel látta meg az idők változását s más elemekből alkotta meg műsorát. Elsők között nyitotta meg kapuit a realizmus és naturalizmus drámai termésének. Aradon 1887-ben előadatja, Björnstjerne BJÖRNSON egy drámáját, 1900-ban Szegeden IBSEN *Kisérteteit*, HAUPTMANN *Henschel fuvarosát* és a *Takácsokat*; ECHEGERAY *Bernardo Montilla-ját*, *Mariana-ját*; ez utóbbiból műsorán vannak még a *Halálos csönd*, a *Folt, mely tisztít*, a *Nagy Galeotto* és a *Szent-e vagy örült?* Budán 1903-ban játsszák az *Éjjeli menedékhelyet* s ez azután is sokat adott műsordarabja; ugyanez évben Temesvárott előadják HAUPTMANN *Hannelejét*; IBSENTől a *Nórát* és *A vadkacsát* játsszák többször s a legmodernebb irodalmi művek is ott szerepelnek műsorán: WILDE drámái közül a *Salome*, *Az eszményi férj*, *Lady Windermere legyezője*, SHAWTól *Az orvosok*, HEYERMANSTól *A pénz*, BOURGETTől *A barrikád*, BAHRTól *A koncert*, ROSTANDTól *A regényesek*, *Cyrano* és *A sasfiók*. Közönsége lépést tarthatott az európai drámairodalom fejlődésével lenni a végeken is. De a modernnek mellett műsorának igazi súlyt és értéket a klasszikusok adtak. SOPHOKLES *Elektra*ja többször játszott műsordarabja; s ott a vidéki korcsmaudvarokon, pajtákbán és istállókban mindig vele volt SHAKESPEARE s nem hagyta ott sem ripacstársasággá súlyedni társulatát. *Othello*, *Antonius és Cleopatra*, *A szentivánéji álom*, *Lear király*, *III. Richard*, *Coriolanus*, *Julius Caesar*, *A velencei kalmár*, *Romeo és Julia*, *A tévedések játéka*, *A makrancos hölgy*, *Cymbeline*, *Macbeth*, *IV. Henrik király*, *Vízkereszt*, *Hamlet* szerepelnek műsorán; ott találjuk CALDERONT is *A Zalameai bíróval*, MORETOT a *Donna Dianával* (Közönyt könnyel). Különösen kedves klasszikusa MOLIÈRE. Már 1882-ben, Szarvason «a Bárány vendéglő udvarán levő színházban» színrekerül *Sganarelle vagy a kénytelen ház-*

ság; 1883-ban Debrecenben *A szeleburdit* adják; többször találkozzunk *A képzelt beteggel*, amelyet a doktorráavatás szertartásával együtt adnak; *A fősvény*, *Tartuffe*, *Az úrhatnám polgár* is színrekerülnek. RACINE a *Phaedra*val szerepel, BEAUMARCHAIS mindkét világhírű művével, a *Sevillai borbélylyal* és a *Figaro házasságával*. LESSINGET a *Bölcs Náthán* képviseli, GOETHE *Faust*tal; SCHILLERnek csaknem minden drámája műsoron van: *A baramiak*, *Ármány és szerelem*, *Fiesko*, *Don Carlos* — ezzel ünnepelték Szatmáron 1875-ben UJFALUSSY Miklós főispáni beiktatását — *Stuart Mária*, *Az orléansi szűz*, *Tell Vilmos*. Nagyváradon 1887-ben színrehozza GUTZKOW *Uriel Acostáját*. Máramarosszigeten 1876-ban a «vadász-kürt vendéglő nagytermében» DEZSŐ Ödön jutalomjátéka gyanánt *A tenger és szerelem hullámai*t játsszák GRILLPERZERTől; színrekerül tőle *Sappho* és *Medea* is. HUGO Victortól *Harnanít*, *Ruy Blast*, *Borgia Lucretiat*, *Angelot* adják. Ami szépet és nagyot az európai drámairodalom alkotott, azt mind együtt találjuk ennek a magyar végeken bolygó színészcsapatnak a játékrendjén.

De a külföld klasszikusainak és modernjeinek ilyen nagy kultusza mellett mégis a hazai dráma volt KRECSÁNYI műsorának a súlypontja; nemcsak számban — egy héten legalább négy estét szentelt magyar szerzőnek —, hanem súlyban is. A magyar dráma volt dédelgetett kedvence, a *Bánk-bán* és *Az ember tragédiája* előadásai gondjának legfőbb tárgya és szívének legnagyobb büszkesége. A nemzetiségi vidékeken nemcsak magyarul akart szólni, hanem a magyar szellemet akarta diadalúton végigvinni. S itt is, mint az idegen műveknél minden értéket adott, amit a magyar dráma termelt. SIMAI Kristóf *Igazházijától* kezdve, amit a magyar színészet jubileumára adott, KATONA József, KISFALUDY Károly, VÖRÖSMARTY Mihály, DOBSA Lajos, KÖVÉR Lajos, VAHOT Imre, CZAKÓ Zsigmond, SZIGLIGETI Ede, SZIGETI József, CSIKY Gergely, TÓTH Kálmán s a már említett népszinműírók szinte minden darabjukkal szerepelnek. Szatmárott 1874 november 17-én «Vörösmarty Mihály halálának 19-dik évfordulati emlékünnepeül a szinpadon először díszelőadásul adatik *Maróth bán*. A szomorújátékot megelőzi a költő arcképének bemutatásával: Szózat. Éneklí az

összes személyzet.» Nagyváradon 1886-ban SZIGLIGETI ciklust rendez. JÓKAINAK három drámáját ő mutatta be elsőnek a budai színházban. (*Keresd a szíved* 1896. IV. 25. — *A gazdag szegények* 1893. V. 12. — *Helvita* 1897. VI. 12.) De hogy mennyire nem a nevek után indult s mint izig-vérig színpadi ember mennyire az előadhatóságot nézte, azt bizonyítja, hogy JÓKAINAK *Cigány-szerelem* című hozzá benyújtott művét visszautasította. JÓKAI jellemző szerénységével megköszönte KRECSÁNYI őszinteségét. S igaza volt; később *Fekete vér* címen a Nemzeti Színházban előadták, de sem a színháznak, sem JÓKAI nevének nem vált dicsőségére.¹ JÓKAI nagyon sokat adott KRECSÁNYINAK, a tapasztalt színházi embernek véleményére és drámáinak színrehozatalánál felhasználta tanácsait. Ezt mutatja JÓKAINAK KRECSÁNYIHOZ 1892. december 1-én intézett, más szempontból is érdekes levele: «Itt küldöm a kiigazított népszínművet... «A gazdag szegények» zenésítésébe beleegyezem. Lehetne dalokat adni Csicszonka a tót legény, a vasuti és konstabler szájába. A varróleány nem arra való. Hanem arra nézve nekem egy kis időhaladék kell, hogy a dalok szövegét megírjam... Magamnak is van egy pár régi tréfás nóta szép és nem ismert melódiákkal, in petto: azokat talán megtenné KÁLDY Gyula úr szívességből, hogy az én kornyikálásom után lekottázná. De előbb más szöveg kell. A dalok nagyon is pajkosak a népies szövegben, azért is ismeretlenek.» — Az elismeréssel sosem fukarkodott KRECSÁNYINAK: «A tegnapi előadás után hálás köszönetemet fejezem ki Önnek darabom színrehozataláért: s az abban közreműködött művésznőknek és művészeknek magas színvonalon álló remekléseért. Csak valami baj ne érje őket abban a hideg színházban, melyet csak a közönség lelkesedése melegít! Én télikabátban és feltett kalap mellett is meghültem egy kicsit.»²

Az újabb színházi írók legkiválóbbjainak is jutott hely Krecsányi műsorán; RÁKOSI Jenő, DÓCZI Lajos, BERCZIK Árpád, SZÁSZ Károly, TÓTH Kálmán, GABÁNYI, FERENCZY Ferenc, RÁTTKAY György, BARTÓK Lajos, MURAI Károly, TOLDY István, SOMLÓ Sándor, VÁRADY Antal;

¹ KRECSÁNYI: Régi dolgok—régí színészetről. Temesvár, 1914. 21—22. l.

² Mindkét levél KRECSÁNYI hagyatékából a M. N. Múzeum könyvtárában.

majd GÁRDONYI Géza *A borral*, *Fehér Annával*, *Annuskával* a *Falusí verebekkel*, *A fekete nappal*, HERCZEG Ferenc a *Bizánccal*, *A testőrrel*, *A dolovai nábob lányával*; MOLNÁR Ferenc *Az ördöggel* s *A farkassal*, MÓRICZ Zsigmond a *Sári bíróval*. De ezzel korántsem soroltunk fel mindent.

Nagy szellemi területeket futottunk be s még nem érintettük KRECSÁNYI bőségszarujának egyik gazdag ajándékát: a dalművet. Eleinte a társaság «a Krecsányi Ignác vezetése alatt álló dráma-vígjáték, népszinmű és operette-társulat»-nak nevezi magát. Az operetében kedvencei STRAUSS János és OFFENBACH, akiknek zenéje folyton vissza-visszatér. Itt is halad az idővel; előkerülnek a páratlan sikerű *Bob herceg*, ezt fujja Buda és Temesvár lelkesedő közönsége; de hamar elhomályosítja a legszebb magyar operette: a *János vitéz*. A *Gül Babán*, *Víg özvegyen*, *Varázskeringőn* keresztül eljut a kedves *Tatárjárásig*, előadatja MÁRKUS József és SZABADOS Béla *Rikáját*. De nem áll meg az operettenél. Mottója Luciferé kedves darabjából, *Az ember tragédiájából*:

Küzdést kívánok, diszsharmóniát,
Mely új erőt szül, új világot ad.
Hol a lélek magában nagy lehet,
Hová, ki bátor, az velem jöhet.

Operát akar; s itt is, mint a drámában felfelé törekszik folyton, a csúcsok felé. Műsorán ott van ROSSINI a *Szevillai borhellyel*, BELLINI a *Normával* s az *Alvajárával*, DONIZETTI a *Lindával*, s a *Lammermoori Luciával*, AUBER a *Fra Diavoloval*, *A porticiú némával*, VERDI *Rigolettoval*, *Troubadourral*, *Ernanival*, *Traviatával*, *Álarcosbállal*, LEONCAVALLO a *Bajazzóval*, PUCCINI a *Toscával*, a *Bobémélettel* s a *Pillangó kisasszonnyal*, MASCAGNI a *Parasztbecsülettel*; színrekerül HALÉVY *Zsidónője*, DAVID Lalla Roukhja, SMETANA *Eladott menyasszonya*, D'ALBERT *A hegyek aljánja*, FLO-TOWTÓL a *Mártha*, LORTZINGTÓL *A cászár és ács*, KIENZLTÓL a *Bibliás ember*, GOUNODTÓL a *Faust*, BIZETTÓL *Carmen*. A magyar operák közül színen vannak a *Bánk bán*, *Hunyadi László* és ZICHY Gézától a *Roland mester*. De neki mindez nem volt elég, a legnagyobbra vágyott. KRECSÁNYI volt az első, aki a vidéken

WAGNER-operát adott elő.¹ 1904. március 4-én színrehozta Temesvárott a *Tannhäuser*t s még ugyanabban a hónapban hatszor műsorra tűzte; 1906. március 10-én a *Lohengrint* adatta elő s ez is állandó darabja maradt opera-műsorának; 1913. január 25-én a *Bolygó hollandit* mutatta be.

De nemcsak ez a nivós, mindent átfogó műsor vonzotta a közönséget, hanem az előadások magas színvonala is. Krecsányinak kitűnő szeme volt a tehetségek felismerésére. Ha csak egy futó pillantást vetünk is a színlapokon szereplő személyekre, együtt találjuk ott az utolsó évek magyar színészeinek legkiválóbbjait, hogy csak egy néhányat emeljünk ki a hosszú sorból: SZACSVAY, HEGYESI Mari, GABÁNYI Árpád, VENDREY Ferenc, BARTOS Gyula, GÓTH Sándor, RÉTHEY Lajos, SOMLÓ Sándor, BEREGI Oszkár, KERTÉSZ Dezső, az énekesek közül KÖRNYEI Béla, aki akkor még baritonista — nevével 1902-ben találkozunk egy budai színlapon, amikor is *A honvédhuszárok* című népszinműben *Piros Jancsi halászlegény* szerepét játssza, — RÓZSA Lajos, MIHÁLYI Ernő, LÁSZLÓ Gáspár, KISS Mihály, ANDAY Blanka. Ő nevelte egytől-egyig a kiváló vidéki színigazgatókat; társulatának tagjai voltak BALLA Kálmán, MAKÓ Lajos, JANOVICS Jenő. Karmesterei közül kiválnak a kitűnő zenész és komponista ORBÁN Árpád s VINCZE Zsigmond.

De nemcsak jó műsort adott jó személyezettel, de maga volt a legkitűnőbb rendező is. A darabok kiállítása évről-évre tökéletesedett. KRECSÁNYINAK nemes szenvedélye volt a színigazgatás és minden jóvedelmét színi felszerelésbe ölte. Már 1887-ben 9 waggon díszletet és kelléket vitt át Nagyváradról Aradra; s ez a mennyiség egyre gyarapodott.²

Munkájában legerősebb támasza volt KRECSÁNYINAK felesége, Kiss Veron színésznő. Házasságukat a közös hivatás s a közös munka emelték a közönséges együttélések fölé. Ő maga olyan szép szavakkal emlékezik meg feleségéről 1898-iki budai búcsúbeszédében,³ amilyeneket kevés nőről mondtak el: «Nem távoz-

¹ L. HARASZTI Emil: Wagner Magyarországon. Bp. 1916.

² Aradi Közlöny 1887.

³ Kézirat a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

hatom e deszkákról anélkül, hogy egy pár szóval meg ne emlékezzem arról, aki huszonnégy esztendőn keresztül családi boldogságomnak megalapítója, otthonomnak drága gyöngye, színigazgatásomnak pedig fényes koronája volt. Ő osztotta meg velem a vándorlásnak nem ritkán életveszélyes fáradalmait, osztozott balsorsomban, vigasztalt bánatomban, ápolt súlyos betegségemben, biztatott nehéz munkámban, sikereimben pedig okos tanácsaival, fenkölt lelkületével és ihletett művészi becsvágyával támogatott. Ez nőm». Férje művészetének legnagyobb megértője úgy akart áldozni emlékének, hogy hagyatékát a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának ajándékozta. S ezzel valóban maradandó emléket állított neki. A magyar vidéki színészet küzdelmeinek történetírója a legbiztosabb forrásból hű képet alkothat majd róla. S ez a hű kép Krecsányinak csak becsülete fog válni.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN.

A MÚZEUMI LEVÉLTÁR ÉS LEGUJABB GYARAPODÁSAI.

(Kossuth Lajosra vonatkozó újabb adatok.)

A M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának levéltára egyike legelső és legkiválóbb hasonló természetű intézményeinknek. A szó betűszerinti értelmében legföltettebb, újból össze nem állítható, pótolhatatlan kincseink és büszkeségeink közé tartozik. Bár levéltári osztályunk aránylag rövid multra tekinthet vissza, fejlődése gyorsütemű és nagyarányú volt. Az önálló fejlődés előfeltételeit csak 1882-ben szerezte meg, amidőn végleg szétválasztatott az addig minden kézzelírott darabot magában egyesítő kézirattártól és körülbelül 120.000 darab levéltári irattal. egy külön erre a célra újonnan kinevezett tisztviselővel az élén önálló osztállyá alakult. Az azóta elmúlt 43 év alatt azonban a levéltári anyag darabszáma majdnem meghúszszorozódott és ugyanily arányban növekedett meg levéltárunk tudományos, történeti és kulturális jelentősége. Ha levéltári anyagunk rohamos gyarapodása vezetett természetes módon először a külön levéltári osztály megalakulásához, azután nagygyátételéhez, ennek következménye volt az is, hogy mind a levéltár, mind az egész intézet újabb és folyton nehezebb tudományos feladatok elé állíttatott.

Nézzük közelebbről, melyek ezek a feladatok és mily mértékben teljesítette azokat a múzeumi levéltár?

A M. Nemzeti Múzeum Levéltára a magyar társadalom kiapadhatatlan áldozatkészségének segítségével és állami támogatással mindig igyekezett megfelelni és jórészt meg is felelt azon hivatásának, hogy nemzeti multunk szétszórt történeti emlékeit, melyek állami, törvényhatósági és egyéb levéltárakba nem juthattak, a teljességre való törekvés lehetőségei között összegyűjtse. Második nem kevésbé fontos feladatának azonban távolról sem tudott ugyanily mértékben megfelelni. Egy nyilvános jellegű levél-

tárnak egyik feladata a gyűjtés és az anyag konzerválása, de ez nem lehet kizárólagos rendeltetése. További feladata az összegyűjtött levéltári anyagnak a tudomány és nyilvánosság számára való hozzáférhetővé tétele, nemzeti, tudományos és kulturális céljaink érdekében leendő minél könnyebb felhasználhatása végett. Ezt pedig másképpen elérni, mint szakszerű részletező és a kor tudományos igényeinek megfelelő feldolgozási és rendezési munkálatok által, nem lehet. Ennek következtében amíg a múzeumi levéltár nagy anyaga nem részesülhet a modern tudományosság és szakszerűség összes követelményeit kielégítő színvonalon álló tudományos rendezésben és feldolgozásban, levéltári osztályunk nem lehet élő és fejlődő organizmus, hanem mindinkább élettelen raktár jellegét fogja felölteni. Természetes, hogy ez igazság és e hivatás teljes felismerésével levéltárunk fejlődése folyamán többször is találkozunk és ha ezen feladatának a múzeumi levéltár még sem tudott a mai napig sem a megkívánható módon megfelelni, ennek oka mindig a szükséges munkaerők teljes hiánya volt.

Ha levéltárunk fejlődését tisztán csak a gyarapodás arányainak szempontjából, abból a szempontból nézzük, hogyan tudott a múzeumi levéltár megfelelni első feladatának, akkor levéltárunk történetét két nagy korszakra oszthatjuk. Az első, a szegényes korszak tart a múzeum megalapításától, 1802-től 1876-ig. A mai milliós levéltári anyagunk csirái igen szerények voltak. Gróf SZÉCHENYI Ferenc kéziratgyűjteménye, mellyel a könyvtár- és múzeumalapító megvetette alapját a kézirattári és levéltári anyagunknak, 2000 kötetből állott és vegyesen foglalta magában a tisztán kézirattári anyagot és a levéltári iratokat. Levéltári anyagunk ezen első csirái 74 év alatt elérték a 15—20.000 darabot. 1876-ban FRAKNÓI Vilmos könyvtárigazgató és kiváló munkatársa: CSONTOSI János, a kézirattár és levéltár vezetője, meghonosították a családi levéltárak örökletémenyezésének rendszerét és ezzel a múzeumi levéltári anyag gyarapításának egy oly új módszerét nyújtották, amely a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle korszaknak soha el nem évülő és eléggé nem méltányolható érdeme. Ez a rendszer előre nem sejtett arányokban növelte meg levéltárunkat és nagy hatás-

sal volt levéltárunk jellegére, jelentőségére és egész további fejlődésére. Ez a zseniális gyarapítási módszer tette lehetővé azt, hogy a meghonosításától számított 6 év alatt levéltári anyagunk hat-szor annyi darabot tüntethetett fel, mint amennyit az előző egész 74 éves ciklus alatt össze tudott gyűjteni, vagy pedig a későbbi időszakban gyakran egyetlenegy év kétszer, ötször, vagy akár tízszer oly nagyarányú gyarapodással tudta gazdagítani levéltárunkat, mint amennyit az egész első hetvennégy éves korszak fel tudott mutatni. Csak ezen az úton jutottunk ma oda, hogy levéltári anyagunk számszerűleg közeledik immár a 2 millió darabhoz. Épen ezért ezen rendszer bevezetésétől kell számítani levéltári anyagunk gyarapodásának második korszakát, a nagyarányú gyarapodását, mely 1876-tól a mai napig tart.

Ha ezen két nagy korszak alatt nemcsak a gyarapodás arányait vizsgáljuk meg, hanem azt is, hogyan és mily módszerek által igyekezett és tudta a mi levéltárunk az elért gyarapodást, az egész levéltári anyagot teljes épségében megőrizni, akkor a múzeumi levéltár ezirányú törekvései és nehéz küzdelmei távolról sem mutatják ugyanazon kedvező eredményeket, mint a gyarapodás, a gyűjtés arányainál. A levéltári anyagot nem elég összegyűjteni, hanem teljes épségében fenn is kell azt tudni tartani. A gyűjtés fogalmát ugyanis itt okvetlenül ki kell egészíteni az összegyűjtött anyagnak teljes épségében és örök időkre való megtarthatásának szükségességével. Ennek biztosítását hivatottak elősegíteni mindazon intézkedések, melyek a helyes konzerválási mód összes szempontjaira kiterjednek. Ezen problémába természetesen belekapcsolódik egy egész kérdéskomplexum: az épület és hely őrási horderejű kérdése végtelen sok apróbb kérdéssel együtt, a konzerválás általános módja, a szekrények és fiókok kérdése, a por, nedvesség, melegség, napsütés, férgek, állatok, tűz, piszok, levegő, szellőztetés, az egyes darabok borítékolása és általában konzerválási és csomagolási módja, valamint kiszolgálási módja a kutató közönség részére, a már rongált és rongálódó félben lévő anyag restaurálása stb., stb. Minden egyes ilyen apróbb kérdés a levéltár érdekeinek szempontjából sokkal életbevágóbb jelentő-

séggel bír, semhogy ne érdemelné meg részletes és komoly tárgyalását és végleges helyes megoldását. Viszont jelenlegi ismeretetésünk szűkre szabott korlátai egyáltalán nem engedik meg e részletezést. Ennélfogva itt csak két dolognak kiemelésére szorítkozunk, amely levéltárunk fejlődésében leghamarább feltűnik az általunk őrzött anyag épségének biztosítására vonatkozó problémával kapcsolatban, t. i. a férőhelynek és az anyag borítékolásának kérdésére.

A férőhely kérdése egész intézetünk történetén keresztül összes osztályainkra nézve majdnem állandóan igen fontos szerepet játszott. Hiszen a szükséges férőhely biztosítása, a teljes helyhiány kiküszöbölése szintén tekintélyes mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az intézet ne változzék át teljesen halott, lezárt és használhatatlan raktárrá. A helyhiány problémája betűszerinti értelmében 1846-ban nyert először teljesen kielégítő megoldást az egész könyvtárra vonatkozólag, az új monumentális múzeumi épület főlépítésének befejezésével és rendeltetésének való átadásával. Levéltári szempontból ugyanekkor a megoldás még kedvezőbb, mert a helyhiány problémájának megoldása nemcsak új helyiség rendelkezésre bocsátását jelenti, hanem egyúttal a megfelelő szükséges bútorzatot is. József nádor ugyanis a múzeum I. emeletén lévő 14 terem és 3 folyosónak a könyvtár részére való bocsátása után 1846 január 27-én elrendelte a könyvtárőr hivatalos helyiségének, az olvasóteremnek és a kézirat- és oklevélteremnek be-bútorozását. Ezáltal pedig a levéltári anyag részére a levéltár lassú gyarapodásának első korszakában a szükséges férőhely biztosítva volt. Csak a nagyarányú gyarapodás korszakának megkezdésével és különösen a külön levéltári osztály megalakulása után jelentkezik újból a helyhiány problémája, mely ettől kezdve a mai napig egyben a levéltári anyag zsúfoltságának kérdésévé is válik. E helyszűke ellen 1884-ben kér először erélyes segítséget a felsőbb hatóságoktól Majláth Béla könyvtárigazgató. Ettől kezdve öt éven át ismételte meg ezen erélyes sürgetését, amíg a rövid időre elegendő első helybővítést elérte, t. i., hogy a mai levéltári folyosót 1889-ben be tudta rendeztetni a levéltári anyag céljaira szükséges bútorzattal. Természetesen ez a kérdés az állandó további

nagyarányú gyarapodás miatt nemsokára megint fenyegetően aktuális lett, de már ekkor nemcsak bútorhiányt, hanem valóságos helyhiányt is jelentett. A segítség és orvoslás azonban ép oly nehezen jött ezentúl is és mindig csak rövid időre, toldozás-foldozásszerűen. Először megkaptuk a mai 32-es könyvtári helyiség egy részét, azután a másik részét. Későbbben a mai levéltári terem galeriáját rendezték be és végül a 30-as könyvtári helyiséget tették alkalmassá újabb levéltári iratok befogadására. Azóta hosszú évek teltek el, a levéltári anyag folyton szaporodik, elhelyezésére azonban újabb helyet és bútorzatot már nem kaptunk. Levéltári fiókjaink ma egytől-egyig zsúfolásig megteltek, sőt ezenkívül is minden rendelkezésre álló egyéb üres helyünk is tömve van. Levéltári irataink szorosan egymás mellé összegyömöszölve és nem a legpraktikusabb módon spárgával átkötve várják a mai helyzet mielőbbi megszűnését és megfelelőbb elhelyezését.

Részint a helyhiány, részint és nagyobb mértékben azonban a szükséges anyagi eszközök hiánya hozta magával azt a helytelen konzerválási módot is, mellyel levéltárunk fejlődésének egész folyamában találkozunk, hogy t. i. a levéltári darabokat egy-egy konzerváló borítékban csoportosan, sőt tömegesen helyezték el. Tíz-húsz, sőt ötven és száz darab irat is belekerült sokszor egy-egy borítékba, melynek az a hátránya is megvan, hogy nem levélboríték alakú, hanem egyszerű nyitott ív papiros, tehát csak egy oldalról védett, ennél fogva a beléje került iratok könnyű kiesését nem tudja megakadályozni, különösen ha az oklevelekről nehéz pecsétek is függenek. Kétségtelen, hogy a mi borítékolási rendszerünk sem a múltban, sem a legújabb időkben semmiféle szempontból sem tüntet fel ideális és kifogástalan képet. Ennek a módszernek megváltoztatása nagyobb anyagi áldozatokkal és igen nagy munkaenergia felhasználásával járna, de kívánatos és szükséges egyrészt a levéltári darabok teljes épségének megóvása végett, másrészt pedig azoknak könnyebb és egyszerűbb kikeresése, megtalálása és kezelhetése érdekében.

Igy a mi levéltárunk gyűjtési feladatának a gyarapodás mindkét korszakában mindenben eleget tudott tenni, az összegyűjtött

anyag leghelyesebb konzerválási lehetőségeit azonban már nem bírta megteremteni.

Ha viszont ezzel szemben azt nézzük, hogyan igyekezett és tudott a múzeumi levéltár az idők folyamán eleget tenni második nagy feladatának, vagyis ha a levéltári helyzet fejlődésében és történetében a levéltári anyag növekedésének és gyarapodási arányainak figyelmen kívül hagyása mellett főképen a rendezési és tudományos feldolgozási munkálatok színvonala alapján akarnánk bizonyos korszakokat, elhatároló vonalakat húzni, akkor a következő eredményekre juthatnánk. A levéltár legelső korszakát, őskorát, a folytonos hányattatások, hurcolkodások korszakát, tehát a levéltári téren tényleg tapasztalt abszolút primitív állapotok korát, a teljes mozdulatlanság és tehetetlenség korát, az új múzeumi épület felépítése és HORVÁT István halála utáni időszakra is át lehetne vinni, körülbelül 1858-ig, PAUR Iván levéltári működéséig. Ezt az időszakot (1802—1858.) a kimutatható kedvező vagy kedvezőtlen jelenségek alapján természetesen fel lehetne osztani különböző fázisokra: a HORVÁT István előtti fázisra, a HORVÁT István időszakára és a HORVÁT István utáni korszakra, melyek közül a közbülső a kiemelkedőbb.

PAUR Iván föllépésétől SUPALA Ferenc haláláig lehetne számítani a következő második korszakot (1858—1875.), az első komoly tudományos haladás korszakát. Ezen korszakon belül megint két fázist különböztethetnénk meg: 1. az első 10—11 évet 1858—1869-ig, a törekvő és szorgalmas munkálkodás jegyében folyó időszakot és 2. a hátralévő évek korát (1869—1875.), a levéltári munkálatokban a stagnálás, sőt a visszaesés rövid időszakát.

A harmadik különálló levéltári korszakot alkotná a második emelkedő korszak, FRAKNÓI kora, a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle korszak (1875—1879.). Ez a rövid kis korszak úgyszólván mindenféle szempontból a legmagasabb, a legkiválóbb színvonalú korszakot képezi levéltárunk egész történetében. Ezt a korszakot is két részre lehetne osztani, az első reményteljes és óriási kilátásokat nyújtó felére és a második, pesszimista, a nehézségek sorozatának árnyékát is erősen feltűntető felére.

Végre pedig a negyedik nagy korszakot képezi a levéltári helyzet fejlődésében a FRAKNÓI eltávozása utáni kor a mai napig (1880—1925.). Ezt a korszakot nem is nevezhetnők másképen, mint a hanyatlás, visszaesés korának. Ezt a legújabb korszakot, mely majdnem époly hosszú, mint az első kezdetleges levéltári korszak, okvetlenül több jól elhatárolható alkorszakra lehet felosztani. Ez a korszak nemcsak a hanyatlást tünteti fel, hanem az intézetnek a hanyatlás elleni kemény küzdelmét is, mely több pyrrhusi jelentőségű sikert is fel tud mutatni. Ennek az egész korszaknak az egyedüli feladata volt a hanyatlási folyamat feltartóztatása, illetőleg meglassítása és aszerint, hogy mily fegyvereket tudott életbeléptetni ezen küzdelem érdekében és mily eszközök állottak rendelkezésére és így mily eredményeket tud ezen a téren felmutatni, kell és lehet ezen korszak alkorszakait megállapítani.

A levéltár első korszakában (1858-ig) az intézetben a folytonos hányattatások és a munkaenergia legteltesebb hiánya miatt komoly és stabil tudományos munkáról szó sem lehet. Magasabbrendű és állandó rendezésnek, lajstromozásnak, feldolgozásnak a lehetősége ki volt zárva. Az egész intézet egyéb sorscsapás mellett kénytelen volt teljesen lesülyedni közönséges raktárrá. A második korszak (1858—1875.) már ehhez képest nagy haladást jelent, ami abban nyilvánult meg, hogy a levéltári anyag tudományos rendezéséhez igen komoly szándékkal és akarattal fogtak hozzá. Ennek eredménye pedig az akkor még aránylag kisszámú levéltári anyagunk egy részének regesztázása. Ettől eltekintve a levéltári helyzet még eléggé kezdetleges és általános színvonal és tudományos koncepció tekintetéből ez a korszak még sok kívánni valót hagy hátra és teljesen mögötte marad különösen a közvetlen utána következő korszaknak. A FRAKNÓI-CSONTOSI-féle korszak (1875—1879.) ad először komoly, rendszeres, céltudatos levéltári programot, melynek következetes és teljes végrehajthatása esetében a múzeumi levéltár teljesen megfelelt volna rendeltetésének. Az új és modern irányt szabó, a levéltár fejlődésében örvendetes és nagyméretű haladással és virágzással kecsegtető levéltári program kiterjedt a levéltári teendők minden ágazatára és egy-

forma gonddal ölelte fel a levéltári anyag nagyarányú gyarapítására, megfelelő konzerválására és színvonalon álló tudományos részletes feldolgozására és rendezésére vonatkozó követelményeket. A levéltári anyag gyűjtése és gyarapítása szempontjából a két kiváló tisztviselő és tudós levéltári célkitűzése, újítása és működése egyenesen korszakalkotóvá vált a családi örökletetemenyezés rendszerének intézményesítése által. A levéltári anyag konzerválása terén, ha nem is vezethették be a legideálisabb helyzetet, elméleti programjuk és rendszerük sokkal megfelelőbb és kielégítőbb volt, mint amilyené vált ezen a téren a gyakorlat különösen az ő korszakuk után a mai napig. Természetes céljuk ezen a téren nem lehetett egyéb, mint az a törekvés, hogy a gondjaikra bízott levéltári anyag külső materiális épsége a konzerválási mód következtében az idők folyamán kárt és pusztulást ne szenvedhessen. Ezt pedig főképpen a zsúfolásnak a konzerválásból való kiküszöbölése által vélték elérhetőnek, még pedig úgy a megfelelő férőhely biztosítása által, mint azon eljárás által, hogy minden egyes levéltári darab lehetőleg külön konzerváló borítékba kerülhessen. A levéltári anyag tudományos feldolgozására és rendezésére vonatkozó FRAKNÓI-CSONTOSI-féle koncepciónak a lényege és kiemelkedő markáns része a következőkben nyilvánult meg. Minden egyes levéltári darabról mindenféle melléktekintet félretételével, tehát tekintet nélkül a levéltári darab provenienciájára, tartalmára, korára és úgynevezett belső jelentőségére, külön tudományos regesta készítendő, valamint pontos személy-, hely- és tárgymutató. A levéltári darab részletes és pontos tartalmát visszatükröztető regesta rávezetendő egyrészt az oklevél-konzerváló borítékra, másrészt pedig külön negyedréttű cédulákra. E cédulák tokokban kronológiai rendben egyesítve az oklevélgyűjtemény általános cédulakatalogusát fogják képezni. A minden egyes levéltári darabra vonatkozó ezen regesta- és különféle szükséges index-készítésen kívül az egész levéltári anyagra kiterjedő lajstromok, inventáriumok fognak készíttetni. E repertoriumok a levéltári anyag különféle csoportjairól külön-külön fognak készülni és bennük az illető csoport minden egyes darabja fontosabb

ismertető jeleivel együtt fel lesz tüntetve. Nem bocsátkozva jelen alkalommal a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle levéltári rendezési koncepció részletes kritikájába, konstatálhatjuk, hogy az itt ismertetett lényegének megvalósítása által el lehet érni úgy tudományos, mint a levéltár és intézet szempontjából elsőrendű és elengedhetetlen két postulatumot. Először is ez a koncepció eleget tesz az intézetnek a tudománnyal, a tudományos kutatás megkönnyítésével és minden külső tényezővel szemben fennálló azon kötelességének, hogy az ily oldalról, kívülről felmerülhető minden kényesebb kívánságot könnyen és gyorsan teljesíthet. Másodszor pedig — ami ennél sokkal fontosabb — a levéltár és az intézet teljesítheti az önmagával szemben fennálló egyik különös fontosságú és elemi kötelességét: azt, hogy a fenti rendezés és feldolgozás életbeléptetése segítségével abba a helyzetbe kerülhet, hogy a levéltár minden egyes darabját könnyen és pontosan nyilvántarthatja és bármely percben identifikálhatja, ezáltal pedig a rábízott közvagyon fölött a megkívánható módon örködhetik és a levéltári anyag legteljesebb számszerinti integritásának ellenőrzése könnyen és minden pillanatban biztosítható és keresztülvihető. A könnyű és gyors nyilvántartás és identifikálási lehetőség pedig a fő alapkritériuma és elengedhetetlen feltétele annak, hogy egy nagy levéltár nyilvános jelleget ölthessen. Minden további lépés, pontos és részletesebb tudományos feldolgozás stb. csak ezután következik.

Ily körülmények között a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle levéltári koncepció és program kívánatosnak és színvonalon állónak minősítendő. Csakhogy teljes végrehajthatására nagy apparátussal, megfelelő körütekintéssel, az összes szükséges eszközök alkalmazásával kell berendezkedni és lehet hozzáfogni. Ennek a programnak legnagyobb hibája az volt, hogy sem életbeléptetésének idejében, sem azután nem rendelkezhettek a teljes megvalósíthatásához szükséges összes eszközökkel, pénzzel, megfelelő személyzettel és munkaerővel. A legszomorúbb pedig az, hogy ötven éven át azóta sem került a könyvtár oly helyzetbe, hogy a megvalósítására szükséges eszközöket rendelkezésre bocsáthassa, sőt ebből a szempontból a helyzet folyton csak rosszabbodott.

V Innen van az, hogy a FRAKNÓI-CSENTOSI-féle szép levéltári munka-programm nem valósulhatott meg a FRAKNÓI-CSENTOSI-féle rövid korszakban, hanem inkább csak elmélet maradt és méginkább az maradt a külön levéltári osztály megalakulása óta a mai napig. Természetesen mindennek az oka a program végrehajtásához szükséges munkaerő legteljesebb hiánya volt. A levéltár minden további fejlesztésére és a már elért fejlődésnek a modern tudományos követeléseknek megfelelő színvonalon való fenntartására fordított erők és eszközök mindig nagyon szerények és aránytalanok voltak. Azt az aránytalanságot pedig, mely a levéltári anyag nagyarányú fejlődése, gyarapodása és a tudományos feldolgozására fordított eszközök törpesége között megállapítható, az idő nemhogy csökkentette volna, hanem ellenkezőleg fokozatosan növelte. Ennek következtében minden színvonalon álló levéltári munkaprogrammtól a levéltári osztály az idők folyamán csak eltávolodni tudott és volt kénytelen.

Külön munkaerőt a levéltári anyag rendezésére és gondozására először 1866-ban rendszeresítettek, amidőn kineveztek SUPALA Ferencet a közös kéziratári-levéltári osztály vezetésére. Midőn pedig ennek halála után CSENTOSI és FRAKNÓI felállították az új hatalmas programot a kéziratári-levéltári osztály számára, CSENTOSI legfeljebb egy ideiglenes és nem állandó segéderő támogatása mellett volt kénytelen a széleskörű levéltári célkitűzésekhez az előkészületeket megtenni, de emellett az egész kéziratári osztály összes teendőit, sőt egyéb könyvtári feladatokat is végeznie kellett. Az új kéziratári-levéltári program felállítása pillanatában közel 20.000 levéltári darabnak az új program szerinti feldolgozása várt CSENTOSIRA, de ez a szám rövid néhány év alatt kétszer, háromszor, négyszer és ötször akkora lett, újabb munkaerő pedig nem érkezett az új, nagy és nehéz feladatok végrehajtásának megkönnyítésére. Így tehát CSENTOSI megtette az előkészületeket az új program megvalósítására és ennek a szellemében dolgozott tovább, de a FRAKNÓI-CSENTOSI-féle levéltári munkaprogramot nem valósíthatta meg.

Az új koncepció szerinti levéltári feladatok közül csak a

levéltári anyag gyarapítására vonatkozó intézkedéseket lehetett teljességükben fenntartani és végrehajtani, de a levéltári anyagnak ennek következtében beállott örvendetes és nagyarányú gyarapodása a konzerválásra és tudományos feldolgozásra és rendezésre vonatkozó új célkitűzések végrehajthatásánál megfelelő új munkaerők alkalmazása nélkül csak gátló és hátráltató akadályként léphetett fel. A FRAKNÓI-CSENTOSI-féle levéltári koncepcióra és munkaprogramm minden ágazatának végrehajtására a könyvtárnak elhalaszthatatlan szüksége volt, de CSENTOSINAK nem bocsátották rendelkezésére az ehhez nélkülözhetetlen munkaenergiát is. Ennek pedig nem lehetett egyéb logikus és belátható következménye, mint az új igények és a színvonal leszállításának az előbb vagy utóbb való bekövetkezése. Midőn a nehéz helyzetben először segítenek munkaerőszaporítással és a levéltári anyag tudományos gondozására és vezetésére új külön munkaerőt neveznek ki, az új levéltárnok, FEJÉRPATAKY László, végtelen nehéz probléma elé állított. A FRAKNÓI-CSENTOSI-féle koncepció és munkaprogramm minden pontjának végrehajtása az ő feladatává lett, megint anélkül azonban, hogy az ehhez szükséges munkaerőt is rendelkezésére bocsátották volna. Ha a minden oklevélre kiterjedő regesta-, index- és repertoriumkészítés lehetetlen feladat volt egy személy részére 20—40—60.000 levéltári darab mellett, akkor ugyanezen munka elvégzésének lehetetlenné kellett válnia FEJÉRPATAKY részére, amidőn 120.000-nyi levéltári anyagot vett át, mely anyag napról-napra nagyobb lett. A levéltári anyag további fokozatos szaporodása meghozta ugyan a levéltári osztályban az újabb személyzet-szaporításokat is, de ezek sohasem állottak arányban a végzendő elhalaszthatatlan feladatok nagyságával. Ennélfogva rövidesen be kellett következnie annak a szomorú helyzetnek, hogy az eredeti FRAKNÓI-CSENTOSI-féle koncepciótól és munkaprogrammtól végleg eltávolodva és elmaradva az összes levéltári munkálatokban csupán teljesen alacsony színvonalat lehetett meghonosítani és fenntartani. Tehát végleg elmaradt az oklevelek regesztázása, a különféle indexek elkészítése és a nyilvántartás és identifikálás szempontjából elengedhetetlen részletező lajstromok, repertoriumok

összeállítása. A levéltári darabok rendezése és feldolgozása a leg-primitívebb módszer szerint tisztán csak tömegesen történt és minden egyéb meghatározás mellőzésével egyedül csak az év megjelölése alapján hajtattott végre. A gyarapodásoknak a növe-déki naplóba való bevezetése pedig, melynek jobb helyében a nyilvántartó repertórium szerepét kellett volna betölteni, szintén csak tömegesen történt és nem külön darabonkénti részletezés-sel. Sőt még csak arra sem jutott elegendő idő, hogy a nagy-tömegű levéltári anyag nagy részét valamiféle ismertető jellel el-lássák, bélyegzővel lebélyegezzék és így hosszú éveken keresztül még lebélyegzetlenül kellett őrizni és a kutatóközönségnek ki-szolgáltatni a levéltári anyagnak egy tekintélyes részét.

Mindez levéltárunk történetének negyedik korszakában (1880 óta) — ismételjük — a szükséges munkaerő legteljesebb hiánya miatt kellett, hogy bekövetkezzék. A hanyatlás ezen korszakában a hanyatlási folyamat feltartóztatására az intézet vezetőségének heroikus küzdelmet kellett vívnia és a sülyedés meglassítására újabb munkaerők alkalmazásával két különböző időpontban két-féle fegyvert tudott alkalmazni. Ezen fegyverek alkalmazási idő-pontja jelölheti meg ezen hosszú hanyatlási korszakban a felállít-ható alkorszakokat. Körülbelül a harmadik levéltári munkaerő alkalmazásával egyidejűleg 1889—90-től lehetne datálni a FRANKÓI-Csontos-féle koncepciótól való eltávolodási processzusban az első lassító lépéssel megpróbálkozó alkorszakot. Ettől az időponttól kezdve ugyanis egynéhány külön tárgyszerinti elenyészően kicsiny levéltári csoportot úgy lehetett felállítani, hogy az odatartozó ok-levelekről a levéltári osztály saját munkaenergiájával regestaserű cédulákat is tudott készíteni. Az így készített regestaserű cédu-lák azonban az egész levéltári anyag tömegéhez képest oly mini-mális számot képviselnek, hogy teljesen elvesznek, mint egy csöpp esővíz a nagy óceánban.

A második újító és lassító lépés a hanyatlási folyamat fel-tartóztatására az ötödik levéltári munkaerő alkalmazásával egy-idejűleg vált lehetségessé. 1898—99-től kezdve ugyanis be lehe-tett vezetni azt az újítást, hogy minden új törzsanyagbeli szapo-

rulatot már nem abszolút tömegesen rendeztünk és dolgoztunk fel, hanem a regesztázástól ugyan még egészen messze maradván, de mégis minden egyes darabnál megfejtettük a pontos dátumot és az oklevél kiadóját. Az ezen időponttal kezdődő új alkorszakban a törzsanyag újabb gyarapódásait a növedéki naplóba is darabonként és a jelzett meghatározások föltüntetésével vezettük be. Ezen újítást azonban nem lehetett végrehajtani visszamenőleg az 1899 előtti levéltári anyagra vonatkozólag és egyáltalában nem a családi levéltárak óriási anyagánál, mely egész levéltárunk több mint kétharmadát teszi ki. A hanyatlási folyamat feltartóztatására hivatott ezen második lépés tehát igen szűk korlátok közé szorított és jelentőségét is csak ehhez mérten lehet kiemelni, hiszen a rendezési munkálatok az anyagnak több mint kétharmadánál még mindig tömegesen és a legprimitívebb módszer szerint történnek ezután is.

A FRAKNÓI-CSONTOSI-féle koncepciótól való eltávolodási és visszamaradási folyamat feltartóztatására és meglassítására irányuló ezen két lépéssel elértük azt a színvonalat, amelyen nagyjában ma is állunk. 1899-től kezdve a mai napig ugyanis az anyag kolosszális megnövekedésétől eltekintve, semmiféle vonatkozásban sem tudott a levéltár semmiféle újabb haladásszerű lépést tenni semmiféle újítást bevezetni. A levéltári anyag további nagyarányú gyarapodása hozott ugyan újabb személyzetszaporításokat is, de nem tudta meghozni a levéltári munkálatok színvonalának emelését is. 1905-ben az elért színvonal fenntartására 750.000 levéltári darab mellett minimálisan szükségesnek bizonyult hat munkaerő állandó alkalmazása. Azóta a levéltári anyag kétszer akkora lett, mint 1905-ben, sőt ennél is nagyobb. A hat levéltári munkaerő száma még sem növekedett meg. Az elért színvonalat és munkaeredményeket legalább látszólag mégis fenn kellett tartani és biztosítani. Magától értetődő, hogy kétszer vagy háromszor nagyobb anyagnál ugyanazon munkaerővel ugyanazon munkaeredményeket elérni és felmutatni nehéz másképen, mint a munkálatok végzésében egy adag póstamunka vagy gyorsalpalási jelleg bevezetése által. Ennek következményeit pedig tapasztaljuk mi is és a kutató közönség is.

De mindennél sokkal szomorúbb és kritikusabb a levéltári osztály mai helyzete. Egy darabig ugyanis a hat munkaerőből álló 1905-ös létszám fennmaradt, újabban azonban e létszám is épen 33⁰/o-kal csökkent, a B-lista, szanálás és egyéb kényszerítő adminisztratív okok miatt. A helyzet tehát a következő. A munkaenergia nagyfokú elégtelensége következtében húsz évvel ezelőtt is alacsony és elavult színvonal uralkodott a levéltári osztályban; ezt a színvonalat akkor hat munkaerővel lehetett fenntartani; azóta a levéltári anyag közel háromszor akkora lett és levéltári feladataink is többszörösödtek. És ha a folyton nehezedő helyzetben az akkori színvonalat és munkaeredmények mértékét, arányát hat munkaerővel is csak a gyorstalpalási jellegnek és minőségnek a munkálatokba való bevezetése által lehetett látszólag biztosítani, — hogyan képzelhető el, hogy ma négy munkaerővel biztosítani tudjuk ugyanazon — különben elavult és alacsony színvonal fennmaradását? Hiszen a levéltári osztályban sohasem volt annyi munkaerő, hogy egy komoly és tudományos munkaprogramot, mint a FRAKNÓI-Csontos-félét, komolyan végre is lehessen hajtani; a munkaerőszaporítás üteme mindig abszolút lassú volt, de ehhez a lassú fejlődéshez hasonlítva is a mai helyzet ezen a téren tartahatatlan. Nézzük egy pillanatig ezen lassú fejlődéshez való összehasonlítás tükrében, hogyan festenek a levéltári osztály mai személyzeti- és munkaerőviszonyai?

1882-ben alakult meg a külön levéltári osztály egy tisztségviselővel és 120.000 darab irattal. 1884-ben két munkaerő dolgozik a levéltárban 130—140.000 darab irat mellett. 1889-ben már három munkaerő van alkalmazva közel 200.000 darab irat mellett, a könyvtár összes osztályaiban pedig a levéltárral együtt ekkor 14 munkaerő volt alkalmazva. Vagyis 1889-ben a könyvtári tudományos személyzeti létszámnak 21 és fél százaléka volt szükséges 200.000 darab levéltári irat tudományos kezelésére. 1896-ban négy személy munkaenergiáját veszik igénybe a levéltári osztály teendőinek végzésére; a levéltári anyag darabszáma ekkor 390.000 körül mozgott és az egész könyvtárban 17 tudományos munkaerő teljesített szolgálatot. Tehát az egész könyv-

tári munkaenergiának 23 és fél százaléka a levéltári osztályban volt alkalmazva. 1899-ben a könyvtár összes osztályaiban az altisztek nélkül 20 munkaerő látta el az intézet teendőit és ebből öt munkaerő, vagyis huszonöt százalék, a levéltár feladatait végezte; a levéltári anyag pedig közel 500.000 darabból állott. 1905-ben a Széchenyi Országos Könyvtárban az altiszteken kívül 24 munkaerő volt alkalmazva, melyek közül hat, tehát megint 25⁰/₀ teljesített szolgálatot a levéltári osztályban, ahol már 750.000 darab volt gondjainkra bízva. Vagyis e szerint 1906-ig a levéltári osztályban átlag a könyvtári tudományos személyzet 25⁰/₀-a teljesített állandó és speciális levéltári szolgálatot és minden levéltári munkaerőre körülbelül 100.000 darab irat tudományos gondozása és feldolgozása esett. Ezzel szemben ma közel kétmillió levéltári darab tudományos gondozására és feldolgozására összesen csak négy személy van alkalmazva, az egész könyvtári tudományos személyzet pedig 30, illetőleg 34 munkaerőt képvisel. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy ma nem annyi a levéltári személyzet, amennyire minimálisan szükség volna, még csak annyi sem, mint amennyi ezelőtt húsz évvel volt, hanem csak annyi, amennyi harminc évvel ezelőtt volt. Csakhogy ma egy munkaerő tudományos gondjai alá esik majdnem 500.000 drb, tehát ötször annyi, mint ezelőtt húsz vagy harminc évvel; az intézet tudományos alkalmazottai közül pedig ma csak 12—13⁰/₀ teljesít szolgálatot a levéltári osztályban és nem 25⁰/₀, úgy mint ezelőtt húsharminc évvel. Ha azt a tradíciót folytathattuk volna, melynek értelmében minden 100.000 levéltári darab tudományos feldolgozására és gondozására egy munkaerő okvetlenül szükséges, — mely tradíció folytatása különben módfelett kívánatos lett volna, — akkor ma a levéltári osztályban húsz embernek kellene szolgálatot teljesítenie. Ha viszont a levéltári osztálynak csak azon magától értetődő jogait akarjuk kötelességszerűen respektálni, melyeket a lassú történeti fejlődés és a hagyományok alapján a legminimálisabban biztosítani kell, — akkor a mai meglevő könyvtári személyzeti létszámból legalább nyolc munkaerőnek a levéltári osztályban kellene elvitathatatlanul és állandóan szolgálatot telje-

sítenie. Ezzel szemben a szomorú valóság az, hogy nyolc munkatárs helyett épen csak ennek a fele teljesít szolgálatot és még hozzá nem is csak kizárólagosan és speciálisan levéltári feladatok érdekében, hanem nagyon gyakran nyomtatványi osztálybeli feladatok előmozdítása érdekében is.

Ide vezetett a veszített háború által teremtett új helyzetből megszületett eddig ismeretlen fogalmak és szörnyűségek parancsoló érvényesülése, melyeket szanálás és B-lista néven tanulunk megismerni, valamint az ezek által kényszerített adminisztratív intézkedések. Mindezek az idegen fogalmak és intézkedések magyarra fordítva a levéltári osztálynak bizonyos szempontokból különben is lassú fejlődésében a legteljesebb dekadenciát jelzik. Jelentik ugyanis a következőket.

A FRAKNÓI-CSONTOSI-féle koncepciót és munkaprogramot már rég el kellett ejtenünk. Ma nem regesztázunk, nem készítünk semmiféle indexeket és nem csinálunk semmiféle inventáriumokat, repertoriumokat sem. A levéltári anyag rendezése és felállítása voltaképpen a legprimitívebb módszer szerint folyik és legnagyobb részben tömegesen. Valójában sem igazi tudományos rendezés, sem komoly nyilvántartási munkálatok lehetősége a multbeli és különösen a jelenlegi hihetetlenül csekélyszámú munkenergia miatt nem volt és nincs megadva. Ennél fogva a mai és multbeli munkálatok alapján ma van a múzeumi levéltárban egy kb. kétmillió darabból álló levéltári anyagunk, amelynek több mint kétharmadánál nem lehetett és nem tudunk semmi egyebet megállapítani, mint azt, hogy milyen időből származik, minden egyéb külön meghatározás teljes kizárásával. Az anyagnak nem sokkal több, mint egynegyedénél a keletezésen kívül a levéltári darab kiadója is meg van határozva. Ezenkívül az idők folyamán sikerült különféle kisebb levéltári tárgyi csoportok regesztázása által összesen körülbelül 6000 regestát készíteni. Ez pedig persentuálisan a legszomorúbb képet mutatja ezen a téren az utolsó hetven év alatt. 1867–69-ben minden ötezer darab oklevél közül 1800 volt regesztázva, 1875–76-ban minden ötezer darab közül már csak 4–500 darab volt regesztázva, ma azonban minden

ötezer darabból legfeljebb 15 darab van valami formában cédu-lázva, regesztázva. A helyzet súlyossága pedig abban nyilvánul meg, hogy levéltári anyagunk nem ötezer darabból áll, hanem körülbelül négyszázszor ötezer darabból és hogy ez a szám napról-napra növekedik anélkül, hogy a regesztázási munkát bármily formában is folyhatna.

Ennyiben állottak és állanak a mi egész tudományos rendezési munkálataink. A regesztázás, indexkészítés és a különféle levéltári csoportokra vonatkozó részletező, minden egyes darabra kiterjedő inventáriumok teljes hiányában pedig a levéltári anyag nagy tömegének komoly nyilvántartása és identifikálási lehetősége ki van zárva. Ennek jelentőségét úgy a tudomány, mint az intézet és közérdek szempontjából fölösleges külön hangsúlyozni. A mostani helyzet további fenntartása mellett sohasem fogjuk tudni megmondani és megállapítani, hogy minden egyes levéltári fiókunkban vagy szekrényünkben hány, milyen és melyik darabnak kell pontosan ott lennie? Ennek megállapítására és ellenőrzésére az eddigi és a mai levéltári kezelés mellett emberi lehetőségünk és eszközeink nincsenek. Hát hogyan tudjam én megállapítani, hogy ez vagy az a darab a levéltáramból hiányzik, mikor az soha sehol sem volt bejegyezve külön az összes ismeretető jeleivel? Mikor a mi növedéki naplóinkba a levéltári darabok majdnem száz éven keresztül csak csoportosan voltak bejegyezve különösebb részletezés nélkül, hogyan lehessen beszélni az identifikálás komoly végrehajtásáról és így egy becsületes és tudományos revízió céljainak elérhetéséről? Ahhoz, hogy én egy levéltárat nyilvános jellegűvé deklaráljak és mint ilyet évtizedeken keresztül kezelhessem, nem elég az a liberalitás, hogy megnyitom a levéltár kapuit, mindenkit oda beeresztek és mindenkinek rendelkezésére bocsátom a levéltár anyagát. Ehhez magától értetődő egyéb előfeltételek kikerülhetetlen teljesítése is szükséges. Egyik ilyen előfeltétel az, hogy a levéltár összes darabjait oly kezelésben és nyilvántartásban részesítem, melynek segítségével minden pillanatban identifikálni tudom a levéltár minden egyes darabját és ezáltal teremtem meg a leghatalmasabb védekezési eszközt, fegy-

vert minden elkallódási, eltűnési, eltulajdonítási lehetőség ellen. Az identifikálási eljárásnak kétféle föltételből kell kiindulnia. Az első és legfontosabb az, hogy oly természetű nyilvántartást vezetek, hogy bármely pillanatban meg tudjam állapítani az illető darabról nemcsak azt, hogy mily évből és hol keltezték, hanem egyéb közelebbi adatot is a belső tartalmáról, hogy így ne legyen meg a lehetőség az illető darabnak más, ugyanazon évből származó darabbal való elcserélésére. Vagyis lehetőleg minden egyes darabról regestaszerű nyilvántartásom legyen. Ez a regestaszerű jellemző leírás az iratnak legegényibb jegyeit tünteti fel, melyek által minden egyéb hasonló irattól bármikor megkülönböztethető. A levéltári darabnak e jellemző és megkülönböztető vonásai a levéltár nyilvántartási eszközeibe vezetőnek be. Magára a levéltári darabra csak egy rövidebb külön levéltári jelzés kell, hogy kerüljön. Ez a külön jelzés és bélyegzés képezi a nyilvántartás és az identifikálási lehetőség második előfeltételét.

Az első feltétel nélkül levéltári darabot komolyan és tudományosan identifikálni nem tudok. Ha pl. a nyilvántartást és identifikálást csak egyszerűbb eszközökkel akarom eszközölni, teszem fel megelégszem az illető levéltári darab évének megállapításával, vagyis az illető darabról az éven kívül semmiféle egyéb feljegyzésem nincsen, ebben az esetben bármikor ki vagyok téve annak, hogy egy értékes darabot jó vagy rossz szándékból bárki, aki hozzáférhet, kicserélhet egy másik, esetleg abszolút értéktelen, de ugyanazon évből származó darabbal, anélkül, hogy ezt kideríthessem. Vagyis már ezáltal is lehetőséget nyujtok arra, hogy a kezelésem és felelősségem alatt álló levéltári anyag elkallódjék, eltűnjék vagy eltulajdoníttassék. Tehát nem merítem ki az összes kötelező védekezési fegyverek felhasználását a reámbízott közvagyon teljes épségben és biztonságban tartása érdekében, hanem az egyszerűbb és gyorsabb nyilvántartási eszközök és módszerek alkalmazása által nyitott ajtót hagyok visszaélések vagy kellemtelenségek és veszedelmek lehetőségének. Mert a nyilvántartási föltétel második eszközét, a levéltári jelzetet vagy bélyegzőt

könnyen rá lehet hamisítani vagy nyomni egy másik hasonló vagy ugyanazon évből származó iratra és az eredeti helyébe becsempészhetem, miután tartalomszerűleg soha és semmiféle esz-közzel nem tudom ellenőrizni és bebizonyítani, melyik volt eredetileg ott, mivel sem regestaszerű nyilvántartásom, sem egyéb tartalomszerű ismertető jelem vagy följegyzésem az illető darabról sehol sincs. Ez az óriási hibája, hátránya az oly levéltári kezelésnek, mint amilyen évtizedeken keresztül volt nálunk is és amilyen igen nagy mértékben ma is van.

A mi növedéki naplóink egy esetleges identifikálási és revizionális eljárás érdekében legfeljebb levéltári anyagunk egynegyed részére nézve jöhetnének számításba, akkor is végtelen nehézségen és komplikált módon. Növedéki naplóinkban ugyanis az egyes gyarapodási tételek beérkezésük időrendjében vannak bevezetve, annak megjelölése nélkül, hogy az illető darabok, hol, melyik számú fiókban vagy szekrényben őriztetnek, a levéltári darabok pedig tekintet nélkül beérkezésük idejére vagy provenienciájukra, teljesen összekeverve, tisztán csak kronologikus időrendben lévén felállítva, abba a fiókba vagy szekrénybe kerülnek, amelyben az illető évből származó többi levéltári darabjaink is vannak. Vagyis növedéki naplóink a minden egyes levéltári darabot nyilvántartó külön inventáriumok feladatát nem teljesítik és nem pótolhatják. Növedéki naplóink hathatós segítségét csak akkor vehetnők gyorsan igénybe az identifikálás és revízió szempontjából, ha a levéltári anyag a fiókokban és szekrényekben ugyanazon sorrendben állíttatnék fel, amelyben az egyes növedéki naplói tételek következnek egymásután a növedéki naplóknak; és ebben az esetben is csakis a levéltári anyag egynegyed részére vonatkozólag, mert a másik háromnegyede az anyagnak a növedéki naplóinkban egyáltalán nincsen darabonként felsorolva és meghatározva, hanem csak tömegesen megjelölve.

Igy tehát az első és fő identifikálási és nyilvántartási kritérium alkalmazására a mi levéltárunkban nincs lehetőség, mert úgy a multban, mint a jelenben hiányzott és hiányzik a megfelelő munkaerő annak tökéletes és következetes végrehajtására. De a

másik, a külső identifikálási kritérium és előfeltétel végrehajtása sem történt meg nálunk a megfelelő és megkívánható módon. A külső levéltári jelzet, mint ismertető és áruló jel, azt a célt szolgálja, hogy legelső pillantásra és messziről a levéltári darab egyszerű megtekintése után, mint egy szembeötlő uniformis gyorsan megmutassa és megmagyarázza az illető irat provenienciáját, hovatartozandóságát. Ily külső ismertető jel nélkül rendezett levéltári darabot el sem lehet és el sem szabad képzelni. Ez a külső jelzet integráns kiegészítő részét alkotja a levéltári darabnak és nélkülözhetetlen feltételét képezi annak, hogy egy iratot egy rendezett levéltár alkotó és kiegészítő részének tekinthessünk. De ezen szerepét teljességgel csak akkor töltheti be, ha minden levéltári darabnak külön ismertető jele van. Nálunk pedig ez szintén teljességgel hiányzik. Ugyanazon bélyegzővel vagy jelzettel mi az esetek túlnyomó többségében nemcsak egy darabot jelölünk meg, hanem ennél sokkal többet: tized, százat, ezret, tízezret vagy ennél is többet. Ez az eljárás pedig nem adja meg a lehetőséget arra, hogy minden egyes darabot egyszerű külső megtekintésre is meg tudjunk különböztetni a többiektől. Pedig, ha minden egyes darabnak nálunk is külön ismertető jelzete volna, akkor úgy az identifikálási és revizionális munkálatok, mint az egész levéltári kezelés nagyon meg volnának könnyítve és egyszerűsítve. Mindezt természetesen egy kétmillió darabból álló levéltárnál rendszeresen és újonnan megcsinálni megfelelő személyzet nélkül sem lehet. De, hogy ennek végrehajtása nélkülözhetetlenül szükséges, kétségtelen.

További részletekbe jelen sorainkban nem bocsátkozunk. Az eddigiek alapján is meg lehet állapítani, hogyan tudott a mi levéltárunk a múltban megfelelni feladatainak és rendeltetésének és milyen kritikus helyzetben van ma? A mai négy munkaerőnek munkaenergiája a legmegfeszítettebb munkával és a legnagyobb szorongalom mellett szétforgácsolódik a következő kapkodásszerű és nélkülözhetetlen teljesítményekre. A mindennapi kutató, látogató és érdeklődő közönség kívánságainak a kielégítésére egy munkaerő egyáltalán nem elegendő. A tudományos kutatók részére

a levéltári anyagot kikeresni, kiadni és ellenőrzés mellett átvenni, a nemességi ügyek iránt gyakori érdeklődőknek, valamint a tudományos kérdésekben leginkább a történettudomány terén felvilágosításokat kérőknek szóbeli és írásbeli magyarázatokat és tanácsokat adni, a sűrű tömeg (iskolák) és magánlátogatóknak a levéltári anyagot bemutatni megfelelő magyarázatok kíséretében: mindez teljesen igénybe veszi két munkaerőnek a munkaenergiáját. Az osztály vezetése, adminisztrálása, a vételre felajánlott anyag tanulmányozása és a vételügyek perfektuálása teljesen kimeríti a harmadik munkaerő munkaenergiáját és munkaidejét. Eszerint tehát a negyedik munkaerő feladata maradna a restanciák apasztása, az új gyarapodások rendezése, feldolgozása és a növedéki naplóba való bevezetése. Ha az évi átlagos gyarapodást csak tízezer darabban számítjuk, ennek az anyagnak a legprimitívabb és legegyszerűbb módszer szerinti rendezése és feldolgozása és a növedéki naplóba való bevezetése messze túlhaladja egy munkaerő munkateljesítményét. Ennélfogva a régi restanciák nem kerülhetnek feldolgozás alá, de az új gyarapodásokat sem lehet mind feldolgozni. A hátralékok tömege így nem apadhat, sőt folyton növekedik. És ekkor még mindig hol vannak a többi sürgős feladataink? Ezek közül csak egyet említünk fel: a levéltári anyag revideálásának immár elhalaszthatatlan problémáját.

Tudományos, minden darabra és minden szempontra kiterjedő, identifikáló és minden tényleges hiányt megállapító általános nagy revízió a levéltár fennállása óta nálunk nem volt, de fogytékos nyilvántartási eszközeink mellett nem is lehetett. Az eddigi mostoha személyzeti viszonyok mellett mindezek után nem csoda ha nem épen ritkák az oly esetek, mikor bizonyos kívánt és meglévő vagy megvolt levéltári darabokat sehogyan sem tudunk rögtön megtalálni és előadni. Egy olyan nagy levéltárban, mint a miénk, egyes iratok elkeveredésének, rossz helyre kerülésének a lehetősége mindig megvan. Fokozott mértékben van meg akkor, ha a szükséges munkaerők hiánya miatt a sokféle és sürgős levéltári munkákat szinte kapkodásszerűen kell elvégezni. Ezt jóvátenni és ellensúlyozni a minél gyakoribb revíziók állandósítása

hivatott. Erre a komoly jelentőségű munkálatra egy intézet életében legalább oly mértékben és oly gyakran van szükség, mint amilyen elengedhetetlen a lakás szellőztetése az ember egészségére nézve.

De hogyan tudjuk mi mindezt és sok más hasonló feladatot teljesíteni négy munkaerő mellett?

Az eddigiek után kétségtelen, hogy levéltárunk fejlődésének negyedik korszakában, melyet a hanyatlás és visszaesés korszakának neveztünk el, a legkritikusabb helyzetet és időpontot épen a jelenlegi körülmények között értük el, amidőn a hanyatlási folyamatot sehogyan sem tudjuk már feltartóztatni és a további hanyatlás ellen sehogyan sem birunk védekezni. Ennélfogva a mai helyzetet sürgősen és gyökeresen meg kell változtatni. A levéltári osztály mostani helyzetében immár tovább nem maradhat és haldéktalanul meg kell találni mindazon módokat, melyek a gyökeres szanálást hozzák és melyeknek elmaradása súlyos felelősséget ró mindazokra, akik nem tudnak a helyzeten segíteni. Ha azt akarjuk, hogy csak azt a színvonalat állítsuk vissza, melyet ezelőtt húsz évvel hat munkaerővel tudtunk fenntartani és melynek rengeteg fogyatkozásait és sötét oldalait a fentiekben lerajzoltuk, akkor ehhez elkerülhetetlenül szükséges a levéltári személyzetnek nyolc tudományos munkaerőre való rögtönös kiegészítése. Ebben az esetben feldolgozhatjuk az eddigi módszer és színvonal szerint az összes rendezési restanciákat. Mert természetes, hogy a munkaerő állandó elégtelensége folytán igen sok és sokféle hátralékaink vannak. Van egy 30—40.000 darabból álló levéltári gyűjteményünk, amely épen 49 év óta várja a legprimitívbb rendszer szerinti feldolgozását, felállítását és lebélyegzését. Vannak ezenkívül különféle egyéb restanciáink: tíz éves és újabb, csak néhány éves restanciáink. Nyolc munkaerővel mindezen hátralékok rendezését elvégezhetjük és az eddigi alacsony és elavult színvonal fenntartását egyelőre biztosíthatjuk. De akkor még mindig nem kerülhet reá a sor sem regesták, sem indexek, sem nyilvántartási és identifikálási inventáriumok elkészítésére és komoly tudományos revíziók megtartására. Ha azonban a levéltári munkálatokban az eddigi

alacsony és elavult színvonalat gyökerestül meg akarjuk változtatni és a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle koncepciót vagy más igazán tudományos és a mai kor igényeinek megfelelő levéltári munkaprogramot akarunk meghonosítani az ország legelső tudományos intézetének levéltári osztályában, akkor a levéltári személyzetet legalább is húsz munkaerőre kell felemleni. Ennek elhalaszthatatlan szükségességét nem lehet eléggé hangsúlyozni, viszont megvalósítási lehetőségeinek a módjait ajánlani nem a mi feladatunk; de ha a pillanatnyi viszonyok nem engednének meg csak egy fokozatos fejlesztést és személyzetszaporítást, akkor ezen szanalási folyamatot a legnagyobb érdekek komoly veszélyeztetése nélkül nem lehet másképp megindítani, mint a levéltári személyzetnek nyolc munkaerőre való rögtönös kiegészítése által, melyet azonban gyorsan kell követnie a további fokozatos kiegészítésnek egészen a huszadik munkaerőig.¹

Mindezen szomorú valóságokra rá kellett mutatnunk és fel kell hívnunk a kellő figyelmet azért, mert úgy gondoljuk, hogy az összes felelős tényezőkben nemcsak a szükséges megértés és jóakarat, hanem a teljes cselekvési szándék is megvan ebben a vonatkozásban. Bizonyítják ezt mindazon szemünk előtt folyó intézkedések, melyek a Magyar Nemzeti Múzeum II. emeletén lévő állattári osztálynak átköltöztetésére és az így megüresedő helyiségeknek a levéltári osztály számára leendő átengedésére tétetnek. Ennek bekövetkezése által ugyanis a legkomolyabb kísérlet fog tétetni oly irányba, hogy a levéltári osztály egy másik nem kisebb jelentőségű baján hosszú időre segítsenek: a helyszükén

¹ Nem tartottuk szükségesnek kiemelni, hogy az utolsó 20 év alatt a körülmények kényszerítő hatása következtében abszolút rövid átmeneti időkre nyolc munkaerőt is kénytelenek voltunk az elért színvonal fenntarthatása végett alkalmazni, de viszont a világháború tartama alatt csak 1–2 munkaerő működött ugyanezen cél érdekében. Így a nyolc munkaerő rögtönös alkalmazása csak egy már megvolt állapotnak a visszaállítását jelenti, de egyben újból azt is bizonyítja, hogy a múzeumi levéltár rendeltetésének és feladatainak sohasem fog tudni megfelelni, amíg csak a régi, elavult színvonalat fogja tudni visszaállítani, hanem csak akkor, ha az óriási érdekek kockáztatása nélkül immár tovább el nem hanyagolható összes természetes feladatai teljesíthetésére a személyzeti létszám 20 munkaerőre fog felemeltetni.

és nagy zsúfoltságon. Ha t. i. később az új helyiségekkel együtt sikerülni fog levéltári bútorzatunkat is megfelelő módon kibővíteni, akkor végre meg fog szünni az a mai barbár zsúfoltság a levéltári anyag konzerválásában, mely igen szerény számítás szerint statisztikailag egy oklevél vagy egy pecsét nagyságát kitevő rongálódást és pusztítást kell, hogy okozzon elkerülhetetlenül mindennap a levéltári anyagban. A levéltári osztályban uralkodó lehetetlen munkaerőhiány és helyszűke okozza ugyanis azon jelenségeket, melyek józan logikával csakis a levéltári osztálynak, mint élő organizmusnak teljes megsemmisítését kell, hogy maguk után vonják. Midőn pedig teljes reményünk és abszolút közeli kilátásunk van az egyik ily anomália megszüntetésére, ez egyben biztosítékul kell, hogy szolgáljon a másik tarthatatlan bajon való gyógyítás minél előbbi bekövetkezésére is. Hiszen ha az eddigiek nem győztek volna meg eléggé bennünket ennek szükségességéről, akkor ki kell emelnünk levéltári osztályunk mai életéből egy másik jelenséget, mely a maga részéről is végeredményben indirekt ugyanezt a gyökeres gyógyítást fogja sürgetni és javasolni.

Levéltári osztályunk gazdag és megbecsülhetetlen kincsei minden további szaporodás nélkül is mindig a magyar történettudomány érdeklődési központjában fognak állni. Ezt bizonyítják levéltári anyagunk használatának növekedő arányai, melyek szerint az utóbbi években átlag 500 tudományos kutató használ 100.000 darab levéltári iratot egy évben. Levéltárunk ezen népszerűségét, jelentőségét, kiaknázhatatlanságát biztosítja nemcsak a már régebben összegyűjtött anyagának nagy terjedelme és fontossága, hanem az az öröndetes tény is, hogy az újabb idők gyarapodásai is méltán sorakozhatnak a régebbi, hagyományos, levéltári szaporulatok arányához és értékéhez egyformán. Ezáltal pedig csak fokozódik a levéltári osztály tudományos és kulturális jelentősége és ezzel együtt az egész intézet tudományos presztízse is, de egyben mindez újból és újból felhívja a tudományos körök, kutatók és érdeklődők figyelmét a levéltári osztály kincses bányái iránt. A levéltári anyag gyarapodására és használatára vonatkozó ezen

adatok okvetlenül arról tanuskodnak, hogy a levéltári osztály, eredeti természetes rendeltetésének megfelelően, egy élő és fejlődő organizmus akar maradni s kell is, hogy az maradjon, következőképpen meg kell akadályozni minden oly körülmény érvényesülését, mely szisztematikusan megtámadja ezen organizmus életét és élő organizmusból halott raktárrá akarja süllyeszteni levéltári osztályunkat. Vagyis még egyszer ismételjük: nem elég a fontos levéltári iratokat összegyűjteni, hanem a kutató tudományos közönség számára hozzáférhetővé is kell azokat tenni, megközelíthetővé ezt az anyagot csak megfelelő tudományos feldolgozás által lehet tenni, ezt meg csak megfelelő munkaenergia alkalmazása segítségével lehet elérni, ami a mai helyzethez alkalmazva nagyfokú személyzetszaporítást jelent. Csak így lehet a tudományos világ s a művelt nagyközönség érdeklődését levéltárunk gazdag tartalma iránt ébrentartani és csak ily módon lehet biztosítani osztályunk nyilvános jellegét és megakadályozni annak halott és becukható raktárrá való süllyedését. Erre figyelmeztet bennünket a levéltári anyag minden újabb és tömegesebb használatára és gyarapodására. Mert bár a világháborúnak annyi rossz és fájdalmas következménye lett, azt még sem lehetett még a legújabb időkben sem megakadályozni, hogy levéltári anyagunk a megkívánható keretek között tovább növekedjék. Nem hallgathatjuk el, hogy a teljesen züllött gazdasági viszonyok miatt nem vagyunk abban a szerencsés helyzetben, hogy a pénzzel megszerezhető minden levéltári anyagot biztosítani tudnók a magunk részére. Sőt igen gyakran elsőrendű fontosságú darabok megvásárlását vagyunk kénytelenek elszalasztani az anyagi eszközök teljes hiánya miatt. És itt nem is lehet belátható időn belül más-kép segíteni, mint valamiféle módon megnyitni az utat mindazon tehetséges rétegek áldozatkészségéhez, melyek ma még sokkal könnyebben segíthetnek, mint az állam üres kasszája. De mindennek dacára osztályunknak így is oly kiváló fontosságú darabokkal sikerült gazdagodnia, melyek megint csak azt igazolják, hogy levéltárunk eddigi gyors és nagyarányú szaporodása ellenére is a további gyarapodásnak kiapadhatatlan és ismeretlen forrásai vannak

és maradnak. Ennek igazolására az 1925. év első háromnegyed évi gyarapodásairól igyekszünk a következőkben összefoglaló képet adni.

A múzeumi levéltár ezen időszak alatt 3474 drb és 3 láda irattal gyarapodott, ami összesen ki fog tenni 12–14.000 levéltári darabot és amit pontosan nem lehet még megállapítani, épen mivel a levéltári munkaenergia elégtelensége miatt a három nagy láda iratot rendezni és tartalmát közelebbről meghatározni nem lehetett. Számszerűleg a gyarapodás nem mondható kicsinynek és jelentéktelennek. Tartalmilag pedig még sokkal becsesebb. Ezen gyarapodás vétel, más osztályokból való áttétel, hivatalos másolás, ajándék és örökletéteményezés útján jött létre. Az első négy gyarapodási mód által szerzett darabok a múzeum teljes tulajdonát képező ú. n. törzsanyagát szaporították, az utolsó gyarapítási módszer pedig a külön kezelt és felállított családi levéltárak számát és anyagát gazdagította. Vételre fordítottunk 38,965.000 koronát. Ajándékozó volt 24, letéteményező pedig 7. A letéteményezett anyag a gyarapodásnak kb. háromnegyedét teszi ki és részint mint már régebben örökletétként elhelyezett családi levéltárak (gróf SZÉCHENYI-, gróf FORGÁCH, PÉCHY, REVICZKY család levéltára) kiegészítő része, részint, mint 3 új család: pilisi-szilasi SZILASSY, SZÁDECZKY-KARDOSS, nagyabafalvi és felsőlehotai ABAFFY család levéltára érkezett be a múzeumi levéltárba. Ezen három új családi levéltárral a Magyar Nemzeti Múzeumban örökletétként elhelyezett családi levéltárak száma 49 évvel az örökletéteményezés rendszeresítése után elérte a 124-et. Ez oly nagy szám, mely a magyar történetírást és a magyar tudományt mindig hálára fogja kötelezni a magyar társadalommal szemben és mely nemcsak a magyar társadalom ezen részének áldozatkészségét, hanem a tudomány feladatai iránti érzékét is hirdetni fogja, mert csak ezen tulajdonságok segítségével jöhetett létre a Magyar Nemzeti Múzeum falai között ez a maga nemében páratlanul szép és nagy, tudományos jelentőségű gyűjtemény.

Az 1925. év első 9 hónapjának levéltári gyarapodása tartalmilag legnagyobbbrészt a felsorolt letéteményező családokra

vonatkozik, ezenkívül pedig összefüggőbben még a homonnai DRUGETH-, a GÉCZY- és a KOSSUTH-családra.

Eredeti középkori oklevél ebben az egész anyagban van összesen 56 darab. Ebből 26 darab két újonnan letéteményezett családi levéltár alkotó része, a többi pedig a törzsgyűjtemény gyarapodását jelenti. Ezen utóbbiból különösen két KÁROLY RÓBERT királytól származó oklevél emelendő ki. Az egyik 1302. évből származik és jelentősége abban áll, hogy ügylátszik a legrégibb eddig ismert oklevél I. KÁROLY királytól. (Az ANJOU-kori Okmánytár legrégibb királyi oklevele 1303-ból való.) A másik 1307. évből való és szép díszes iniciáléjával palaeografiai szempontból érdemel különösebb figyelmet.

A gyarapodásnak a XVI. és XVII. századi iratai közül említést érdemelnek a homonnai DRUGETH-családra vonatkozó iratok. Itt egyebek között előfordulnak ESTERHÁZY Miklósnak homonnai DRUGETH Jánoshoz intézett levelei, WESSELÉNYI Ferenc és DRUGETH György közötti levelezés, THURzó György és DRUGETH György levelezése, NÁDASDY Ferencnek DRUGETH Györgyhöz és Jánoshoz intézett levelei, KEMÉNY János fejedelem négy levele DRUGETH Györgyhöz, BARKÓCZY László levelei DRUGETH Jánoshoz, SZÉCHY Mária két levele DRUGETH Györgyhöz, RÁKÓCZI György levelei DRUGETH Györgyhöz, PÁZMÁNY Péter levele DRUGETH Györgyhöz.

A XVIII. századra vonatkozó új szerzemények közül kiemelendő II. FRIGYES porosz királynak három ismeretlen levele GYÖRPÉTER magyar származású generálishoz, aki a porosz király számára megszervezte a porosz huszárság egy részét, a «Gelb»-huszárokat. E levelek mintegy kiegészítik a II. FRIGYES porosz királytól dabasi HALÁSZ Zsigmond ezredeshez intézett, ezelőtt tizenegy évvel megszerzett hasonló jelentőségű négy levelet.

Végül nem kevésbé jelentékeny darabokat találunk a XIX. század történetére vonatkozó újabb szerzemények között is. És itt kiemelendők elsősorban azok, melyek a múlt század két legnagyobb magyar államférfiára: SZÉCHENYI Istvánra és KOSSUTH Lajosra vonatkoznak. A SZÉCHENYI Istvánra vonatkozó iratok TÖRÖK János volt orsz. főlevéltárnok hagyatékából származnak, aki SZÉ-

CHENYI Istvánnal igen szoros összeköttetésben állott és annak bizalma és meghatalmazása folytán több munkáját is kiadta. TÖRÖK János hagyatékából már régebben is kerültek darabok intézetünkbe. A most vétel útján megszerzett anyag érdekes és jelentőségteljes kiegészítését képezi azoknak. A szigorúan kéziratári darabok, melyek között volt SZÉCHENYI egyik munkájának kézírata is, SZÉCHENYI sajátkezű javításaival ellátva, áttétetett a kéziratárba. A levéltárban maradt darabok közül kiemelendő SZÉCHENYI Istvánnak két Döblingben írt eredeti levele, melyek közül az egyik TÖRÖK Jánoshoz van intézve és TÖRÖK János által a Pesti Napló 1874. évf. 78. számában az utóirat nélkül ki is van adva. SZÉCHENYI Istvánnak az 1830—40-es évekbeli működésére vonatkozó több irat fordul elő, legnagyobbbrészt másolatban. Gróf APPONYI Györgynek van hat levele: kettő az 1840-es években SZÉCHENYI Istvánhoz intézve, négy darab pedig a kiegyezés utáni politikai működésére vonatkozólag. Érdekes adatokat tartalmaz SZÉCHENYI Istvánnak kapitánykori életéről PRÁMER Boldizsár levele.

KOSSUTH Lajosra, korára és a vele kapcsolatos eseményekre új adatokat tartalmaz az újabb szerzeményeknek az 1848—49-es gyűjteménybe és az emigrációs iratok csoportjába került része. Levéltári osztályunk ezen csoportja az 1925. év első háromnegyedében összesen 394 darabbal gyarapodott. KOSSUTH Lajos néhány levelétől és az 1849. augusztusi harcokra vonatkozó néhány irattól eltekintve jelen alkalommal ezen levéltári csoport egyik alcsoportjának a kiegészítését képező anyagra kívánjuk felhívni a figyelmet, mely anyag az idevonatkozó gyarapodásnak több mint háromnegyedét teszi ki. 1925 augusztus végén vásárlás által megszereztünk egy 330 darabból álló és HELFY Ignác hagyatékából származó gyűjteményt, mely 15 drb kivételével HELFY Ignáchoz intézett leveleket és üres borítékokat tartalmaz. A levélírók szerint részletezve ez az anyag így oszlik meg: 95 drb KOSSUTH Ferenc-féle levél, 58 drb KOSSUTH Lajos Tivadar-féle levél, 24 drb RUTTKAYNÉ KOSSUTH Lujza-féle levél, 25 drb. IHÁSZ Dániel-féle levél, 12 drb IRÁNYI Dániel-féle levél, 26 drb TÜRRI István-féle levél, 40 drb SIMONYI Ernő-féle levél és 50 egyéb darab.

Ez az anyag tulajdonképpen kiegészítése egy 19 évvel ezelőtt megszerzett rendkívül fontos levéltári gyűjteménynek. 1906 aug. 8-án ugyanis megvettük özv. ROGER HELFY Jenőnétől 32.000 koronáért a HELFY Ignác hagyatékából származó és KOSSUTH Lajos termékeny levelezésének jelentékeny részét kitévő azon iratokat, melyek túlnyomó részükben KOSSUTH Lajosnak HELFY Ignáchoz intézett leveleit tartalmazzák, továbbá kisebb számban IRÁNYI Dánielhez, KISS Miklóshoz, K LAPKA Györgyhöz és másokhoz intézett leveleit, valamint KOSSUTH Lajos *Irataim* c. műve 2—5. köteteinek a kéziratát. Mint látható ezen rövid tartalmi részletezésből, az 1906-ban megvásárolt anyag kiváló belső történeti és tudományos értékkel bír; épen ezért az 1848—49-es és emigrációs gyűjtemény nagy csoportjába külön alcsoportként állíttatott be. Ez magyarázza meg a vételárnak az óriási nagyságát is, melynek vásárló ereje ma felér legalább 640 millió koronával és ezen összegért 540 darab iratot vásárolt meg az akkori könyvtárigazgatóság. Ennek a kiváló jelentőségű anyagnak a szoros kiegészítését alkotja a HELFY Ignác-nak egy másik rokonától a mostani nyár folyamán vásárolt 330 drb irat. Mint oly kiváló jelentőségű gyűjtemény kiegészítésének, ennek az újabb 330 darabnak meg kell, hogy legyen a maga relatív fontossága. Ha össze kellene hasonlítani ezen egységes gyűjtemény két külön részének történeti és tudományos jelentőségét, amennyiben lehetséges abszolút módon ily összehasonlítások alapján végleges és határozott véleményt mondani, habozás nélkül a gyűjtemény első, régebbi részét illeti meg az elsőbbség. Biztosítja ezen elsőbbséget egyrészt maga a mennyiség nagysága, de biztosítja ugyanily mértékben a darabok ú. n. belső tartalma és tudományos jelentősége is. A gyűjtemény két része között a közös összekötő kapocs és a jelentőség mértékét is meghatározó jelenség az, hogy a XIX. század egyik legnagyobb magyar államférfiának és a magyar nemzet egyik imádott bálványának működésével és élettörténetével állanak kapcsolatban. De míg a gyűjtemény régebbi és nagyobbik részében az erre vonatkozó adatokat a legelső forrásból kapjuk, magától a szereplő történeti alaktól, vagyis amíg a gyűjtemény ezen zömében KOSSUTH Lajos önmaga beszél önmagáról, a

gyűjtemény második részében a Kossuth Lajos működésére, személyére és a vele összefüggésben álló egyéb eseményekre, az ú. n. emigrációra az új adatokat nem magától a vezető és történetet csináló személyiségtől kapjuk meg, hanem a kisebb és alárendeltebb szereplőktől. Vagyis itt Kossuth Lajosról és az emigrációról mások beszélnek, olyanok azonban leginkább, akik ő hozzá legközelebb állottak: nemcsak gondolkozásban és intenciókban, hanem akik a vérség és a családi mély kapcsok révén is legkönnyebben kerültek oly helyzetbe, hogy a nagy férfiúra vonatkozó oly dolgokat is megismerjenek, melyek megismerése másoknak kevésbé lehetséges. Így a közel 300 levélnek egy jelentékeny része Kossuth Lajosra vonatkozva mindenképen hivatott kiegészíteni azt a képet, melyet Kossuth Lajosról saját eredeti leveleiből alkothatunk magunknak. Különösen Kossuth Lujza, Kossuth Ferenc, részben Kossuth Lajos Tivadar és Ihász Dániel leveleiben találunk Kossuth Lajosra vonatkozó igen sok és részletes adatot. Aki Kossuth Lajos életrajzának utolsó 10—15 évét akarja megírni, ezen levelezésben sok és érdekes adatot fog találni. Aki figyelemmel akarja kísérni a turini remetének ezen időszak alatti egész működését, munkaerejét és munkaszeretét, továbbá súlyos nyomorát, de egyúttal mindennek igazi forrását és magyarázatát is: a szellemi és politikai óriásnak hozzá méltó nem kisebb önérzetét, az ezen levelek alapján igen érdekes és jellemző részletekre és jelenségekre fog bukkanni. Az a férfiú, aki kezében tartotta egy egész ország sorsát, aki megbukott politikai koncepciójával, aki ideáljai esetleges megvalósíthatásáért külföldre volt kénytelen menekülni, aki az emigráció szerény és sanyarú fegyvereivel próbálta országa és népe jobb sorsát előkészíteni, aki minden magasabb politikai céljának összedülését volt kénytelen látni és tapasztalni, aki korszakot csinált, országok és népek sorsait megváltoztatta, aki rendelkezett is az ehhez szükséges lelki és erkölcsi tulajdonságokkal, aki integer jelleménél fogva és mások iránti nagylelkűségből épen öreg korára kényszerült a legteljesebb szegénységbe esni, — mintegy kiváló történeti nagyságához hiven a magas patriarcha-kor minden gyengeségével dacolva és minden testi beteg-

séget leküzdvé, megőrizte végig egyrészt legteljesebb szellemi frissességét, másrészt azt a diktatorikus önérzetet, akaratot és energiát is, melynek következtében nemcsak tanácsot és irányítást nem fogadott el senkitől, hanem visszautasított egyúttal mindennemű segítséget és támogatást is, bármennyire szűk anyagi körülmények között volt is kénytelen öreg napjait tölteni. Vagyis ezen levelek alapján megállapíthatjuk azt, hogy oly magas korban, melyben a normális és átlagemberek örülhetnek, ha a leggondosabb ápolás mellett megerőltetés nélkül és teljes tétlenségben élvezhetik a levegő és napsugár éltető erejét, ebben a magas kíméletlen és parancsoló korban Kossuth saját hibáin kívül teljes anyagi dekadenciába került, mely legnagyobb ellensége az emberi szervezetnek és fokozott mértékben az, ha a szervezet elgyengítését az évek súlya és öregsége is provokálja. És ebben a helyzetben Kossuth Lajos nagy egyéniségéhez méltóan küzd a természet ellen is, azt legyőzi és rá tudja erőszakolni akaratát.

Kossuth Lajos ezen időszakbeli szorult anyagi viszonyai nem maradhattak a legszűkebb környezetének titkai. Kossuth Lajos 1849-ben egy garas nélkül hagyta el az országot és a kormányzói széket. A külföldön azonban sok kedvező körülmény között többször is vagyont birt szerezni bámulatos eszével és munkaerejével. Csakhogy rossz befektetésekkel ezt mindannyiszor elvesztette és adósságokba volt kénytelen magát verni. Egy ily természetű csapás volt az 1880-as évek végén Olaszországban beállott bankkrízis, amelyben az olaszországi érdekeltek mind vesztek, ki többet, ki kevesebbet és így járt a Kossuth-familia is: az apa és a fiúk egyformán. Ennek következtében az amúgy is szerény megélhetési igények legteljesebb leszállítása következett be, másrészt pedig nehéz adósságcsinálás, mely lassacskán felment 16.000 forintra és melynek évi kamatfizetése nagyon erősen befolyásolta minden újabb keresetnek a megfelelő beoszthatását és a megélhetési költségvetés egyensúlyát. Tehát állandó anyagi gondok zavarták a patriarcha-kor teljes nyugalmat és teljes anyagi függetlenséget kívánó egész időszakát az utolsó pillanatig, noha Kossuth kemény munkával ugyancsak az utolsó pillanatig biztosí-

tott magának egy bizonyos jövedelmet, mely hivatott volt a szerény életfeltételeket kielégíteni. Erre az aggastyán hazai tisztelői és barátai távolról és a fájdalom és felháborodás szemüvegén ítélvén meg a helyzetet, túlzott sötét színekben láttak mindent nagy aggodalmukban és közöttük HERMAN OTTÓ oly szájalmat keltő, önérzetsértő, valóságos lelki gyötrelmet okozó és a saját képzelődésének rémét visszatükröztető túlzott közleményt tett erről, melyben a nagy embert, mint «betűbarázdákat szántó, félig megvakult, éhező aggastyánt» tünteti fel, «aki nagy kora dacára dolgozni kénytelen, mert éheznek.» Vagyis ezáltal indirekt KOSSUTH két fiát mint megvetést érdemlő szívtelen gyermeket tüntette fel. Így tehát a külső közvélemény egy része szükségesnek találta azt a szemrehányást is tenni, hogy a nagy hős fia nem érzik teljes mértékben fiúi kötelességeik parancsait, hiszen az ő feladatuk volna az egykori kormányzó teljes nyugalmaról és szükségleteiről gondoskodni. De mindazok, akik akár KOSSUTH Lajos fiaival szemben érezték indokoltnak ily vád felemlését, akár az ország széles rétegeivel szemben, melyek imádták a nagy KOSSUTHOT, de nem gondoskodtak kellő formában is, sőt semmiféle formában: nem fejedelmi udvartartásáról, hanem még a legegyszerűbb módon biztosítható nyugalmaról sem, — egy dologgal nem voltak tisztában. Mindezek nem ismerték a kiváló egyéniség óriási fokú érzékenységet és végtelenül jellemző önérzetét. «Egyik főjellemvonása azon rideg önérzet, mely nem ismer családi szeretetet, vagy honfiúi kegyeletet, midőn az ő szükségleteiről van szó; ezen önérzet, továbbá az aggkor, annyira megkövesítette, hogy bármi legyen az, ami ebbe ütközik, fiúi szeretet, baráti rokonszenv, tisztelet, rajongás, nála csak felháborodást idéz elő és lehetlenné teszi azt, hogy az ő sajátságos és önmaga által alkotott, elkerülhetlenné tett helyzetén javulás vagy könnyebbülés eszközöltesse.»

KOSSUTH Ferenc többször is érinti leveleiben ezt a kérdést. Tisztában van azokkal a vádakkal is, melyeket ezen szempontból ellene is emeltek. Kijelenti, hogy a vádak alaptalanok. Ő a maga részéről amit fel tudott ajánlani, felajánlott édes apjának. Annyi

jövedelme mindig volt és lesz, hogy közös háztartásban biztosíthassa az öreg úr nyugalmát. Csakhogy két külön városban élnek és arra már nem telik jövedelméből, hogy két külön háztartást vezethessen. De ha telnék is erre, itt egészen más kérdés a fontos és lényeges. Az öreg úr egyáltalán nem hajlandó a fiaitól semmit a világon elfogadni, de nem hajlandó ajándékot elfogadni senki mástól sem. «Inkább mintsem fiaitól fogadjon el eltartást, amely kenyere megfullasztaná, föbe lövi magát.» Ezzel fenyegetődzött sokszor az ország száműzött nagy fia. Tehát mikor anyagi eszközeinek minden tartalékából kifogy, minthogy bárkitől is kénytelen legyen valamit kérni vagy elfogadni, inkább neki áll és magas kora és betegsége dacára dolgozik reggeltől estig. Ez a munka pedig az *Irataim* megírása és összeállítása. Tehát belemegy abba, hogy szerződést kössön az Athenaeummal a megjelenendő nagy munka kiadására és ezen az úton szerezze meg az élete fenntartásához szükséges legszerűsebb anyagi eszközöket. Ez az egyezmény, melynek létrejöttében HELFY is közreműködött, sokat segített KOSSUTH Lajos vagyoni helyzetén. Ugyanezt a célt akarta szolgálni az *Iratok* első kötetéből a magyar kiadással egyidejűleg megjelenő angol kiadás tervezete (1880), valamint későbbben (1890) az *Iratok* tulajdonjogának az Athenaeum által szándékozott és KOSSUTH Lajos részére vitalíciumot biztosító megvétele vagy pedig KOSSUTH Lajos leveleinek összegyűjtése és külön kötetben való kiadásának a terve (1893).

Igy születik meg KOSSUTH Lajos ezen irodalmi és történeti szempontból egyformán fontos munkája. Ezen munka megírására és kiadására vonatkozó adatok pedig elég nagy mértékben fordulnak elő ezen levelezésben. És végtelenül jellemző, hogy az *Iratok* létrejöttének forrását KOSSUTH Lajos azon kijelentésében kifejeződött álláspontjában kell megkeresni, hogy inkább lenne öngyilkos, minthogy bárkitől bármikor is kénytelen legyen bárminéven nevezendő segítséget vagy támogatást elfogadni.

KOSSUTH Lajosnak a nyomor elleni ezen küzdelmében egy második stádiumnak lehet tekinteni könyvtárának eladását. Ez kétségtelenül fontos láncszem ezen gondolatmenetben és okvetlenül

nagy koncessziót jelent a száműzött aggastyán részéről, de ugyancsak az előbbi gondolkodásból fakad és minthogy mások segítségére rászoruljon, most megint önmagát rövidíti meg, önmaga ellen kiméretlen és inkább elválík attól a szellemi kincstől, amit egy ily nagy férfiú számára a saját könyvtára jelent, mely «a nagy hontalan szellemi világának kertje, gondolatainak bölcsője és tükre, magányának társa» volt. Így tehát belenyugszik abba, hogy «nemcsak könyvtárát, hanem a határtalan nagybecsű emlékeinek egész halmazát is értékesítse azon esetben, ha azt valami város vagy a Nemzeti Múzeum mint autonom testület és nem a kormány elhatározásából venné meg». Tisztán csak könyvtára ellenértékeképen a maga részéről arra az elhatározásra jut, hogy «tizenhatezer forintnál kevesebbet nem fogad el, nem mintha azt állítaná, hogy gyűjteménye ennyit, többet vagy kevesebbet ér, de mivel ezen összeg felel meg azon célnak, amelynek eléréseért könyvtárát eladja», t. i. azon adósság törlesztése, mely miatt az évi járuléka nem biztosíthatja nyugodt megélhetését. Így ezáltal abba a helyzetbe is fog kerülhetni, hogy a remeteségben társának, KOSSUTH Lujzának visszafizetheti azt a 25.000 frankot, melyet 1888-ban átvett ettől és saját pénzével együtt szerencsétlen befektetésben elvesztett, mert «ennek vissza nem fizetése nyugtalanítja őt félre nem ismerhetlen életerejének hanyatlásában s ez kényszerítette elsősorban a könyvtár eladására is».

A könyvtár megvétele iránt érdeklődött Samassa egri érsek is, aki az egri lyceum számára szándékozott azt megvásárolni. A Könyvtár eladása érdekében sokat fáradozott különösen HERMAN Ottó és HELFY Ignác. Utóbbinak az volt az eszméje, hogy 200.000 forintért kellene azt értékesíteni, ami nem sikerült neki és ami «természetesen a családra nézve jó lett volna», ámbar KOSSUTH Lajos kényelmére és nyugodtságára semmi különb befolyása sem lett volna. Ezt az eszmét, úgylátszik Kossuth Lujza szuggerálta közvetve HELFYnek, amidőn egyik bizalmas levelében azt tanácsolta, hogy a könyvtáreladásra vonatkozó szerződést KOSSUTH Lajos tudta nélkül úgy kellene megkötni, hogy aki a könyvtárt megveszi, az KOSSUTH Lajos halála után feljogosítva

legyen egy bizonyos árért megvenni az albumokat, okmányokat és emléktárgyakat is. Ezáltal a család szegénységén is megérdemelt és méltó módon segítenének és KOSSUTH fiai is, kik most hallani sem akarnak ezen emléktárgyak eladásáról, hanem csakis leendő elajándékozásukról akarnak tudni, senki által sem vádoltathatnának, hogy atyjuk emlékeit áruba bocsátják és így nem fognak kegyeletnélküli pénzhajhászoknak bélyegeztethetni. Legtöbbet fáradozott és buzgólkodott azonban a könyvtár megvásárolhatása körül boldogult igazgatónk, FEJÉRPATAKY László. A könyvtár megvételére vonatkozó tárgyalások menetére nézve igen sok és aprólékos jellemző adatot tartalmaz megint KOSSUTH Ferenc levelezése. Ez pedig bennünket igen közelről érdeklő szempont, hiszen KOSSUTH Lajos könyvtára mihozzánk került és ma is könyvtárereklényeinknek egyik legkiválóbb csoportja. Több hosszú levélben találjuk ez adatokat boldogult FEJÉRPATAKY Lászlónak ezen ügyben folytatott tárgyalásairól, aki külön kormány megbízatással utazott le Olaszországba e célból. E tárgyalásokkal és a könyvtáreladás perfektuálásával áll kapcsolatban KOSSUTH Lajos irományainak, díszokleveleinek, album- és adresszgyűjteményének és egyéb emléktárgyainak a múzeumba való kerülése. KOSSUTH Ferenc és KOSSUTH Lujza levelezése igen érdekes, új, ismeretlen adatokat tárnak fel ily vonatkozásban is. Itt megint csak kiderül KOSSUTH Lajos anyagiatlansága, nagy önzetlensége, valamint az is, mily módon, mértékben és arányban oszlott meg a családtagok között is ezen önzetlenség erénye, továbbá az a nagy gond, melyet az öreg úr nyugalmának, érzékenységének sérelme nélkül való megszerzése okozott a családnak. Érdekes látni, hogy KOSSUTH Lajos halála után menynyire fontosnak és sürgősnek tartotta a család KOSSUTH irományainak eladását és junktimba hozását emléktárgyainak a Múzeumnak való elajándékozásával. «A siettetés oka, először, mivel ütni kell a vasat amíg meleg, másodszor, mivel az akkori kormány jó szándékot mutat és ki tudja milyen szándékkal lesz a jövő kormány stb.»

Mind szigorúan bizalmas természetű levelek azok, melyekben HELFY Ignácnak tudomására hozzák az aggastyán szomorú

helyzetét, valamint azokat a terveket, melyekről az öreg úrnak tudnia nem szabad, de amelyek megvalósítását esetleg végre lehetne hajtani a nagy férfiú önérzetének és érzékenységének megbántása nélkül. Hiszen a családtagok részéről bármily irányú legcsekélyebb befolyásolás lehetősége is a legyőzött, de meg nem tört és tántoríthatatlan akaratú óriásra és meggyőződéseire vagy cselekvéseire ki volt zárva. Ritka, végtelen ritka eset az, ha az öreg úr a családtagok közül legfeljebb KOSSUTH Ferencet hallgatja úgy meg, hogy esetleg minimális mértékben ennek szerény és igénytelen véleményét tekintetbe is vegye. Tehát igen nagy tapintattal, teljes csendben, hallgatásban lehetne esetleg csak az országban egy országos akciót indítani, melynek végső célja egy nemzeti ajándék legyen a turini remete részére. De sem az ezirányban folyó levelekről, sem az egész akcióról az ország jövőjének semmit sem szabad tudnia, mert ez esetben több mint bizonyos, hogy felháborodással utasítana vissza mindent. Csak midőn az egész országos segítő akciónak befejezése és eredménye megvolna már, volna szabad a kész eredményt KOSSUTH tudomására hozni, de ezt is csak megfelelő formában és tapintatossággal, mert különben mindent visszautasítana. Egy oly nemzeti ajándék tárgyát, mely az országból kiüldözött óriás gondtalan megélhetését élete végéig biztosíthatná, képezhetné az ősi családi birtokok megvásárlása Turócmegyében és ezeknek nemzeti ajándékként való felajánlása, úgy amint a németek is nagy lármával létesített közadakozással megvették BISMARCKnak családja ősi birtokát és fészkrét: Schönhausen. De hogy senki a világon ne gyanúsíthassa a családtagokat, hogy saját önző érdekeikben lépnek fel ily tervekkel, kikötendő volna, hogy ezen nemzeti ajándék az öreg úr halála után valami egyéb általános nemzeti célok érdekében legyen kihasználandó és így a családtagok annak örökébe nem kerülhetnének. És ezen nemzeti ajándék felajánlása is csak teljesen megfelelő ürüggyel és alkalommal történhetik meg. Ennek nem lehet az a kimondott célja, hogy a nagy nemzeti bálványt az imádói megsajnálják és így akarnak rajta segíteni, hanem csak például ily természetű, magától kínálkozó alkalommal

lehetne megtenni: «Amikor 1889-ben törvény szerint az ország bálványa megszűnik magyar polgár lenni, vagyis amíg a törvény megfosztja a legnagyobb magyart a honpolgári jogtól, addig a magyar honpolgárok azzal bizonyítják be, hogy ő magyar maradt, hogy magyar földet hoznak neki, magyar uradalmat, még pedig családjának egyik százados fészket, ezzel még inkább demonstrálva, hogy magyarok maradtak a Kossuthok». Vagyis ez egy oly szép és oly hazafias alkalom volna, hogy Kossuth Lajos sem utasíthatná vissza e szeretetadományt, hanem meghatva fogadhatná el, ha «kihonosítása elleni tiltakozásból magyar virilis polgárjogot adó magyar birtokot hoznának neki».

Ha ezen tervek titokban maradvá az utolsó pillanatig megfelelő tapintatossággal hajtánának végre, a túlzott önérzet és érzékenység megtestesítője is elfogadhatná a nemzeti ajándékot anélkül, hogy érezhetné önérzete és érzékenysége megsértését. Ezen kérdés is a szóbanforgó levelezésben többször is előfordul és mindenestre nem érdektelen a legelsőrendűbb forrásokból megállapíthatni azt, hogy mi az álláspontja e tárgyban Kossuth Lajosnak, a nagy közvéleménynek, Kossuth Ferencnek és mindazoknak, akik az egész kérdéskomplexumot közelebbről ismerték. Tudjuk, ugyanis, hogy az egész tervből semmi sem lett, noha nemcsak Kossuth Lajos állampolgársága elvesztésének alkalmával, hanem későbbben is más formában és alkalommal is fölmerült. Nem sikerült semmiféle hasonló és Kossuth Ferenc által szuggerált javaslat keresztülvitele egyrészt azért, mert Kossuth Lajos «nem úgy érzett, mint más ember, aki előtt nemzeti adomány a világ legnagyobb megtiszteltetése és nem lealázás, oly megtiszteltetés, melyet sem királyok, sem a legnagyobb alakjai a világtörténelemnek előtte sohasem vetettek meg.» De nem sikerülhetett azért sem, mert a nagy magyar imádás a szent aggastyánnal szemben oly ritka alkalmakkal is, amikor bizonyos körülményekkel, kímélettel tényleg végre lehetett volna hajtani egy ily kegyeletes ténnyel és kötelességgel, inkább csak szalmalángnak tudott bizonyulni, de testet ölteni nem. Midőn például 1890-ben Kossuth Lujza egy hóbortos amerikai barátnéjának nyilvánosságra nem szánt levél-

ben megírta, hogy Kossuth Lajosnak fáradtsággal összeírt kis vagyona az óriási bankkrízisben elveszett, ezt a levelet az amerikai lapok kiadták és utánuk a magyar lapok is közölték. És ez a hirlapi közlés «váratlan tüneményt juttatott élénk». Ezen hirlapi közleményre Kunszentmiklósról ROTH Zsigmond főbíró és gróf NÉMETH Nándor aláírásával a következő sürgöny ment Kossuth Lujzához: «Egyetértés 316. számában Kossuth Lajosra vonatkozólag közlemény jogosult-e vagy nem? Kérnénk választ polgárok értekeztetének megbízásából». A beteg Kossuth Lujza ágyához kérte bátyját, Kossuth Lajost és megmutatva a sürgönyt, megkérdezte, mit feleljen, mire a szent aggastyán azt válaszolá: «Feleld azt, hogy igaz». És ez meg is történt, ami azt jelentette, hogy most már nem kellett úgy, mint eddig, attól tartani, hogy bármily kegyeletes kísérlet Kossuth Lajos irányában már a nyilvánosság elé kerülése pillanatában halálra volna ítélve azért, mert az önérzetes óriás merev szíve és lelke már előzetesen is visszautasítana bármily szeretet- és kegyeletnyilvánítást. És dacára annak, hogy ez a helyzet egyelőre bizonyos mérvű szabadabb mozgás lehetőségét nagyobb veszedelem nélkül biztosította mindazok számára, akik Magyarországon egy ily kegyeletes akciót akartak volna megvalósítani, még sem lett az egészből semmi.

Mostani sorainkban sokféle okból nem bocsátkozhatunk bele sem az érintett részletkérdések, sem egyéb részletek minuciózusabb tárgyalásába. Különösebb rendszerezés nélkül kiragadtunk egy pár apróságot Kossuth Lajos irataira, könyvtárának és dísz tárgyainak a nemzet tulajdonába juttatására, egy nemzeti ajándék kérdésére vonatkozólag, de nem terjeszkedhetünk ki sem oly részletek fontosságának a boncolgatására, hogy Kossuth Lajos sokszor a napi munkáját iratainak összeállításakor úgy kezdte, hogy egy tollvonással megsemmisített vagy tűzbe dobott mindent, amit előző egész nap dolgozott és még egyszer teljesen másképp dolgozta fel ugyanazon tárgyat, mint ahogy 24 órával előbb kontemplálta vagy gondolta; nem terjeszkedhetünk ki arra sem, hogyan történt Kossuth iratainak sajtó alá rendezése, hogyan történt az irományok megvétele Kossuth Lajos halála után, hogyan

folytak az erre vonatkozó tárgyalások és kik vettek részt bennük; az öregség és aggkor betegségei elleni küzdelmében mily gondos és odaadó ápolásban részesült nemcsak a hozzá legközelebb állók részéről, hanem a teljesen önzetlen BASSO orvos részéről is; ezzel kapcsolatban, midőn szemei annyira elromlanak, hogy iratai megírását sem tudja folytatni, mily nagy anyagi megerőltetésbe került egy titkár (AULICH) felfogadása; mily előkészületek történtek a 90. éves születésnapja megünneplésére és az előzetesen kontemplált programmal szemben hogyan folyt le tényleg ez a turini zárandoklás, mely egybeesett Kossuth Ferenc egyiptomi tartózkodásával és ottani figyelemreméltó mérnöki működésével; visszavonultságában és elszigeteltségében élete végén mily jellemző és egyszerű szórakozást tudott találni egy egyszerű felhuzható zenélő szerkezet «muzsikájában»; saját és nővére anyagi helyzetére mennyire jellemző az, hogy Kossuth Lujza arra volt kénytelen magát elhatározni, hogy egy a selyemhernyók tenyésztésére vonatkozó, olasz nyelven megjelent füzetet magyarra fordítana és kérné HELFY Ignác közreműködését annak Magyarországon való terjesztésére, ha ő is ezt tanácsosnak és célravezetőnek találná stb. stb. stb. — Itt csak egy pár mozaikot adtunk elő sebtében és minden tudományos rendszerezés nélkül azon tétel illusztrálására, hogy Kossuth Lajos élete utolsó 10—15 évére nézve az életrajzíró, de a történész is nagy haszonnal fogja olvashatni HELFY Ignác hagyatékának ezen második részét is.

De ha HELFY Ignáchoz intézett szóbanforgó leveleknek jelentőségét egy harmadik kiváló történeti személy szempontjából igyekeztünk röviden megvilágítani, nem hagyhatjuk szó nélkül azt sem, amit különben rendes körülmények között minden magánlevéllel kapcsolatban talán először lehet és kell kiemelni, vagyis azt, hogy az itt ismertetett levelek előbb hangsúlyozott jelentőségük minden kiemelkedése dacára nem szünhetnek meg elsőrendű jellemző erővel és fontossággal bírni magukra a levélírókra, ezen iratok szerzőire is. És itt eltekintve a felsorolt levélírók közelebbi jellemzésére vonatkozó adatok részletes és külön szerzők szerinti feltüntetésétől, megint csak néhány általánosabb termé-

szetű megjegyzésre szorítkozunk. A levelek egy nagy részében egyebet sem olvashatunk, mint a levelezők széleskörű magánüzleteire, ezeknek bonyadalmaira és mindenféle fázisaira vonatkozó részleteket, ami egyben nagyon híven és jellemzően tükrözteti vissza ezen magyar emigrációnak, mint minden egyéb emigrációnak, minden hányattatását, tarkabarkaságát, érdekességeit és furcsaságait, illetőleg minden nem politikai, hanem tisztán magántermészetű és kenyérkérdéssé váló vonatkozásait. KOSSUTH Lajos Tivadar levelezésének igen nagy része, de KOSSUTH Ferenc leveleinek jelentékeny része is ily kérdéseket ölel fel. De ha ez fontos szempont az egész emigráció megrajzolásának szemszögéből, kétszeresen jellemző és fontos akkor, amidőn ezen rajzot KOSSUTH Ferenc leveleiből állíthatjuk össze, akinek jelentőségét az események mindenképen kiemelték a mindennapi szürkeségből. És itt ezáltal is, de a levelezésnek egy másik része által is a tisztán politikai szempont jelentősége is kiemelkedik és érvényre jut.

KOSSUTH Ferencnek 95 levele az 1860-as évek elejétől az 1890-es évek közepéig (1896) nem maradhatnak számitáson és figyelmen kívül annak a számára, aki az egykori függetlenségi párt elnökének életrajzát fogja megírni. A függetlenségi KOSSUTH-párt politikai működésére szétszórta és rendszertelen adatokat találunk ezen levelezésben KOSSUTH Lajos halála előtti időszakból is, de az azutáni korszakból is egy rövid ideig. A levelezésnek ezirányú politikai jelentősége azonban legnagyobb mértékben azon levelekben nyilvánul meg, melyek részletesen mutatják be KOSSUTH Ferencnek tétovázó, ingadozó, de mégis céltudatos és fokozatos készülődését arra, hogy apja szigorú politikai hitvallásával ellentétben tiszta reális politikát folytatva a KOSSUTH-kultuszt és a kossuthi politikát nem olasz vagy más messzi idegen földről ápolja, táplálja, növesse és vezesse, hanem a törvényes lehetőségek határai között a hazai földön. Ő «a nagy halott vérének vére, sorsának, reményeinek, csalatkozásainak, elveinek osztályrészese, akaratának és nevének örököse, törhetetlen, bár megfontolt eréllyel fog dolgozni atyja eszméinek békés megvalósításán, híven, férfiasan, becsületesen. Jövendő cselekvésének kellékeiképen

nem rendet bontani, nem törvényt szegni, de törvényt módosítani, fejleszteni, alkotni és jogot érvényesíteni lesz feladata». Mindenképen elsőrendű fontossággal bírnak ezen levelek Kossuth Ferenc politikai ambícióinak megvilágítására és a Kossuth Ferenci függetlenségi párt megalakulásának első csiráira. Kossuth Ferencnek az ezen levelekben e kérdésben HELFFY Ignáccal folytatott tanácskozásai, Magyarországba való indulása előtt az általa vezetendő ellenzéki politikai párt részére adandó program megvitatása stb. stb. egyformán fontos történeti dokumentumokká avatják ezen leveleket Kossuth Ferenc szempontjából és a 48-as függetlenségi párt szempontjából.

De egyben levéltárunk szempontjából is ezen utóbbi levelek különös jelentőséget nyernek. Ezek a levéltárunkba került politikai tartalmú iratok közül ugyyszólván a legelsőek közé tartoznak, melyek ily közeli kor politikai harcaira vonatkoznak és ezzel mintegy megkezdjük levéltárunk részére ezen legújabb kor politikai iratainak a megszerzését és így alapját vetjük meg azon csoportnak, mely hivatott lesz idővel minél teljesebb mértékben összegyűjteni kiváló politikusaink: TISZA Kálmán, BÁNYFI Dezső, SZILÁGYI Dezső, SZÉLL Kálmán, TISZA István, APPONYI Albert, ANDRÁSSY Gyula, JUSTH Gyula, POLONYI Dezső, UGRON Gábor, EÖTVÖS Károly stb. stb. levelezéseit és hagyatékait.

Ime levéltárunk legújabb gyarapodásából egynehány elszett sorban minden rendszer nélkül kiragadott részlet egyszerű bemutatása által is meg lehet győződni az újabb levéltári szerzeményeink érdekességéről és történeti és tudományos jelentőségéről. Szolgáljon ez is bizonyítékul arra, hogy az ily természetű anyagot és levéltárunk többi hasonló, terjedelmes részét érdemes és szükséges megfelelő tudományos feldolgozásban és rendezésben részesíteni, következésképpen szükséges s nélkülözhetetlen a levéltári osztály munkaenergiáját felemelni arra a minimális fokra, amelyen levéltári osztályunk meg tudjon felelni nemcsak anyag- és forrásgyűjtési hivatásának, hanem a modern színvonalon álló, tudományos követelmények összeségének is.

DR. SULICA SZILÁRD.

ADATTÁR.

A „Histoire des troubles de Hongrie“ kiadásai.

Könyvtári kutatásaim közben több példánya került kezembe a némelyektől VANEL montpellier-i adóhivatali tanácsosnak,¹ másoktól Townson Róbertnek tulajdonított *Histoire des troubles de Hongrie* című műnek. Tekintettel arra, hogy XVII. századi történetünknek ez értékes forrását történetíróink gyakran idézik és tekintettel arra, hogy a kiadások nagy száma világot vet a XVII. századi Európa nagy érdeklődésére a magyarországi ügyek iránt, indokoltnak vélem e különböző kiadások könyvészeti leírását.

I.

Histoire des troubles de Hongrie. Partie I—III. A Paris, chez la Veuve C. Blageard. MDCLXXXV—MDCLXXXVI. Avec privilège du Roy. 12mo.

(I.) Première Partie. MDCLXXXV. 24 sztl. lev. (Címlap, Préface, Table), 428 l. (Livre I—IV.), 2 sztl. lev. (Privilège du Roy); 1 térkép (Magyarország térképe Sanson d'Abbeville-től.)

(II.) Seconde Partie. MDCLXXXVI. 10 sztl. lev. (Címlap, Table), 455 l. (Livre V—VIII.).

(III.) Troisième Partie. MDCLXXXVI. 1 sztl. lev. (Címlap), 428 l. (Livre IX—XII.), 9 sztl. lev. (Table.)

A Magyar Nemzeti Múzeum Apponyi-Könyvtárában. (Leírva Apponyi II. 1199. sz. a.); I—II. a M. Tud. Akadémia Könyvtárában.

2.

Histoire des troubles de Hongrie. P. I—VI. A Paris, chez Guillaume de Luynes. MDCLXXXV—MDCLXXXVIII. Avec privilège du Roy. 12mo.

(I—III.) Az 1. sz. a leírt kiadás I—III. részével azonos, csupán a címlap más, továbbá az I. részhez 1 kép (Zrínyi, Nádasdy és Frangepán lefejezése és felül arcképük) járul, a II. rész 10. sztl. levelén *Avis* e képről.

¹ A szerző személyét illetőleg v. ö. QUÉRARD i. m. La France littéraire. X. 44. s utána BARBIER: D. Oeuvres Anonymes. II. 771.

(IV.) Quatrième Partie. MDCLXXXVI. 10 sztl. lev. (Címl., Préface, Table, Privilège), 352 l. (Livre XIII—XVI.)

(V.) Cinquième Partie. MDCLXXXVII. 7 sztl. lev. (Címl., Table), 354 l. (Livre XVII—XX.), 1 lev. (Privilège.)

(VI.) Sixième Partie. MDCLXXXVIII. 11 sztl. lev. (Privilège, Table), 336 l. (Livre XXI—XXIV.)

Az I—IV. kötet a *Magyar Nemzeti Múzeum könyvtár*ban; III—IV. a *M. Tud. Akadémia Könyvtár*ban a IV—VI. az *Apponyi-Könyvtár*ban (leírva II. 1199. sz. a., mint az 1. sz. a. kötetek folytatása); a VI. a *Budapesti Egyetemi Könyvtár*ban.

3.

Histoire des troubles de Hongrie. Partie V—VI.

(V.) Cinquième Partie. MDCLXXXVII. A Paris, chez Michel Guerout Avec privilège du Roy. 12mo. 7 sztl. lev. (Címl., Table), 354 l. (Livre XVII—XX.), 1 lev. (Privilège.)

(VI.) Sixième Partie. MDCLXXXVIII. Imprimé à Paris et se vend a Lyon chez Thomas Amgubry. 11 sztl. lev. (Címlap, Privilège, Table), 336 l. (Livre XXI—XXIV.) I.

A 2. sz. kiadás két utolsó kötetének változatlan címlapkiadása Guerout kiadótól.

Az V. a *Budapesti Egyetemi Könyvtár*ban, VI. a *M. Tud. Akadémia Könyvtár*ban.

Az 1—3. sz. alatt leírt példányok ugyanazon kiadás más-más címlappal ellátott példányai. Az I. és IV. kötetben közölt, 1684. február 17-én kelt kiváltságlevél szerint szerző — ki nevét nem nevezi meg — jogot kapott műve kiadására és terjesztésére. E jogát átruházta *la Veuve C. Blageart* könyvkereskedőre, ki viszont ahhoz társul fogadta *Guillaume de Luynes* párisi könyvkereskedőt (1686). Az eredetileg három kötetre tervezett művet 1685—1686-ban nyomtatták ki *Veuve C. Blageart* kiadásában. A szerző még 1686-ban műve folytatására szánta el magát (v. ö. a IV. kötet előszavát). A IV—VI. kötetek azonban már *de Luynes* kiadásában jelentek meg, ki ugyanakkor a már korábban *Blageart*-nál kiadott I—III. köteteket új, őt mint kiadót feltüntető címlappal hozta forgalomba s aki 1686. december 12-én tizenkét évre megszerezte az V. és következő kötetek kizárólagos kiadói jogát és kiváltságát (I. az V. és VI. kötetben a királyi kiváltságlevél kivonatát), de ugyanakkor e kiváltságban és jogban *Michel Guerout* párisi könyvkereskedőt is részesítette s a mű V—VI. kötetének példányai részben Guerout-ot, mint kiadót feltüntető változott címlappal kerültek forgalomba.

Az I. k. nyomását 1685. december 18-án, a IV. k.-ét 1686. június 28-án, az V. k.-ét 1687. április 2-án, a VI. k.-ét 1688. július 31-én fejezték be.

4.

Histoire des troubles de Hongrie. Seconde edition. Reveuë, corrigée. & augmentée d'une quatrième partie. P. I—III.

A Paris, chez Guillaume de Luynes. Et se vend a Bruxelles, chez Eugène H. Fricx. MDCLXXXVI. Kis 12mo.

(I.) Première Partie. 6 sztl. lev. (Címlap, Table), 226 (tévesen 126) l. (Livre I—IV.); 1 térkép (Magyarország Sanson d'Abbevilletől), 3 arckép (Zrínyi, Nádasdy és Frangepán) és 2 kép (Nádasdy lefejezése; Zrínyi és Frangepán kivégzése), valamennyi *Bouttats Gáspár* metszete.

(II.) Seconde Partie. 7 sztl. lev. (Címlap, Table), 240 l. (Livre V—VIII.)

(III.) Troisième Partie. 8 sztl. lev. (Címlap, Table), 230 l. (IX—XII), 1 sztl. lev. (Privilège).

Az 1—3. sz. a. kiadás I—III. kötetének új kiadása kisebb alakban, szép Elzevir-betűkkel. A címlapon említett negyedik részből nem ismerek példányt.

Apponyi II. 1266. sz. — *Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára*. — *M. Tud. Akadémia Könyvtára*.

5.

Histoire des troubles de Hongrie. Troisième edition. Reviuë, corrigée & augmentée d'une quatrième partie. P. I—III. A Paris, chez Guillaume de Luynes et se vend à Bruxelles, chez Eugène Henry Fricx. MDCLXXXIX. Kis 12mo.

(I.) 6 sztl. lev., 226 l.

(II.) 7 sztl. lev., 240 l.

(III.) 8 sztl. lev., 230 l., 1 lev.

A 4. sz. a. kiadással egyező új kiadás. *Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára* — P. III.: *Budapesti Egyetemi Könyvtár*.

6.

Histoire des troubles de Hongrie. Avec le Siège de Neuheusel, & une Relation Exacte du Combat de Gran &c. Enrichie de Figures. Dernière Edition revuë, corrigée & augmentée d'un treizième livre. T. I—II.

à Amsterdam, chez Pierre Mortier, marchand libraire sur le Vyendam. 1686. 12mo. Nyomdászjegy: Sphaera (Elzevir jelvény.)

(I.) Tome premier. 19 sztl. lev. (Címlap, Avertissement au lecteur,

Préface), 364 l. (Livre I—VII.), 8 sztl. lev. (Table), 1 tkép és 1 kép (u. az, amely a 2. sz. kiadásban).

(II.) Tome second. 2 sztl. lev. (Címlap, Avertissement), 403 l. (Livre VIII—XIII.), 8 sztl. lev. (Table), 4 kép (Bécs ostroma és a se-lyemzsinór átadása a nagyvezírnek, Érsekujvár erősítése és látképe.)

Az 1, 2, 4. sz. kiadások három kötetének anyaga két kötetbe szorítva, és egy 13-ik könyvvel megtoldva. Ezt, mint az olvasóhoz intézett figyelmeztetésből kitűnik, az amsterdami kiadó a párisi (1—2 sz.) és bruxellesi (4. sz.) kiadások kiegészítésére iratta meg.

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára. — M. Tud. Akadémia Könyvtára. — Apponyi Könyvtár (II. 1267. sz. I—II.) — *Budapesti Egyetemi Könyvtárban* a II. kötet. — A Nemzeti Múzeum egyik pld.-ból hiányzanak a képek s a címlapról ki van vakarva az «Enrichie de Figures».

7.

Histoire des troubles de Hongrie. Depuis 1655. jusques à present. Avec le Siege de Neuheusel, & une Relation Exacte du Combat de Gran &c Enrichie de Figures. T. I—IV. (A III. és IV. kötetben a főcím csak): *Histoire des troubles de Hongrie.*

à Amsterdam, chez Pierre Morter, marchand libraire sur le Vigen-dam MDCLXXXVI—MDCLXXXVIII. 12mo. Nyomdászjegy: Sphaera.

(I.) Tome premier. Dernière Edition. MDCLXXXVI. 18 sztl. lev. (Címlap, Préface), 364 l. (Livre I—VII.) 8 sztl. lev. (Table), 1 tkép, 1 kép.

(II.) [Tome second. Dernière Edition. MDCLXXXVI. 1 sztl. lev. (Címlap), 403 l. (Livre VIII—XIII.), 8 sztl. lev. (Table), 4 kép.]

(III.) Tome quatrième depuis 1684 jusques 1686. MDCLXXXVII. 12 sztl. lev. (Címlap, a hátlaapon: Le libraire au lecteur, Préface, Table), 348 l. (Livre XIII—XX), 1 kép (Budavár tervrajza).

(IV.) (Kötetjelzés nélkül.) Contenant ce qui s'est passé l'An 1687 MDCLXXXVIII. 2 sztl. lev. (Címlap, Avertissement.), 213 l. (Livre XXI—XXIV.), 12 sztl. lev. (Table, Catalogus.)

Az I—II. kötet a 6. sz. kiadás I—II. kötetének változatlan címlapkiadása a² Avertissement elhagyásával. Az új címlapról hiányzik a XIII. könyvvel való bővítés jelzése és az évszám római számmal van feltüntetve. (NB a II. kötetből nem ismerek példányt, de v. ö. a 8. sz. kötetét.) A tévesen «Quatrième» jelzéssel ellátott III. kötet címlapjának hátán a kiadó bejelenti, hogy mivel a szerző eredeti szándékától eltérően folytatta művét, az előző kötethez más szerző tollából önkényesen hozzácsatolt XIII. könyvet semmisnek kell tekinteni.

E figyelmeztetésből nyilvánvaló, hogy a kiadó az első amsterdami kiadás (6. sz.) megjelenése után értesülvén a folytatólagos kötetek (2. sz. kiadás IV—V.) megjelenéséről, azok anyagát (XIII—XX. könyv) gyorsan kinyomatta egy III. kötetben, elnézésből az eredeti kiadás kötetjelzését — «Quatrième» — megtartva. Ugyanekkor a két első kötet raktáron levő példányaiból az idegen szerzőtől származó XIII. könyvre figyelmeztető Avertissement-et kivéve, azt új címlappal látták el. A párisi kiadás 1688. megjelent VI. kötetének anyagát (XXI—XXIV. könyv) 1689-ben egy kötetjelzés nélküli kötetben adták ki. E négy (ill. három) kötet összetartozását a nyomdászjegy (Sphaera) és a római számmal jelzett évszám bizonyítja.

Az I. és III. a *Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárban*; a IV. a *M. Tud. Akadémia Könyvtárban*.

8.

Histoire des troubles de Hongrie. Depuis 1655 jusques à present ... etc. (1. 7. sz.) T. I—IV. (A két utolsó kötetben a főcímből Depuis 1655 ... etc. elmaradt.)

à Amsterdam, chez Pierre Mortier, marchand libraire sur le Viegendam. 1686—1688. 12.mo.

(I.) Tome premier. 1686. Nyomdászjegy: Sphaera. 18 sztl. lev. (Címlap, Préface), 364 l. (Livre I—VII.), 8 sztl. lev. (Table), 1 tkép, 1 kép.

(II.) Tome second. 1686. Nyomdászjegy: Sphaera. 1 sztl. lev. (Címlap), 403 l. 8 sztl. lev. (Table), 4 kép.

(III.) Tome troisième. Depuis 1684 jusques 1686. 1687. Nyomdászjegy: nyomdát ábrázoló kép. 6 sztl. lev. (Címlap, Préface), 348 l. (Livre XIII—XX.), 10 sztl. lev. (Table), 1 kép (Buda erődítései).

(IV.) Tome quatrième. Contenant ce qui s'est passé en l'An 1687. 1688. Páris látképét ábrázoló vignetta. 2 sztl. lev. (Címlap, Avertissement), 213 l. (Livre XXI—XXIV.), 19 sztl. lev. (Table, Catalogus des livres Nouveaux.)

Az I—II. a 6—7. sz. a kiadás változatlan példánya új címlappal s az Avertissement elhagyásával. A III. kötet címlapjának hátán kiadó bejelenti, hogy mivel a szerző folytatta művét, az előző kötethez más szerző tollából önkényesen hozzászatolt XIII. könyvet semmisnek kell tekinteni. A III. és IV. kötet új kiadása (más nyomdából) a 7. sz. kiadás zavaros kötetjelzésű III. és IV. kötetének.

Az I—IV. kötet a *M. Tud. Akadémia Könyvtárban*, az I. kötet a *Buda-pesti Egyetemi Könyvtárban*, a I. *Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárban*, a III—IV. mindkét helyt és *Apponyinál* II. 1267. sz.

NB a *Magyar Nemzeti Múzeumi Könyvtár* Hung. h. 2518. sz. a példánya a 6. sz. I—II. és a 8. sz. III. kötetének egyesítése, a II. kötetnek megcsonkí-

tásával. Az egykori tulajdonos a III. kötet figyelmeztetése alapján gyakorlatilag valóstotta meg a XIII. könyv megsemmisítését, azt kimetszve (297—403 l.) s a két idetartozó metszetet a III. kötethez csatolva.

9.

Histoire des troubles de Hongrie contenant ce qui s'est passé l'An 1687.
à Amsterdam, chez Pierre Mortier marchand libraire sur le Vygendam. MDCLXXXIX. 2 lev. (Címlap, Avertissement), 196 l. (Livre XXI—XXIV.), 7 lev. (Table).

A 7. sz. kiadás IV. kötetének új kiadása. A *Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár*ában.

10.

Histoire des troubles de Hongrie. Avec le Siège de Neuheusel & une Relation Exacte du Combat de Gran &c. Enrichie de Figures. T. I—III. (A III.-ban a címből elmaradt: Avec le... Figures.) à Amsterdam, chez Pierre Mortier, marchand libraire sur le Vygendam, a la Ville de Paris, 1691.

(I.) Tome Premier. Dernière Edition revuë, corrigée et augmentée. Címlapon Páris látképét ábrázoló vignetta. 18 sztl. lev. (Címlap, Avertissement, Préface), 356 (tévesen 308) l. (Livre I—VII), 8 sztl. lev. (Table), 1 tkép, 1 kép.

(II.) Tome second. Dernière Edition revuë, corrigée & augmentée. Nyomdászjegy: nyomdát ábrázoló vignetta. 2 sztl. lev. (Címlap, Avertissement), 295 l. (Livre VIII—XII.), 13 sztl. lap (Table), 2 kép.

(III.) Tome troisième. Nouvelle Edition revue & corrigée. 4 sztl. lev. (Címlap, Au lecteur, Préface), 344 l. (Livre XIII—XX.), 9 lev. (Table), 3 kép.

A 6. sz. kiadás I—II. kötetének és a 7—8. sz. III. kötetének új kiadása, a II. kötethez a 6. sz. kiadásban önkényesen csatolt XIII. könyv elhagyásával. Ennek dacára a kiadók gondatlanságból mind az I—III. kötet élén lenyomat-tak az erre a könyvre vonatkozó figyelmeztetéseket is. IV. kötetét nem ismerem.

Apponyi-Könyvtár (II. 1425. sz. a.) — I. és III.: *Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára*. — I.: *Budapesti Egyetemi Könyvtár*.

11.

Histoire des troubles de Hongrie. Avec le . . etc. (l. 9. sz.) II.
à Amsterdam, chez Pierre Mortier... etc. 1691. Nyomdászjegy:
Sphaera.

(II.) Tome second. Dernière Edition revuë, corrigée & augmentée.
2 sztl. lev., 295 l., 13 sztl. lap., 2 kép.

A 10. sz. kiadás II. kötetének változatlan címlapkiadása.

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára. — Budapesti Egyetemi Könyvtár.

12.

Histoire des troubles de Hongrie. Avec le Siège de Neuheusel, et une Relation exacte du Combat de Gran &c. Enrichie de Figures. Tome I—IV. Nouvelle Edition revuë, corrigée & augmentée.

à Amsterdam, Chez Duvillard & Changuion. MDCCXXII. in 12mo.

(I.) Tome premier. 4 sztl. lev. (Préface), 356 l. (tévesen 306 l. nyomva; Livre I—VII.), 8 sztl. lev. (Table), 1 kép.

(II.) Tome second. 2 lev. (Címlap és a 6. sz. kiadás Avertissement-ja!), 295 l. (Livre VIII—XII.), 6 lev. (Table), 2 kép.

(III.) (Tome troisième. 18 sztl. lev. (Címlap, Préface), 344 l. (Livre XIII—XX), 9 lev. (Table), 3 kép.

(IV.) Tome quatrième. 2 sztl. lev. (Címlap, Avertissement), 213 l. (Livre XXI—XXIV), 19 sztl. lev. (Table, Catalogue.)

Az 1691. évi 10. sz. kiadás után készült. Ebből vette át az ott tévesen közölt Avertissementet.

A M. Tud. Akadémia Könyvtárában.

A 4. sz. alatti párisi és az amsterdami kiadások több példányában az egyik kötethez kötve találjuk a következő művet, melynek két változata ismeretes:

1.

Histoire de l'état present du Royaume de la Hongrie.

A Cologne, chez Pierre Le Jeune. MDCLXXXVI. in 12mo. 8 sztl. lev. (Címlap, Préface, Table), 214 lap.

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában.

2.

Ugyanaz. Nyomdászjegy: Sphaera.

2 sztl. lev. (Címlap, Préface), 213 lap, 19 lev. (Table, Catalogue.)

HÓMAN BÁLINT.

Adalékok az 1848/49-i hírlapok bibliográfiájához.

Könyvtárunk 1848/49-es hírlapanyagának rendezésekor néhány bibliographiai adatot találtam, melyek id. SZINNYEI József: Hírlapirodalmunk 1848/49-ben c. cikkének (M. Könyvszemle 1877 és kny.) kiegészítésül szolgálhatnak. Adataim az alábbiak:

I. Magyarnyelvű hírlapok:

*1. *Ábrázolt Folyóirat* (Kassa). később *Képes Ujság* címét 1848. aug. 5-én, a 28. számmal *Mulattató Képes Ujságra* változtatta. Ez utóbbi címen szerkesztője TICHY János, aug. 12-től TICHY Ferenc volt. Kiadta és nyomta WERFER Károly. (Vö. Szinnyei 1. és 42. sz. alatt.)

2. *Arad* (U. o.) Politikai s irodalmi közlöny. Fel. szerk. és kiadó BANGÓ Pető. Nyomta SCHMIDT József. Megjelent hetenként. (Vö. Szinnyei 4. sz.)

3. *Aradi Hirdető* (Arad). Nyomta BEICHEL József. 1848. aug. 26-tól SVESZTER Ferenc. (Vö. Szinnyei 5. sz.)

4. *Budapesti Híradó* (Pozsony és Budapest). Kiadó 1848. ápr. 22-ig BORSOS Márton, jún. 16-ától VIDA Károly. (Vö. Szinnyei 9. sz.)

5. *Charivari-Dongó* (Budapest). Kiadta LAUKA Gusztáv és SZEREMLEI Miklós, 1848. aug. 5-étől LUKÁCS László. Nyomta a mutattvány- és első számot BEICHEL József, a második számtól LUKÁCS László. (Vö. Szinnyei 10. sz.)

6. *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár). 1848. márc. 23-tól hetenként négyszer jelent meg: vasárnap, kedden, csütörtökön és pénteken. (Vö. Szinnyei 17. sz.)

7. *Figyelmező* (Pest és Pozsony). Nyomta 1848-ban a m. kir. nyomda, júl. 28-ától KOZMA Vazul, 1849. júl. 2-ától WIGAND Károly Friderik, júl. 9-étől SCHMID Ferenc, nov. 13-ától KOZMA Vazul. (Vö. Szinnyei 21. sz.)

*8. *Forradalom* (Budapest). A TÁNCICS-féle ívenként megjelenő forradalmi ismertetésnek nem 4, hanem 6 íve jelent meg. (Vö. Szinnyei 22. sz.)

*9. *Hadi Lap* (Csikszereda). 1849. júl. 2-án megjelent még a lap 7. száma. (Vö. Szinnyei 28. sz.)

10. *Hazánk* (Győr). „Kereskedelmi és szépirodalmi lap”, ápr. 6-ától

* A csillaggal jelölt számok SZINNYEITŐL nem ismert lapokat vagy számokat közölnek.

,Politikai 's irodalmi közlöny', júl. 1-étől ,Győri hírlap' alcimmal jelent meg. (Vö. Szinnyei 29. sz.)

11. *Hetilap* (Pest). 1848. ápr. 11-ig BEIMEL József nyomta. (Vö. Szinnyei 30. sz.)

12. *Katholikus Néplap* (Budapest). Nyomta LUKÁCS és tsa, 1848. okt. 15-étől MÜLLER Adolf. (Vö. Szinnyei 41. sz.)

13. *Képes Ujság* l. *Ábrázolt Folyóirat*.

14. *Közlöny* (Budapest, Debrecen, Bp. Szeged, Arad). Nyomta 1849. júl. 13-ától aug. 11-ig az álladalmi nyomda, csak az aug. 5-i számon nincs nyomda jelezve, hanem az alábbi megjegyzés mutatja, hogy nem az állami nyomdában készült: «Az álladalmi nyomdaszerek távolléte miatt a Közlöny csak a jelen alakban jelenhet meg.» Ugyancsak nincs feltüntetve e számon a szerkesztő. — Kiadóhivatal: SCHMIDT József könyv- és papirkereskedése. (Vö. Szinnyei 49. sz.)

15. *Magyar Őr* (Budapest). Fel. szerk. és kiadó NAGY Pál. Nyomta BAGÓ M. Megjelent eleinte hetenként háromszor: kedden, csütörtökön és vasárnap. (Vö. Szinnyei 55. sz.)

16. *Mulattató Képes Ujság* l. *Ábrázolt Folyóirat*.

17. *Nemzeti*. Politikai Hírlap (Budapest). 1848. jún. 1-étől TRATTNER-KÁROLYI nyomta és hétfő kivételével naponta megjelent. (Vö. Szinnyei 61. sz.)

*18. *Nemzetőr* (Pest). Már 1848. máj. 27-től jún. 25-ig is megjelent öt száma. Ugyancsak mint a Pesti Divatlap melléklete, VAHOT Imre szerkesztésében és kiadásában. Nyomta BEIMEL, június 3-ától LUKÁCS László. Megjelent hetenkint. (Vö. Szinnyei 63. sz.)

19. *Nép Barátja* (Budapest, Debrecen, Pest). 1849. márc. 16-tól VAS Gereben egyedül szerkeszti a lapot. Kiadja 1848-ban a pesti közép-ponti választmány, 1849-ben VAS Gereben, máj. 6-tól jún. 3-ig MAGYAR Mihály, jún. 10-étől VAS Gereben. (Vö. Szinnyei 64. sz.)

*20. *Népbarát*, vagyis magyarázatja annak: mikép kell értenünk az új változásokat. Győr. Irta KOZMA Imre. 1848. 1. sz. Kelt és nyomda megjelölése nélkül.

21. *Pesti Divatlap* (Pest). Nyomta BEIMEL, jún. 3-ától LUKÁCS László. (Vö. Szinnyei 70. sz.)

22. *Religio és Nevelés* (Budapest). 1849. jan. 23-ától kiadja DANIELIK János. Nyomta 1848. jún. végéig BEIMEL. (Vö. Szinnyei 76. sz.)

23. *Respublica* (Budapest). 1849. júl. 5—9-ig szerkeszti SZOKOLAI István. (Vö. Szinnyei 77. sz.)

24. *Szabadság* (Kolozsvár). Nyomta a kolozsvári lyceum nyomdája. (Vö. Szinnyei 78. sz.)

*25. *Szabadság, Egyenlőség, Testvériség* (Budapest). 1849 ápr. 28-án még 4-ik száma is megjelent. (Vö. Szinnyei 79. sz.)

*26. *Tisza-vidéki Emlék* ápril tizennegyedikére. Politikai röp-irat (Szeged). A röpirat élén álló nyilatkozat szerint a betiltott Tiszavidéki Ujság helyett a volt szerkesztő, MOLNÁR Pál e röpiratot küldi az előfizetőknek kárpótlásul. Kiadta SZALAY József, nyomta GRÜNN János. (Vö. Szinnyei 84. sz.)

II. Németnyelvű hirlapok:

*1. *Evangelische Christ, Der* (Budapest). Nyomta az egyetemi nyomda. Indult 1848. márc. 25-én, könyvtárunk birtokában levő utolsó szám okt. 15-én jelent meg = 30 szám. Megjelent minden vasárnap. (Vö. Szinnyei 14. sz.)

2. *Fünfkirchner Zeitung* (Pécs). Nyomta a lyceum nyomda. (Vö. Szinnyei 17. sz.)

*3. *Grosse Peter, Der* (Pozsony). Kiadta Adamóczi KRISSKÓ Alajos János. Nyomta SCHMID Ferenc és BUSCH J. J. 1848. ápr. 9-én. 1. sz.

*4. *Grosse Pfaffenzwicker, Der* (Győr). Megjelent kedden, csütörtökön, szombaton, különböző főcímmel, folytatólagos számozás nélkül. Könyvtárunk birtokában a SZINNYEITől ismert 1848. ápr. 18. és 20-iki számokon kívül megvannak az ápr. 22, 26, 29, máj. 2, 4, 6, 9, 11, 13, 16, 20 és jún. 5-i számok. Valószínű, hogy máj. 20 és jún. 5-ike között is jelentek meg számok, u. i. a máj. 20-i számban a máj. 23-án megjelenendő szám főcímét közlik. Mind ez a szám, mind a többi közbeeső könyvtárunkból hiányzik. Megszűnt a jún. 5-ik számmal. (Vö. Szinnyei 19. sz.)

*5. *Grosse Versammlung der Spatzen und anderer Vögel in Budapest, Die*. Könyvtárunk birtokában 60 száma van meg. SZINNYEI 50-ről tud. A megjelenés idejére vonatkozólag — a számok kelt nélkül jelenvén meg — megjegyezhető, hogy az utolsó száma az 1848. okt. 30-i Gratzer Zeitung-ból idéz, így valószínűleg november elején jelent meg. (Vö. Szinnyei 20. sz.)

*6. *Intelligenzblatt zum siebenb. Boten* (Nagyszeben). Der Siebenbürger Bote SZINNYEITől nem ismert melléklete 1849. jan. 1.—dec. 31. = 183. sz. (Vö. Szinnyei 49. sz.)

*7. *Intelligenzblatt zur Agramer politischen Zeitung* (Zágráb). a Kais.

Kön. Priv. Agr. Pol. Zeitung 1848. évi melléklete. Nyomta GAJ Lajos. Könyvtárunk az 1—9. kelt nélküli szám birtokában van. (Vö. Szinnyei 1. sz.)

*8. *Katholische Christ, Der* (Budapest). Alcíme 1848-ban Ein Volksblatt. Kiadta ugyanez évben NOGÁLL János és KROTKY József, nyomta az egyetemi nyomda. Indult 1848. máj. 7-én. (Vö. Szinnyei 25. sz.)

9. *Morgenröthe* (Budapest). Március 1-ig az egyetemi nyomda nyomta. Indult 1848. jan. 1-én. Máj. 2-ától címe *Ungarns Morgenröthe*. (Vö. Szinnyei 31. sz.)

10. *Neue politische Ofner-Pesther Zeitung* (Budapest). Nyomta az egyetemi nyomda, aug. 22-től BAGÓ M. (Vö. Szinnyei 32. sz.)

*11. *Pesther Figaro* (Budapest). Beilage zum constitutionellen Tageblatt. Szerk. WEIL Ph. Nyomta BAGÓ M. 1848. december 30-án kelt száma van könyvtárunk birtokában. SZINNYEI nem ismeri. A Constitutionelles Tageblatt mind gyűjteményünkéből, mind SZINNYEI bibliographiájából hiányzik.

*12. *Rothmantel, Der* (Pozsony). Fel. szerkesztő JELLACHIK B. Kiadta HORBAN, nyomta SCHMID Ferenc. Könyvtárunk birtokában 1848. okt. 20-án megjelent mutatványszáma van.

*13. *Satellit, Der* (Brassó). 1849. júl. 12-étől a Kronstädter Zeitung melléklete. 1849-ben jan. 3—márc. 21-ig és júl. 12.—dec. 29-ig jelent meg 69 számban. (Vö. Szinnyei 45. sz.)

14. *Ungarns Morgenröthe*. 1. *Morgenröthe*.

15. *Volksfreund, Der* (Budapest). Wochen-Schrift für Belehrung und Erheiterung des Volkes. Kiadta a pesti központi választmány. Nyomta BEIMEL, júl. 6-tól KOZMA Vazul. Indult 1848. jún. 8. (Vö. Szinnyei 69. sz.)

III. Tótnyelvű hirlapok :

1. *Prjatel Ludu* (Budapest, Debrecen). Kiadta a pesti központi választmány. Nyomta Budapesten TRATTNER-KÁROLYI. Megindult 1848. júniusban. (Vö. Szinnyei 4. sz.)

2. *Slovácké Novini* (Pozsony). Kiadta a szerkesztő. Nyomta BELNAY. (Vö. Szinnyei 5. sz.)

*3. *Wudce z Trnawí* (Nagyszombat). Szerkesztette PELIKAN Ferdinánd. Nyomta SPANRAFF Mihály. Megjelent hetenként. Könyvtárunkban az 1848. júl. 16—i, 6. szám van meg.

4. *Žitva* (Szakolca). Listi pre lud hospodárski. Szerkesztette és kiadta LICHARD Daniel. Nyomta SKARNICEL X. Ferenc és Fia. (Vö. Szinnyei 9. sz.)

IV. Románnyelvű hírlapok:

*1. *Amiculu Poporului* (Budapest). Kiadta a pesti központi választmány. Nyomta BEIMEL József, júl. 7-étől KOZMA Vazul. Indult 1848. jún. 15-én. (Vö. Szinnyei 1. sz.)

*2. *Democratia* (Budapest.). *Amiculu Poporului* folytatásaként jelent meg. Szerk. PAP Zsigmond, nyomta KOZMA Vazul. Könyvtárunknak az 1849. jún. 24-i első száma van meg.

V. Horvátnyelvű lapok:

1. *Pučki Priatelj* (Budapest). Kiadja a pesti központi választmány. Nyomta BEIMEL, jún. 29-től KOZMA Vazul. (Vö. Szinnyei 3. sz.)

GORIUPP ALISZ.

Gálszécsi István hittani műve és Dévai Mátyás Tízparancsolat-a.

GÁLSZÉCSI István a legrégibb magyar protestáns hitbuzgalmi művek szerzője. De könyvei nem maradtak ránk teljesen. Énekeskönyvének (Krakó, 1536) töredékeit hasonmásban közölte a M. Könyvszemle 1887. és 1911. évfolyama, az előbbi GÁLSZÉCSI életrajzával együtt.

Másik műve: hittani könyve eddig ismeretlen volt; csak régibb írók említéseiből tudtunk róla. Említik: 1) BATIZI András, hittani művének (Krakó, 1550) előszavában röviden (közli SZABÓ: RMK. I. k. 10. és 23. sz.); 2) BOD Péter: M. Athenás (1766), aki a 89—90. lapon közli címét így: «A' Kereftyéni Tudományról való rövid Könyvetske, Gálßécsi Eftván Mestertől Bereztetett. Nyomt. Krakkóban Lengyel országban. 1538-dik efszend. 8. R.», közli tartalmát: «(1) A' Parantso-latokról. (2) Az Apostoli Credoról. (3) Az Imádságról. (4) A' Gyónáfról. (5) A' Sákramentomokról. (6) A' Kereftyéni szabadságról», s megjegyzi, hogy «Nem tisztult volt meg még jól a' régi tzerémóniás Tudománytól». (Ezeket mondja rövidebben Historia Hungarorum Ecclesiastica c. művében, Lugduni, 1888. I. k. 250. l), 81. lapján pedig közli, hogy GÁLSZÉCSI e művének függelékéül jelent meg FARKAS András verses krónikája. 3) SINAY Miklós debreceni tanár 1784-ben tartott egyház-történeti előadásában (kiadása: SINAY—HERPAY: A magyar és erdélyi reformáció története 1564-ig. Debrecen, 1911, a 99—100. lapon) közli a műnek és 6 fejezetének címét; innen tudjuk meg, hogy az 1. a tíz-parancsról, a 3. az Úr imájáról szól, az 5. pedig csak két szentséget ismer el. Rövid megjegyzéseinek tartalma azonos BOD-éval. Végül közli

magyarul GÁLSZÉCSI művének zárómondatát. (BOD és SINAY közléseit ismétli RÉVÉSZ Imre: ERDŐSI János. Debrecen, 1859, a 106. lapon.)

SZILÁDY Áronnak Kecskemét város birtokába jutott könyvtárban 3 darab, könyvtáblából kiáztatott magyar nyomtatványrészlet van, melyek betűformája és helyesírása a 16. század elejére mutat. A nyomtatvány 8-rétű, lapszámozás nélküli, de ívjelzéses; megvan a *C* ív fele, az *F* ív egészen és a *G* ív fele. SZILÁDY Áronnak egy töredékes jegyzete szerint ez a 3 részlet GÁLSZÉCSI művéből való. Ezt a véleményt a nyomtatvány tűzetes vizsgálata teljesen igazolja. Nevezetesen a *C* ív a hit fontosságának fejtegetésével kezdődik, a következő címeikkel: a *C_{II}* lap versoján: «Hyzek egy iftenben»; a *C_{III}* lap rectoján: «Egy iftenben»; a *C_{III}* lap rectoján: «Menynek feoldnek teremteyben»; vagyis a *C* ív GÁLSZÉCSI művének 2. fejezete. Az *F* ív ugyane mű 3. fejezete; címei: az *F_I* lap rectoján: «Aggyad az mew minden napi kenyerrűnket»; az *F_I* lap versoján: «Bocyafd meg bwneinket mint mw bocyatunk nekewnk vitetteknek»; az *F_{II}* lap versoján: «Ne wig mewnket kifyrttetre»; az *F_{III}* lap versoján: «De zabadicy meg mwunket minden gonoztul» és «AMEN». Az *F_{III}* lap versoján: «Negyed ryz az gywonafrul es odozatrul vagyon». A *G_I* lap rectoján: «Ewteod ryz az Zentsighekrewl vagyon»; a *G_{II}* lap versoján: «Az kereztfigrewl», s a *G_{III}* lap versoján: «... t vacjórayarul».

Már e címek egyes szavai is: vitetteknek, kísírtetre, risz, szentsígekről, keresztsígről, mutatják a mű í-ző, felsőtiszai tájszólását, ami GÁLSZÉCSI származási helyének megfelel és másik művével: énekeskönyvével egyező sajáttság. Ritka szavai: «istennek kecýkeie» (a *G_I* lap rectoján), amelyet kivüle csak PESTI Gábor Nomenclaturájából ismerünk és szivárványt jelent (M. Nytört. Szótár II. k. 144. h.); a «cýodaknak tetelifrűl» (az *F_{III}* lap versoján), ez a szokatlan szóképzés teljesen ismeretlen régi nyelvünkben, de párja megvan a *G_{II}* lap versoján: «zentfigheknek vytelifire», ez pedig ugyancsak GÁLSZÉCSINÉL: «iegynek wite-liffe» (énekeskönyve utolsó lapján).

A két műnek egy szerzőtől származására mutat az a teljesen azonos szellem is, amelyben az énekeskönyv ajánlólevele és a hittan *C* íve fejtegeti a hit fontosságát az üdvözülésre.

A meglevő részletekből és ezeknek előadásmódjából az egész könyv beosztását és terjedelmét megállapíthatjuk. Az *A* és *B* ív szólhatott a Tizparancsról, a *C*, *D* ív és az *E* ív első fele a Hiszekegyről, az *E* ív második és az *F* ív első fele a Miatyánkról, az *F* ív második fele a

gyónásról, a *G* iv a két szentségről: a keresztségről és úrvacsoráról meg a szabadakarattól (ez DÉVAI művében 4 1/2 oldal); a *H* iven volt (CORNIDES szerint 8 lapon: Régi M. Költők Tára II. k. 375. l.) FARKAS András éneke, melyet a Régi Magyar Költők Tára II. k. 13—24. l. más forrásokból közöl. GÁLSZÉCSI e művének 112 oldalából tehát 32 o. ismeretes előttünk

SZILÁDY Áron említett följegyzése szerint: «Különösebben említésre méltó az, hogy GÁLSZÉCSI könyvének eme darabjaival együtt DÉVAI magyar művének is előkerült egy íve, de nem az egyetlen ép és egy csonka példányban fenmaradt kiadásból, hanem attól különböző, hihetően a második kiadásból. Ebben ugyanis DÉVAI helyesírása az első kiadásával teljesen megegyez, de a sorok hosszabbak s a lapok nagyobb méretűek.» Itt DÉVAI Mátyás: *At tiz parantsolatnac...* c. művéről van szó, melyet SZILÁDY Áron 1897-ben hasonmásban kiadott. Ez a nyomtatványrészlet is megvan: a könyv *C* íve, mely a hasonmáskiadás 33—49. oldalainak szövegével betűszerint egyezik. Különbség köztük az, hogy a hasonmáskiadás eredetije 4-rétű (l. az ívjelzést), míg amaz 8-rétű; s más a két nyomtatvány lap- és sorbeosztása. Ez tehát egészen új adalék a Régi Magyar Könyvtárhoz.

HAJNÓCZY IVÁN DR.

Adatok egy magyar zenei bibliográfiához.

E folyóirat hasábjain már húsz esztendővel ezelőtt történt kísérlet magyar és magyar vonatkozású zeneművek lajstromának összeállítására: CSIKY János tollából ered e tanulmány *Régi magyar művészeti zene* címmel.¹ A Régi Magyar Könyvtár példájára, de — mert kéziratokat is említ, egyet a XIX. sz.-ból — nem a Régi Magyar Könyvtár elvei szerint készült, 22 adalékot tartalmazó fölsorolás természetszerűleg nem is törekedhetett a teljességre, kivéve talán az egy BAKFARK Bálint műveit illetőleg,² s tévedésektől sem volt ment, mint ahogy azt KROFF Lajos kimutatta.³ CSIKY kísérlete folytatásra nem talált, jöllehet egy magyar zenei bibliográfia megírásának fontosságát többen hangsúlyozták.⁴

¹ Magyar. Könyvszemle 1905. 116—133. l.

² Mindössze *Intabulatura*. Liber primus. Lugduni apud Jacobum Modernum. 1552. c. művét nem említi (egyetlen ismert példánya a vesoul-i városi ktárban van).

³ Adalékok a régi magyar zene történetéhez. Századok 1906. 548 skk. II.

⁴ FABÓ Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése 1908, 276. l., ISOZ Kálmán: A zenei bibliográfia fontosságáról. Zeneközlöny 1909. 234—6., 243—4. l.

A következő nyolc adalék közül a 7. sz. pótlás,¹ a 8. sz. kiegészítés a Régi Magy. Kvt.-hoz. Az 1. sz. adalékot a Magyar zenei bibliográfia tágabb értelmezésénél fogva kell megemlítenünk, úgyszintén a 6. számút is, bár ez utóbbit ajánlása is jogosulttá teszi. RAUCH András 1629—56. években soproni orgonista volt, címlaptanúsága szerint: *Civis in Libera Regiaque Civitate Sempronio.*

1. Nürnberg 1600.

Demantius Christophorus TYMPANVM MILITARE, | Vngerische Heerdrummel vnd Feld- | geschrey, neben andern auch Vngerischen Schlachten | vnd Victorien Liedern, | An alle Ritterliche Helden, vnd Kriegsleute, der gantzen Deut- | schen Nation, auch anderer Völcker, wider der Erbfeind vnsers Christlichen Namens | den Türcken, wie solche mit Menschlicher stimme, neben allerhand Instrumenten, vnd Seitenspie- | len können Musiciret vnd gesungen werden, mit besonderm fleiß in sechs | Stimmen, artlich gesetzt vnd Componiret, | Durch | Christophorum Demantium Musicum. | CANTVS. I. | Gedruckt zu Nürnberg, durch Katharina | Dieterichin, Im Jar Christi. || CIO IO C. | 4. r., 6. szólam (C. I. II. A. T. I. II. B.)

A 3. és 4. lapon az ajánlás: Den... Herren Haupt vnd Rathmannen der Keyserlichen weitberhümten Statt Preßlau... Datum Zittaw am Neuen Jarstag, CIO IOC. Christophorus Demantius an jetzo Cantor der Königlichen Statt Zittaw in Oberlaußnitz etc. — Tartalma 5 hatszólamú —, egyenként két részből álló ének a következő felírásokkal: I. Vngerische Heerdrummel. II. Feldgeschrey des Christlichen Vngrischen Kriegsvölcks. III. Siebenbürgische Heerpauken. IIII. Victorien Lied, der Christlichen Manhaftten Kriegeshelden der Vestung Rab. V. Praelium Vngaricum, Divo Imperatori Rodolpho II. decantatum.

Említi Emil BOHN: *Bibliographie der Musik-Druckwerke bis, 1700 welche in der Stadtbibliothek, ... zu Breslau aufbewahrt werden* c. munkája (Berlin 1883. 110. l.).

¹ KUSSER János *Altus Concentuum Sacrorum* c. műve. KUSSER * 1626 nov. 11.-én valószínűleg Pozsonyban — † 1696-ban Stuttgartban. 1649-ben a kör-möcbányai gimnázium zenetanítója volt (v. ö. ISOZ: Kőrmöcbánya zenészei a XVII. században. 1907. 23. l.), 1656—57. években a soproni ev. egyházközség kántor-tanítója. Innen hívták vissza 1657. márc. 20.-án Pozsonyba, az előbbihez hasonló funkciók ellátására (v. ö. PAYR Sándor: A soproni ev. egyházközség története I. 1917. 364. l.). Pozsonyt, az 1673-iki vésztorvényszek láttára, kényszerült elhagyni s előbb a sopronmegyei Ruszton tartózkodott, majd Stuttgartban volt orgonista. — A darmstadti könyvtár őrzi egy 28 egyházi éneket tartalmazó kéziratát (v. ö. EITNER: *Quellen-Lexikon* 5. 1901. 481. l.).

Boroszlói városi ktár (2 pld., a 2. pld. Emil BOHN hagyatékában). — Löbau—briegi gimn. ktára (C. II. A. T. B.).

2. Bécs, 1635.

Rauch, Andreas Concentus Votivus | SUB | SERENISSIMI AC | POTENTISSIMI ROMANO- | rum Imperatoris femper Augusti | FERDINANDI | II. GERMANIAE, | Hungariae, Bohemiae, REGIS, . . . | AD | Comitia Semproniana ingressum solemnem & aufpicatiffi- | mum, Inclyti Senatûs ejusdem loci, jussu & voluntate | decantatus. | Anno M. DC. XXXIV. Die 18. Decembris. | Vox Primi Chori. | Authore ANDREA RAUCH ORGA- | nista Sempronienfi. | VIENNAE AUSTRIAE, | Apud Gregorium Gelbhaar, | Typographum Caesareum, Anno M. DC. XXXV. |

18 db 2, ill. 1 lapból álló szólam (in folio).

Idézve BOHN: *Bibliographie der Musik-Druckwerke bis 1700 c. műve nyomán* (Berlin 1883. 325. l.).

Bécsi nemzeti ktár. — Boroszlói városi ktár.

3. Nürnberg 1641.

Rauch, Andreas MISSA, | VESPERA | ET | ALII SACRI CON- | CENTUS CON- | TATI, | DUABUS VOCIBUS | VIVIS, ADHIBITO CAVICYM- | BALO, CHELY ET FIDIBUS MAJO- | RIBUS, DECAN- | TANDI, COMPO- | SITI ET IN LUCEM | EDITI. | AB | ANDREA RAUCH POT- | tendorfenfi, apud Sempronienfes | Organoedo. | CANTUS I. VEL TENOR. | Noribergae, | Typis & Sumptibus | WOLFF- | GANGI ENDTERI. || M. DC. XLI. | 4 r., 3 szólam.

Ajánlja testvérének, RAUCH Jakab kapitánynak. A 2. lapon RAUCH András metszett képe a következő fölírással: EFFIGIES ANDREAE RAVCH POTTENDORF AUSTRIACI ÆT SUÆ XLIX.

Múz. (csupán CANTUS II. VEL TENOR szólama) — boroszlói városi ktár.

4. Bécs 1648.

Rauch, Andreas PRIMA VOX. | CURRUS TRIVMPHALIS | MUSICI, | IMPERATORVM | ROMANORVM TREDECIM | EX AVGVSTISSIMA | ARCHIDV- | CALI DOMO AVSTRIACA. | In quo seletiores Jubilares, Triumphales, ac solennes | Festivales Cantus, 8. 9. 10. 11. 12. pluriumq; vocum, cum duplicato | Generali Baffo, vocali juxtim

atque instrumentali arte ad de- | cantandum dispositi continentur. | Hisce, pro majori augmento ac gravitate, quatuor Vocum Capellae, suavi- | bus refertae Symphonij adjunctae sunt, juxta placitum vel adhi- | bendae vel omittendae. | Posteriores octo Cantiones, Concerta videlicet & Mu- | tetae, ita directae sunt, ut datò certò signò, earum singulis tubae ac tym- | pana intermisceri, unaq; aeneorum tormentorum sclopeto- | rumq; explosio in Salve ter fieri quàm aptissimè | queat. | Post DEI T. O. M. laudem & gloriam, in aeternam | Invictissimae Domus Auftriacae memo- | riam, simplicissima & | devotissima mente concinnati | AB | ANDREA RAVCH, Pottendorff: Auftriaco, | Cive in Libera Regiaq; Civitate Sem- | pronio Inferioris | Hungariae. | Cum Privilegio Sacratissimae Caesareae | Majestatis. | Anno salutis, M. DC. XLVIII. | VIENNAE, Typis Matthaei Rictig, sumptibus verò Authoris. | 4 r., 14 szólám.

Említi BOHN (i. m. 326. l.).

Lőcsei ev. egyh. — Boroszlói városi ktár.

5. Wien und Lucern 1651.

Rauch, Andreas: Neues Thymiaterium oder Rauchfässlein, in welchem ein vollkommene Mess wie auch vnderschiedliche Geistliche Concerten... von 3 und 4 Stimm. mit Instrumenten. Wien vnd Lucern 1651.

Említi *Zusatzband zur Gesch. d. Ges. d. Mus.-fr. in Wien. 1912. 9. l.*

Bécsi Ges. d. Mus.-fr. ktára.

6. Nürnberg 1655.

Bockshorn (Capricornus) Samuel. CANTO PRIMO | IN CON- CERTO. | OPUS | MUSICUM, | ab 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. Vocibus concertantibus, & variis Instrumentis adjuncto Choro pleniori, sive, ut vocant, | in Ripieno concinnatum | ET | VIRO | NOBILISSIMO AMPLIS- SIMO AC PRVDENTISSIMO | DN. ANDRAE SEGNERO, | Lib. Regiaeque Reipubl. Pofonienfis Consulari | gravissimo, &c. | DEDICA- TVM | à | SAMUELE CAPRICORNO, | Musicae ibid. ad SS. Trinit. Directore. | (Arabeszk.) | NORIMBERGAE, | TYPIS CHRISTOPHORI GERHARDI, | SUMTIBUS AUTHORIS. || Anno M. DL. LV. | 20 szólám in folio.

BOCKSHORN 1651-től 1657 májusáig karmester s (egy éven át) a klasz- szikus nyelvek gimnáziumi tanára volt Pozsonyban. (V. ö. J. SITTARD: *Samuel Capricornus contra Philipp Friedrich Böhdecker. Sammelb. d. Int. Mus.-ges.*

III. Leipzig 1901. 1. füz.) EITNERnek az az állítása, hogy BOCKSHORN 1655-ben már nem volt Magyarországon (*Quellen-Lexikon* 2. 1900. 319. l.) természetesen téves.

Bécsi nemzeti ktár — berlini állami ktár — boroszlói városi ktár.

7. Pozsony 1669. (RMK. II. kötetéhez.)

Kusser (Johann) *Altus Centuum Sacrorum*, Quaternis & Quinis Vocibus decantandum. Opus primum, continens duodecim Psalmos & septem Magnificat. Concinnatum & in lucem editum a *Johāne Kufsero* Musici Chori ad S. S. Trinitatem Directore. *Posonii* imprimebat Gottfriedus Gründer 1669.

Említi Gottlieb GAMAUF *Ausführliche Geschichte der evangelischen Kirche in Oedenburg* c. kéziratosa műve (1818—1835, Nemzeti Múz. kéziratára, Quart. Germ. 414.) nyomán PAYR Sándor A soproni evangélikus egyházközség története c. munkájában (I. 1917. 364. l.; GAMAUF művének KUSSERre vonatkozó részét PAYR pontatlanul idézi, helyesen: II. Th. 1. Abth. 416. l.) — és E. L. GERBER *Historisch-Biographisches Lexicon der Tonkünstler* c. művének I. kötetében (Leipzig 1790. 772. h.). Eddig egy példánya sem ösmeretes. (V. ö. EITNER: *Quellen-Lexikon* 5. Leipzig 1901. 481. l.). — Ezt az adalékot azonban fenn tartással kell közölnünk, mert egy Gottfriedus GRÜNDER nevű nyomdász ezidőtájt (1650—1679) Boroszlóban élt. (V. ö. BOHN: *Bibl. der Musik-Druckwerke bis 1700*, Berlin 1883. 219—220. l., SZABÓ K.-HELLEBRANT: *Régi magyar könyvtár* III. 2. rész 2968. etc.)

8. Durlach 1711. (RMK. III: 4766. sz.-hoz.)

BULYOVSZKY műve latinul is megjelent a következő címmel: *Taftatura quinque formis Panarmonico-Metathetica, fuis quibusdam virtutibus adumbrata, Cujus ope, foni omnes mufici excitantur: Thema quodcunque, quotumcunque in gradum Muficum, tam fursum, quam deorfum eadem semper fervata proportionem geometrica, fine ulla offensione, transponitur: Circulatio Mufica plene conficitur: omnes morbi Clavifaturae vulgaris radicitus talluntur: resque Mufica univerfa, quod admirabunda juxta agnoscet pofteritas divinae artis desideratum. Inventum multorum annorum meditatione, ac labore Durlaci 1711. Hecht. 4° 8 l.*

Idézve FORKEL: *Allg. Litteratur der Musik* c. műve nyomán (Leipzig 1792. 262. l.)

Hannover.

MAJOR ERVIN.

TÁRCA.

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS NEMZETI MÚZEUM.

Nagy embereink centenáriumi közepette a magyar tudomány egyik legelőkelőbb intézményének, a Tudományos Akadémiának századik életévét ünnepli az ország. Önkéntelenül is kínálkozik az alkalom, hogy a Nemzeti Múzeum és annak könyvtára felelevenítse azokat a kapcsolatokat, melyek tudományosságunk e két oszlopa: az idősebb Múzeum és az ifjabb Akadémia között fennállottak nemcsak életük első tizedeiben, de már életrekeltük előtt is, mikor még csak gondolatban, tervekben készítették elő őket tudósok és mecénások.

Múzeum és Akadémia nemcsak az alapító családban érintkeznek egymással. Sőt SZÉCHÉNYI Ferenc és István alapítása között nincsen is szerves összefüggés. SZÉCHÉNYI István nem apja munkáját folytatta: más gondolatot valósított meg főúri bőkezősége és megint más gondolatot alkotott tette SZÉCHÉNYI Ferenc nagylelkű könyvtáradománya. Az akadémiai eszme messze visszanyúló történetét mindenki ismeri, a Múzeumról, helyesebben a múzeumi könyvtárról csak az alapítás ténye ment át a köztudatba. KOLLÁNYI Ferenc két alapvető munkában feldolgozta ugyan a Múzeum alapításának történetét,¹ de az ő munkája eredményeit nem népszerűsítették tudományos és iskolai kézi- és tankönyveink.

Alábbi áttekintésünk az ő munkáin alapul.

Történettudósnak volt eszméje, a XVIII. századi adatgyűjtők egy kései tagjának, KOVACHICH Márton Györgynek, hogy egy országos nyilvános könyvtár létesüljön, mely kapcsolatos lenne egy történet- és jogtudományi társulattal. KOVACHICHOT reális tudományos szükségletei vezették: a történettudomány művelésén, a hazai történet forrásai feltárásán, összegyűjtésén s annak történelemmé való feldolgozása lehetővé tételén fáradozva, súlyosan érezte egy nyilvános könyv- és levéltár

¹ Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum 1910. (Érték. a tört. tud. köréből XXII., 8. és A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi orsz. könyvtára. I. kötet. Budapest, 1905.

hiányát. Erre óhajtotta volna az említett intézetet létesíteni, melynek alapjául saját kéziratgyűjteményét szánta. Tervét két könyvecskében propagálta, de rövidesen be kellett látnia anyagi eszközei elégtelen voltát egy ilyen alapításhoz. Belátta, hogy egy ilyen intézményt csakis dúsgazdag ember teremthet, kiben amellet megvan a tudomány iránti érzék is. Senki sem tehette volna ezt inkább, mint gróf SZÉCHÉNYI Ferenc,¹ kivel KOVACHICH igen jó viszonyban volt s ki nemes tudományszeretettel gyűjtötte a magyar könyveket és kéziratokat, segítette a rászoruló tudósokat, írókat. Bizonyos, hogy KOVACHICH SZÉCHÉNYIRE igen nagy befolyással volt, mind abban, hogy őt hungaricumok gyűjtésére buzdította, mind abban, hogy nyilvános könyvtár alapítása gondolatát benne felkeltette, mindez azonban csak fokozza SZÉCHÉNYI érdemeit nagylelkű és amellet szerény formában tett alapítása körül. A könyvtár tehát megvolt, azonban a tudós társaság ezzel kapcsolatban nem valósulhatott meg. Ha KOVACHICH terve: a történettudományi társulattal kapcsolatos könyvtár ilyen formában nem is valósult meg, az ő gondolatait vette fel újra MILLER Jakab Ferdinánd, a Múzeum első igazgatója 1809-ben, természetesen mind az akadémiai tervek, mind a már életre kelt Múzeum céljainak és természetének megfelelő módosítással, az összes tudományágakra kiterjedő projektumában, melyben a Tudós Társaságot a Múzeum keretében szerette volna megvalósítani.² Ez a terv azonban nem felelt meg azoknak a céloknak, melyre a tudományos és országos közvélemény az Akadémiát szánta: nem a nemzeti nyelv fejlesztését s a tudományok magyar nyelvű művelését szorgalmazó intézmény lett volna MILLER intézménye, hanem a nemzeti szempontokat elhanyagoló irodalmi társaság.³ MILLER kísérlete érdeklődésre és visszhangra nem találva, feledésbe ment. Az országos közvéleményt s a tudományos világot mind erősebben foglalkoztatja nyelvünk kifejlesztése. A művelt közönség érdeklődése hazafias adományokban nyilvánul, melyek a magyar nyelv kérdéseit megoldandó pályatételek jutalmazását, tehát azt a célt szolgálják, mely az Akadémiát teremtette. Ezek az 1825 előtt tett adományok, alapítványok realizálás végett a még meg nem valósult Akadémia helyett a már javában működő Múzeum gondjaira bízattak. Így lett a MARCZIBÁNYI jutalom első tudományos sáfára a Nemzeti Múzeum. MARCZIBÁNYI István alapítólevele

¹ Lásd ehhez Kollányi F. M. N. M. könyvtára. 21 lap.

² Lásd Kollányi Akadémia és Múzeum 5—18. ll.

³ U. o. 18. l.

tudományos tekintetben egyenest a Múzeumra bízta azt (2. pont): «Nemzeti Múzeumunk, mely országunk ékessége, illendő fentmaradására, úgy édes hazánk született nyelvének gyarapítására rendelek esztendőnként...ezer forintot, hogy ezekből ötszáz forint a...nádor... főhercegségének, úgy mint ezen intézet főigazgatójának...rendeléséhez képest ezen summa...vagy felvigyázóságoknak jobb tartására vagy a megkívántató műveknek megszerzésére...fordíttasson; nemkülömben dicső nyelvünk...virágzására kívánom, hogy ezen Nemzeti Múzeum minden esztendőben három kérdést...közre bocsásson s aki...Pesth megyének kinevezendő bizottsága által megvizsgálandó kinyilatkoztatását anyai nyelven legjobban beadja, jutalmul kapjon 100 forintot. A ki továbbá leg becsebb s jó erkölcsöket tárgyazó...hazai nyelven készült munkát ki fog adni, annak...adattasson négyszáz forint».¹ Az itt megállapított elvek szerint tényleg megalakult 1817-ben a MARCZIBÁNYI-küldöttség, mely 1841-ig buzgón végezte feladatát, míg végre 1844-ben a nádor a MARCZIBÁNYI-család kezdeményezésére az egész alapítvány kezelését az akkor már valóra vált Akadémia hatáskörébe tette át.² Ezen kívül ugyanez a bizottság kezelte VITÉZ Józsefnek kisebb alapítványát 1817 óta s özv. MOTESICZKY Jánosné PONGRÁCZ Teréz grófnő 1821-ben alapított jutalomdíját. Mindkettő a magyar nyelv fejlesztését célozta, vagyis szintén az Akadémia feladatait szolgálta s épen ez volt az ok, amiért 1845-ben e két kisebb alapítvány is átszállott az Akadémiára.³

De a Múzeum ezen felsorolt tevékenységén kívül még egyéb kapcsolatban is volt a közben szintén életbelépett Akadémiával. Egyrészt a TELEKY és SÁNDOR István-féle könyvtárak megőrzésével, másrészt a közös hajlék tervével.

Midőn a TELEKY grófi nemzetség 30.000 kötetes könyvgyűjteményét 1826-ban az Akadémiának adományozta, azt szervezetiesleg összekapcsolta a Múzeummal, a könyvtár örét a Múzeum igazgatójának felügyelete alá helyezve.⁴ A TELEKY könyvtár illetően közös: múzeumi és akadémiai adminisztrációja azonban nem valósult meg s csak hosszas vitákra adott okot a két intézet között. Más volt a helyzet SÁNDOR István hagyatéka: a felállítandó Tudós Társaságra 1814-ben hagyományozott könyv-, pénz- és képgyűjtemény dolgában. Ezt a gyűjteményt a nádor rendeletéből az Akadémia megvalósulásáig letétként a

¹ Kollányi i. h. 21. l.

² U. o. 84—7. ll.

³ U. o. 94—5. ll.

⁴ U. o. 63—4. ll.

Múzeumban helyezték el, a SÁNDOR által rendelt pénzalapot pedig a SZÉCHÉNYI könyvtár tisztviselői javára fordították.¹

Végül mindkét intézet anyagi viszonyai felvetették azt a tervet is, hogy közös épületet kapjon a Múzeum és Tudós Társaság. Ez a gondolat már 1812-ben felmerült az országgyűlésen² s azóta nem került le napirendről, sőt 1845-ben az új múzeumi palota második emeletén ki is jelöltek öt termet az Akadémia helyiségeiül. Az abszolutizmus alatt aztán 1853-ban a Múzeum jelenlegi épületéhez hozzáépítendő házzal próbálták megoldani az Akadémia helykérdését, azonban ez a terv sem valósult meg.

Szervezeti kapcsolat tehát nem létesült a két intézmény között, mégis együttműködésüket a magyar tudomány felvirágoztatására mai napig biztosítja a Múzeum tudós vezetőinek az Akadémiában betöltött szerepe.

BARTONIEK EMMA.

¹ U. o. 107—9. ll.

² U. o. 97—8. ll.

PETRIK GÉZA.

A magyar bibliografiai irodalomnak páratlan buzgalmú és kitartó munkása PETRIK Géza, f. évi augusztus 27-én hosszú szenvedés után elhunyt. Nevéhez fűződik az 1711 után megjelent hazai nyomtatványoknak bibliografiai leírása. Ezen korszakra nézve a neve époly fogalom, mint az előző két századéra a SZABÓ Károlyé s méltán, mert mind a kettő úttörő s alapos munkát végzett. A nehezebbik s több tudást és szakértelmet kívánó munkát a tudós SZABÓ Károly végezte el, a többszörösen nagyobb mennyiségű anyaggal PETRIK birkózott meg. Munkáik megjelenése óta a módszeres földolgozás terén: úgy az anyag leírása, mint közlése tekintetében nagy haladás történt, különösen a régi anyag bibliografiai leírását szabályozzák gondosan megállapított szabályok s ha ők e részben nem is felelnek meg teljesen a mai követelményeknek, nagy érdemük, hogy megbízhatóság tekintetében nem eshetnek kifogás alá.

PETRIK Géza 1845 október 3-án született Alsószeliben (Pozsony vm.), hol atyja evangélikus lelkész volt. Gimnáziumi tanulmányait Sopronban végezte s 1861-ben itt lépett kereskedői pályára. A könyv iránti szeretetet atyja oltotta beléje s azért hálából utolsó munkáját az ő emlékének szenteli. Sopronból Laufferhez, majd Osterlammhoz megy át, akinek üzletét 1869-ben átveszi. Később antiquárius lett, de 1879-ben ezt az üzletét is felosztatja s a bibliografiai munkásság terére lép. A 90-es években a Pallas kiadóhivatali főnöke, majd a Könyves Kálmán rt. üzletvezetője, ahonnan nyugalmba vonul.

Munkái: 1. Magyar Könyvészet. 1860—75. Jegyzéke az 1860—75. években megjelent magyar könyvek- és folyóiratoknak. Összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta PETRIK Géza. Budapest, 1885. Kiadja a Magyar könyvkereskedők egylete. 8° 4, 467. CXLVII. 1.

Adatgyűjtő munkájához már évekkel előbb fogott hozzá. Tisztán gyakorlati célból, a könyvkereskedők használatára, egységes betűrendbe akarta szedni az osztrák-magyar könyvkereskedők egylete által 1860—70-ig kiadott magyar katalogusok anyagát. De mivel ez anyag hiányos volt, rendszeres kiegészítéséhez fogott. Forrásul használta a Magyar Nemzeti

Múzeum könyvtárát, a folyóiratok és napilapok irodalmi hireit, üzleti jelentéseket stb. Az anyagot kiegészítette 1875-ig, amely évtől kezdve már rendes évi katalógusok jelennek meg. Mint egyik későbbi művében bevallja, KÁRMÁN Mór tanácsolta neki, hogy sorolja fel a folyóiratokban megjelent dolgozatokat is, mert az időszaki sajtó terra incognita, amíg nincs hozzá útmutató. A hasznos tanácsot megfogadta. Így jött létre a kötet, amelyet szakmutatóval ellátva a magyar könyvkereskedők áldozatkészségéből útnakbocsátott azon reményben, hogy a kartársakon kívül hasznát veszik a szaktudósok és a könyvtárak is. Egyik kartársának bírálata kifogásolja, hogy nem közölte a cégváltásokat s azt, hogy a megszűnt cégek kiadványai hová kerültek; de abban már PETRIKnek adunk igazat, hogy fölvette a ponyvairódmalmat s s a folyóiratok dolgozatait.

2. Ungarns deutsche Bibliographie etc. Magyarországi német könyvészet 1801—60. A Magyarországon s külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent német nyomtatványok jegyzéke. A vallás- és közokt. miniszter megbízásából megkezdte KERTBENY Károly, folytatta s szakmutatóval ellátta PETRIK Géza. I—II. rész. Budapest. 1886. Egyetemi nyomda. 80.

KERTBENY csak az első résszel készült el. Halála után a szerkesztés PETRIK kezébe került, aki az első részt is tetemesen meg bővítette. A munka nem egységes, KERTBENY 1830-ig évek szerint csoportosította az anyagot, PETRIK 1831—60-ig az egész anyagot egységes betűrendben adja.

3. Bibliographia Hungariae etc. Magyarország bibliographiája 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta PETRIK Géza. Bevezetéssel SZILÁGYI Sándortól. 1—4 köt. Budapest, 1888—92. Kiadja DOBROWSKY Ágost. 80.

A magyar könyvészeti irodalomban az 1712—1860 közti időköz nem volt kitöltve. SÁNDOR könyvészete csak 1800-ig terjed s nem teljes, SZINNYEI bibliographiája csak a természettudományi és matematikai irodalmat öleli fel. Pedig a megjelent anyag ismeretére szükség van úgy az íróknak, könyvtárosoknak, mint a könyvkereskedeknek. Azért TREFORT Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszter a közérdeknek tett szolgálatot, midőn a hiány pótlására állami segítséget nyújtott, PETRIK-et, ki eddigi munkásságával bebizonyította, hogy a nagy feladat megoldására alkalmas egyén lesz, fölszólította a bibliografia

összeállítására, SZILÁGYI Sándort, a tudományegyetemi könyvtár igazgatóját pedig megbízta az utasítások elkészítésével s az ellenőrzés vezetésével. PETRIK bevallotta, hogy a több éven át nyújtott jelentékeny állami segély nélkül nem fordíthatott volna elegendő időt a bibliografia összeállítására. Az állami támogatás más tekintetben is megkönnyítette munkáját, t. i., hogy a nagy könyvtárak anyaga megnyílt számára. Dolgozott az Akadémia, Egyetem, Nemzeti Múzeum, Természettudományi-társulat könyvtáraiban, kutatott Esztergom, Kalocsa, Jászó, Miskolc, Nagykőrös, Sárospatak gyűjteményeiben. Legtöbbet használta a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárát s azért hálából a könyvtár alapítója emlékének ajánlja föl munkáját.

A könyvek mellett közli a gyűjteményes kiadványok, évkönyvek, folyóiratok cikkeit, a névtelenül vagy álnév alatt kiadott könyvek igazi szerzőit, a könyvek lelőhelyét, nagy mennyiségben fölvette az úgynevezett aprónyomtatványokat sokszor hosszadalmas címeikkel. Sajnos, hogy a munkát nem látta el szakmutatóval, ez hasznos és tanulságos áttekintést nyújtott volna a közölt irodalom szakszerinti megoszlásáról. A névtelenül megjelent művek vezérszavainak kiválasztásánál nem szigorúan következetes, ennek oka bizonyára a különböző könyvtárak nem egy-egy-egy gyakorlata is. Ha az anyag hiányos, az érthető, egy ember oly rövid idő alatt tökéleteset nem adhatott. Mindazonáltal a mű nagyon becses és hézagpótló, úgy az íróknak mint könyvtárosoknak és kereskedőknek nélkülözhetetlen segédeszköze. Igazat adunk SZILÁGYINAK abban, amit a mű megjelenésekor írt, hogy «irodalmunk és tudományos életünk minden barátja örömmel fogadja».

4. Magyar könyvészet 1886—1900. Az 1886—1900. években megjelent magyar könyvek, térképek és atlaszok összeállítása. Tudományos szak- és tárgymutatóval. SZÉKELY Dávid közreműködésével szerkesztette PETRIK Géza. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete. 1—2. kötet. Budapest, 1908. 80

A Könyvkereskedők Egyesülete erkölcsi kötelezettséget érzett arra, hogy a megkezdett munkát folytassa. Az 1876—85. évek anyagát KISZLINGSTEIN bocsátotta közre. Most újból PETRIKET bízta meg a szerkesztéssel: «ki a kartársak közül első ezen a téren s jóhangzású a neve a tudósok előtt is». A mű kiadásához hozzájárul a Magyar Tudományos Akadémia is, mert a kereskedelem mellett szolgálatára van a magyar kultúrának is. Tartalmilag az egyes kiadások nem egyformák, az 1876—85-ös kötet elhagyta az időszakos irodalom tartalmát, de föl-

vette a térképek és a folyóiratok és hírlapok jegyzékét; az 1886—1900-as kötet ismét elhagyta a folyóiratok és hírlapok jegyzékét. E sajnos változások oka az anyagi eszközök hiánya. Ujítás a mű második kötete: a tárgymutató, amely jelszavak szerint csoportosítja az anyagot; a szakszerinti csoportosítást elhagyta. De a jelszavak megválasztása nem tudományos megfontolás alapján történt, tömérdek az olyan jelszó, amelynek irodalma egy műből áll s így ez az aprólékosság csak fokozza a nyomtatási költségeket.

5. Repertorium a Századok 1867—90. évfolyamaihoz. Budapest. 1890. DOBROWSKY Ágost kiadása. 8° 144 l.

A cikkek a szerzők betűrendjében soroltatnak fel, ehhez csatlakozik a tárgymutató.

6. A Néptanítók Lapja 1868—92. évi folyamainak repertoriuma. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából. Budapest. 1893.

7. Kalauz az újabb magyar irodalomban. Budapest. 1894. Kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete. 8° 4, 288 l.

Könyvkereskedők s a művelt közönség használatára, bármely tudományszak vagy speciális kérdés újabb irodalmában gyors és biztos útmutatóul szolgál.

8. Magyar Könyvészet 1901—10. Az 1901—10. években megjelent magyar könyvek, folyóiratok, atlaszok, térképek összeállítása. A tudományos folyóiratok repertoriumával. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete. I. köt. A—K. Budapest. 1917. 8° 6, 757 l.

Hasonló elvek szerint készült, mint előbbi művei. Munkáját — amint az előszóban megjegyzi «talán már az utolsót» — atyja emlékének szenteli. Sejtelme, sajnos, valóra vált, a második kötetből már csak két füzet jelent meg s 1918-ban PÁTER Béla címszónál megszakad.

Könyvtárunknak mindennapos vendége volt, munkáját szeretettel s kitartással folytatta. Nagy akarateréje dacolni próbált a magas kor gyengeségével. Utolsó időben már leánya támogatására szorult s közben pihenőt kellett tartania. Mindhiába! 80 év terhével a munkát abba kellett hagynia, a fizikum fölmondta a szolgálatot, a fáradhatatlan munkásnak pihenőre kellett térnie. Hasznos munkát végzett, jó emléket hagyott maga után!

HAVRAN DÁNIEL.

JELENTÉS

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁRA- NAK 1924. ÉVI ÁLLAPOTÁRÓL.

A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának vezetését 1924 március 3-án vettem át elődömtől, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává 1923 december 19-én kinevezett dr. HÓMAN Bálinttól. Dr. HÓMAN Bálint alig egy évig állott Magyarország ezen legnagyobb könyvtárának élén s ez év alatt sem szentelhette tudásának és munkaerejének teljességét a Könyvtár szolgálatára, mert dr. FEJÉRPATAKY László főigazgatónak 1923 március 8-án történt váratlan halála után a Magyar Nemzeti Múzeum ügyeinek vezetése is nagyrészt reá hárult. Mindamellet könyvtárigazgatóságának rövid szaka jelentős nyomot hagyott hátra a Könyvtár fejlődésének történetében. Másfélévtizedes könyvtári gyakorlata, a könyvtárügy elméleti vonatkozásainak beható ismerete egyaránt arra képesítették, hogy a fejlődés következtében természetszerűen előállott szükségleteket ne csak felismerje, hanem azok kielégítését a rendelkezésére álló eszközök igénybevételével meg is kísérelje. Az igazgatóságához fűződő beruházásokat, átalakítási és újjászervezési munkálatait, nemkülönben a Könyvtár tisztviselői kara tudományos munkássága emelését célzó vállalkozásait ő maga is felsorolja a Könyvtár 1923. évi állapotáról szóló jelentésében.

Programmjának további megvalósítása az én kötelességemmé lett. Felfogásom szerint minden intézmény életében kontinuitásnak kell lennie; az igazgatóváltásoknak nem kell szükségképen rendszerváltozást is jelenteniök, sőt ellenkezőleg ott, ahol korszerű és tudatos munkaprogramról van szó, az utódnak lehetőleg bele kell kapcsolódnia az előd programjába.

A Könyvtár elhelyezése. Évi jelentéseink állandó panasza, hogy azok a helyiségek, ahol anyagunk szorong, már régóta elégtelenek a Könyvtár befogadására. Legfontosabb teendő az anyag konzerválása szempontjából is a *helykérdés gyökeres megoldása*. A jelenlegi állapot *tartíthatatlan*: nemcsak az új anyag elhelyezése, hanem a régi meg-

őrzése miatt is. Még a múzeumi épületben sem terjeszkedhetünk a lakáshivatal megértése híján. Az özv. KRENNER Józsefné által lakott helyiséget ugyanis nem tudjuk megkapni, mert a lakáshivatal ismételt kéréseink ellenére sem utal ki számára lakást. Ez az ügy megint aktuális, mert a FESTETICH hercegi palota istállójában elhelyezett anyagunkat jogerős felmondás alapján rövidesen máshol kell elhelyeznünk s a KRENNER-féle lakás lenne az egyetlen, hol azt elraktározhatnánk. Ha nem is ily kirívó, de lényegében nem jobb a helyzet a többi osztályban sem.

A Könyvtár gyarapítása. A kötelespéldányok beszolgáltatása rendszeren folyt, ami nem kis részben a nyomdák fokozottabb, a megjelenő könyvek állandó szemmelkísérése alapján történő ellenőrzésével volt elérhető. Folytattuk hazai nyomtatványaink bibliográfiáját. Nagyjelentőségű esemény e téren a «Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Orsz. Egyesületé»-vel 1924 május 1-én kötött szerződésünk, mely szerint az Egyesület által eddig kiadott Magyar Könyvészetet ezentúl a Széchényi-Könyvtár fogja szerkeszteni, az egyesület pedig vállalja a kiadást. Ezzel megoldást nyer a Könyvtár által összeállított bibliografiai anyag publikálása. A szerkesztést dr. GULYÁS Pál főkönyvtárosra bízom, aki a nemzeti bibliografiát 1923 óta a kötelespéldány-osztály többi tisztviselőinek segítségével készíti. Az osztály folyóúgyeit, emellett a nyomdák személyes ellenőrzését dr. GREXA Gyula alkönyvtáros végzi, kinek ebben EPERJESY János könyvtári segéd-tiszt segédkezett.

Noha anyagi eszközeink elégtelen volta a legnagyobb nehézségeket gördítette vásárlásaink elé, mégis sikerült a Könyvtárt, főleg duplumok eladása és csere útján jelentékeny anyaggal gyarapítani. Így a nyomtatványosztályt 18 drb régi magyar nyomtatvánnyal — köztük unikumokkal — gazdagítottuk, amit nagyban elősegített a régi anyag hiányainak az 1923. évben bevezetett rendszeres nyilvántartása. Megemlítendő szerzeményeink: KUZERA J.: *Thematum philosophicarum fasciculus*. Leutschoviae 1644. (R. M. K. II., csere.) BREWER J.: *Honor senectutis*. Leutschoviae 1659. (R. M. K. II., csere.) COMENIUS J. A.: *Januae linguarum reseratae aureae vestibulum*. Leutschoviae 1696. (Unicum. R. M. K. II., csere.) COMENIUS: *Eruditionis...* (2. kiad. ? Csonka. R. M. K. II.) KAZAI J.: *Disputationis theologiae pars I—IV*. Trajecti ad Rhenum 1644. (R. M. K. III.) ILLICINUS P.: *Ad Transylvanos* 1581. (R. M. K. III.) *Synodi provincialis decreta*. Tyrnaviae, 1611., Nagyszombat. 1682 (?)

LIPPAI: *Posoni kert* 1—3. Bécs 1664—67. (Csonka. R. M. K. I.) KEGELIUS: *Tizenkét üdvösséges elmélkedések*. Lőcse, 1638. (Unicum.) SZATMÁRNÉMETI M.: *Halotti centuria*. Kolozsvár, 1683. (R. M. K. I.) NÁDASI Joh.: *Hebdomada*. Ed. 13. Bécs, 1676. (R. M. K. III.) *Imádságos- és énekeskönyvecske*. Kolozsvár, 1700.; hozzákötve: *Imádságoskönyvecske*. Kolozsvár, 1700. és *Catechesis*. (R. M. K. I.) VOLGNADIUS: *Das schöne Confitemini*. Laugingen, 1614. TRINKELLIUS, LOIOLA: *Exercitia spiritualia*. Bécs, 1660. PADUAI JULIUS CAESAR: *Practica arithmetica*. Lőcse, 1668. SELYEI BALOG J.: *Utítárs*. Várad, 1657. (R. M. K. I.) HÓDOSY S.: *Pályáját állhatatos* stb. Debreczen, XVII. sz. (R. M. K. I.)

Az elszakított területek könyvanyagának beszerzésére már régebb óta folytatott tárgyalásaink eredményeképp az erdélyi anyagot GYÖRGY Lajos kolozsvári szerkesztő úr sziveskedett a Múzeum számára gyűjteni a Studium r.-t. anyagi támogatásával. Ugyanígy rendszeresen folyik a felvidéki anyag gyűjtése és vásárlása. A bécsi ú. n. emigrációs és kommunista sajtótermékek gyűjtését ECKHART Ferenc osztálytanácsos úr továbbra is önzetlen szíveséggel folytatja. Sikerült azonkívül egy magánkönyvtár megvásárlásával eddigi emigrációs anyagunkat — mindenekelőtt a hírlapokat — mondhatni teljessé tenni, nemcsak a bécsi, de a német, sőt oroszországi kiadványokkal is.

A kéziratár 1924. évi szerzeményeiből kiemelendő a M. Történelmi Társulat letétje, mind mennyiség, mind tartalmi érdekesség szempontjából. Megemlítendő még HAYNALD Lajos levelezése, ADY Endre és VAJDA János eredeti kéziratai. Ide számíthatók még TAGÁNYI Károly nagyértékű bejegyzései az özvegyétől megvásárolt könyveiben. Az osztály folytatta emellett a régi magyar nyelvemlékek és külföldi Korvin-kódexek fényképmásolatainak rendszeres gyűjtését.

A levéltár a MAJTHÉNYI, gróf SZÉCHÉNYI, REVICZKY és FÜZESSÉRY családok levéltáraival, illetőleg azok kiegészítéseivel gyarapodott. Itt is rendszeresen folyik azonkívül a XI—XII. századi eredeti magyar oklevelek és pecsétek facsimiléinek gyűjtése. Vásárlással mind köztörténeti, mind családörténeti nevezetességű anyaggal, közte egy pár Árpád-kori darabbal is gyarapodott a levéltár.

Az újonnan felállított zenetörténeti osztályban nevezetesebb gyarapodás a SZÉKELY Imre-féle zenei hagyatéék. Egy nevezetesebb vételünk volt: a néhai JESZENSZKY István-féle hangjeggyűjtemény, mely nemcsak kiegészítette régi magyar kótáink sorozatát, hanem néhány becses kiadványt is tartalmazott.

A folyó könyvtári munka mellett tovább folyt a karthoték rendszerű szakkatalogus készítése, ami elengedhetetlen előmunkát a Könyvtár modern átszervezésére és a kutató közönség munkája megkönnyítésére. Minthogy a csekélyszámú tisztviselők egész munkaerejét a folyó munkák kötik le, azonkívül anyagi eszközök híján, ez a munkát az előre tervezett mértéknél valamivel lassabban haladt. Elkészültek a *Poetae et oratores gallici*, *Historia litteraria*, *Paedagogia*, *Politia generalis*, *Philosophia*, *Philosophia practica*, *Philosophia speculativa*, *Vitae sanctorum* szakok.

Az 1924. év folyamán is HAVRAN Dániel osztályigazgató látta el a nyomtatványi osztály vezetését. Dr. SIKABONYI Antal könyvtárnok végezte a megszállott területi könyvanyag gyűjtését és a hiányzó anyag nyilvántartását, előkészítette azonkívül a könyvtár által aukcióra bocsátandó nyomtatványokat. Dr. PÁNTY Vukoszava könyvtárnok a háborús és a proletárgyűjteményt dolgozta fel. Dr. PUKÁNSZKY Béláné KÁDÁR Jolán dr. könyvtárnok kezelte a Régi Magyar Könyvtárt, a III. részt rendezte és az aprónyomtatványokat dolgozta fel. HÓMAN Borbála könyvtártiszt végezte az egész beérkező anyag (kötelesepéldányok, vásárlások és ajándékok) cédulázását, dr. NYIREŐ István egyetemi könyvtárőr a szakbeosztást, dr. GARDA Samu főkönyvtáros intézte a könyvkötést. ISTVÁNFI Károly könyvtári főtiszt az olvasótermi felügyeletet végezte és befejezte az iskolai értesítő-gyűjtemény rendezését.

Az 1924. év folyamán mint a Könyvtár önálló része létesítettett a zenei osztály. Ez magában foglalja a könyvanyagnak e tárgykörbe tartozó részét (*mus. theoretica*-t), a nyomtatott hangjegyeket (*mus. practica*-t), a kéziratárból áttett zenei kéziratokat, zenei leveleket, zenei analektákat s végül mint kiegészítőrészt, az iconografiai gyűjteményt. Célja a hazai emlékek lehető teljes sorának egybegyűjtése és megőrzése, továbbá a zenetudomány műveléséhez szükséges anyagnak megszerzése. E feladat megoldására dr. ISOZ Kálmán főkönyvtáros kapott megbízást, aki az osztály vezetését 1924 május 1-én vette át és LAVOTTA Rezső zenei előadóval végzi az anyag feldolgozását.

A hirlaptár új katalogizálása a múlt évben kidolgozott új rendszer alapján megkezdődött. Az emigrációs hirlapgyűjtemény, mely likvidálás alatt álló háborús- és proletárgyűjteményünkől tétetett át a hirlaptárba, már el is készült, míg a többi anyagra az előmunkálatok folynak. Az új katalogizálás nagy munkája azonban évek megfeszített munkáját fogja igénybe venni.

A *Todoreszku-Horváth-könyvtárt* az adományozó dr. SCHÖFFER Aladárné, mint az előző években, az idén is ismert nagylelkűségével gyarapította és gondozta AKANTISZ Viktor könyvművészeti előadó segítségével. Jól bevált házi könyvkötőműhelyünk is eddigi buzgalmával és ügyességével végzi kötéseink és kötészavításaink tekintélyes részét, ennek munkásságát is nagyon megnehezíti a pénzhány s ennek következtében az anyagbeszerzés nehézségei.

A *levéltárban* a megkezdett átszervezési munkát folytatásaképp ERNYEY József I. o. múzeumi őr a céhiratok regesztázását végzi. A levéltár átszervezése azonban az anyag nagy tömege és a teljesen elégtelen tisztviselői és altisztii létszám mellett szinte legyőzhetetlen akadályokba ütközik. Dr. SULICA Szilárd főkönyvtárnok vezetése mellett dr. ZSINKA Ferenc könyvtáros a folyóügyek mellett végezte a levéltári rendezés munkálatait; dr. CZOBOR Alfréd vármegyei főlevéltáros pedig feldolgozta a beérkező családi levéltárakat, míg a kutatók kiszolgálása és érdeklődők útbaigazítása az egész levéltári személyzetet igénybevette.

A kézirattárban dr. JAKUBOVICH Emil főkönyvtáros, az osztály vezetője, megkezdte a középkori kodexek katalogizálását, dr. RÉDEY Tivadar könyvtáros az újonnan beérkező anyagot dolgozta fel, dr. RÉDEYNÉ HOFFMANN Mária dr. könyvtáros pedig folytatta az irodalmi levelestár regesztázását. Sajtóra készen áll a *Ba*-kezdetű rész, körülbelül 14 nyomtatott ívre terjedő anyag. Kiadvány tekintetében anyagi eszközök híján csak a Magyar Könyvszemlét tudtuk megjelentetni 10 ívnyi terjedelemben, azonkívül Isoz Kálmán főkönyvtáros kiadványából a Zenei kéziratok jegyzékének III. füzetét.

Szintúgy az anyagi eszközök hiánya nagy mértékben megnehezítette a könyvkötést. A hirlaptár anyagának a pusztulástól való megóvására a tavaly bevezetett és jól bevált módszerrel ideiglenesen kemény kartonlapok közé helyezte el az egyes hirlapköteteket. Dr. FITOS Vilmos főkönyvtárnok vezetésével a hirlaptár többi fentebb ismertetett munkálatait és a kartonfedőlapokba való kötést dr. BORZSÁK István könyvtáros, dr. GORIUPP Alisz alkönyvtáros és dr. GÁSPÁR Margit könyvtári segédtsízt végezték.

A központi adminisztrációval járó teendőket dr. BARTONIEK Emma alkönyvtáros, dr. PARÁDI Lászlóné könyvtártísiízt végezték, a gépiróí teendőket RAKSSÁNYI Anna kezelónó látta el.

1924. év őszién a Nemzeti Múzeum Kossuth Lajosnak a könyvtárban őrzött iratai felszabadulása alkalmával a Múzeum t őbbi anyagaí

val kapcsolatban Kossuth- emlékkiállítás rendezett, melyhez a könyvtári anyagot dr. BARTONIEK Emma alkönyvtáros állította össze.

Személyi változások: Az 1924. év folyamán az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa dr. BARTFAI SZABÓ László osztályigazgatót a levéltári osztály eddigi vezetőjét új, díszesebb munkakör betöltésére a M. Tud. Akadémia könyvtárába helyezte át. Ezenkívül dr. JAKUBOVICH Emil főkönyvtáros teljesített május 1-től a M. Tud. Akadémia könyvtárában szolgálatot. 1924 januárjában a Könyvtárhoz áthelyezte, illetőleg főkönyvtárossá átminősítette dr. ISOZ Kálmán múzeumi főtítkárt, aki megbízást kapott az újonnan felállított zenetörténeti osztály szervezésére és állandó vezetésére. 1923 január havában a Nemzeti Múzeum főigazgatósága ERNYEY József I. oszt. múzeumi őrt könyvtárunkhoz osztotta be a levéltári osztályba, helyére a Régiségtárba THEISZ Frigyes alkönyvtárost helyezte át, ezenkívül a főigazgatósághoz rendelte be szolgálatátételre dr. TÓTH László alkönyvtárost és STEFFANITS Mária könyvtártisztet, míg HÓMAN Borbála könyvtártisztet az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központból a Könyvtárba osztotta be. 1924 januárjában a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Öexcellenciája dr. BORZSÁK István alkönyvtárost a VII. fizetési osztályba múzeumi könyvtárossá kinevezte.

A) *A könyvtár használata.* a) *A könyvtár helyiségében:* 1. a nyomtatványosztályban 21.078 kutató 73.045 művet használt; 2. a hirlaptárban 2919 kutató 5680 kötetet használt; 3. a kéziratárban 253 kutató 867 kéziratot, 1572 irodalmi levelet, 290 zenei kéziratot és 15 analektát használt; 4. a levéltárban 446 kutató használt 43.564 oklevelet és kéziratot. b) *A könyvtáron kívül:* 1. a nyomtatványosztályból 6470 kutató 9096 művet kölcsönzött; 2. a hirlaptárból 94 kutató 160 kötet hirlapot kölcsönzött; 3. a kéziratárból 32 kutató 637 kéziratot kölcsönzött; 4. a levéltárból 26 kutató kölcsönzött 418 oklevelet és kéziratot.

B) *Kötésre* a nyomtatványosztályból 2549 művetadtunk. A hirlaptárból 181 kötet hirlap kötetet és 1089 kötet borítékoztatott.

C) *Gyarapodás:* 1. A nyomtatványosztály a) kötelespéldány útján 10.634, b) ajándék útján 1698 darabbal és 208 térképpel, c) vétel útján 586, d) áttétel útján 10, összesen 12.510 darabbal gyarapodott. 2. A hirlaposztály a) kötelespéldány útján 30.225 számmal, b) ajándék útján 717 számmal és 24 kötettel, c) vétel útján 683 számmal és 13 kötettel, összesen 31.625 számmal és 37 kötettel gyarapodott. 3. Kézirattár a) ajándék útján 108 darabbal, b) vétel útján 77 darabbal

és 37 fényképpel, c) áttétel útján 18 darabbal gyarapodott. 4. A levéltár a) ajándék útján 463 darabbal, b) vétel útján 791 darabbal, 7 fényképpel, c) áttétel útján 115 darabbal és 1 ládával, d) csere útján 1 darabbal gyarapodott. Újabb letétek, illetve azokhoz kiegészítés: MAJTHÉNYI, gróf SZÉCHÉNYI, REVICZKY, FÜZESSÉRY családok levéltárai.

A Könyvtár tisztviselői az 1924. évben a következő irodalmi munkásságot fejtették ki:

DR. LUKINICH IMRE

a Könyvtár igazgatója, egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia I. tagja.

Gróf Pálffy János főparancsnoki megbízatása 1711. (Századok 1924.)

Auer János Ferdinánd naplója. 1664. Budapest. (A M. Tört. Társulat kiadása. 1923.)

Andronicus Tranquillus életéhez. (Levéltári Közlemények. 1923.)

A magyarországi ál-Rákócziak. (Levéltári Közlemények. 1923.)

A magyar gályarabok történetéhez. (Levéltári Közlemények. 1923.)

Porosz táborozások Magyarországon 1740-ig. (Hadtört. Közlemények. 1923.)

A szatmári békekötés előzményei. (Hadtört. Közlemények. 1924.)

Kossuth irodalmi hagyatéka. (Magyar Bibliofil Szemle. 1924.)

Gróf Pálffy János leányának tragédiája. (Napkelet. 1924.)

Könyvtörténeti adatok Pozsony város levéltárából. (Magyar Könyvszemle. 1924.)

HAVRAN DÁNIEL

osztályigazgató.

A Régi Magyar Könyvtár gyarapodása. (M. Könyvszemle.)

DR. BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ

osztályigazgató.

A M. Tud. Akadémia Könyvtárához nevezetve ki, jelentését a M. Tud. Akadémiához terjesztette be.

DR. ISOZ KÁLMÁN

főkönyvtáros.

A M. N. Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke VI. k. Zenei Levelek. III. füzet. Bpest, 1924.

A régi Budapest hangjegyeken. (M. Bibliofil Szemle.)

Le manuscrit original du Rákóczi de Berlioz. (Revue des Études Hongroises et finno-ougriennes, 1924. I. füz.)

Bignio Lajos önéletrajza. (Zenei Szemle. 1924.)

Hogyan fejlődött Pest-Buda zenei műveltsége? (U. o.)

DR. FITOS VILMOS

főkönyvtáros.

Jövőbelátó gondolkodás. (Öt közlemény a Szózat c. napilapban.)

DR. GARDA SAMU

főkönyvtáros.

Lamartine. Felolvasás a Filológiai Társulat 1924 novemberi ülésén. Nyolc eredeti költemény a napilapokban.

DR. SULICA SZILÁRD

főkönyvtáros.

A levéltartan tudománya c. cikk folytatása. A M. N. Múzeum levéltárának története. (Mindkettő előkészületben.)

DR. JAKUBOVICH EMIL

főkönyvtáros.

A tihanyi alapítólevél olvasásához. (M. Nyelv. 1923—24.)

Új magyar nyelvemlékek. (U. o.)

Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. (U. o. 1925.)

XII. századi oklevéltörödek. (Levéltári Közlemények. 1924.)

DR. GULYÁS PÁL

főkönyvtáros.

A Corvina könyvészetének szerkesztése. 1924 július 1-től.

A könyvek és könyvtárak hajdan és most. Budapest, 1924. (A Magyar Jövő Könyvtára.)

Cikkek és könyvismertetések a M. Könyvszemlében (A könyv sorsa Magyarországon. Befejező közlemény), az Irodalomtörténetben (Nekrologok), a német Minervában (Nekrologok), a Szózatban, a Napkeletben (A könyvnyomtatás feltalálásának problémái), a Bibliofil Szemlében (A világ legrégibb bibliofilje) és a Revue des Études Finno-ougriennesben (Dix années de bibliographie hongroise).

DR. RÉDEY TIVADAR

könyvtáros.

1. Versek a Pintér Jenő és Sajó Sándor által szerkesztett Mai magyar költők c. anthológiában.

2. A Bibliotheca Apponyiana a nemzet birtokába jut. (Budapesti Hírlap 252. sz.)

3. A füredi magyar játékszín. (Élet 5—6. sz.)
4. Szabó Károly centenáriuma. (Magyar Bibliofil Szemle, 3—4. sz.)
5. Szilágyi Sándor levelezése. (Magyar Könyvszemle, 1—4. sz.)
6. Csánki Dezső (U. o.)
7. Az Orsz. Széchényi-Könyvtár Kossuth-emlékkiállítás. (U. o.)
8. Magyar Asszonyok Könyvtára. (U. o.)
9. Hajnali harangszó. Mécs László verseskönyve. (Napkelet, 1. sz.)
10. Forbáth Sándor új versei. (U. o. 3. sz.)
11. Igaz könyv. (U. o.)
12. Sik Sándor: Csend. (U. o. 4. sz.)
13. Jó szerencsét. (U. o.)
14. Babits Mihály: Kártyavár. (U. o. 5. sz.)
15. Nagy Zoltán: Elégiák. (U. o.)
16. Verses könyvek. (U. o. 6. sz.)
17. Csathó Kálmán új regénye. (U. o. 8. sz.)
18. A magyar irodalom a XX. században. (U. o.)
19. Harsányi Kálmán: Utolsó fölgyulás. (U. o. 9. sz.)
20. A bús férfi panaszai. (U. o.)
21. Ady-paszkvillusok. (U. o. 10. sz.)
22. Gyenes László. (U. o.)
23. Egy névtelen «Székely asszony» könyvtáradománya a Nemzeti Múzeumnak. (8 Órai Ujság, 89. sz.)
24. A balatonfüredi magyar játékszín. Felolvasás a Balatoni Társaság tudományos előadássorozatában, febr. 8.
25. A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteménye. Négy előadás a Népszerű theologiai tanfolyamon nov. 20-tól dec. 2-ig.

DR. RÉDEYNÉ DR. HOFFMANN MÁRIA

könyvtáros.

Sajtó alá elkészítette az Irodalmi Levelestár címjegyzékének II. kötetét.

ERNYEY JÓZSEF

I. oszt. múzeumi őr.

1. Bellona, Zolnierz Polski, Vojenské Rozhledy stb. lengyel és cseh folyóiratok ismertetése a Hadtörténeti Közlemények XV. évf. 1—4. sz.-ban.
2. Szláv lapszemle. (Katonai Közlöny 1924. I. sz.)
3. Ethnographiai cikkek a Révai Lexikonban.
4. Az új (IV. kiad.) Magyar Gyógyszerkönyv szerkesztő állami bizottság munkálatainak latin fordítója.
5. A visegrádi váruadalom. (Előadás a Felvidéki Társ. Szövetség ülésén.)
6. Archaeologiai utazás a Vág völgyében. (Előadás u. o.)
7. Cseh nyelv és irodalom. (Előadás heti hat órán a Közgazdasági Egyetem dipl. és külkereskedelmi hallgatói számára.)
8. Chemiai terminologia. (Előadás heti két órán a Droguista Akadémián.)

DR. SIKABONYI ANTAL

könyvtáros.

Jókai és Komáromi. (Különnyomat Az Est Jókai albumából.)

A gyermek Jókai. (Jókai-emlékkönyvben.)

Kisebb közlemények a Budapesti Hírlapban, Magyarságban és Pesti Hírlapban.

Szerkesztette a Magyar Bibliofil Szemlét. (Itt megjelent cikkei: Romain Rollandról; a Nemzeti Múzeum Kossuth-emlékkiállításáról; a Nemzeti Múzeum Könyvtáráról; könyvismertetések s apróbb cikkek.)

Múzeumi vonatkozású cikkek a Világlexikonban.

Résztvett az Orsz. Jókai centenáriumi-bizottság munkálataiban.

DR. ZSINKA FERENC

könyvtáros.

Szerkesztette a Protestáns Szemlét.

DR. PUKÁNSZKY BÉLÁNÉ DR. KÁDÁR JOLÁN

könyvtáros.

Könyvismertetések és bírálatok az Egyetemes Filológiai Közöny 1924. évfolyamában.

DR. BARTONIEK EMMA

alkönyvtáros.

Az Árpádház neve. (Minerva, 1924.)

A M. N. Múzeum Kossuth-emlékkiállítása. (Napkelet, 1924.)

A Kossuth-kiállítás katalógusának könyvtári része és a bevezetés.

DR. GORIUPP ALISZ

alkönyvtáros.

Ismertetés a Magyar Nyelvben és a Körösi Csoma Archivumban. (Nyomás alatt.)

DR. TÓTH LÁSZLÓ

alkönyvtáros.

A pápai udvar lakásviszonyai. Budapest, 1924. (A Szent István Akadémia felolvasásai.)

Kisebb cikkek, ismertetések a Magyar Könyvszemle, Magyar Kultúra, Századok és 8 Órai Ujságban.

DR. CZOBOR ALFRÉD

vármegyei főlevéltáros.

A pozsonyi várkapolna festésének történetéhez. (Ars Una 1924.)

Országos Levéltár felállításának terve 1701-ben. (Kézirat.)

DR. NYIREŐ ISTVÁN

egyetemi könyvtárőr.

Adalékok, könyv- és folyóiratismertetések a Magyar Bibliofil Szemlében és a Protestáns Szemlében.

A könyvnyomtatás történetének emlékei a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárában. (Négy előadás a Népszerű theologiai tanfolyamon.)

LUKINICH IMRE.

SZAKIRODALOM.

Fava, Domenico. *La Biblioteca Estense nel suo sviluppo storico, con il catalogo della mostra permanente.* Modena, G. T. Vincenzi e nipote di Dante Cavallotti. 1925. 8°. 389 lap és 10 melléklet.

Az évekig tartó átrendezési munkálatok befejezésével a modenai könyvtár remek anyagát nagyszabású kiállítás keretében mutatja be a közönségnek. Előttünk fekszik e könyvtár igazgatójának, D. FAVÁnak tollából e századokon át lassan kialakult — hercegi magánkönyvtárból nyilvános közkinccsé vált — pompás alkotás egész története. FAVA lélekkel teli, alapos munkája nemcsak száraz statisztikát nyújt, hanem előadásában elevenen állnak előttünk a műveltség e nagyszerű centrumának letűnt korszakai. LIONELLO, BORSO, I. ERCOLE, II. ALFONSO D'ESTE mindenik egy-egy nagy név a humanizmus történetében s FAVA plasztikus előadásában büszke sorban kelnek új életre, mindenik a maga humanista környezetében érdeklődéseik és lelkesedésük melegét árasztva maguk körül.

A szép könyv második fele a kiállítás darabjainak gondos és lelkiismeretes összeállítását adja. Az adatok teljes megbízhatósága és pontossága, újra csak az igazgatónak gyűjteménye iránt érzett odaadó szeretetét bizonyítja, mely már a könyv első részét — tudományos érdekein felül is — oly rokonszenvenessé teszi.

A modenai könyvtár a bécsi után a legtöbb CORVIN-kódexet tartalmazza s mint ilyen régóta magára vonta a magyar tudós világ, főleg CSONTOSI és ÁBEL figyelmét. De különösen nagy lángot vetett az érdeklődés 1891-ben, mikor a bécsi Hofbibliothek, főleg CSONTOSI buzgó kezdeményezésére, kiadta az V. FRANCESCO modenai hercegtől már 1847-ben a magyar nemzetnek ajándékozott két CORVIN-kódexet, melyeknek elkérésénél KOLOWRATH gróf főleg azzal érvelt, hogy a darabok ideajándékozása voltaképen nem egyéb visszaszármaztatásnál. A modenai darabok visszaszerzésére irányuló törekvés nem áll magában, mert már ALTHAN Antal gróf, PÁZMÁNY és BETHLEN és néhány évvel később

RÁKÓCZI Ferenc is alkudozásokot folytattak a Budán maradt CORVIN-kódexek visszaszerzése érdekében és 1843-ban JÓZSEF nádor is megkísérelte a wolfenbütteli darabok megszerzését. Ez összes próbálkozások eredménytelensége feledésbe ment, mikor ABDUL AZIZ szultán 1868-ban négy, ABDUL HAMID szultán 1877-ben pedig harmincöt darabot ajándékozott nagylelkűen a magyar nemzetnek.

A ferrarai hercegek sorában III. NICCOLO örgróf törvénytelen fia BORSO herceg (1450—1471) volt az, akiben a humanista hajlamok először mutatkoztak heves szenvedéllyel. Bibliofil szerelemmel szerette a könyveket. A művészet iránti vonzalmának köszönhető a legszebb illuminált könyv, mely olasz földön valaha is létrejött, a modenai könyvtár büszke kincse: a *Borso-Biblia*. Minden lapját e kor legnagyobb könyvdisztítő művészeinek remekei díszítik. Miniatorok és kopisták egész serege dolgozott számára, kik közül soknak nevét is ismerjük. S könyvtárának híre már uralkodásának negyedik évében oly nagy volt, hogy pl. V. LÁSZLÓ királyunk — valószínűleg VITÉZ János befolyása alatt — 1454. augusztus 2-án tőle és Alfonso nápolyi királytól kér olvasásra érdemes könyveket, mivel e fejedelmek példáját szeretné követni s a multak nagy eseményein okulni. Ugyanekkor követ is ment Ferrarába és Nápolyba, hogy elhozza a könyveket.

BORSO herceg szerette a tudósokat, írókat és művészeket is, kik állandóan körülötte rajzottak. E választékos körbe tartozott Gaspare dei TRIMBOCCI, másként TRIBRACHUS modenai költő; TRIBRACHUSnak két műve is látható a kiállításon, mindakettő a herceghez intézett ajánlásokkal. A modenai költő Magyarországon sem volt ismeretlen. A bécsi könyvtár 2489. sz. kézírata őrzi *Eclogáit*, melyeket VITÉZ Jánosnak ajánlott s egy ferrarai művésztől igen szépen díszítve, megküldött. Az alsó lapszélre saját arcképét és *Lux Pannoniae* felírással VITÉZ János arcképét festette. Ezenkívül MÁTYÁS király könyvtárában is megvolt TRIBRACHUS néhány költeménye. (München. Staatsbibliothek. Cod. lat. 341.)

Idegen humanisták is nagyszámmal keresték fel BORSO herceg híres udvarát s műveik ajánlott példányával kedveskedtek neki. Ezek között találjuk Gianmario FILELFOT is, a ZSIGMOND királynál Budán is járt FRANCESCO FILELFO fiát, ki 1464-ben járt Ferrarában s ekkor ajánlotta fel BORSO hercegnek *De bellicis artibus et urbanis* című művét. (lat. 222 = α. Q. 5. 9.) E kódex megemlítése után (65. lap.) FAVA hozzászól: «A címlap aljára festett címerből úgylátszik, hogy e könyv eredetileg CORVIN MÁTYÁS számára készült és csak azután ajánlatot fel BORSO-

nak, kinek címere ugyanazon lap felső szegélyén látható.» Ha a lap alján levő címer MÁTYÁSÉ volna, úgy e kéziratban FAVA révén egy eddig ismeretlen CORVIN-kódexet ismernénk meg. A tudós igazgató azonban érthetetlen módon téved. A címer nem MÁTYÁSÉ, hanem egy pólyától kettéosztott pajzs, melynek felső mezejében egy, alsó mezejében két leopard fej van. Hasonlít a dalmát címerhez (s talán, mivel MÁTYÁS címerei között gyakran láthatta a dalmát címet is, ez tévesztette meg FAVAT), de Dalmácia címerében nincsen pólya. FAVA előadása a címerbeli tévedésen kívül már azért sem volna hihető, mert teljesen lehetetlen, hogy FILELFO előbb ráfestette volna MÁTYÁS címerét a címlapra s azután mást gondolva, mégis BORSONAK ajánlta volna a könyvet. S ez esetben is a kissé késői meggondolás következtében fölöslegessé vált címet a szerző okvetlenül eltávolíttatta volna s helyét BORSO címerével boríttatta volna be.

A ferrarai udvar teljes fényét I. ERCOLE D'ESTE herceg alatt (1471—1505) érte el. Alatta a kódexek másolására irányuló tevékenység vetekszik e kor legnagyobb bibliofil fejedelmeinek, LORENZO IL MAGNIFICONAK, Federigo DA URBINONAK és MÁTYÁS királynak ezirányú törekvéseivel. Udvarában nagy másoló és miniáló műhelyet tartott fenn, melynek eje a kitünő Andrea DE LA VIEZE volt.

A kötetek nagyszáma hirdeti a legkiválóbb humanisták jelenlétét az udvarban, kik boldogok voltak, ha a hercegnek ajánlhatták műveiket. E körben ismét találunk néhány író, kik magyar vonatkozásaiknál fogva felkeltik érdeklődésünket. Mindenekelőtt a magyar származású Andreas PANNONIUST, ki *De origine clarissime illustrissimeque domus Estensis* című művét (kiáll. kat. 60. sz.; lat. 108. = α. Q. 9. 12) ERCOLE hercegnek ajánlotta és ahhoz a kódexhez nagyon hasonlóan festtette ki, melyet 1467-ben (tehát még BORSO idején) *De regis virtutibus* címmel MÁTYÁS királynak ajánlott. (Vatican.)

Itt találjuk I. ERCOLE udvarában LODOVICO CARBOT is, a ferrarai egyetem tanárát, GUARINO tanítványát. Nagyszámú művei közül a kiáll. 59. sz. a. *Carmen dño Herculi amoris et ingeniorum excitationis gratia* című, I. ERCOLE hercegnek ajánlott példányát mutatja be. LODOVICO CARBO 1474 körül Mátyásnak is ajánlott egy művet *Dialogus de Matthiae Regis Laudibus* címmel. E Ferrarában diszített mű, mely Mátyásra vonatkozó rendkívül fontos adatokat tartalmaz, ma a budapesti Tud. Akadémia könyvtárában van.

FAVA e körben sorolja fel Janus PANNONIUST is. De ez tévedés.

Mert Janus PANNONIUS az ötvenes években folytatta tanulmányait Paduában. ERCOLE herceg 1471-ben kezdett uralkodni, Janus PANNONIUS pedig ki 1459 óta már pécsi püspök volt, 1472-ben meghalt. Ferrarai időzése tehát BORSO herceg idejére eshetett csupán. Latin elegiáinak egy csoportját egy convolutum kötet tartalmazza (lat. 180 = α. T. 9. 17), melyben PROPERTIUS elégiáin kívül több humanista művei is találhatók. J. PANNONIUS ezen elégiái között van épen az is, melyben Andrea MANTEGNA művészetét magasztalja, ki őt GALEOTTO MARZIOVAL ugyanazon a képen lefestette.

Mikor FAVA I. ALFONSO és II. ERCOLE hercegeknek a könyvtárra nézve nem épen szerencsés idején át eljut II. ALFONSO uralkodásának kezdetéig — megáll és mielőtt ennek az egészen új periódusnak tárgyalásába fogna, — igen finom művészi érzékkel egy kis fejezetet iktat be: *Le donne di Casa d'Este e i loro libri* címen. E kedves fejezetben többek között megemlít egy könyvet (lat. 192 = α. S. 6. 11.), melyet egy ismeretlen nápolyi szerző irt Aragoniai ELEONORA és I. ERCOLE herceg nászára. A szerző azért ismeretlen, mert a könyv eleje csonka. E kódexről szóló passzus végén ezt olvassuk: «Végződik a kópistának, ki magát pármainak mondja, ezen különös aláírásával: JOANNES M. CYNICUS. Parmensis. lenonum. pernities et naturae. servus. exscripsit». Nem tudom világosan kivenni, hogy ez a kitétel «a kópista, ki magát pármainak mondja», — mit jelentsen? JOANNES MARCUS CYNICUS nem ismeretlen másoló. Valóban páрмаi születésű, aztán Flórencben látjuk Pietro STROZZI híres kaligrafusnál. 1467 óta a nápolyi udvarnál volt alkalmazva és szorgalmasan másolgatott. Magyar vonatkozású munkáját négyet ismerek: 1. DÖBRENTHEI Tamás zágrábi püspöknek *Nagy Sándor életét* tartalmazó kódexe a német lovagrend bécsi levéltárában. (Cod. 76.) 2. 1476-ban másolta Diomedes CARAFFA *De institutione vivendi* című munkáját, melyet szerzője BEATRIX királyné nászára irt. (Parma. Bibl. Palatina). E mű jó tanácsokat tartalmaz az idegen országba induló királyné számára. 3. TIRABOSCHI *Storia della letteratura italiana* című művében (VI. 1. 431. lap) még egy kódexet említ, DIOMEDES CARAFFANAK *Trattato de lo ottimo cortesano* című, BEATRIXNAK ajánlott művét, melynek pergamenre nyomtatott példánya a milánói Trivulziana-könyvtárban van. A nyomtatott szövegből kiderül, hogy az elveszett eredeti példányt CYNICO másolta. 4. Végül az ő felügyelete alatt készült MÁTYÁS királynak ma Drezdában levő kódexe, mely VALTURIUSNAK *De re militari* című művét tartalmazza.

Diomedes CARAFFÁTÓL, ki BEATRIX királynénak két könyvet is ajánlott, a modenai könyvtár is őriz egy igen érdekes könyvet, még pedig a Beatrixéhoz hasonló tartalommal, *Dei doveri di un principe* címmel. Ebben is jó tanácsokkal látja el BEATRIX testvérét, ELEONORÁT és I. ERCOLE herceget.

II. ALFONSOVAL (1559—1598) a ferrarai hercegek könyvtárára új hajnal virradt. Csodálatos lelkesedéssel lát újra hozzá a kéziratok és nyomtatványok összehordásához. A gondolat, mely vezeti, egy nagy könyvtár teremtése. Mindazok közül, kik őt e lázas tevékenységben segítették, minket főképen Girolamo FALLETTI, ALFONSO herceg velencei követe érdekel, ki maga is íróember volt. 1560 decemberben kelt az a nevezetes levele, melyben ujjongva jelenti urának, hogy négy CORVIN-kódexet vett Niccolò ZENI velencei embertől, e négyet azért küldi, «hogy lássa a herceg, milyen a többi csaknem száz, mely még Zeni birtokában van. Igaz, hogy multkor azt mondta, hogy csak ötvenet ad el, de ezt talán csak azért tette, hogy nagyobb tekintélyt adjon nekik. E könyvek iratásuk óta már mind megjelentek ugyan, de az nem tesz semmit, mert kivétel nélkül mind a legszebb pergamenre vannak írva, illuminálva és régi kötéseikben vannak még». Az okiratok nem adnak felvilágosítást arra nézve, hogy végeredményben hány darabot vettek meg Zenitől. A könyvtárban ma meglevő CORVIN-kódexek kettő kivételével mind innen származnak. E kettő közül az egyiket I. IPPOLITO bíbornok, esztergomi érsek vitte magával Modenába, a másik a modenai S. Pietro-monostor könyvtárából került a gyűjteménybe.

FAVA e helyen igen szépen jellemzi a Corvin-kódexeket. Csak a Corvin-emblémák felsorolásába esett egy kis hiba. Ezek között említi ugyanis a kalászcsumót és a nyers gyémántot is. Mindakettő aragóniai és nem Corvin-embléma és csak olyan könyvekben fordul elő — és ekkor a többi aragóniai emblemaival együtt —, melyeknél voltaképen BEATRIX személyes példányaival állunk szemben. Ilyenek pl. a pármái *Diomedes Caraffa* és a wolfenbütteli *Psalterium*. Egyetlenegyszer, a modenai L. B. ALBERTI-kódexben találtam MÁTYÁS emblémái közé fölveve a kalászcsumót is, bizonyára a miniátor tévedése következtében. Ez vezethette félre FAVAT is.

A Corvin-kódexek tárgyalásának végén említi a szerző «egy aragóniai BEATRIX cimerevel ellátott *Plutarchost* (lat. 429. = α. W. I. 4.), mely nem lehetetlen, hogy MÁTYÁS könyvtárába tartozott.» De nézetem szerint, ha egyesített címer formájában MÁTYÁS címerei nem találhatók

az aragóniai címer mellett, úgy ezt BEATRIX kódexének tekinteni nem lehet, MÁTYÁSÉnak meg épen nem. Lehet, hogy a könyvtárba tartozott, de ez semmiképen sem bizonyítható.

A következő korszakban, részben talán a könyvtárnak Modenába való átköltöztetésekor, sok darab eltűnt a gyűjteményből. Ezért nem tudjuk megállapítani, mennyi Corvin-kódex volt eredetileg a gyűjteményben. Magyar szempontból már csak egy említésreméltó esemény történt. A zenei gyűjtemény, melynek alapját II. ALFONSO vetette meg és I. és II. FRANCESCO fejlesztették ki nagy mértékben, IV. FRANCESCO alatt újabb lendületet kapott azáltal, hogy MAXIMILIAN főherceg, a német lovagrend nagymestere, óriási zenei gyűjteményét a hercegre hagyta. Ez örökségből származnak többek között LISZT Ferenc művei is.

V. FRANCESCONAK, az utolsó estei hercegnek uralkodása, FAVA szerint, nemcsak az estei hercegség végleges bukásához vezetett, hanem oly eseményekhez is, melyek a könyvtárat néhány legfőbb cimeliájától fosztották meg. Ekkor ajándékozott a herceg két darabot a magyar nemzetnek. Ekkor veszett el a könyvtár 13 legszebb darabja között a *Borso*-Biblia is. Mindezek részben az 1868-iki firenzei egyezmény, részben — így a két budapesti darab is — a trianoni békekötés alapján visszaköveteltettek.

FAVA könyvének második felét — mint említettem — a kiállítás katalógusa foglalja el. Benne szerepel összesen 17 drb *Corvin*-kódex, az egyszerűbb kiállítású Dionisios *Areopagita* (1039 = a. N. 5. 24) kivételével tehát mind.

A kiállítottak némelyikéhez volna még néhány megjegyzésem. A Corvina-kutatások egyik érdekes kérdése, hogy mi módon történt a könyvtár gyarapítása. Ekérdésre is fontos adalékot szolgáltat a modenai könyvtár két darabja. Az *Emilius Probus*-kézirat (kat. 82. sz.) nem készült MÁTYÁS számára, — mint azt FAVA állítja, — hanem a végén olvasható bejegyzés tanúsága szerint Francesco SASSETTI előkelő florenci nemes és humanista számára. E kéziratban a teljesen kivakart régi címer fölé — mely természetesen csak a SASSETTIÉ lehetett — MÁTYÁS első budai címerfestője utólag festette a Corvin-címert. A lapszéleken sűrűn előforduló gyermekek pedig a SASSETTIÉk emblemájával, a parittyával játszanak. A másik kézirat, melyet SASSETTI könyvtárából származónak tartok, STRABO *Geographiája* (kat. 79. sz.). Ennek címlapjára MÁTYÁS címerét ismét az első budai címerfestő festette egy, színeiben ma már ki nem vehető címer fölé, melynek azonban harántpólya világosan látszik még.

A SASSETTI-címer — mint tudjuk — fehér mezőben aranszalagoktól szegett kék harántpólyát mutat. SASSETTI birtokából még egy harmadik kódexet is ismerek a Corvinában, a velencei Marciana-könyvtár *Suetoniusát* (Cod. Lat. X. 31. az első és a 95. lapon), melyről CSONTOSI már a *Literarische Berichte* III. 1879-iki kötetében, 95 l. (cím és jelzet említése nélkül) megemlékezik, de említését az irodalom nem vette figyelembe. A CSONTOSITól említett harántpólyás címer megint a SASSETTIEKÉ. Ezt is az első budai címerfestő borította be a Corvin-címerrel, melyből ma már csak a jellegzetes korona maradt meg. E kódex lap-szélein is a parittyával játszó gyermekek motívumával találkozunk. A kéziratban egyébként Bartolommeo FONTIO írásával találtam hosszabb-rövidebb bejegyzéseket, ki Francesco SASSETTI barátja volt. Ezenkívül még két kéziratban tudtam MÁTYÁS címere alatt ilyenfajta harántpólyás címet megállapítani, de ezek nem jelölik Fr. SASSETTIT, mivelhogy ez utóbbiakban a címer fölött bíbornoki kalap is látható. Ezek: a budapesti egyetemi könyvtár TACITUS kézírata (Cod. 9.), melyben kék mezőben arany harántpólya vehető ki, fölötte bíbornoki kalappal. Ezt a címet MÁTYÁS második címerfestője tüntette el az M A kezdetűektől körül-vett Corvin-címerrel. Ugyanez a címerfestő fődte be a besançonai *Dionysius Areopagita* bíbornoki kalaptól koronázott címerét is, melyből a kalapon kívül ma már semmi sem vehető ki.

A 84. sz. L. B ALBERTI-kézirat 209 v. lapján a Báthori-címet találtam.

A 87. számú Dionysius AREOPAGITA-kéziratban ismeretlen olasz címer látható. A merőlegesen kettéosztott címerpajzsba — melynek bal mezeje rózsaszín, jobb mezeje fekete — van behelyezve egy három liliomban végződő aranykorona, a középső liliomot közrefogja egy nagyobb ezüst liliom. E címet négy CORVIN-kódexben találtam meg. A veronai Biblioteca Capitolare két darabjában (Cod. CXXXVI. és CXXXVII.), melyeknek kötése CORVIN-kötés és a bécsi Nationalbibliothek 2384. és 2391. számú kézírataiban, mely utóbbiakban e címerek át vannak festve MÁTYÁS címerével. MÁTYÁS ebből a könyvtárból úgylátszik nagyobb mennyiséget vásárolt meg. Ez a modenai darab is, mint a legtöbb, megvan fosztva eredeti kötésétől, de nem tartom lehetetlennek, hogy ha meg volna régi kötése, kiderülne, hogy valamikor átmenetileg MÁTYÁS-könyvtárához is tartozott. Mindenesetre feltűnő e darab oly helyen, hova 18 CORVIN-kódex közül 16 vásárlás útján került és joggal feltehető, hogy a főntebb említett Zeni-féle gyűjteményből II. ALFONSO többet is vásárolt a ma világosan felismerhető daraboknál.

A 367. sz. Dionysius AREOPAGITA-kódexbe — az egyetlenbe, mely a modenai darabok közül régi kötését még megtartotta — szintén az első budai cimerfestő festette a CORVIN-címert.

E megjegyzések nem kifogások, csak szerény kiegészítései kívánnak lenni FAVA igazgató értékes munkájának. HOFFMANN EDITH.

D'Ancona, Paolo. *La miniature italienne du Xe au XVIe siècle*. Paris et Bruxelles. 1925. G. van Oest. 2-r. 128 (2) lap; 97, közöttük 4 színes táblával.

A milanoi kir. egyetem tudós professzora 11 évvel ezelőtt megjelent *La miniatura fiorentina* című munkájának mintegy kiegészítéseképpen, újabb becses művel ajándékozta meg a miniaturokkal foglalkozó szakembereket. Ezuttal már az összes olasz miniatura-iskolák történetét adja. Műve óriási anyagot ölel fel, melyen D'ANCONA a tárgyban való rendkívüli otthonosságával és széleskörű tudásával könnyen uralkodik. A szép könyv olvasása után az olasz miniatura fejlődése világosan áll előttünk; a találó szavakkal megrajzolt képekben az egyes iskolák művészi jellemvonásai eleven színekben bontakoznak ki és élesen elkülönülnek egymástól. A tömörre fogott munka tartalmi kivonatát adni nem volna célravezető s így inkább csak néhány passzusát emelem ki, melyek magyar vonatkozású kéziratokról szólnak. Az eljárás annál hasznosabbnak látszik, mert ATTAVANTÉNAK MÁTYÁS király számára készült kézíratain kívül D'ANCONA e magyar vonatkozást sohasem említi s így az a kevésbbé járatos olvasó figyelmét könnyen elkerüli.

A lombardiai festészetről szólva, a szerző röviden tárgyalja a fehér indafonatos díszítési modor egyik főképviselőjét Ambrogio MARLIANIT is, ki 1461 óta a milanoi hercegek szolgálatában állt. Elmondja, hogy MALAGUZZI VALERI *La corte di Lodovico il Moro* című művének III. kötetében, két jelzett munkán kívül, «neki tulajdonít egyéb, a középszerűséget meg nem haladó munkákat is». D'ANCONA ez általános megemlítésében egy minket, magyarokat, közelről érdeklő darab is bennfoglaltatik. Mivel e munkáról, e szempontból még sehol sem esett szó — magyar vonatkozását MALAGUZZI VALERI sem méltatja figyelemre — legyen szabad néhány szóval kitérnem rá. MALAGUZZI VALERI ugyanis (121—123 lap) MARLIANINAK tulajdonítja egy kézirat kifestését, mely Aeneas TERGESTINUS-nak *De institutione principis* című munkáját tartalmazza. (Milano, Ambrosiana. T. 7. sup.) E munka V. LÁSZLÓ királyunknak van ajánlva. Minda-

mellett az Ambrosiana e szép könyve sohasem lehetett e királyunk birtokában, mert a címlap alsó szélén a Sforza-kígyót látjuk, mint címert s rendkívül kedves lapszél-diszítései között a gyermek Giovanni GALEAZZO Maria Sforza arcképe is szerepel. Azonkívül a kézirat végén (F. 81 v.) Gabriel Prolesatus BREPIA másoló világos szavakkal mondja, hogy (Francesco) SFORZA gyermekei számára írta. E példány tehát csak másolás V. LÁSZLÓ elveszett példányáról, a benne olvasható melegsavú ajánlás azonban a magyar humanizmus történetének egyik fontos dokumentuma, melynek V. LÁSZLÓ király személyét illetőleg alig is van jelentősebb emléke. TERGESTINUS munkájának keletkezési idejére nézve, felvilágosítanak az ajánlás következő szavai: «A gyámság alól felszabadulva, igen hatalmas birodalmak kormányzata vár Reád». E művet tehát a fiatal király uralkodásának legelejére tehetjük. Mivel már cseh királynak is van mondva, közvetlenül 1453 utánra.

A XIV. század végi lombardiai művészet egyik legérdekesebb emlékeként említi d'ANCONA a római Biblioteca Casanatense egy természetrajzi kéziratát (Cod. 459.). Amint azt SCHÖNHERR beható tanulmánya óta tudjuk, ez a *Historia plantarum* — mely magyarnyelvű bejegyzései miatt egyik fontos nyelvemlékünk — MÁTYÁS király könyvtárának legpompásabb darabjai közé tartozott. TOESCA, ki *La pittura e la miniatura lombarda* (Milano 1912. 334. lap) című nagyszabású könyvében művészi szempontból először foglalkozott behatóan e kézirattal, téves feltevésnek tartja, hogy a címlapon látható XV. századi címer MÁTYÁSÉ volna. Talán ennek tudható be, hogy d'ANCONA sem tesz róla említést. De TOESCA e kérdésben tévedett, mert e címer nemcsak hogy valóban MÁTYÁSÉ, hanem azt — amint más alkalommal módomban volt kifejtetni — a körülötte levő diszítéssel együtt a budai műhelyben festette MÁTYÁS király címerfestője a kéziratba, hogy VENCEL király korábbi címerét elföldje vele. A kódex szép festéseit azelőtt veronai eredetűeknek tartották, mígnem TOESCA bebizonyította, hogy lombardiaiak és Giovannino DE'GRASSIT és iskoláját jelölte meg szerzőkül. D'ANCONA Giovannino DE'GRASSINAK vagy az ő iskolájának munkáit látja bennük.

A XV. századvégi milanoi művészet jellemzésénél d'ANCONA rátér egy kéziratcsoport tárgyalására, mely minket közelebbről érdekel. E kéziratok nagyrésze a SFORZÁK számára készült. Idetartoznak BONA SFORZA *Imádáságos könyve* a British Museumban, a *Sforziada* című 1490-iki nyomtatvány illuminált példánya ugyanott és e mű egy másik példánya a párizsi Bibliothèque Nationaleban; MIKSA császár egy diplomája

1494-ből LODOVICO IL MORO számára (a British Museumban). A milanoi Trivulzianában levő *Libro dell' Gesù* és a *Grammatica di Donato*, melyek 1496 körül készültek a fiatal Massimiliano SFORZA számára s ezenkívül még egyes kivágott lapok a párizsi GOLDSCHMIDT és a firenzei Uffizi-gyűjteményben; végül egy *Pontificale* a vaticani könyvtárban (Cod. Ott. lat. 501.). Ez utóbbi darabnál D'ANCONA nem említi a megrendelőt, pedig C. STORNAJUOLO alapos munkája óta tudjuk, hogy ez az IFJABB VITÉZ JÁNOS szerémi, majd veszprémi és bécsi püspök volt. A *Pontificale* minálunk FRANKÓI V. pompás kiadványa óta ismeretes (Roma. 1903.).

E kéziratcsoport mesterének kiléte kitűnő tudósok egész sorát foglalkoztatta már, de ez csak a tarthatatlannál tarthatatlanabb feltevésekhez vezetett. Nézték fiórencinek, rómainak és milanóinak. Szóba került PERUGINO, MORELLI részéről AMBROGIO DE PREDIS, továbbá GIROLAMO DA MILANO, LIBERALE DA VERONA és VENTURI részéről FRA ANTONIO DA MONZA. Végül MALAGUZZI azt ajánlotta, hogy egyelőre, míg a művész neve ki nem derül, nevezzük PSEUDO ANTONIO DA MONZANAK. D'ANCONA most egyszerre igen szerencsés, mert teljesen meggyőző megállapításhoz jutott. Kiindulva abból, hogy a festő modora feltűnően kemény, határozott, a körvonalak élesek és mintegy vésővel készülteknek látszanak, fölveti a kérdést, vajjon nem kell-e a mestert e kor rézmetszői között keresnünk? s végre rámutat ZUAN ANDREA DA MANTOVÁRA kinek a római metszetgyűjteményben őrzött dekoratív metszetsorozata (12 kandeláber) egészen szembeszökő egyezéseket mutat miniaturistánk munkáival. E hasonlóságot egyébként már KRISTELLER és VENTURI is észrevették, anélkül, hogy a helyes következtetést levonták volna megállapításaikból. ZUAN ANDREA, miután elhagyta Mantovat, 1476-ban Milanoban telepedett le s ez időtől fogva készítette miniaturáit és metszeteit. MÁTYÁS utolsó éveinek politikájánál fogva mi sem természetesebb minthogy hű embere és követe épen a SFORZÁK illuminátoránál rendelte meg a saját *Pontificáléját*.

Az 57. lap széljegyzetében D'ANCONA egy sereg kisebb lombard miniaturistát sorol fel, kiket részben csekélyebb jelentőségű munkákból, részben csak névszerint ismerünk. Ezek között szerepel «egy FRANCESCO DA CASTELLO nevű csaknem ismeretlen miniaturista a XV. század vége felé, ki a lambachi bencés-kolostor egy pompás *Breviariumát* diszította». A szóbanforgó *Breviarium* KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS székesfehérvári préposté volt. Hogy FRANCISCUS mester nem volt lombardiai, hanem minden valószínűség szerint a zenggi DE CASTELLIONO ET DE MEDIOLANO-

család tagja, azt e folyóiratnak épen jelen számában kíséreltem meg bebizonyítani.

A 75. lapon a flórenci könyvtárak fejről, Vespasiano Bisticciről beszél s legfőbb kliensei közé sorolja MÁTYÁS királyt. Ez talán túlzás. Nagyon helyesen jegyzi meg GULYÁS Pál *Mátyás király könyvtára* című munkájában, hogy «MÁTYÁS király, úgylátszik, nem tartozott VESPASIANO vevői közé, különben VITÉZ János és Janus PANNONIUS mellett neki is szentelt volna *Vite*-iben egy fejezetet». A kéziratok maguk pedig nem mondanak ellent GULYÁS véleményének, mivelhogy — amint d'ANCONA is tudja (76. lap) — csak a budapesti Egyetemi Könyvtár *Theophrastus*-kódexében (Cod. 1.) találjuk BISTICCI nevét. A COSIMO MEDICI-korabeli Flórenc könnyed és hasonlíthatatlanul bájos, fehér indafonatos disztézi modorának főképviselői között említ egy *Livius*-kódexet Münchenben (Cod. 15731) és egy *Hieronymus*-t Bécsben (Cod. 644). Mindakettő egykor VITÉZ Jánosé volt. A *Livius* valóban poetikusan szép könyv, de a *Hieronymus* először is nem elsőrangú munka, azután pedig nem is flórenci, hanem felsőolaszországi termék.

A nagy flórenci mesterek közül d'ANCONA különösen kiemeli GHERARDOT és MONTET, mint akikben e kor miniaturfestő művészete elérte a tetőpontját. E művészek kiemelése annál fontosabb, mivel az előző kor az összes többi nagy mesterek rovására igaztalanul ATTAVANTE magasztalta. D'ANCONA GHERARDO és MONTE hat legszebb munkája között említi (79. lap) a flórenci Laurenziana *Psalterium*-át (Cod. Plut. XV. 17.), mely, mint tudjuk, MÁTYÁS király könyvtárának lett volna egyik ragyogó büszkesége. A király halálával azonban abbanmaradt s a MEDICIEK birtokába került.

Végül rátér a szerző ATTAVANTE műveinek tárgyalására, kiről elmondja, hogy 1483-óta idejét teljesen MÁTYÁS megrendeléseire költötte le. «Ezen kéziratok némelyike ma a modenai ESTE-könyvtárban (391, 432, 435, 436, 439, 441, 448) s a bécsi Nemzeti Könyvtárban van (25, 653, 654, 656), hárma pedig az olasz jóvátételi követelések előtt a budapesti M. Nemzeti Múzeum könyvtárában volt (345—347). Gazdagságuk miatt külön említést érdemelnek a bruxellesi *Missale* (ennek 8v lapját közli is a LXXVIII. táblán), a vaticani *Missale* és a velencei *Marcianus Capella*».

E felsoroláshoz volna még néhány megjegyzésem. Mindenekelőtt a művészi szempontból legfontosabb darabról, a bécsi 25. számú kedves *Philostratus*-kodexről. Ezt a kéziratot az egész eddigi irodalom csodálatos

következetességgel ATTAVANTE munkájának mondja. Csak a kitünő érzékű CSONTOSI hangoztatta, hogy ez nem ATTAVANTEÉ. Magam a Kisfaludy-Társaság 1924. márc. 5-iki ülésén felolvasott dolgozatomban és sajtó alatt levő tanulmányomban, *A Corvin-codexek művészi diszéről*, kifejtetem, hogy ez a munka nem ATTAVANTETÓL származik, hanem GIOVANNI BOCCARDI, másnéven BOCCARDINO Vecchio fiatalkorának legbájosabb alkotása és mondhatnám egész munkásságának főműve s az egyetlen CORVIN-kódex, melyet teljes bizonyossággal neki tulajdoníthatunk.

A Budapesttől 1920-ban visszakövetelt darabokra vonatkozólag D'ANCONA oly homályosan fejezi ki magát, hogy úgy lehet érteni, mintha a jóvátételi követelések folytán mindahárom (Cod. 345—347) Olaszországba került volna, noha a 345. számú *Damascenus*-kódex még ma is a M. Nemzeti Múzeum birtokában van. A 347. sz. *Hieronymus*-kézirát — ma a modenai Biblioteca Estense α. S. 4. 24. jelzetű darabja — amint azt *La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin* című munkájában (60. sz.) már HEVESY megállapította, GHERARDO és MONTE modorát mutatja, nem az ATTAVANTEÉ. (Hogy nem Attavante-kódex, azt egyébként már Csontosí is hangoztatta.)

D'ANCONA művét a horvátországi Grisanoból származó Don Giulio CLOVIO műveinek tárgyalásával fejezi be, ki 1578-ban halt meg Rómában. Olasz kortársai benne egy második MICHELANGELOT láttak, mely értékelés előtt az utókor bámulva áll meg: ma csak gyöngye epigont látunk benne, ki a miniatura szubtilis művészetét erőszakos módon oly útra terelte, melyek a teljes hanyatláshoz vezettek. MICHELANGELO nagy formái e parányi lombikba nem fértek bele.

HOFFMANN EDITH.

Alphabete und Schriftzeichen des Morgen- und des Abendlandes. Unter Mitwirkung von Fachgelehrten zusammengestellt in der Reichsdruckerei. Berlin. 1924. 86 l.

Az idegen írású szövegek meghatározásához már régóta hiányzott egy megbízható kézikönyv, mely époly áttekinthető, mint amennyire tartalmaz a szükséges rövidség mellett is. BALLHORN hasonló munkája: *Alphabete orientalischer und occidentalischer Sprachen* nemcsak régóta elfogyott, de sok tévedést is foglal magában, ami nagyon is érthető, hiszen a nyelvek époly nagy, mint merőben különböző sokféleségében a legnagyobb tudós sem igazodhatik el egymaga.

A most megjelent betűkönyv, melynek szerzői, pedig bizonyára

sokan lehettek, szerényen rejtőznek a mű mögött, 83 különböző nyelv betűrendjét csoportosítja logikus sorrendbe. Minden nyelvet rövid nyelvtani és nyelvtörténeti megjegyzés jellemez, rövid utalással utal a legfontosabb nyelvtanokra és szótárakra. A betűk hangértékét igyekeztek minél gondosabban meghatározni és átírni.

A könyvet lapozgatva különösen hat az emberre a sokféle kultúrának a betűk nagy változatosságába foglalt tanujele. Japántól Irországig az euráziai terület minden lényegesebb nyelve fel van itt sorolva áttekinthető rövidséggel. Nem kevésbé rendkívüli azonban az a nagy technikai felkészültség sem, amelyről a berlini Reichsdruckerei, néhány nagyobb német nyomdára támaszkodva a sokszorosan bonyolult betűfajok csoportosításával bizonytságot tesz.

A magyar betűrendi és nyelvtani adatok alig féloldalmi terjedelemben röviden ugyan, de pontosan, sajtóhiba nélkül vannak összefoglalva a lett és finn nyelvek szomszédságában.

DR. NYIREŐ ISTVÁN

Apponyi, Alexander Graf: *Hungarica. Ungarn betreffende, im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Gesammelt und beschrieben von* ∞. III. Band. *Neue Sammlung I. XV. und XVI. Jahrhundert. Besorgt von L. Dézsi.* München, 1925. Verlag Jacques Rosenthal. (Druck des Franklin-Vereins, Budapest) 8-r. IV, (4), 413 l.

Kevéssel a nagynevű gyűjtő és mecénás, Gróf APPONYI Sándor halála után, megjelent a világhírű gyűjtemény leíró katalógusának harmadik kötete. Az előző két kötet tudvalevőleg 1900—1902-ben került forgalomba, s a bennök leírt anyag az 1720. évvel zárul. Ez a most kiadott kötet az utolsó két évtized gyűjtésének anyagával egészíti ki az első kettőt s az 1471—1600 közé eső időszakhoz közöl pótlásokat. Az 1600 utáni évek pótlásanyagát egy készülő IV. kötet fogja felölelni s ez egyszersmind 1720-on túl is folytatja majd a XVIII. századi termékek katalógusát.

Ez újabb gyűjtés anyagát még maga APPONYI gróf rendezte sajtó alá dr. DÉZSI Lajos egyetemi tanár támogatásával, ki a nagy gyűjtő halála után egymaga folytatta a sajtó alá készítés munkáját.

Mi itt ezúttal csak jelentjük a *Hungarica* e III. kötetének forgapomba kerülését, a magyar könyvészetnek nyilván egyik legkiemelkedőbb eseményét. A kötet részletesebb ismertetésére az első kínálgató alkalommal (most már alighanem a készülő IV. kötet megjelenésével egyidejűleg) feltétlenül visszatérünk.

T. V. M.

Emlékkönyv *dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján.* Budapest, 1925. Rákosi Jenő Budapesti Hirlap Ujságvállalata R.-T. ny. 8-r. 1 arcképmell., 641 (1) l., 17 tábla.

A magyar közműveltség ezidőszerinti legfőbb örének ötvenedik születése napjára s egyúttal kultúrpolitikai munkásságának huszonöt éves fordulójára tisztelői negyven iv terjedelmű emlékkönyvet adtak ki. Ezt a díszmunkát a Magyar Történelmi Társulat közgyűlése keretében nyújtották át az ünnepeltnek. Az album szerkesztői munkáját dr. LUKINICH Imre végezte.

A hatalmas kötet ötven szerzőnek ugyanannyi tudományos dolgozatát foglalja magában. Érdemben e tanulmányokhoz hozzászólni nem a mi feladatunk. Mi itt csak megemlékezünk e tudományos életünkben nem mindennapi jelentőségű mű kiadásáról s azonkívül utalunk a benne foglalt dolgozatok közül azokra, mik egészükben vagy részleteikben adalékokat szolgáltatnak a magyar könyvkultúra és levéltári ügy történetéhez. E bibliográfiailag is érdekes cikkek a következők: IVÁNYI Béla dolgozata a kir. kancellárián kívüli oklevéladó fórumok regisztraturakönyveiről; KOVÁTS Ferencé a pozsonyi zsidókönyvtöredéknek főleg gazdaságtörténeti adatairól; HODINKA Antalé a XVIII. században hazánkba szertartás- és imádságoskönyveket szállító muszka könyvárusokról; s végül GRAGGER Róberté ROTARIDES Mihály pályájáról.

—yl—

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1925. XLII. évfolyam, 1—8. sz.

W. KRAG: *Wittenberger Stammbucheinträge in der Bayerischen Staatsbibliothek München*. MELANCHTON, BUGENHAGEN és SARTORIUS érdekes könyvbejegyzéseit ismerteti. — I. WOLF: *Ein bisher unbekannter Spottdruck auf das Augsburger Interim*. A német reformáció első évtizedeinek gúnyirodalma egy újabban felfedezett fametszeti egyleveles nyomtatvánnyal gazdagodott, mely az első zsolnárt utánzó gúnyverset és annak dallamát adja a művészkézrajzolta pápista és lutheránus alakok ajkára. A metszet művészettörténeti szempontból is figyelmet érdemel. — A. SCHNEIDER: *Neu erworbene Holtei-Handschriften*. A költő kézirati hagyatékából gazdag gyűjtemény került a breszlai állami könyvtárba, melyben különösen a sokoldalú levelezés értékes. — G. MOLDENHAUER: *Handschriftenbestände in Portugal*. A sok viszontagságon keresztülment portugál könyvtárak, részben még feldolgozásra váró kéziratgyűjteményeinek bibliográfiáját sorolja fel. — E. DRAHN: *Pseudonyme von Autoren Russlands*. Adalékok a XIX—XX. századbeli orosz forradalmi mozgalmak álnevű íróinak névsorához. G. PRAUSNITZ: *Eine Bilderhandschrift des XIII. Jahrhunderts*. A breszlai állami könyvtár szépen illuminált psalteriumának meghatározásával foglalkozik. — R. FICK, W. FRELS, M. WEBER és G. LEYN: *Zur Frage der Zentralkatalogisierung* cím alatt folytatják a címtározás központosításának, illetve a berlini címnyomatok és a leipzig Wöchentliches Verzeichnis szelvényei egyöntetű felhasználásának tárgyában hosszabb ideje folyó vitát. A kérdésnek, melyet az egymás után következő wernigerodei, kasseli, regensburgi és a legutóbbi erfurti könyvtárosértekezleten már előbb is részletesen vitattak, kétségtelenül nem könnyíti a végleges eldöntése. Azzal a nagy előnnyel szemben, hogy a nyomtatott címmások felhasználása bizonyos munkamegtakarítást jelent és fokozza a könyvtárak használatának oly kívánatos egyöntetűségét, kétségtelen hátránya, hogy a berlini vagy leipzig címeknek minden más könyvtár csak kisebb hányadát használhatja fel — a kérdéses könyvek beszerzésének árnyában — a címkék beérkezése hosszabb ideig várni kell, kikeresésük hosszadalmas és végül is mivel a könyvtárak úgysem kizárólag német anyagot szereznek be, a külön címtározási munka sok esetben amúgy sem küszöbölhető ki. — S. HAUSMANN: *Die Zerstörung der alten Stadtbibliotheken zu Strassburg*. Erélyesen utasítja vissza a francia szolgálatban álló E. WICKERSHEIMER vádját, hogy a német hadsereg szándékosan pusztította el 1870-ben a strassburgi könyvtárat, sőt e tett 44 éves fordulóját a löweni könyvtár elpusztításával ünnepelte meg. Az ostrom idején a műértéki épületek lehető védelemben részesültek s bizonyos, hogy a dominikánus templommal együtt elégett könyvtár akaratlan pusztulását a német tudományos világ fájlalta legjobban.

Mindenkinek élénk emlékezetében lehet még ma is az a lelkes buzgalom, amely BARACK kezdeményezésére olyan tekintélyes könyvgyűjteményt hozott össze a veszteség pótlására és oly mintaszerű modern könyvtárpalotát épített, hogy a strassburgi új könyvtár Berlin és München után, különösen értékes kéziranyagával, a harmadik legnagyobb könyvtára lett egész Németországnak. Hogy ezt a színvonalát a francia uralom alatt is meg fogja tudni őrizni, azt a francia könyvtári viszonyokat ismerve legalább is kérdésesnek tartjuk. — M. STOIS: *Das Recht der Pflichtexemplare, mit besonderer Berücksichtigung des Deutschen Rechts*. Alapos áttekintés a kötelezpéldányi jog történetéről, a beszolgáltatók és a beszolgáltatás tárgya, valamint a beszolgáltatások módjainak elvi kérdéseiről a mai német jogszokások szerint. A birodalom erős tagozottsága folytán, a kérdés mai megoldásánál, a gyakori javítások ellenére is még igen sok kívánni való marad, ezért a törvény megfelelő reformjára sürgős szükség van. A reform súlypontja természetesen az egységes jogi felfogás keresztülvitelén nyugodni minden német államban. Az a legcélszerűbb végleges megoldási mód azonban, hogy az egész nyilvántartás központilag intéztessék és az összes kötelezpéldányok egy példánya egy központi állami könyvtárban őriztessék meg, ma még távolibbnak látszik, mint valaha. — G. A. BREIN: *Entwicklungslinien des spanischen Bibliothekswesens*. Az utolsó évtized a spanyol könyvtárügy jelentékeny fejlődését mutatja, de még mindig sok tennivaló akad, hogy a könyvtárak az általános népműveléspolitiká minden kívánalmának megfeleljenek. Különösen figyelemreméltó a könyvtárak egységes központi szervezete. A szak-katalógosuk alapjául a módosított decimálrendszert fogadták el. — R. GRAD-MANN: *Zentralisation und freie Entwicklung*. Éleshangú vita a G. LEYH védelmezte teljes központosítás ellen. — P. VOLK: *Baron Hübsch und der Verkauf der Lütticher St. Jakobsbibliothek (1788)*. A darmstadti Landesbibliothek meglehetősen sok kéziratot őriz, melyek a lüttichi bencésapátság könyvtárából származnak. Ezek egy részét br. HÜBSCH, az érdekes életű bibliofil adta volt el a könyvtárnak, a többiek pedig végrendeletében ajándékozta oda. Különösen érdekesek a báró kézírataiból most előkerült ármegállapítások. — E. ECKHARDT: *Statistik der ausländischen Zeitschriften der Universitätsbibliothek zu Freiburg*. A freiburgi könyvtár 1914 óta 1352 külföldi folyóiratot járát, melyeknek különböző szempontból összeállított statisztikája jellemző adatokat mutat. Az Északamerikai Egyesült Államokban egyedül csaknem több tudományos folyóirat jelenik meg, mint Németország nélkül az egész Európában. Hasonló az arány a természettudományok javára a többi tudományszakokkal szemben. — B. SEUFFERT: *Bibliothek und Archiv auf Schloss Nikolsburg in Mähren vor 1645*. A DIETRICHSTEIN hercegi család igen gazdag könyvtárat gyűjtött össze *Nikolsburgban*, mely 1572-ben a kányaföldi KERECSÉNYI-család birtokából került kezére. A könyvtár a harmincéves háború idején 1646-ban és később nagy károkat szenvedett. Legnagyobb részét a svédek vitték el zsákmányként az olműci szerzetesrendek könyvtáraival együtt, a maradvány pedig szanaszét szóródott. A család mostani nagy könyv- és levéltára újabb szerzemény. — A. SCHMIDT: *Ein Evangeliar aus St. Jakob in Lüttich*. A darmstadti Landesmuseum br. HÜBSCH gyűjtéséből igen szép elefántcsontkötésű evangéliumos könyvet őriz, mely

előbb a lüttichi St. Jakob apátság tulajdona volt. — A. LYSÉN: *Ein «verbesserter Index» zum systematischen Katalog*. Könnyen vitatható vélemény a rendszócímtárak érdekében, mely szerző szerint egyszerűbb eszközökkel csoportosítja az egyes részletkérdések irodalmát, mint a legjobb szakkatalógus. Elfelejteti azonban, hogy a rendszócímtár épen a könnyű áttekintést teszi lehetetlenné az egyes szakok felett, másrészt pedig, ha a rendszók teljesen egységes megállapításuak, akkor maguk is nehézkes ellenőrző indexre szorulnak. Ezekkel szemben a jó szakrendszer a legteljesebb részletezést és az általános művek összefoglalását egyaránt könnyűvé teszi, az egyes írókra, vagy földrajzi címekre vonatkozó sokirányú irodalmat pedig egy nominális indexxel még jobban nyilvántarthatja, mint a bizonytalan szerkezetű rendszócímtárak. — R. HOECKER: *Der 21. Bibliothekstag in Freiburg vom 2—5. Juni 1925*. A német könyvtárosok egyesülete, mely már 25 évi működésre tekinthet vissza, ez évben Freiburgban gyűlt össze, hogy a legújabban felmerült könyvtári problémákat megvitassa. — F. SCHMID: *Weitere Betrachtungen zum alphabetischen Fachkatalog (Schlagworthkatalog)*. Megjegyzések F. EICHLERNEK a multévi erfurti szakértekezleten a rendszócímtárakról tartott előadására. Az elavult rendszerű szaccímtárak mind hangosabb kritikát hívnak ki maguk ellen, de a reformtörekvések korántsem egységesek. SCHMID helyesen jegyzi meg, hogy a rendszócímtárak összeállításához nem általános irányelvek megállapítására van szükség, hanem maguknak a rendszavaknak az egyöntetű leszögezésére, hogy az önkényes szétválasztások zavart ne okozhassanak. Ez pedig — azt hisszük — aligha fog sikerülni. — J. VÉGH: *Bibliotheca Apponyiana*. Gróf APPONYI Sándor bibliofil törekvéseinek és nagyértékű gyűjteményének rövid, de jellemző ismertetése.

Zeitschrift für Bücherfreunde. 1925. Heft 1—2. Hans HOF: *Charakteristische Fleckenschäden in alten Drucken*. Régi nyomtatványokat csak akkor restaurálhatunk komoly eredménnyel, ha az esetleges foltok vagy rongálódások eltüntetése mellett a papiros anyagát veszélyeztető mikroorganizmust is elpusztítjuk. Először is azt kell tudnunk, hogy a csontenyvvvel impregnált 1800 előtti papirosok enyvezése rendkívül sok káros baktériumnak a melegágya. Az erősen higroszkopikus papirban ugyanis a nedvesség hatására idővel sárgás bomlástermék fejlődik, mely a papirost egészen foltossá és barnává teheti. Ezek a foltok azonban nem úgynevezett vízfoltok, mint korábban hitték, hanem, mint azt egyszerű kísérlettel is megállapíthatjuk, terjeszkedő gombatelepek. Hogy ez a bomlási folyamat mennyire veszélyezteti a régi könyveket, azt erősen elárulják a különböző antiquár- és aukciókatalogusok, melyekben a felsorolt könyvek jórésze foltos és hibás, tehát jóval értéktelenebb, mint lehetne. A könyvek eme kétségtelen veszedelme sürgőssé teszi, hogy a könyvtárak minél komolyabb figyelmet fordítsanak a renoválási munkálatokra. Annál is inkább fontos ez, mert a könyveken kifejlődő és szabad szemmel nem látható gombafajok az egészséges könyveket is megtámadják. Hof, aki a kérdéssel már régen foglalkozik, cikkében kilenc gyakoribb könyvbetegségfajt sorol fel és fényképeken is bemutatja azok jellemző tüneteit. Elővigyázatos eljárással azonban még idejekorán meg lehet menteni a könyvek porladozó papirosanyagát. Azért minden műzeális könyvtárnak erkölcsi kötelessége, hogy

célszerűen berendezett könyvrestauráló laboratóriumról gondoskodják és a könyvek pusztulását minden eszközzel megakadályozza. — WILHELM OLBRICH: *Die Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart*. Az 1839-ben alapított stuttgarti «*Litterarische Verein*» tulajdonképen a legelső tudományos német bibliofil-egyesület. A legjelesebb germanisták fogtak össze, hogy a hozzáférhetetlen irodalmi értékeket sorozatos kiadvány alakjában kiadják. 1892 óta folyik ez a munka, mely az értékes kiadványoknak hosszú sorával nagyon szép eredményeket ért el. Az eddig megjelent 266 kötet a régi német irodalmon kívül a régi francia és spanyol irodalmat is felöleli s történelmi tárgyú műveket is tartalmaz. Egyes kötetei valóságos ritkaságszámba mennek már, azért fokozatosan gondoskodik az egyesület az újabb kiadásokról is. OTTO CLEMEN: *Unbekannte Drucke von Jakob Cammerländer*. A strassburgi híres könyvnyomtató munkáiból, ki 1532—1546 közt a hitújítás legmozgalmasabb korában dolgozott, újabban öt vegyestartalmú kiadvány került elő. — ERICH EBSTEIN: *G. A. Bürger, G. F. G. Unger und Chr. Fr. Voos*: Új adalék BÜRGERnek és kiadójának kapcsolatairól. — HEINRICH KLENZ: *Literarische Fälschungen und Mystifikationen*. Az irodalmi hamisítók érdekes felsorolása a XVI—XVIII. századból. — ALFRED STERN: *Erinnerungen an Eduard Grisebach*. A költő barátjának visszaemlékezései, GRISEBACH néhány jellemző levelével és egy kiadatlan költeményével. — MAX SPETZ: *Die Nachdruckfrage von Grimmelshausens «Simplicissimus» und «Courage»*. GRIMMELSHAUSEN munkáinak 1669. évi jogosítatlan utánnyomásáról. — OTTO GLAUNING: *Die deutschen Buchdrucker des 15. Jahrhunderts im Ausland*. A könyvnyomtatás föltalálása után a német könyvnyomtatók messzi külföldre is elkerültek. Különösen sokan települtek meg Itáliában, hol nemcsak a nagyobb városokban éltek nagyobb számmal, de jutott belőlük a kisebb városokba is. Angliát meglehetősen elkerülték, Franciaországban, Spanyolországban és az északi államokban azonban ők terjesztették el az új mesterséget. Franciaországból rövidesen kiszorította őket a franciák versenye, de a többi államokban sokáig megtartották a vezérszerepet a könyvnyomtatás terén. — ERNEST MÜLLER: *Die Sammlungen im Kloster Mairhingen*. A forgalomtól távol eső bajorországi kolostor könyvtárának értékeit csak újabban kezdik felismerni és nagyobb figyelemmel kísérni. A könyvek állománya 110.000 kötetre rúg, ebben azonban a 15. századi kéziratok és ősnymtatványok tekintélyes számot tesznek. Különösen értékes a *Nibelungen Lied* korai kézírata. Gyönyörű gyűjteménye van a könyvtárnak rézmetszetekből is. WERNER DEETJEN: *Spenden aus der Weimarer Landesbibliothek*. Jellemző adatok a leipzigi tudóskörökről GOETHE ifjúkorából.

Archiv für Buchgewerbe. 1925. Heft 1—7. MARTIN KURZ: *Bibliophilie in Spanien*. A katalán bibliofil törekvések története 1840-ben *En Joaquim Rubio y Ors* antológia kiadásaival kezdődik és AGUILÓ, MASSÓ, MIGUEL és a *Societat Catalana de Bibliòfils* irányítása mellett szép fejlődést mutat ma is. A bibliofília maga eszközeivel is támogatja a katalán emancipációs törekvéseket. — HANS H. BOCKWITZ: *Von der Staatl. Kunstbibliothek in Berlin*. A berlini iparművészeti könyvtártól most búcsúzott el igazgatója PETER GENSEN. Neki köszönhető, hogy a könyvtár a német könyvművészet rendkívül gazdag anyagát gyűjtötte össze és így

annak valóságos fegyvertárává válhatott. — *Exlibris von MATHIEU MOLITOR Leipzig*. Az exlibrisgyártás mai tömegmunkájában idestova ritka lesz az igazán művészi rajz. MATHIEU MOLITOR exlibrisei ezek közül valók és különösen egyszerű vonalvezetésükkel tűnnek ki. — ROBERT VOIGTLÄNDER: *Ein Jahrhundert Börsenvereine der Deutschen Buchhändler*. 1825 április 30-án, csaknem olyan gondterhes időkben, mint ma, alakult meg a *Börsenverein*, mely ma már a legtekélyesebb szervezetszerű könyvforgalmi intézmény a világon. Úttörő munkát kellett végeznie, különösen a szerzői jogvédelem, a könyvtárak szabályozása és a bizományi üzletek terén, de sikerrel oldotta meg úgy e nagyobb feladatokat, mint a számtalan aprót. Tagjainak száma a száz év alatt 103-ról 4850-re szaporodott, melyek közül kb. 900 a külföldi. Hogy az egyesület a magára vállalt nagy feladatokat kellőképpen megoldhassa, példás egyetértéssel osztozik a munkában a szűkebbérdeklődésű szakegyesületekkel, mint pl. a *Deutsche Verlegervereine*-nal, *Deutsche Buchhändlergilde*-vel stb. Feladatát még mindig nem oldhatta meg. A világháború óta új munkateljesítmények előtt áll, jóval nehezebb körülmények között, mint bármikor. — ANNEMARIE VOIGT-MEINER: *Signete der Frühzeit mit Buchdruckerpressen*. Érdekes tanulmány a könyvsajtó ábrázoló XVI. századbeli régi nyomdászjelvényekről. — *Gutenbergmuseum und Gutenberggesellschaft in Mainz 1900 bis 1925*. Huszonöt éves jubileumát ünnepelte ezidén a *Gutenbergmuseum* és *Gutenberggesellschaft*, melyeket 1900-ban GUTENBERG születése 500 éves évfordulójának alkalmával alapítottak. Bár az elmúlt 25 évnek csak alig fele jutott a békés munkára, mindkét intézmény szépen fejlődött. A múzeum régi és modern részre oszlik és szép gyűjteménye van a nyomtatás legkorábbi emlékeitől kezdve a modern könyvművészeti értékekig. A társaság pedig kiadványainak négy sorozatában eddig 44 művet jelentetett meg. — OTTO PELKA: *Der Ornamentstich und seine Bedeutung für das Buchgewerbe*. A díszítményrajzok gyűjtésével és azok céltudatos csoportosításával a könyvnyomdászat az útmutató fontos szerepét vállalhatja az összes iparművészeti ágak között.

DR. NYIREŐ ISTVÁN.

Le Bibliographie Moderne. 22-ik kötet. 1924 jan.—1925. június. Páris. A. Picard. 1924. 8-r. 96 l. A címben foglalt tudományágat e folyóirat úgy a könyvtárakra, mint a levéltárakra terjeszti ki. A másfélévre szóló vékony füzet, tanulságos bizonyítéka annak, hogy a háború utáni súlyos gazdasági viszonyok a francia folyóiratokkal is éreztette hatását. Az előtünk fekvő hármas füzet legnagyobb része levéltári ügyekkel foglalkozik. Robert LATOUCHE: A szárd uralom alatti nizzai községi levéltárak szervezetére és kezelésére vonatkozó kormányzati rendeleteket ismerteti, Jacques SOYER pedig a Loiret kerületi levéltárakban őrzött uralkodói oklevelek kritikai kiadását fejezi be. Egyedül M. PRINET foglalkozik a könyvvel s leírja a párisi Bibliothèque Nationale, Fonds lat. 848. számú misszálját s kimutatja, hogy azt minden valószínűség szerint VII. Kelemen pápa részére írták. E minket kevésbé érdeklődő cikkeknel nagyobb figyelmet érdemelnek a levéltári és könyvtári krónikák, amelyekben rövidre összefoglalva mondják el azt, mit a francia és az idegen könyvtárak és levéltárak munkájáról tudnak. S ebben rólunk is van megemlékezés elsősorban a «Revue des Etudes Hongroises et finno ougriennes» (ECKHARDT Sándor cikke

és GULYÁS Pál dolgozata) alapján, továbbá GRAGGER Róbert egyik önállóan megjelent füzeté révén. Mondanunk sem kell, mily nagy fontosságú reánk, magyarokra, hogy a külföld a Magyarországon folyó munkákról helyesen tájékoztassék. Ezt azonban csak külföldön idegen nyelven írt, jól szerkesztett s pontosan megjelenő folyóiratokkal lehet elérni. A kezdeményező lépéseket már megtették s ezek eredménnyel biztatnak. A «splendid isolation»-t, sajnos, nem engedhetjük meg magunknak.

I. K. dr.

A SZERKESZTŐSÉGHEZ BEKÜLDÖTT KÖNYVEK:

Szent István-Társulat, Budapest: MIHÁLYFI Ákos: Giesswein Sándor emlékezete. (A Szent István Akad. Emlékbeszédei, I. kötet, 7. sz.) — SZENT ISTVÁN KÖNYVEK: 32. sz. DÁVID Antal: Bábel és Assur I. — 33. sz. FEJÉR Adorján: Római régiségek. — 34. sz. BALOGH József: Szent Ágoston, a levélíró. — 35. sz. BABURA László: Szent Jeromos élete. — 36. sz. KARÁCSONYI János: Szent László király élete. — 37. sz. MISKOLCZY István: A középkori kereskedelem története. — 38. sz. SZÉMÁN István: Az újabb orosz irodalom. — 39. sz. BÁN Aladár: A finn nemzeti irodalom története. — 40. sz. TRIKÁL József: A gondolkodás művészete. — 41. sz. KÜHÁR Flóris: Bevezetés a vallás lélektanába.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Változás a Magyar Könyvszemle szerkesztésében. Ez év kezdetén, folyóiratunk 1924. évi kötetének elkészülte után annak szerkesztője, dr. GULYÁS Pál egyetemi c. ny. rk. tanár, magyar nemzeti múzeumi főkönyvtárnok lemondott szerkesztői megbízatásáról. Ez elhatározásra az a körülmény bírta rá, hogy nagy életrajzi lexikona, melynek anyaggyűjtésén évtizedeken át dolgozott, kiadásra kerül s ez minden idejét s erejét lefoglalja. A könyvtár igazgatója a lemondás indítókát méltányolva, kieszközölte, hogy GULYÁS a kultuszminisztertől nyert szerkesztői megbízatása alól fölmentessék. Ez alkalommal a távozó szerkesztő mind a minisztérium, mind pedig hivatali elöljárói részéről meleg elismerésben részesült.

GULYÁS Pál 1911 derekán nyerte megbízatását a *Magyar Könyvszemle* szellemi irányítására, melyben már megelőzőleg, KOLLÁNYI Ferenc szerkesztése idején is segédkezett. Önállóan tehát tizenhárom és fél esztendőn át végezte e nagy körültekintési kívánó — s számára az idők járásától még külön is nehezzé tett — munkát, s az a huszonnyolc alkalom, midőn közlönyünk egy-egy új füzeté GULYÁS nevével fedezve megjelent, mind arról tanuskodik, hogy tudatában volt feladatának s egyúttal az eszközöknek is, mik e feladat megoldásához legalkalmasabbak.

A folyóirat régi értékes hagyományait tiszteletben tartotta, de a szükséghez s a haladó időkhöz képest újításokat is kezdeményezett, méltókat arra, hogy utódai számára ezek is követni való hagyománnyá váljanak.

Nagy szaktudástól és modern érzéktől irányított munkáját az illetékes körök legjobban azzal ismerték el, hogy módját ejtették annak, hogy e munkáját tovább folytathassa akkor is, midőn átmenetileg megvált könyvtárunk kötelékétől.

Gondossága és szeretete kiterjedt a folyóirat szellemén túl, annak könnyesére, technikai külsőségeire is. Finom ízléssel kialakította közlönyünk mai tipográfiai képét, a tartalommal harmóniában lévő komoly és választékos megjelenési formáját.

Az a majdnem másfél évtizednyi idő, mely félszázados folyóiratunk életében GULYÁS nevéhez fűződik, derekasan megállja helyét későbbi korok ítélkezése előtt is. Ez a jó kertész a magyar tudományosságnak ezt a kis területét megóvta a háború s a forradalmak viharaitól s megmentette békésebb évek zavartalanabb munkája számára. Az ő kezéből a nemes örökséget hiánytalanul, sőt sok tekintetben meggyarapodva vehetjük át.

A könyvtár igazgatója a *Magyar Könyvszemle* szerkesztői teendőinek ellátásával a jelen, 1925-iki évfolyamtól kezdődőleg dr. RÉDEY Tivadar m. nemzeti múzeumi könyvtárnokot bízta meg.

Garda Samu. E most lezáródó év folyamán könyvtárunk személyzeti létszámában változás csupán csökkenés alakjában fordult elő, s ez egyik régi, kedves kartársunk távozása útján következett be. Dr. GARDÁ Samu főkönyvtárnok vonult nyugalomba július hó 1-től kezdődőleg. 1911 végén került intézetünk kötelékébe, hová középiskolai tanári minőségében szolgáltatattalra berendeltetett. 1922 végén, az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem felállításakor főkönyvtárnoki rangban kinevezést nyert a tudományos tisztviselői állományba. Dr. GARDÁ csaknem másfél évtizedet töltött intézetünk szolgálatában; ez egész idő alatt könyvtárunk nyomtatványi osztályában dolgozott. Itt többek között az egyik legelhanyagoltabb szaknak, a térképek gyűjteményének tudományos rendezése hárult reá, s ezt a feladatot páratlan odaadással, ügyszeretettel, hozzáértéssel és gondossággal oldotta meg. Most könyvtári anyagunk e csoportja a legmintaszerűbbek egyike. Ezenkívül éveken át irányította a nyomtatványok kötési munkálatait, s e téren is kiváló érzékkel biztosította az egyensúlyt a könyvtár legéletbevágóbb szükségletei s az épen nem kedvező gazdasági viszonyok között.

Munkásságával szolid és tartós köveket helyezett el könyvtárunk építményében, szeretetreméltó egyénisége pedig kedves emléket hagyott körünkben.

A Bibliotheca Apponyiana a M. Nemzeti Múzeumban. Folyóiratunk utolsó kötete gróf APPONYI Sándor nyolcvanadik születésnapjáról emlékezett meg, valamint fejedelmi elhatározásáról, mellyel világhírnű hungarika-könyvtárát a nemzet múzeumának adományozta. Azóta a Gondviselés akarata a nagylelkű mecénást elszóltította családjá és nemzete köréből. Még megérte, hogy bőkezűsége — örök példaadásul — törvénybe iktatott, de kevésse több örök pihenőre tért a lengyeli családi sírboltban. Ravatalánál a tudományos tetsulato és a Magyar Nemzeti Múzeum képviselőtében dr. HÓMAN Bálint főigazgató tartott gyászbeszédet. E búcsúztatót folyóiratunk jelen kötetének élén találja az olvasó.

Gróf APPONYI Sándor elhunytával esedékessé vált a világhírnű könyvtárát a nemzet birtokába juttató, halálesetre szóló adományozási levél rendelkezéseinek végrehajtása. E célból intézetünk főigazgatója maga utazott le Lengyelre s az ő felügyelete alatt történt meg — ez év május havában — a kincsetérő adomány átvétele és Budapestre szállítása. Az egész anyag egyelőre becsomagolva s biztonságba helyezve várja a Múzeum középponti épületében megkezdett tatarozási és átalakítási munkálatok befejezését, amikor értékéhez és jelentőségéhez méltóan, kiállítászerű elrendezésben kerül felállításra az Orsz. Széchényi Könyvtár keretében.

Az Ehrenfeld-kódex a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtára, illetőleg szorosabb értelemben véve annak kéziratára évtizedek óta nem gazdagodott oly értékes darabbal, mint a folyó, 1925. évben. A Magyar Nemzetgyűlés, elnökének SCITOVSKY Bélának hazafias elhatározásából, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának, HÓMAN Bálintnak és könyvtárigazgatójának, LUKINICH Imrénnek buzgó és fáradságtalan közbenjárására, nagy áldozattal, 1450 angol font vételáron megszerezte a tulajdonos EHRENFELD-család által a londoni *Sotheby and*

Co. könyvkereskedő cég aukciójára bocsátott legrégibb kéziratoss magyar könyvet, az EHRENFELD-kódexet és azt JÓKAI Mór születésének százszázadik évfordulója emlékeztetére «JÓKAI-kódex» néven *felajánlotta* az Országos Széchényi-Könyvtárnak.¹

Azóta, hogy nyelvünk legrégibb, több mint hétszázados összefüggő emléket, a Halotti Beszédet őrző PRAY-kódex JÓZSEF nádor közbenjárására a pozsonyi káptalan nagylelkű ajándékából 1813-ban könyvtárunkba került, nem gyarapodott ily becses nyelvemlékkel gyűjteményünk.

Az imént említett, alig egy oldalnyi terjedelmű Halotti Beszéd, a 37 verssoros löweni ó-magyar Mária Siralom, a 15 soros Gyulafejérvári Glosszák és a 9 teljes sorra és 4 hártaszeletke hézagosszövegére terjedő Königsbergi Töredék után a latinból 1380 körül fordított és az eredetiről 1430 táján másolt EHRENFELD-kódex a maga 162 lapnyi csonkaságában is a legelső terjedelmes, összefüggő szövegi nyelvemlékünk, a fennmaradt legrégibb, magyar nyelven írt kódex.

EHRENFELD Adolf, később bécsi jogtanácsos, fedezte fel 1851-ben, Nyitrán tanuló korában. Mindmostanig közvetlen utódainak, két fiának és három leányának tulajdonában volt. Két erős fatábláját színehagyott, zöld bőrboríték fedti. Rézkapcsainak aranyozása erősen megkopott. Kis negyedréti alakú, 135×224 mm, lapnagyságú 81 papirlevelének, melyhez eredetileg közből és végén még legalább 27—30 járult, vízjegye lóherelével. Kurzívába hajló, fakult tintájú, kapcsolt barátságos írással helyel-közzel egy-egy vörössel rajzolt nagy kezdőbetű, kezdetleges művészeti initiale díszíti, ezeken kívül csak a fejezetek címei vannak vörössel rubrikálva. Mindvégig egy kéz írása. Assisi Szent Ferencnek és társainak legendáit tartalmazza, miből kétségtelen, hogy ismeretlen nevű, magyar Ferenc-rendi szerzetes munkája s minden bizonnyal a rend latinul nem tudó nővérei, a klarissza-apácák számára latin eredetiből készült fordítás.

A kódex felfedezésének körülményeit, további sorsát, külsejének mindenre kiterjedő pontos bibliographiai leírását, a 66. l. heliogravure facsimiléjének melléklésével adja, magyar nyelvtörténeti és helyesírási sajátosságait bő tanulmány kíséretében kimerítően ismerteti és teljes szövegét betűhíven közli VOLF György a Nyelvemléktár 1881-ben megjelent VII. kötetében, s különnyomatban is, Magyar szókincset SZARVAS Gábor (Magyar Nyelvőr I.), hang- és szótanát ZÁVODNIK Mihály (Egri kath. főgimn. 1888. évi Értesítője), szótöveit SIMONYI Zsigmond (Akadémiai Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XIV/7.), nyelvjárását BALASSA József (Hunfalvy-Album, 1891) és FISCHER Izidor (Bpest, 1902) vizsgálta.²

A magyar Ferenc-legenda forrásait, az egyes fejezeteinek megfelelő latin eredeti szöveget részben már EHRENFELD Adolf és VOLF György is egybeállította (Nyelvemléktár VII. Előszó XXXIII—XXXVII). Véglegesen azonban csak KATONA Lajosnak sikerült megállapítania azon középkori latin

¹ Megszerzésének részletes történetét l. a Magyar Nyelv 1925. XXI. évf. 147—149. l.

² Irodalmát l. ZOLNAI, Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, Bp. 1894. 92—110; PINTER Jenő, Magyar. irod. tört. I. Bp. 1909. 200—203; u. a. Magyar. irod. tört. kézikönyve I. Bp. 1921. 51, 66.

Szent Ferenc életrajzokat és legendákat, melyekből kódexünk latin eredetijének kompilátora vagy talán a magyar fordító az egyes fejezeteket összeválogatta. E szerint az EHRENFELD-kódex 1—78. lapra terjedő része azon *Actus beati Francisci et sociorum eius* c. latin legenda-gyűjteményből való, melyet 1322—1328 közt valószínűleg fr. HUGOLINUS de Monte Sanctae Mariae, vagy de Monte Giorgio — DANTE kortársa — szerkesztett. Ugyanebből való XIV. századi szemelvényes fordítás a középkor legbájosabb legendagyűjteménye, az olaszok «aranykönyve», a *Fioretti di San Francesco*. A 78—123. l. Szent Ferenc legrégebb legendájából, a *Speculum Perfectionis*-ből készült fordítás, melynek eredetijét Szent. Ferenc leghívebb s legbizalmasabb társa, fr. LEO írta a szent halálát követő esztendőben, 1227-ben. A 127—153. l. ismét az *Actus b. Francisci*-ből került. Kódexünk utolsó, 155—162. lapjai Szent BONAVENTURA XIII. századi *Vita b. Francisci* című nagy legendájából vannak fordítva, melyet az 1266. évi Ferenc-rendi nagykáptalan egyetlen hiteles és hivatalos életrajznak ismert el. A magyar fordítás egy-két levelének eredeti latin szövegét KATONA Lajosnak sem sikerült megtalálnia. Az első három rész (az 1—153. l.) latinját EHRENFELD Adolf és VOLF György még csak a *Speculum vitae beati Francisci et sociorum eius* c. 1504. évi velencei nyomtatvány széthányt, összevisszakuszált szövegéből tudta összeállítani. Jobb, teljesebb s az eredeti rendnek is megfelelőbb latin szövegét KATONA Lajos a Magyar Nemzeti Múzeum kézirat-tárának Cod. Lat. medii aevi 77. jelzetű, *Legenda beati Francisci et sociorum eius* c. XIV. század végéről, vagy XV. elejéről való ívrétű papírkódexében lelte meg.¹ A fentírt 1504. évi velencei nyomtatvány is, melynek EHRENFELD és VOLF csak két példányát ismerte, előkerült azóta több példányban. Igen szép és teljes, régi bőrkötésű példánya megvan a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában is, V. SS. 584. 8° jelzet alatt.

Legújabbán KARÁCSONYI János püspök VOLF Györggyel szemben, ki kódexünk eredetét a nyitrai franciskánus kolostorban kereste, azt bizonyítja, hogy az ó-budai Klára-szűzek számára készült, kik 1541-ben a török elől menekülve a pozsonyi klarissza-kolostorba vitték. Innen vetődhetett Nyitrára. Mivel pedig a kézirat mostani alakjában csak másolat, az eredeti magyar fordítás nem készülhetett előbb 1350-nél, mert az idősebb Erzsébet királyné, Károly Róbert özvegye által alapított híres ó-budai klarissza-kolostor csak ezidőben népesült be. De nem készülhetett a mű 1400-nál későbbben sem, mert szerzője még nem használja fr. BARTHOLOMAEO de Pisa *Liber conformitatum vitae S. Francisci ad vitam Jesu Christi* c. híres művét. Így az eredeti magyar fordítás KARÁCSONYI szerint 1380 körül készülhetett. Meglévő egyetlen másolata, EHRENFELD-kódexünk, írása után ítélve 1430 tájáról való. Másolója híven ragaszkodott az eredeti szöveghez, mert nyelvezete sokkal régiesebb, mint a XV. század első felében készült, legrégebb, ismert magyar Szent-Írás fordításé, az ú. n. Husszita Bibliáé. A középkori magyar nyelvnek oly sok hangtani sajátságát, annyi azóta

¹ KATONA Lajos, Az EHRENFELD- és DOMONKOS-códex forrásai, Irodalomtört. Közlemények 1903. évf. 59, 158, különnyomatban is és KAPOSI József, Assisi Szent Ferenc Virágos kertje, Fioretti, Bp. 1913.

kiveszett szavát, a szófűzés és ragozás annyi sajátosságos, elavult alakját őrizte meg, hogy e szempontból sem lehet 1400-nál későbbi.¹

A nagy fáradsággal, súlyos anyagi áldozatok árán megszerzett EHRENFELD-kódex, a nyelvünkön frott legrégibb könyv, mindenkor egyik legbecsesebb kincse marad könyvtárunknak.

JAKUBOVICH EMIL.

Jókai emlékkiállítás. A Magyar Nemzeti Múzeum újabban — dicséretes gyakorlatiassággal — olyképen igyekszik a maga részéről ünneppé avatni nagyjaink epochális napjait, hogy életüket, jelentőségüket terjedelmesebben kiállítás keretében mutatta be. Öletes és hálás vállalkozás egy életet — amely időképzet — mintegy a térben ábrázolva bemutatni. Az ily térbeli biographiának kettős eredménye is mutatkozik: Szolgálja a kegyeletet és betekintést ad a gyűjtemények gazdagságának mértékéről. A legutóbbi két évben már a harmadik alkalom, hogy ily kiállításról megemlékezhetünk. PETŐFI, KOSSUTH bemutatása után JÓKAI fölfelé emelkedő, folyton szélesedő pályáját láthatjuk: a komáromi kis háztól megindulva, eljut királyok asztaláig; pennáját nemcsak itthon, Párisban is ünneplik, írásaiban elgyönyörködik a svéd, angol, vagy a holland földműves is. A százestendős JÓKAIT mutatja be ez a kiállítás az ezerévek ígéretében; mert láttára lelkünk elé nem az elmúlt százestendő, hanem az ezután következő évszázak tükröződnek. JÓKAI megindult már e századok felé, először idehaza szélesen elterjedve, azután kiemelkedett szülőházaja kereteiből és elment fájának értékeivel a világ nagy szellemi képviselőjébe.

Épen ezért esik jól a végtelenbe tárult pálya kezdő állomásait apróra átnézni és elidőzni mellettük.

A komáromi sziget tünik elénk legelsőbben a kertes szülői házzal, aztán a kollegium, ahol az első ismereteket szerezte. Hamarosan elénk kerül az első irodalmi zsenge is. Kurta, négy soros kis vers, de kilencéves gyerektől minek várjunk többet nyomtatásban?! Aztán jönnek a diákévek főnmaradt emlékei a pozsonyi lyceumból, Pápáról, Kecskemétről. Ezek a diákévek a főnmaradt okmányok nélkül is élnek írásaiban és beszélnek az okmányoknál is többet. De nem érünk rá egy-egy darabnál időzni, mert vár a többi is. Ott van egy komoly pergament írás: az ügyvédi oklevél. Méltóságos irat, minden utat megnyit Magyarországon tulajdonosának az érvényesülésre. Mégsem kellett neki; másfelől próbálkozott. Szerkesztő lett. Egy évre már ott van a neve az *Életképek* alatt. Sokáig nem hagyja ott ezt a pályát; a *Népszava*, *Esti Lapok*, *Remény*, *Nagy Tükör*, *Üstökös*, *Hon* c. újságok és folyóiratok az egyes állomásai e téren betöltött hivatásának. Elénk kerül első drámája: a *Zsidó fiú*, amely nem magáért vált emlékeztetéssé az irodalomismerők előtt, hanem mert egy másik — immár halhatatlanná vált kéz, a PETŐFIÉ, másolta le, mielőtt az akadémiai pályázatra küldték volna. Előttünk áll a fiatalember izzó, ideálokon csüngő lelkével, alkotás vágyának hevületével, amint társaskörökbe iratkozik, szövetségeket alkot, buzdul és buzdit, szavalja kigyúlt szemű ébredezőknak a tizenkét pontot, a magyar nemzet kívánságait, de látjuk lehiggadva is, az élet próbáin megállapodottan a szabadelvűség ígét hirdetve és követve programbeszédekben, képviselőházi szónoklatokon és röpiratokban.

¹ KARÁCSONYI János, Szent Ferenc rendjének története Magyarországon, 1924. II. 588—9.

Ellentétekben gazdagnak látjuk két házasságában. Az ifjú férj és a korosabb feleség, aki azonban mindent megtesz, hogy férjének kifejlődése minél gazdagabb legyen, aki a forradalmi évek nyögösködésében ott áll mellette szeretőn és aggodással. Elénk kerülnek szellemének alkotásai, mindnyájunknak ismerősei mindenfajta kiadásban. Idegen nyelvű fordításokban az európai nyelvek majdnem mindegyikén. Beszélnek hozzánk nagy szellemek a neki küldött leveleken keresztül. És mi büszkéek vagyunk, hogy JÓKAIK volt, akinek személyén keresztül észrevették nemzetünket.

A JÓKAI-kiállítást szívesen nézik és sokan látogatják. Bizonyosága ennek az a tény, hogy a kiállítást magyarázó kis füzetből már a negyedik kiadást árulják. Ez a kiállításnak, — ahhoz amit főntebb felsoroltunk — a harmadik eredménye, ami a Nemzeti Múzeum kultúrprogramja tekintetéből nem a legelhanyagolandóbb szempont.

A kiállításnak ízlést, elmélyedést és tudást kívánó munkáját Dr. RÉDEY Tivadar múzeumi könyvtárnok végezte. ZSINKA FERENC.

A M. N. Múzeum részvétele az elszakított Komárom Jókai-ünnepén. 1925 febr. 22-én Jókai szülővárosában a ref. nagytemplomban tartott centenárius ünnepen intézetünket dr. SIKABONYI Antal könyvtárnok képviselte s a diszülés során a következő beszédet mondotta:

Tisztelt ünneplő közönség! A Magyar Nemzeti Múzeum kegyeletes érzelmeit van szerencsém tolmácsolni. A Magyar Nemzeti Múzeum küszöbén fonódott egybe ama csodálatos 48-as tavasz JÓKAI nevével. Ez az esemény JÓKAI életére volt döntő befolyással. A Magyar Nemzeti Múzeumból indult utolsó útjára JÓKAI. Ez miránk nézve volt jelentős nap, mert itt tűnt el előlünk örökre felejtethetlen alakja. Ő már akkor régen halhatatlan volt. Ami közbül van: a legnagyobb magyar géniusznak, Isten kegyelméből, dús aranyesője, amely megtermékenyítette örök időkre a mi annyiszor letarolt magyar földünket. A Magyar Nemzeti Múzeum őrzi JÓKAI életének megannyi dokumentumát. Ez már az egész világra tartozik. Ezzel a hármassal érzéssel köszöntöm a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának s a Magyar Nemzeti Múzeumnak nevében az ünneplő magyar közönséget és külön is, ki JÓKAIhoz legközelebb állt. Legyen üdvöz e város, amely JÓKAIK a világnak s ami ennél több, a magyar nemzetnek ajándékozta. A világ számára csak egyik legnagyobb költő: nekünk vigasztalónk, hitünk, erősségünk. Legyen üdvöz e városban a bölcső, minden kő, minden fűszál, a dal, a levegő, amely őt dajkálta, nevelte, küldötte a magyarság számára. Legyen áldott a sírhalom, amely porait rejti a drága szülőknék, kiknek köszönjük, hogy a száznál több kötetből a szív világának, a inesének, a magyar érzésnek, a biblia varázásának oly csodálatos ereje árad. Így lett az a száznál több kötet a mi bibliánk, amely összeköti az elmúlt dicső világot mai szomorú jelenünkkel. S Te nagy szellem, ott fenn, bocsáss meg nekünk és bocsásd meg nekünk a nagy tüzeket, amelyeket a Te hódolatodra gyujtunk. Nekünk kell ez a fény, hogy elhomályosult egünk kárpitját bontogassa. Nekünk kell a hangos szó, hogy ne halljuk egy pillanatra, amit a sírok üzennek egymásnak. Nekünk kell az öröm tüze a szemekben, hogy egy pillanatra ne váljék szemünk könnyek kútfejévé. De ha e nagy

tüzek kihunynak, az a szerény mécses, amelyet a szülőváros gyújtott és gyújtottak itt azok, akik itt születtek és ide szeretettel jöttek: az a szerény mécses még mindig lobogni, világolni fog nekünk és az egész világnak. Te pedig tovább virrasztasz velünk álmatlan éjszakáinkon, tovább vigasztalsz gondterhes hétköznapjainkon, gyámoltasz lépéseinkben és mesélsz tovább, mert meséidre soha még olyan szükség nem volt, mint ma. Ki végigkisérte e város életét istencsapásokon, földindulásokon keresztül s megírtad egyik legszebb regényedben, hogy e város elsülyedni nem fog, ki olvasol a szívek rejtekében, ki előtted nincs némaság, ki láttad egyszer már a Hazát ujjászületni s főmunkása voltál az ujjászületésnek: vezess bennünket tovább, beszélj helyettünk, szólj érettünk. Mi követünk, s megszaggatott lelkünknek ez a fogadalma legyen koszorunk a Te dicső emléked előtt, mi földünknek büszkesége.

A magyar szépliteratura virágos kertje. A Magyar Bibliophil Társaság immáron negyedik kiállítását rendezte a Magy. Iparművészeti Múzeum tágas csarnokában s ezt a magyar szépirodalomnak bibliofil szempontból leendő ismertetésének szentelte s egyúttal kiadványainak számát egy szép kiállítás s becses tartalmú katalogus megjelenítésével gyarapította. A kiállítást dr. KREMMER Dezső a Fővárosi Könyvtár igazgatója állította össze s ő rendezte sajtó alá a katalogust. A feladat, melyet dr. KREMMER a lehető legjobban megoldott, korántsem oly egyszerű, mint amilyennek talán első pillanatra látszik, mert össze kellett egyeztetni az irodalomtörténetet a könyvvel mint gyűjtési tárggyal, a könyvvel mint külső megjelenéseért és ritkaságaért megőrzött holmival, melynek tartalma ezért másodfontosságú hatótényező. Alkalmazkodni kellett ezenkívül a társulat tagjainak idevágó könyvállományához is. Végül nem könnyű feladat ezernél jóval több füzetet vagy kötetet úgy kiállítani, hogy e betűkkel telenyomtatott papirostenger el ne nyelje a szemlélő érdeklődését. KREMMER szerencsés érzékkel az írók arcképének egy sorozatával, néhány pesti látképpel és irodalmunk kiválóságait megörökítő emlékérmek sorával szakította meg a könyvek egymásutánját, úgy hogy az egész kiállítás összképe a legjobb benyomást teszi a szemlélőre. A gondosan elkészített katalogushoz dr. KREMMER hangulatos bevezetést írt, amely hű tükre azoknak a szempontoknak, amelyek a kiállítás berendezésében érvényesültek s azoknak a szeretetteljes, lelki érzelmeknek, melyek e könyvek világában a velük foglalkozóban támadtak. Valóban fontos lett volna, hogy az irodalomtörténetet tanuló fiatalság, nemcsak a középiskolai növendékek, hanem az egyetemi polgárok is hosszasan szemlélhessék meg a kiállítást, hogy mindannak külső megjelenését is emlékezetükbe véssék, aminek belső értékéről az iskola padjaiban oktatást nyerne. De ezen, hogy úgymondjam tanulmányaikat illusztráló benyomásokon kívül még más is tanulhattak volna, azt, hogy a könyvet önmagáért is kell szeretni, s azt, hogy az irodalom tágas mezején nemcsak hatalmas alkotások vannak, hanem szürke, kicsiny jelentőségű dolgok is, amelyeket azonban szintén meg kell becsülnünk, mert ezek útján lesz fogékonnyá a nagyobb értékek megértésére a tömeg, s hogy a nemzeti művelődés épületének emelésében a sarokköveken kívül homokszemekre, mint az egészet egybefűző anyagra is van szükség.

Minden időleges kiállítás rendezőjének egy legyőzhetetlen ellenséggel

kell megvívnia, amelyet úgy hívnak, hogy: az idő rövidsége. Mindennel sietni kell s így egynéhány hiányt vagy hibát a legjobb akarattal s a legnagyobb önfeláldozás árán sem lehet elkerülni, pedig az, aki a készet kapja, mindig a még jobbat kívánja. Így én is szerettem volna, ha a katalógusban a fejlecek s záróvignettákhoz hozzáfűrték volna, honnan valók; ha a képek, érmek leírása szabatosabb lenne, ha a könyvcímek után több helyütt található magyarázat (pl. a megjelenésre, az előadásra, a forrásra s ilyenekre vonatkozó megjegyzés) általános volna. Ez utóbbi azonban hosszú idő munkáját igényelte volna s ez nem állott rendelkezésre, ezért célszerűségi okokból előnyösebb lett volna a megjegyzéseket elhagyni, hogy a «több» utáni kíváncsi ne ébredjen a látogatóban.

E megjegyzések azonban mit sem vonnak le a Magyar Szépliteratura Virágos Kertjének értékéből s a kertben lévő virágokról adott leírás még évek múlva is emlékezetünkbe fogja hozni azt a színes és tanulságokban gazdag képet, melyet dr. KREMMER Dezső szaktudása és lelkesedése, munkatársainak fáradhatatlansága, nem kevésbé a Magyar Bibliophil Társaságban rejlő erők állítottak szemünk elé.

Nagy kár, hogy a kiállítást oly igen rövid ideig tartották nyitva. Mire az iskolák a fiatalokat elvezették a kiállításra, zárt kapukra akadtak. A Bibliofil Társaság az annyi gonddal egybeállított kiállításának nyitvatartása érdekében valóban eljárhatott volna.

I. K.

A müncheni állami könyvtár asztrológiai-asztronómiai kiállítása. A német földön tapasztalható nagy szellemi és gazdasági erő kifejtés sok egyéb között a kiállítások tömegében nyer tiszteletet parancsoló módon kifejezést. E nagy erőpróbátétről az állami könyvtár (a volt Königl. Bibliothek) is kivette a maga részét s tudományos intézethez méltó szerény köntösben, de komoly tartalommal sorakozott a megnézni való kiállításokhoz.

Az emberiség szellemfejlődését művelődéstörténeti szempontból figyelve époly érdeklél nézzük az alkimisták munkáját, melyből a kémia tudománya mint az asztrológusokét, melyből az asztronómia fejlődött.

A müncheni állami könyvtár rendkívül gazdag kéziratatos gyűjteményéből, nyomtatványaiából és leveleiből kiválogatott asztrológiai-asztronómiai kiállításában mindenekefelett a kodexek sorozata igazolja azt a fontosságot, melyet a letűnt századok emberei általában, de még a legképzettebb elmék is annak a hatásnak tulajdonítottak, melyet a csillagzatok a halandó földi lényre gyakorolnak. E munkák időrendben egymás mellé sorakoztatva, már külső megjelenésükben is elárulják, hogy mily sok minden rendű és rangú embernek voltak szánva. A csillagokban rejlő hatalom ismerete majd mint kézikönyv, majd mint jegyzet, mint orvosi mű, mint fejedelmi olvasmány jelenik meg.

A legrégibb kiállított darab 818-ból, egy salzburgi írásműhelyből származik. Gyűjtőmunka, melyben a csillagok, kiszámítások, magyarázatok megértését ábrák s ábrázolások könnyítik meg. Igen kedvesek a hónapok jellegét magyarázó képek, amelyekben pl. november és december «hónap bácsi» együtt ölnék disznót. Míg a 9-ik századból csak egy kódex van, addig a könyvtár a 10—12-ik századokból származót már többet tud kiállítani. Ezek közül fel-

említendő a 10-ik századi MACROBIUS: *De differentia stellarum et siderum* c. munkája, PTOLEMAEUS: *De sphaera*-ja 12-ik sz. másolatban. Tizenharmadik századi kéziratok gyűjteményét tartalmazza az a kötet, melyben a reichenauai HERMANNUS CONTRACTUS-nak *Tractatus de quadrante*-ja olvasható. E mű mellett orvostudományi kodex fekszik mely egyebek között... *de diebus criticis* beszél. AQUINOI TAMÁS művei közül idevágó tartalmú a *Tractatus de indiciis astrorum*-ja. E szerényebb kiállítású, s csupán ismeretek közlését szolgáló kéziratok mellett díszes kiállítású, ékesen illuminált kodexek láthatók, melyek közül kitűnik a IV. VENCEL király részére készített *Astrologia*. A természetrajz, az orvostudomány, sőt a filozófia is kapcsolatos a csillagjárással. Így egy 14-ik századi filozófiai kézirat gyűjteményben a *Tractatus de nobilitate astronomiae* tárgyalja e fontos kérdést, míg egy másik colligatumban a *Tractatus de astronomia et de instrumentis astronomicis* képekkel magyarázza ezt az érdekes témát. Joannes de SACROBOSCO: *Computus philosophicus*-a sem hiányzik a sorozatból, melyet egy *Mappa Mundi* zár le, melyben bibliai textusokkal teljes naptár is foglaltatik.

Rendkívül tanulságos a 15-ik századi gyűjtemény, amelyben tudományos munkák mellett a kor szellemének tetsző tudákos-babonás munkák vannak, mint «Sorskönyvek», planétákról szóló leírások. Igen kedvesek az égitestek járását ábrázoló mozgatható ábrák, melyek közül kimagaslik Joannes KALTENBRUNNER-nek 1492-ben készített: *Tabulae aequationis planetarum in annos 1455—1562*, melynek kivágott s több rétegben egymás fölé helyezett ábrája egy fonal húzásával mozgatható. Az orvosi könyvek leginkább azt magyarázzák, hogy mily hatással vannak a csillagok az emberi szervezetre. Így egy 1432-ből való orvosi műben látható «Aderlassmann» képen pontosan fel van tüntetve, hogy mely csillagzat alatt mely testrészen szabad eret vágni. Ez a felfogás a 16-ik századi orvostudományt is jellemzi, mert ez időből valók a nap- és holdszerinti érvágási táblázatok s egy névtelen szerző munkája, mely az emberi tagokat az egyes csillagképek hatása szerint csoportosítja. A mai szempontból talán az a *Hygromanteia* c. 16. századi asztrológiai mű méltó a pálmára, mely a 7 planéta, az angyalok, a démonok, a planétáimák, az égbolti csillagképek (állatöv), a planétapalánták stbik leírását adja. Ezek mellett természetesen mindinkább szaporodnak az asztronómiai munkák, főleg húsvétai táblák, az égitestek körforgását magyarázó művek. E munkák túlnyomó részben latinok de vannak köztük szép számmal görögök is. Ezzel szemben a könyvtár gazdagsága ilyenmő kéziratokban még nincs kimerítve. Egy jókora tárló héber, arab, perzsa és török munkákat rejt magában. A Németországban készült héber *Machsor* az állatkör ábráival ékes. Ezenkívül még három 14/15. századi héber asztronómiai kompendium van kiállítva. Damaskusi 14. századi másolatban látható egy arab kozmográfia. Kalendárium (tekercs formájú); 1500 előtti asztronómiai táblák; a bagdadi IBN HIBINTA 13-ik századból való asztronómiaja; a quadrans leírása; az 1084. évi napsötétedés leírása; több asztronómiai táblázat mutatja az araboknak e tudományban való jártasságát. A perzsákat is képviseli egy matematikai geometria és astronomia ábrákkal. A keleti kéziratok sorát egy török kalendárium zárja be.

Nyomatott asztronómiákból és asztrológiákból, férőhely szűkében lévén,

csak néhányat állítottak ki, hogy az asztronómia tudományának nagyszerű művelői leveleiből is bemutathassanak egy válogatott gyűjteményt. E sorozatot KEPLER Jánosnak levele kezdi meg, ki a *Durchlauchtiger Hochgeborner Gnädiger Fürst und Herr*-hez címzett sorait mint Johannes KEPLER Mathematicus írja alá. A KEPLER-t követő idők tudósainak leveleiből a következők kezefrását látjuk: MESSIER, LALANDE, CAGNOLI, EULER, OLBERS, DALAMBRE, FUSS, HARDING, MÖBIUS, ARAGO, ENCKE, SEELIGER stb.

E felette érdekes és tanulságos kiállításnak csak egy hibája volt: a nyomtatott katalogus hiánya. De a nyomdaköltségek nagysága ezt Münchenben sem engedte meg, annnyival kevésbbé, mert a nagyszámú s a tömegeket magához vonzó kiállítások mellett, ez a kevésbé hangos, tudománytörténeti kiállítás csak kisebbszámú látogatóra számíthatott. Így megfosztattunk attól, hogy a kérdésben tájékozott tudós a katalogus bevezetésében az asztrológia lényegéről és történetéről tájékoztasson bennünket.

I. K. DR.

Elsárgult régi nyomtatványok fehéritése. *A Mitteilungen aus dem Materialprüfungsamt und dem Kaiser Wilhelm-Institut für Metallforschung zu Berlin-Dahlem* 1924. évi folyamának 42—43. lapjain a következő eljárást közli:

Régi, elsárgult és olvashatatlaná vált nyomtatványok, metszetek stb. gyenge fehéritőoldatokkal és alkálikus folyadékokkal kezelve a sárgító anyagoktól mentesülnek és ismét megújíthatók. Ezt az eljárást az idők folyamán oly körülményesen kidolgozták már a szakemberek, hogy az így kezelt darabok új nyomtatványok hatását keltik. Újabban azt kellett az Anyagvizsgáló hivatalnak megállapítani, hogy a XV. századi nyomtatványokat, melyek vastag könyvtáblává lettek összeragasztva, vegyszerek használata nélkül csak vízfürdő és megvilágítás újján meg lehet-e úgy tisztítani, hogy a ragasztóanyagoknak minden nyoma eltűnjék. Egy könyvgyűjtő ugyanis azt állította, hogy régi könyvtáblából származó nyomtatványlapokat egyedül hideg és meleg vízfürdőben és napfényel oly szépen kihalványított és megtisztított, hogy a ragasztóanyagoknak nyoma sem maradt. Mivel az állítást egy szakértő kétségbevonta, a fenti hivatalt kérték fel a megfelelő kísérletek megejtésére.

Kísérleti anyagul több, állítólag XV. századi eredetű papirosnyomtatvány szolgált, mely erősen megsárgult, többszörösen sérült, szúrágott és sárgásbarna foltokkal átitatott volt. Az egyes részeket először is hideg és meleg vízben áztatták, majd a papirosrétegeket a meglágyult ragasztóanyagtól szétválasztották. Azután a lapokat felváltva hideg és meleg vízben áztatták és egy déli fekvésű ablakon át napfény hatásának tették ki. A megvilágítás ideje alatt, mely többnyire borús időben kb. négy hónapig tartott, a lapok a fény hatásának növelésére időnként újra meg lettek nedvesítve.

A kezelés után az összes sárgás-barna foltok és a lapok barnás alapszíne eltűntek, úgy hogy sem a ragasztóanyagoknak, sem a sárgulásnak nem maradt semmi nyoma. A kísérlet tehát megállapította, hogy a ragasztás nyomai és a sárgító anyagok ilyen eljárással vegyszerek nélkül is eltávolíthatók. Hogy ez a tisztítás mennyire fokozható, annak megállapítása ez alkalommal már kívül esett a kísérletezés célján, de amennyiben az eljáráshoz elég idő áll rendelkezésre, a nyomatokat kétségtelenül jól megtisztíthatjuk.

DR. NYIREŐ ISTVÁN.

Hellebrant Árpád †. Szemlénk jelen kötetének lezárta után vesszük a szomorú hírt a magyar bibliografiai tudomány egyik legelső és legbuzgóbb munkásának, HELLEBRANT Árpád kir. tanácsos, nyug. m. tud. akadémiai könyvtárosnak hetvenegyedik életévében bekövetkezett haláláról. Az elhunyt csaknem teljes félszázadon át állt a M. Tud. Akadémia könyvtárának szolgálatában s e hosszú könyvtárnoki pályája alatt mindvégig szorgalmas és gondos művelője volt a hazai könyvészetnek is. Kezdte az akad. könyvtár ősnymtatványainak jegyzékével (1886), majd SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtár*-ának III. kötetében vett részt, a magyar szerzőktől külföldön megjelent idegen nyelvű nyomtatványok könyvészeti egybeállításával (1896–98). Az Egyetemes Philológiai Közlönyben 1886-tól kezdve évről-évre kiadta a magyarországi philológiai irodalom könyvészeti összeállítását, utóbb pedig egyes tudományágak évszerinti könyvészeti kimutatását megfelelő szaklapokban külön is közzétette; így a pedagógiáét a Magyar Paedagogiában, a magy. irodalomtörténetét az Irodalomtörténeti Közleményekben stb.

Sok évtizedre kiterjedő, a hazai bibliográfiában alapvető munkásságának részletesebb ismertetésére és méltatására az idő rövidsége miatt nincs módunkban kitérni. Itt csak arra szorítkozunk, hogy szaktudományunk egyik legkitűnőbb és legkitartóbb művelőjétől kegyeletes búcsút vegyünk. Szorgalmának dús eredményét mindig megbecsüljük, puritán egyéniségét, könyvtárunk körében is annyira ismerős alakját pedig megtartjuk meleg emlékezetünkben. Sz

VÁLTOZÁSOK

a magyarországi nyomdáknál 1925. jan. 1-től 1925. okt. 31-ig.

Budapesten.

- **Ábrahám József.** II., Székely-u. 2/4.
Arany János irod. és ny. rt. VIII., Szentkirályi-u. 23.
****Balog Miksa.** VII., István-út 63.
Bányász Jenő. VI., Szondi-u. 93.
****Bauer A.** VIII., Salétrom-u. 10.
Bauer Armin és Mellinger Sándor. VIII., Salétrom-u. 10.
****Berger Ferenc és Pollák Miksa.** VII., Siputca 13.
***Bernhardt Dezső.** V., Bálvány-u. 12.
****Bernhart Dezső és Eckenberg Lajos.** V., Bálvány-u. 12.
****Bokor Dezsőné és Fischer Mihály.** VII., Rózsa-u. 16.
Özv. Cilcer Edéné és Cilcer Győző. V., Dorottya-u. 9.
Fabricszky Samu és Kürschner Adolf. VI., Eötvös-u. 49.
****Faragó Sándor.** V., Bálvány-u. 12.
Filmnyomda (Krausz Károly). VIII., Vig-u. 31.
****Gerő Izidor.** IX., Ráday-u. 60.
****Heimovics Márton.** VII., Garay-u. 2.
Közel, Szalay és Ábrahám. II., Székely-u. 2/4.
****Kultúra könyvkiadó és nyomda** rt. V., Visegrádi-u. 3. (Egyesült a Thália nyomdával.)
***Kunossy grafikai műintézet** rt. VI., Teréz-körút 38.
****Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata** rt. (Egyesült a Kir. Magyar Egyetemi Nyomdával.) VIII., Múzeum-körút 6.
****Mellinger Sándor.** VIII., Salétrom-u. 13.
****Rajna Tibor.** VII., Dob-u. 76.
Reicher Rudolf. II., Batthyány-u. 61.
****Schneider Jenő.** VII., Gyarmat-u. 37.
Sichermann Mayer Leó. VII., Wesselényi-u. 36.
****Szénási Viktor.** II., Batthyány-u. 61.
****Takács Sándor Lajos.** II., Székely-u. 2—4.
***Thália-Kultúra** rt. V., Csáky-u. 12—14.

Vidéken.

- Békés.** Petőfi-nyomda. (Blahut Pál, Csorba István, Buday János.) Rákóczi-u. 5.
 « Rechnitz Jenő, Szarvasi-út 1.
 « Wallach Mihály könyvnyomdai Műintézet. I., Széchenyi-tér 2.
Békéscsaba. Petőfi-nyomda. (Blahut Pál, Csorba István és Buday János.) Hunyadi-tér.
Csongrád. *Szilber nyomda.
Gyöngyös. *Kereskedelmi nyomda.
Győr. Modern Könyvnyomda. (Fürst Salamon.) I., Kisfaludy-u. 11.
 « *Széchenyi» kny. (Vitéz Szabó Lajos.) Megyeház-u. 1.
Hajdunánás. *Pósa Tamás.
Karcag. (J.-N.-Szolnok vm.) Kertész József.
Komárom. Szathmáry Benőné.
Makó. **Kovács Antal. (Egyesült a «Marosvidék» nyomdával.)
Nagykőrös. **Bozsó és Dajka.
 « Dajka Lajos.
Piliscsaba. (Klotildtelep.) «FÉBÉ» Evang. Diakonissza Anyaház Nyomdája.
Székesfehérvár. Vörösmarty nyomda (Egyházmegyei nyomda.)

A két **-gal jelzett nyomdák megszűntek; az egy *-gal jelzett nyomdák változásról magánúton értesültünk.

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
A félszázados MAGYAR KÖNYVSZEMLE	3
DR. BAROS GYULA: Jókai a szépirodalomban	68
DR. HOFFMANN EDITH: Középkori könyvkultúránk néhány fontos emléké- ről. (Négy hasonmással)	28
DR. HÓMAN BÁLINT: Gróf Apponyi Sándor ravatalánál	1
DR. JAKUBOVICH EMIL: Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke. (Egy hasonmással)	19
DR. JAMBREKOVICH LÁSZLÓ: A gróf Apponyiak nagyapponyi könyv- táráról	56
DR. LUKSICS PÁL: Salamon magyar király leányának históriája. (Egy hasonmással)	52
DR. LUKINICH IMRE: A magyar bibliográfiaírás első kísérletei	6
DR. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN: Krecsányi Ignác hagyatéka a Nemzeti Múzeum Könyvtárában	81
DR. SULICA SZILÁRD: A múzeumi levéltár és legújabb gyarapodásai.	93

2. ADATTÁR.

DR. GORIUPP ALISZ: Adalékok az 1848/49-i hírlapok bibliographiájához ...	141
DR. HAJNÓCZY IVÁN: Gálszécsi István hittani műve és Dévai Mátyás Tízparancsolat-a	145
DR. HÓMAN BÁLINT: A «Histoire des troubles de Hongrie» kiadásai ...	134
MAJOR ERVIN: Adatok egy magyar zenei bibliográfiához	147

3. TÁRCA.

DR. BARTONIEK EMMA: Tudományos Akadémia és Nemzeti Múzeum ...	152
HAVRAN DÁNIEL: Petrik Géza	156
DR. LUKINICH IMRE: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Szé- chényi-könyvtárak 1924. évi állapotáról	160

4. SZAKIRODALOM.

ALPHABETE und Schriftzeichen des Morgen- und des Abendlandes. Ism.	
DR. NYIREŐ ISTVÁN	182

	Lap
D'ANCONA, PAOLO. La miniature italienne du X ^e au XVI ^e siècle. Ism.	
DR. HOFFMANN EDITH	178
APPONYI, ALEXANDER GRAF: Hungarica. Ungarn betreffende, im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Ism. T. V. M.	183
EMLEKKÖNYV dr. gróf KLEBELSBERG KUNÓ negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Ism. —YT—	184
FAVA, DOMENICO: La Biblioteca Estense nel suo sviluppo storico, con il catalogo della mostra permanente. Ism. DR. HOFFMANN EDITH	171

5. KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

ARCHIV FÜR BUCHGEWERBE. 1925. Heft. 1—7. Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN...	188
LE BIBLIOGRAPHE MODERNE. 1924 jan.—1925 jún. 22. kötet. Ism. DR. I. K.	189
ZEITSCHRIFT FÜR BÜCHERFREUNDE. 1925. Heft. 1—2. Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN	187
ZENTRALBLATT FÜR BIBLIOTHEKSWESEN. 1925. XLII. évfolyam. 1—8. sz.	
Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN	185

6. VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Változás a Magyar Könyvszemle szerkesztésében...	191
Garda Samu	192
A Bibliotheca Apponyiana a M. Nemzeti Múzeumban...	192
Az Ehrenfeld-kódex a Magyar Nemzeti Múzeum kézirtárában. (JAKUBOVICH EMIL)	192
Jókai-emlékkiállítás (ZSINKA FERENC)	195
A M. N. Múzeum részvétele az elszakított Komárom Jókai-ünnepén ...	196
A magyar szépliteratura virágos kertje (I. K.)... ..	197
A müncheni állami könyvtár asztrológiai-asztronómiai kiállítása (DR. I. K.)	198
Elsárgult régi nyomtatványok fehéritése (DR. NYIREŐ ISTVÁN)	200
Hellebrant Árpád † (Sz.)	201

*

VÁLTOZÁSOK a magyarországi nyomdáknál 1925. jan. 1-től 1925. okt.	
31-ig	202

BULLETIN
DE LA
REVUE BIBLIOGRAPHIQUE HONGROISE
ANNÉE 1925.

Dr. Valentin Hóman : Au cercueil du Comte Alexandre Apponyi.
(Pp. 1—2.)

Oraison funèbre prononcée au nom du Musée National Hongrois et des sociétés scientifiques hongroises.

Le cinquantenaire de la Magyar Könyvszemle (Revue Bibliographique Hongroise. (Pp. 3—5.)

Lors du cinquantenaire du Bulletin Bibliographique de la Bibliothèque du Musée National Hongrois, la direction mentionne brièvement les directeurs de ce bulletin, le travail du passé et esquisse les projets futurs.

Dr. Emerich Lukinich : Die ersten Versuche der ungarischen Bibliographie. (Ss. 6—18.)

Die ersten Versuche der ungarischen Bibliographie reichen in die erste Hälfte des XVIII. Jahrhunderts zurück. CZVITTINGER's *Specimen*, SPANGÁR's *Magyar Biblioteka* (Ung. Bibliothek) und Peter BOD's *Magyar Athenas* (Ung. Athenas) können als erste Versuche dieser Art betrachtet werden. Eine Bibliographie im engeren Sinne des Wortes war bei uns erst in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts möglich, als nach Auflösung der Klöster eine riesige Menge von Büchermaterial in den Verkehr kam, welche teils den heimischen Bücherhandel zum Aufschwung brachte, teils dazu diente, dass Privatleute und öffentliche Anstalten Bibliotheken gründen konnten. Die erste Blütezeit der ungarischen Bücherkultur fällt in die zweite Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, und so ist es natürlich, dass in dieser Zeit die Registrierung einer nationalen Bibliographie bereits erforderlich wurde. Es ist das Verdienst Stefan SÁNDOR's, dass er, mit Berücksichtigung der Ansprüche der entwickelten Bücherkultur, das reiche Material der früheren datensammelnden Literatur mit richtigem bibliographischem Gefühl systematisch ordnete und aufarbeitete (*Magyar Könyvesház*, Győr, 1803.).

Dr. Emil Jakubovich : Das zweite Fragment der ersten Abschrift des Bonfini'schen Werkes. (Mit einer Beilage. Ss. 19—27.)

Verfasser stellt fest, dass die, von dem Werke Antonio de BONFINI's «*Rerum Hungaricarum Decades*» bisher bekannt gewordenen zwei Fragmente,

das *Nürnberg* — welches er schon 1919 in der *Magyar Könyvszemle* besprochen — und das *Szegediner*, welches erst 1923 zum Vorschein gekommen, aus jener ersten Abschrift entstammen, welche unter Aufsicht des Verfassers, und zwar von seinem Scriptor, JOHANNES, zwischen 1495—1503 kopiert und durch König WLADISLAUS II. in die Corvina einverleibt wurde. Verfasser macht uns auf Grund der 4 Blätter der beiden Fragmente mit der ursprünglichen Form und der Zahl der Bände des ganzen Werkes bekannt.

Dr. Edith Hoffmann: Über einige wichtige Denkmäler der ungarischen Bücherkultur. (Mit vier Abbildungen. SS. 28—51.)

I. Aus der ehemaligen Sammlung des Dominikus von Kálmáncsehi, Probstes von Stuhlweissenburg kennen wir vier Codices. Der erste ist ein *Brevier* und *Missale* in der Wiener Sammlung des Fürsten Liechtenstein. Er ist 1481 datiert. Der reich ausgestattete Codex ist die erste datierte Handschrift, welche die Existenz der Ofner Miniaturenwerkstatt unzweifelhaft beweist. Es haben mehrere Hände, in verschiedenen Arten daran gearbeitet. Blätter von deutscher, milanesischer, ferraresischer, florentinischer, französischer Art folgen einander und viele machen den Eindruck, dass sie Kopien aus Handschriften des Matthias CORVINUS sind, der damals schon eine grosse Bibliothek besass. Die grösseren Kompositionen sind nach Kupferstichen des MEISTERS E. S. kopiert. Die Handschrift zeigt nahe Beziehungen zu einigen Corvin-Codices, die auch in Ofen hergestellt wurden. — Der zweite Codex des KÁLMÁNCSEHI ist ein *Missale* in der Schatzkammer des Domes zu Agram. Dem Liechtensteinschen Codex sehr verwandt, scheint er in derselben Zeit entstanden zu sein. — Der dritte Codex ist ein *Brevier* in Lambach, entstanden zwischen 1475—1495. Der Maler nennt sich auf mehreren Blättern der Handschrift FRANCISCUS DE KASTELLO ITHALICO DE MEDIOLANO. Er wurde bisher für einen milanesischen Künstler gehalten, aus einem Wappenbrief aber geht hervor, dass die Zengger Familie DE CASTELLIONO ET DE MEDIOLANO von König MATTHIAS im Jahre 1489 geadelt wurde. Der Künstler gehörte also dieser Familie an und war auch Mitglied der Ofner Werkstatt. — Der vierte Codex, ein *Livre d'heures* gehört der Sammlung BEATTY in London an. Er wurde 1492 von einem Ungarn, dem Minoriten Stephanus DE CHAHOL geschrieben und in Ofen illuminiert.

II. Von dem Bischof von Agram, Oswaldus von THÚZ DE SZENTLÁSZLÓ existieren zwei Codices. Der eine ist der oben erwähnte Codex des KÁLMÁNCSEHI in Agram. Er trägt zur Hälfte das Wappen des KÁLMÁNCSEHI, zur Hälfte das des O. THÚZ. Wahrscheinlich ist es ein persönliches Geschenk des KÁLMÁNCSEHI an den Bischof. — Der zweite ist ein Antiphonale in der Metropolitanbibliothek zu Agram. Da der Bischof 1499 starb, so musste auch der unvollendet gebliebene Codex spätestens damals entstanden sein. Gemalt ist er von einem Künstler, der auch zwei Handschriften für Georgius Abt von TOPUSZKÓ, t. Bischof von Risano schmückte.

III. Diese Codices hielt man bisher infolge der Ähnlichkeit des Wappens für einen ehemaligen Besitz des Probstes v. KÁLMÁNCSEHI. Aber aus beiden

Handschriften geht klar hervor, dass sie für GEORGIUS verfertigt wurden. Die eine, ein *Missale* der Metropolitanbibliothek zu Agram ist 1495 datiert, die andere, ebenfalls ein *Missale* in der Schatzkammer des Domes zu Agram ist unvollendet geblieben, dürfte also unmittelbar vor dem 1498 eingetretenen Tod des Bischofs entstanden sein. Beide Codices und auch der des Bischofs THÚZ sind wie schon MAX LEHRs bewiesen hat, voll mit Kopien nach Kupferstichen des MEISTERS E. S., ISRAHELS VAN MECKENEM, des MEISTERS DER BERLINER PASSION, des MEISTERS I. A. VON ZWOLLE, des MEISTERS P. W., des HAUSBUCH-MEISTERS und M. SCHONGAUERS. Trotzdem ist der Künstler ein sehr geschickter Miniator. Nachdem das 1495 datierte *Missale* von einem ungarischen Plebanus namens MATHEUS im Komitate Kőrös (Kreuz) geschrieben wurde, der Illuminator aber nur für ungarische Prälaten der Diözese Agram arbeitete, so ist es sehr wahrscheinlich, dass er auch in dieser Diözese wirkte.

IV. Das unvollendet gebliebene *Missale* des GEORGIUS in der Schatzkammer des Domes zu Agram, liess der Primas Thomas von BAKÓCZ in seiner Eigenschaft als Gubernator und Tutor des Bistums Agram 1510—1521 vollenden. Die neuen Malereien zeigen einen vorwiegend oberitalienischen Charakter, weisen aber oft auch auf die Kenntnis von deutschen Arbeiten des angehenden Jahrhunderts hin. Derselbe Künstler schmückte auch ein *Graduale* (heute in der Bibliothek der Kathedrale von Gran) für den Primas. Sein Name ist unbekannt, in dem Agramer *Missale* findet man aber seine Signatur: Er ist in Ungarn in den Jahren 1514—1525 nachweisbar, in welcher Zeit er viele aus Ofen datierte Wappenbriefe schmückte. Es sind noch zwei weitere Codices des BAKÓCZ bekannt, ein *Cicero* im Budapester Nationalmuseum, ein einfacher oberitalienischer Codex und ein Ransanus-Codex ebenfalls im Nationalmuseum, welcher ursprünglich für König MATTHIAS verfertigt wurde. Beide sind in der Literatur gehörig besprochen und so wird daher auf dieselben nicht näher eingegangen.

Dr. Paul Lukcsics: Die Geschichte der Tochter des ungarischen Königs Salomon. (Mit einer Beilage. Ss. 52—55.)

Dr. Emil JAKUBOVICH fand in der Handschriftensammlung der Ung. Akademie der Wissenschaften eine Aufzeichnung, nach welcher sich in einem französischen Codex vom XIV. Jahrhundert der Kön. (jetzt National-) Bibliothek zu Turin die Lebensgeschichte des ung. Königs Salomon befindet.

Verfasser untersuchte an Ort und Stelle den betreffenden Codex, der bei der Feuersbrunst von 1904 verstümmelt gerettet wurde. Die Handschrift enthielt 7 Werke, von welchen uns der zweite Teil interessiert. Verfasser stellt fest — indem er dessen Inhalt ausführlich bekannt macht — dass uns hier eine romantische Erzählung der späteren französischen Ritterszeit erhalten ist, der Codex also nicht als ernstliche historische Quelle zu betrachten ist. Da er aber literaturhistorisch interessant ist, beschloss das Ung. Geschichtliche Institut in Rom dessen Ausgabe.

Dr. Ladislav de Jambrekovich: La Bibliothèque des Comtes Apponyi à Nagy Appony. (Pp. 56—67.)

Cette bibliothèque fut fondée par le Comte Antoine Georges en 1774 à Vienne et agrandie par son fils, l'ambassadeur Antoine APPONYI qui l'a transportée en 1827 à Pressbourg pour augmenter les sciences dans sa patrie. La bibliothèque qui est conservée à présent à Appony (actuellement Oponice, Tchécoslovaquie) contient environ 20.000 volumes, qui se répartissent dans les branches suivantes: Classici, Theologici, Historici, Juridici, Bibliographici, Philosophici, Archaeologici, Diplomatici, Physici, Mathematici, Astronomici, Artistici, Historia Naturalis, Philologici, Encyclopedici, Geographici, Poetici, Belletristici. Parmi les oeuvres il y a neuf incunables et à peu près trois ou quatre fois autant de la période s'étendant de 1500 à 1520.

Dr. Jules Baros: Jókai dans des belleslettres. (Pp. 68—80.)

Dans cette bibliographie consciencieuse l'auteur énumère toutes les oeuvres poétiques dont le grand écrivain est le héros. La bibliographie se divise en 4 parties; à savoir: I. Pièces en vers et en prose qui se rapportent à JÓKAI; II. Reminiscences des titres; III. Oeuvres liriques, dédiées à JÓKAI; IV. Supplément. Poèmes, qui se rapportent à Mme M. JÓKAI, née Rose LABORFALVI.

Dr. Jolán von Pukánszky-Kádár: Der Nachlass des Theaterdirektors Ignaz Krecsányi in der Bibliothek des Nationalmuseums. (Ss. 81—92.)

Durch den Nachlass des Theaterdirektors KRECSÁNYI wurde die reichhaltige theatergeschichtliche Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums mit bedeutendem Quellenmaterial zur Geschichte der ungarischen Provinzbühne bereichert. KRECSÁNYI entfaltete in den ungarischen Provinzstädten eine bedeutende kulturelle Tätigkeit; er besuchte mit seiner Gesellschaft neununddreissig Städte. Die wichtigsten Stationen seiner theatralischen Laufbahn waren Pozsony (Pressburg), Temesvár und Buda (Ofen), welche er ständig besuchte. Der Weltkrieg schreckte ihn vor der Weiterführung seiner Unternehmung ab; er starb im Jahre 1923 in grosser Armut. Selbst in den entlegensten Provinzstädten bewahrte er stets ein hohes Niveau und war sowohl mit seinem sorgfältig zusammengestellten und mannigfaltigem Spielplan als auch durch die Gabe, die besten schauspielerischen Kräfte entdecken zu können, der Vermittler bedeutender Kulturwerte. Sein Theater war in den letzten Jahrzehnten die Vorschule beinahe aller grossen Repräsentanten der ungarischen Schauspielkunst. Er selbst war ein leidenschaftlicher Regisseur und was die äussere Ausstattung der Vorstellungen betrifft, liess er niemals etwas abgehen. Den Kern seines Repertoires bildeten die besten Werke der ungarischen Dramenliteratur; neben diesen jedoch nehmen auf seinem Spielplan die hervorragendsten Vertreter der Weltliteratur einen grossen Raum ein. SOPHOKLES mit seiner *Elektra*, SHAKESPEARE mit sechzehn Dramen, CALDERON's *Richter von Zalamea*, MORETO's *Donna Diana*, mehrere Lustspiele MOLIÈRE's, fast sämtliche Dramen SCHILLER's,

GOETHE's *Faust*, GUTZKOW's *Uriel Acosta*, GRILLPARZER's *Sappho*, *Medea*, *Des Meeres und der Liebe Wellen*, VICTOR HUGO's Dramen sind in seinem Repertoire zu finden. Er war der erste Theaterdirektor in Ungarn, der den Vertretern des modernen, vor allem des realistischen und naturalistischen Dramas seine Bühne öffnete. BJÖRNSON, IBSEN, GORKIJ, ECHEGARAY, WILDE, SHAW, HAUPTMANN, BAHR werden von ihm häufig gespielt, ROSTAND's *Cyrano* und *L'Aiglon* sind geradezu Lieblingsstücke seines Spielplanes. Von den Operetten werden die Stücke OFFENBACH's und JOHANN STRAUSS Vaters am öftesten gegeben. Auch in seinem Opernrepertoire erstrebt er immer das Höchste. Neben ungarischen Opern gehen auf seiner Bühne Werke von ROSSINI, BELLINI, DONIZETTI, AUBER, VERDI, LEONCAVALLO, PUCCINI, MASCAGNI, HALÉVY, DAVID, SMETANA, D'ALBERT, FLÓTOW, LORTZING, KIENZL, GOUNAUD und BIZET in Szene. Seine WAGNER-Vorstellungen auf der ungarischen Provinzbühne sind bahnbrechend; in Temesvár gelangt *Tannhäuser* 1904, *Lohengrin* 1906 und *Der fliegende Holländer* 1913 zur Aufführung, und zwar mit so grossem Erfolg, dass *Tannhäuser* im Monat der Premiere noch zehnmal gespielt werden muss.

Dr. Konstantin Sulica: Das Archiv des Ungarischen Nationalmuseums und seine neuesten Erwerbungen. (Ss. 81—133.)

Verfasser behandelt die Frage, wie das Archiv des Ung. Nationalmuseums seine Aufgaben in Bezug auf das Sammeln, Konservieren und wissenschaftliche Aufarbeiten des Materials in der Vergangenheit erfüllt habe und wie es diese Aufgabe jetzt zu bewältigen im Stande sei. Ferner spricht er von der Bereicherung des Archivs in den ersten drei Quartalen des Jahres 1925. Unter anderem macht er uns mit cca 300 Briefen ausführlich bekannt, welche aus dem Nachlasse Ignatz HELFYS herkommen, einem der intimsten ungarländischen Freunde Ludwig KOSSUTHS während seiner Turner freiwilligen Verbannung. Die an HELFY gerichteten Schriften von Franz KOSSUTH, Luise KOSSUTH, Ludwig Theodor KOSSUTH, Daniel IHÁSZ, Daniel IRÁNYI etc., enthalten über die letzten 15 Jahre des grossen Patrioten, die ungarische Emigration und die Gründung der Unabhängigkeitspartei Franz KOSSUTHS, interessante und wertvolle neue Angaben.

DOCUMENT INÉDITS.

Dr. Valentin Hóman: Les éditions de l' «Histoire des troubles de Hongrie». (Pp. 134—140.)

L'auteur présente une description bibliographique des différentes éditions du 17me siècle de l'oeuvre mentionné dans le titre. Énumérés sont 12 variantes dans les éditions.

Dr. Alice Goriupp: Beiträge zur Bibliographie der periodischen Presse von 1848/49. (Ss. 141—145.)

Ergänzung zu dem Aufsätze «Die ungarische periodische Presse in den Jahren 1848/49» von Josef SZINNYEI sen. (Vgl. M. Könyvszemle 1877.)

Dr. Iwan Hajnóczy: Das theologische Werk Stefan Gálszécsi's und «Die zehn Gebote» Matthias Dévai's. (Ss. 145—147.)

Die Kecskeméter Städtische Bibliothek gelangte durch den Nachlass Aron v. SZILÁDY's in den Besitz eines Fragmentes von einem theologischen Werke Stefan GÁLSZÉCSI's aus dem XVI-ten Jahrhundert, welches wir bisher nur aus einzelnen Notizen kannten. Verfasser stellt fest, dass das Fragment tatsächlich aus dem fraglichen Werke GÁLSZÉCSI's stammt und ungefähr einen Drittel desselben bildet. — Aus demselben Nachlasse kam in die Kecskeméter Bibliothek auch ein Bogen aus dem Werke Matthias DÉVAI's «Die zehn Gebote», welcher von dem bisher bekannten Exemplare abweicht, also wahrscheinlich aus der zweiten Ausgabe des Werkes stammt.

Ervin Major: Quelques publications bibliographiques de musique hongroise. (Pp. 147—151.)

L'auteur publie dans cet article huit données d'une bibliographie de musique hongroise qui sera encore à écrire, le sont en même temps des compléments de l'oeuvre: *Hungarica*, imprimés étrangers se rapportant à la Hongrie du Comte Alexandre APPONYI (Nr. 1—6.), et de la *Bibliothèque Ancienne Hongroise* de Charles SZABÓ (Nr. 7, 8.) Nr. 7. est la trace la plus ancienne de la musique polyphone éditée en Hongrie. L'auteur en est Jean KUSSER, le père de Jean Sigismond KUSSER (Cousser), le plus célèbre musicien natif de Pozsony, fondateur de la période la plus brillante de l'Opéra de Hambourg (vers 1693).

INDICATEUR OFFICIEL.

Dr. Emma Bartoniek: Akademie der Wissenschaften und Nationalmuseum. (Ss. 152—155.)

Verfasserin gibt aus Gelegenheit der Hundertjahrfeier der Ungarischen Akademie der Wissenschaften einen kurzen Überblick über die Beziehungen zwischen der Akademie und des Nationalmuseums seit der Gründung der beiden Institute (Museum 1802, Akademie 1825) bis in die 50-er Jahre, besonders über die, ihrer Gründung vorausgehenden Pläne, nach welchen beide Institute nicht separat, sondern statt ihnen ein Museum in Verbindung mit einer wissenschaftlichen Gesellschaft gegründet werden sollte.

Daniel Havran: Géza Petrik. (Pp. 156—159.)

Le célèbre bibliographe PETRIK naquit le 3. octobre 1845 à Alsószei (comitat Pozsony), terminant ses études au lycée de Sopron il devint en 1861 commerçant, puis bouquiniste, mais il dissouda sa librairie en 1879 et se voua à la bibliographie. PETRIK mourut le 27 août 1925 à Budapest.

La Société des Libraires Hongrois le chargea de la réduction de la bibliographie hongroise «Magyar Könyvészet» dont le premier tome, contenant la bibliographie des années 1860—75 parut en 1908. La continuation en

deux tomes (1886—1900) parut en 1908. Enfin de la bibliographie des ans 1901—1910 ne vit le jour que le tome A—K car la continuation fut rompue par la mort de PETRIK. Son chef d'oeuvre est la *Bibliographia Hungariae 1711—1860* en quatre tomes (Bpest, 1888—92). Un index «qui manque, aurait encore augmenté la valeur de cette bibliographie. Du grand nombre des travaux de PETRIK nous citons encore la «Magyarországi német könyvészeti» bibliographie de livres allemands parus en Hongrie de 1801 à 1860, deux parties 1886, rédigés en collaboration avec KERTBENY.

Les bibliographies rédigés par G. PETRIK sont dignes de mérite et l'utilisation continuelle par les savants ainsi que par les bibliothécaires et les libraires est l'éloge le plus vivant. Les bibliographies de PETRIK sont de grande authenticité. L'auteur y réunissait avec un immense travail non seulement les données des catalogues des libraires mais aussi le résultat de ses recherches quotidiennes dans les bibliothèques. La longue vie de G. PETRIK était une chaîne ininterrompue de travail assidu d'un bibliographe amoureux des livres.

Dr. Émeric Lukinich: La bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois en 1924. (Pp. 160—170.)

L'année 1924 est marquée dans l'histoire de la Bibliothèque Széchényi par des changements importants: M. Valentin HÓMAN fut nommé directeur général du Musée National Hongrois et M. Émeric LUKINICH, directeur aux Archives Nationales fut nommé directeur de la Bibliothèque Széchényi. — M. Ladislav SZABÓ de Bártfa, chef de section, fut transféré à la bibliothèque de l'Académie des Sciences Hongroise. — Le secrétaire général du Musée M. Coloman ISOZ fut nommé bibliothécaire en chef et chargé de la direction de la Section de musique. — Transférés furent: M. Joseph ERNYEY conservateur du Département d'Antiquités et M. Frédéric THEISZ sous-bibliothécaire réciproquement. — M. Ladislaus TÓTH sous-bibliothécaire et Mlle Marie STEFFANITS adjoint de la Bibliothèque au service de la direction générale. — Mlle Barbara HÓMAN adjoint de la Bibliothèque, du Bureau Central bibliographique des Bibl. Publiques à la Bibliothèque. — Le sous-bibliothécaire M. Étienne BORZSÁK fut nommé bibliothécaire (VII. classe).

L'usage de la bibliothèque: a) Communications sur place: 1. dans le département des imprimés: nombre des lecteurs: 21.078, volumes communiqués: 72.045; 2. dans le département des journaux: nombre des lecteurs: 2919, volumes communiqués: 5680; 3. dans le département des manuscrits: nombre des lecteurs: 253, pièces communiquées: 2744; 4. dans le département des archives: nombre des lecteurs: 446, pièces communiquées: 43.564. — b) Prêts: 1. dans le département des imprimés: nombre des emprunteurs: 6470, volumes prêtés: 9096; 2. dans le département des journaux: nombre des emprunteurs: 94, volumes prêtés: 160; 3. dans le département des manuscrits: nombre des emprunteurs: 32, pièces prêtées: 637; 4. dans le département des archives: nombre des emprunteurs: 26, pièces prêtées: 418.

Nombre des volumes reliés pour le département des imprimés: 2549 et pour le département des journaux: 181; reliés provisoirement: 1089 volumes.

Accroissement : 1. Département des imprimés : dépôt legal : 10.634, dons : 1906, acquisitions : 586, transférés d'un autre département : 10, en somme : 12.510 pièces. — 2. Département des journaux : dépôt legal : 30.225 numéros, dons : 717 numéros et 24 volumes, acquisitions : 683 numéros et 13 volumes, en somme : 31.625 numéros et 37 volumes. — 3. Département des manuscrits : 108 pièces, acquisitions : 77 pièces et 37 photographies, transférés d'un autre département : 18 pièces. — 4. Département des archives : dons : 463 pièces, acquisitions : 791 pièces et 7 photographies, transférés d'un autre département : 115 pièces et 1 caisse, échange : 1 pièce.

Le nombre des papiers de famille déposées dans la bibliothèque s'est accru des papiers des familles SZÉCHÉNYI et REVICZKY. Les archives des familles MÁJTHÉNYI et FÜZESSÉRY se rangent comme nouveaux dépôts au nombre des archives déposées.

LITTÉRATURE.

(Pp. 171—184.)

Fava, Domenico. *La Biblioteca Estense nel suo sviluppo storico, con il catalogo della mostra permanente.* Modena. G. T. Vincenzi e nipote di Dante Cavallotti. 1925. 8°. 389 Seiten und 10 Tafeln.

Nach jahrelangen Vorbereitungsarbeiten ist die prachtvolle Sammlung der modenenser Biblioteca Estense im Frühjahr 1925 der Öffentlichkeit in Form einer grosszügigen Ausstellung zugänglich gemacht worden. Bei dieser Gelegenheit verfasste der Direktor der Bibliothek, D. FAVA, eine zusammenfassende Geschichte der Sammlung, welcher ein beschreibender Katalog der ausgestellten Werke folgt. Geschichte und Katalog sind mit liebevoller Hingabe und wissenschaftlicher Verlässlichkeit bearbeitet. In der Bibliothek befinden sich mehrere Stücke, welche uns wegen ihren Beziehungen zu Ungarn besonders interessieren. Betreffs dieser Stücke möchten wir hier einige irrtümliche Behauptungen der sonst sehr wertvollen Arbeit FAVA's berichtigen. So vor allem über das Werk Gianmario FILELFOS *De bellicis artibus et urbanis*, aus der Zeit Herzog BORSO's. FAVA meint, dass das Buch wahrscheinlich zuerst Matthias CORVINUS zugedacht gewesen, dessen Wappen sich am unteren Rand des Titelblattes befindet und erst nachher dem Herzog BORSO zugeeignet worden, mit dessen Wappen man dann den oberen Rand des Titelblattes versah. Diese Behauptung FAVA's beruht jedoch auf einem Irrtum, da das erstgenannte Wappen nicht das des Matthias ist.

FAVA zählt Janus PANNONIUS irrtümlich zu dem Humanistenkreis Herzog ERCOLE's I. (1471—1505). J. PANNONIUS aber weilte viel früher, das heisst noch zur Zeit BORSO's in Oberitalien war seit 1459 schon Bischof von Fünfkirchen und starb 1472.

Eine kleine Berichtigung fordert auch FAVA's Aufzählung der CORVINUS-Embleme. Er rechnet nämlich auch den Ährenbündel und den rohen Diamanten hieher. Beide sind aber aragonesische Embleme und kommen in CORVINUS-Handschriften nur dann vor — und immer mit den übrigen aragonesischen Emble-

men zusammen —, wenn es sich um persönliche Exemplare der Königin BEATRIX handelt.

Bei der *Strabo*-Handschrift (Kat.-Nr. 79) lässt FAVA unerwähnt, dass hier das CORVINUS-Wappen ein fremdes Wappen mit einem Querbalken deckt. Es ist das, des ersten Besitzers des Florentiners Francesco SASSETTI. Das Corvinus-Wappen malte dann der erste Wappenmaler MATTHIAS' in Ofen in die Handschrift.

In der *L. B. Alberti*-Handschrift (Kat.-Nr. 84) befindet sich auf F 209 v das BATHORI-Wappen. Das Buch ist also wahrscheinlich ein Geschenk Nikolaus BATHORI's, des Bischofs von Waitzen, an König MATTHIAS.

In der *Dionysios Areopagita*-Handschrift (Kat.-Nr. 87) befindet sich ein unbekanntes Wappen, welches auch in vier CORVIN-Codices vorkommt. Zwei in Verona haben CORVINUS-Einbände, in zwei Wiener Stücken ist das Wappen mit dem des MATTHIAS übermalt. MATTHIAS scheint aus dieser Bibliothek eine grössere Menge angekauft zu haben. Es ist nicht unwahrscheinlich, dass auch dieses Stück in die CORVINA gehörte und vor der Entfernung des Original-einbandes, wie auch die veronesischen Codices — einen CORVINUS-Einband trug. ALFONSO II. musste aus Zeni's fast 100 Corvin-Codices doch mehr als 16 Stücke erworben haben.

(EDITH HOFFMANN.)

D'Ancona Paolo. *La miniature italienne du Xe au XVIe siècle* Paris et Bruxelles 1925. G. van Oest. 2°, 128 (2) Seiten; 97, darunter vier farbige Tafeln.

Der bekannte Kenner der italienischen Miniaturmalerei liess seinem früheren Werke über die florentinische Miniatur jetzt einen zusammenfassenden Band über die italienische Miniaturmalerei folgen. Das wertvolle Buch bespricht auch mehrere Handschriften, die einst ungarischen Besitzern angehörten, ohne aber diese Beziehungen zu erwähnen. Die *Historia plantarum* eine lombardische Arbeit des Giovannino dei GRASSI oder seiner Schule in der römischen Biblioteca Casanatense z. B. gehörte einst König MATTHIAS. Er war es auch, der das Wappen des Königs WENZEL durch seinen Wappenmaler in Ofen mit seinem eigenen übermalen liess. D'ANCONA führt Franciscus de KASTELLO ITHALICO, den Illuminator des Breviers des Probstes Dominicus von KÁLMÁNCSEHI in Lambach, unter den lombardischen Künstlern an. Der Künstler war aber aller Wahrscheinlichkeit nach aus Zengg gebürtig und Mitglied der Ofner Werkstatt des MATTHIAS.

Verfasser reiht der ganzen bisherigen Literatur folgend, den *Philostratus* Corvin-Codex der Wiener Nationalbibliothek irrthümlicherweise dem Oeuvre des ATTAVANTE ein, diese Malerei aber ist ein sehr charakteristisches Werk des BOCCARDINO VECCHIO.

Sehr wertvoll ist hingegen seine Bestimmung des Künstlers, der das *Pontificale* des jüngeren Johannes VITÉZ im Vatikan schmückte. Er erkennt in ihm die eigenhändige Arbeit des Kupferstechers ZOAN ANDREA DA MANTOVA.

(EDITH HOFFMANN.)

Alphabete und Schriftzeichen des Morgen- und des Abendlandes. *Unter Mitwirkung von Fachgelehrten zusammengestellt in der Reichsdruckerei.* Berlin, 1924. 4°, 86 Seiten.

Die Verfasser gruppieren die Alphabete 83 verschiedener Sprachen in logischer Reihenfolge. Jede Sprache wird durch kurze sprachliche und sprachgeschichtliche Anmerkungen charakterisiert, so auch die ungarische, die zwischen der lettischen und finnischen Sprache behandelt wird.

(DR. STEFAN NYIREŐ.)

Apponyi, Alexander Graf: *Hungarica. Ungarn betreffende, im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Gesammelt und beschrieben von* ∞. III. Band. *Neue Sammlung I. XV. und XVI. Jahrhundert. Besorgt von L. Dézsi.* München, Verlag Jacques Rosenthal 1925. Druck des Franklin-Vereins, Budapest. 8°, IV, (4), 413 Seiten.

Dieser Band ergänzt den Katalog der weltberühmten *Bibliotheca Apponyiana*, dessen erste zwei Bände von 1900—1902 erschienen sind. Die Zusammenstellung dieses Bandes, sowie auch die der zwei früheren ist das Werk APPONYI's, er bereitete auch denselben zum Drucke vor und erst nach seinem Tode setzte Ludwig DÉZSI seine Arbeit fort. Dieser dritte Band enthält Ergänzungen von 1471 bis 1600. Ein fernerer, vierter und letzter Band wird die Ergänzungen von 1600 bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts fortsetzen. Auf die eingehende Besprechung dieses hochwichtigen Werkes werden wir noch zurückkommen.

(T. V. M.)

Festschrift zum Andenken der viertelhartdrtjährlgen kulturpolitischen Tätigkeit des Dr. Gr. Kuno Klebelsberg. *Gelegentlich seines fünfzigjährigen Geburtstages.* Budapest, 1925. Druck des Budapesti Hirlap. 8°, 1 Porträt als Beilage, 641 (1) Seiten, 17 Tafeln.

Dieses prächtige Gedenkbuch enthält wissenschaftliche Beiträge von fünfzig Gelehrten, hauptsächlich aus dem Gebiete der Geschichte und der ungarischen Philologie. Unter denen befinden sich mehrere, welche auch im bibliographischen Sinne interessant sind, so z. B. der Artikel BÉLA IVÁNYI's, Franz KOVÁTS's, Anton HODINKA's und Robert GRAGGER's.

(—yt—)

REVUE DES REVUES.

(Pp. 185—190.)

Dieser Abschnitt enthält Auszüge aus den Mitteilungen folgender Zeitschriften des Jahres 1925. *Zentralblatt für Bibliothekswesen, Zeitschrift für Buchfreunde, Archiv für Buchgewerbe, Le Bibliographe Moderne.*

NOTICES.

(Pp. 191—201.)

Changement dans la direction de la Magyar Könyvszemle. M. le dr. Paul GULYÁS prof. extr. ord., bibliothécaire en chef renonça au début de l'année à la direction de notre périodique, afin de se vouer complètement à la rédaction du grand dictionnaire biobibliographique des écrivains hongrois. M. le dr. GULYÁS dirigea pendant 14 années la M. Könyvszemle avec grand mérite. La vie scientifique saura toujours gré aux éminents talents du directeur. La reconnaissance officielle soit mentionnée à cet endroit. La direction de la Bibliothèque chargea M. le dr. Tivadar RÉDEY de la direction dès l'an 1925.

Samuel Garda, Oberbibliothekar, ist vom 1. Juli d. J. in den Ruhestand getreten. Er verbrachte fast 15 Jahre im Dienste unserer Anstalt und hinterliess durch seine Tätigkeit und seine liebenswürdige Persönlichkeit ein dauerndes Andenken.

La Bibliotheca Apponyiana. Après le décès du comte Alexandre APPONYI son legs magnanime : la Bibliotheca Apponyiana parvint du château de LENGVEL à la Bibliothèque du Musée où il sera rangé et en partie exhibé.

Der Ehrenfeld-Codex in der Handschriftensammlung des Ung. Nationalmuseums. Das Präsidium der Nationalversammlung kaufte 1925, gelegentlich der Zentenarfeier JÓKAI's, für die Bibliothek des Nationalmuseums, den EHRENFELD-Codex an, das älteste, in ungarischer Sprache geschriebene Buch, die Legenden des hl. Franz von Assisi enthaltend, welches durch die Familie EHRENFELD der Londoner Firma Sotheby et Cie zur Auktion zugesandt worden. Die ungarische Übersetzung aus dem Lateinischen kam um 1380 zu Stande und das vorliegende Exemplar wurde cca 1430 kopiert.

(EMIL JAKUBOVICH.)

Exposition Commémoratif Jókai. Lors du centenaire de JÓKAI la Bibliothèque du Musée National Hongrois exhiba de son stock une série bien choisie de manuscrits et d'imprimés de l'oeuvre de JÓKAI. Dès l'ouverture de l'exposition (qui fut érigée dans la même salle où l'on voyait les expositions PETŐFI et KOSSUTH), soit du mois de mai jusqu'à la fin de l'année, l'intérêt du public ne diminua pas, de sorte que le Guide parut en quatre éditions.

(FRANÇOIS ZSINKA.)

Bei der Jókai-Feier des uns entrissenen Komárom vertrat unsere Anstalt der Bibliothekar Dr. Anton SIKABONYI, der dort im Verlaufe der Festsitzung auch eine Rede hielt.

La quatrième exposition de la Société des Bibliophiles Hongrois, nous présentait un beau bouquet cueilli dans le jardin des oeuvres des écrivains hongrois. L'exposition suivit un double but. D'abord de présenter des éditions premières, puis de donner une matière illustrative à l'étude de l'histoire de la littérature. Un beau catalogue rédigé par le dr. D. KREMMER directeur de la Bibliothèque publique de la ville de Budapest, est digne

d'éloges. Il est bien regrettable que cette exposition instructive ne fut ouverte que trois semaines. (I. K.)

Ausstellung der Astrologischen und Astronomischen Handschriften der Staatsbibliothek in München. Aus dem reichhaltigen Handschriftenmaterial der Staatsbibliothek wurde heuer eine astrologisch-astronomische Kollektion zur Schau gestellt, welche ein lehrreiches kulturhistorisches Bild gab teilweise über die Auffassung der Menschheit bezüglich des Einflusses der Gestirne auf das irdische Schicksal, teilweise auf den Werdegang der Astronomie als Wissenschaft. Ein Katalog der Ausstellung wäre ein reichhaltiger Führer in dieser interessanten Frage gewesen. Wahrscheinlich scheiterte der gute Wille am mitteleuropäischen Geldmangel. (DR. I. K.)

Zur Reinigung vergilbter alter Drucksachen macht eine deutsche Fachzeitschrift eine Methode bekannt, mit der man ohne Heranziehung irgendwelcher Chemikalien, bloss durch Einwirkung reinen Wassers und der Luft gute Ergebnisse erreichen kann. (DR. STEFAN NYIREŐ.)

Árpád Hellebrant †. Nécrologe sympathique du bibliographe hongrois excellent. (Sz.)

CHANGEMENTS DANS L'ÉTAT DES IMPRIMERIES HONGROISES DU 1 JANVIER 1925 AU 31 OCTOBRE 1925.

(Page 202.)

Explication des signes: * imprimeries non avisées officiellement; ** imprimeries dissoutes.

KÖNYVSZEMLE. — REVUE BIBLIOGRAPHIQUE HONGROISE.

par la bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois.

Directeur: M. le Dr. THÉODORE RÉDEY.

Numéro hors la Hongrie 6 francs. — Nouvelle série. XXXII. volume. I—IV-e livraisons. Jan.—Déc. 1925.

SOMMAIRE DU BULLETIN.

	Page
Hóman: Au cercueil du Comte Alexandre Apponyi ...	1*
Annuaire de la MAGYAR KÖNYVSZEMLE ...	1*
Lukinich: Die ersten Versuche der ungarischen Bibliographie ...	1*
Jakubovich: Das zweite Fragment der ersten Abschrift des Bonfini'schen Werkes ...	1*
Hoffmann: Über einige wichtige Denkmäler der ungarischen Bücherkultur ...	2*
Kácsics: Die Geschichte der Tochter des ungarischen Königs Salomon ...	3*
de Jambrekovich: La Bibliothèque des Comtes Apponyi à Nagy-Appony ...	4*
Horos: Jókai dans les belles-lettres ...	4*
von Pukánszky-Kádár: Der Nachlass des Theaterdirektors Ignaz Krecsányi Bibliothek des Nationalmuseums ...	4*
Antin Sulica: Das Archiv des Ungarischen Nationalmuseums und seine Erwerbungen ...	5*
Inédits: Dr. VALENTIN HÓMAN: Les éditions de l'«Histoire des troubles de Hongrie». — Dr. ALICE GORIUPP: Beiträge zur Bibliographie der periodischen Literatur von 1848/49. — Dr. IWAN HAJNÓCZY: Das theologische Werk Stefan Gálszécsi's «die zehn Gebote» Matthias Dévai's. — ERVIN MAJOR: Quelques publications bibliographiques de musique hongroise ...	5*
Officiel: Dr. EMMA BARTONIEK: Akademie der Wissenschaften und Nationalbibliothek des Magyarischen Nationalmuseums in 1924 ...	6*
AVA, DOMENICO: La Biblioteca Estense. (Dr. EDITH HOFFMANN.) — D'ANCONA, LA miniatura italiana del Xe al XVI-e secolo. (Dr. EDITH HOFFMANN.) — Die und Schriftzeichen des Morgen- und des Abendlandes. (Dr. STEFAN NYIREÓ.) ALEXANDER GRAF: Hungarica. (T. V. M.) — Festschrift zum hundertjährigen kulturpolit. Tätigkeit des Dr. Gr. Kuno Klebelsberg. (—YT—) Revues. (Von Dr. STEFAN NYIREÓ und Dr. K. I.) ...	10*
gement dans la direction de la Magyar Könyvszemle. — Samuel Garda. — heca Apponyiana. — Der Ehrenfeld-Codex in der Handschriftensammlung ischen Nationalmuseums. (EMIL JAKUBOVICH.) — Exposition Commémorative ANÇOIS ZSINKA.) — Die Komáromer Jókai-Feier. — La quatrième exposi- Société des Bibliophiles Hongrois. (K. I.) — Ausstellung der Astrologischen omischen Handschriften der Staatsbibliothek in München. (Dr. K. I.) — ung vergilbter alter Drucksachen. (Dr. STEFAN NYIREÓ.) — Árpád Helle- .) ...	11*
dans l'état des imprimeries hongroises du 1 janvier 1925 au 31 octobre 1925	12*

de la rédaction et de l'administration: *Magyar Könyvszemle*
Musée National Hongrois.

am nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke.

- I. Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum
ősnymtatványai. Budapest, 1895. (Elfogyott.)
 - II. Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum
könyvtárának címereslevelei. I. kötet. Budapest,
1904. — II. kötet I. füzet. Budapest, 1923.
Ára 14 pengő.
 - III. Dr. Gulyás Pál: A Magyar Nemzeti Múzeum
könyvtárában lévő Aldinák. Budapest, 1908.
Ára 2 pengő.
 - IV. Dr. Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen
nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyv-
tárában. Budapest, 1917. — Függlék. 1920.
Ára 10 pengő.
 - V. Kereszty István: Hirlapok és folyóiratok.
1867-ig. Budapest, 1916. Ára 3 pengő.
 - VI. Isoz Kálmán: Zenei levelek a Magyar Nemzeti
Múzeum könyvtárában. Budapest, 1921—1924.
I. 1—3. füzet. Ára 9 pengő.
 - VII. Akantisz Viktor: A Todoreszku-Horváth-könyv-
tár. Budapest, 1922. Ára 6 pengő.
 - VIII. Dr. Bártfai Szabó László: Gróf Széchényi
István könyvtára. Budapest, 1923. Ára 4 pengő.
 - IX. Dr. Váczy János és Rédeyné dr. Hoffmann
Mária: Irodalmi Levelestár. I. kötet. Budapest,
1923. Ára 5 pengő.
 - X. Végh Gyula: Rariora et Curiosa gróf Apponyi
Sándor gyűjteményéből. Budapest, 1925.
Ára 3 pengő.
- Magyar Könyvszemle. A Magyar Nemzeti Múzeum
Országos Széchényi Könyvtárának közlönye.
Új folyam I—XXXII. kötet. A négyfüzetes év-
folyamok ára 8 pengő, a kétfüzeteseké 6 pengő,
az egyfüzeteseké 4 pengő.